„ARHIVSKI POGLEDI“ 2

Izdavač:
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

Za izdavača:
Selma Isić

Redakcija:
Mr. Omer Zulić (predsjednik), dr. Silvija Babić, dr. Miroslav Novak, dr. Sead Selimović, dr. Izet Šabotić, mr. Adnan Tinjić, mr. Jasmin Jajčević, Selma Isić, Hatidža Fetahagić

Sekretar Redakcije:
Mr. Adnan Tinjić

Glavni i odgovorni urednik:
Mr. sc. Omer Zulić

Urednik:
Prof. dr. Izet Šabotić

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Korektori:
Mr. Jasmin Jajčević
Selma Isić

Prevod na engleski jezik:
Mr. Adnan Tinjić

Prevod sa slovenskog jezika:
Maksida Hajdarević

Dizajn korica:
Mr. Adnan Tinjić

Štampa:
“OFF-SET” Tuzla

Za štampariju:
Sadika Murić

Tiraž:
200 primjeraka

Svi rukopisi se šalju na e-mail adresu glavnog i odgovornog urednika:
omer.arhiv@gmail.com; daztk.tz@gmail.com

Stavovi autorâ izneseni u radovima objavljenim u ovom časopisu nisu istovremeno i stavovi Redakcije, nego su isključivo stavovi autora.

„ARCHIVAL VIEWS“ 2

Publisher:
Association of Archival Employees in Tuzla Canton

For Publisher:
Selma Isić

Editorial Board:
Mr. Omer Zulić (president), dr. Silvija Babić, dr. Miroslav Novak, dr. Sead Selimović, dr. Izet Šabotić, mr. Adnan Tinjić, mr. Jasmin Jajčević, Selma Isić, Hatidža Fetahagić

Secretary of the Editorial Board:
Mr. Adnan Tinjić

Editor-in-Chief:
Mr. sc. Omer Zulić

Editor:
Prof. dr. Izet Šabotić

Proofreading:
Hatidža Fetahagić

Copy editing:
Mr. Jasmin Jajčević
Selma Isić

English translations:
Mr. Adnan Tinjić

Slovenian translations:
Maksida Hajdarević

Cover design:
Mr. Adnan Tinjić

Printed by:
“OFF-SET” Tuzla

Printing office representative:
Sadika Murić

Edition:
200 copies

All manuscripts should be sent to the the Editor-in-Chief email address:
omer.arhiv@gmail.com; daztk.tz@gmail.com

Opinions of authors expressed in their papers published in the journal do not reflect views or stances of the Editorial Board, they are solely views of the authors.

UDK/UDC: 930.25 ISSN 2712-2344

arhivskipogledi.daztk.net

DRUŠTVO ARHIVSKIH ZAPOSLENIKA
TUZLANSKOG KANTONA
ASSOCIATION OF ARCHIVAL EMPLOYEES
IN TUZLA CANTON

ARHIVSKI POGLEDI
ARCHIVAL VIEWS

2

ARHIVSKI POGLEDI/ARCHIVAL VIEWS
GOD./VOL. II, BR./NO. 2, TUZLA 2021.

SADRŽAJ // CONTENTS

RIJEČ UREDNIKA.....9

A WORD FROM THE EDITOR.....13

I ARHIVSKI ČLANCI // ARCHIVAL ARTICLES

Doc. dr. Vlatka LEMIĆ
Razvoj publike i kreativno predstavljanje arhiva u uvjetima pandemije – iskustva CREARCH projekta // Audience development and creative presentation of archives in a pandemic - The experience of the CREARCH project.....19

Prof. dr. Miroslav NOVAK
Standardizacija opisa arhivskih entiteta u njihovim elementima // Standardization of descriptions of archival entities and their elements.....39

Др. сц. Јасмина ЖИВКОВИЋ, Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Архиви у години(нама) пандемије - Одсек заштите архивске грађе у Историјском архиву Пожаревац // Archives in the year(s) of the pandemic - Department of protection of archival material in Požarevac Historical Archive.....53

Hatidža FETAHAGIĆ, Selma ISIĆ, mr. Adnan TINJIĆ
Utjecaj pandemije virusa SARS-CoV-2 na organizaciju i rad arhiva u Bosni i Hercegovini // The impact of the SARS-CoV-2 pandemic on the organization and activities of archives in Bosnia and Herzegovina.....73

Admir HADROVIĆ, Sađida BALTA
Organizacija i rad Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u vremenu pandemije // Organization and work of the Federation Archives of Bosnia and Herzegovina during the pandemic.....86

Mr. sc. Omer ZULIĆ
Izazovi arhivske službe u vremenu pandemije virusa SARS-COV-2 - iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona // Challenges of the archival service during SARS-COV-2 virus pandemic - experiences of the Archives of Tuzla Canton.....97

Mr. Amel REDŽIĆ
Organizacija i održavanje izložbi Arhiva Unsko-sanskog kantona za vrijeme pandemije // Organization and holding of exhibitions in the Archives of the Una-Sana canton during the pandemic.....114

Dr. sc. Ivo OREŠKOVIĆ
Ljubav u doba corone! Inkluzivnost ljubavi kao pokretača rada arhiviste u uvjetima pandemije // Love in the time of corona! Inclusiveness of love as a driver of an archivist's work under pandemic conditions.....124

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ
Refleksije pandemije na dostupnost istraživanja arhivske građe u arhivima // Pandemic reflections on the availability of archival research in archives.....141

II HISTORIJSKA GRAĐA // HISTORICAL RECORDS

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ
Zvornik od 1991. do 2013. godine: Promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine // Zvornik from 1991 to 2013: Changes in the ethnic structure of the population under the influence of the war against the Republic of Bosnia and Herzegovina.....153

Jusuf DŽAFIĆ
Neknjižna i efemerna građa iz Legata Ševket-ef. Šabića u Specijalnoj biblioteci „Behram-beg“ u Tuzli // Non-book and ephemeral material from the Legacy of Ševket-ef. Šabić in the Special library „Behram-beg“ in Tuzla.....205

III NOVA IZDANJA // NEWLY PUBLISHED

Mr. sc. Sejdalija GUŠIĆ
Glasnik arhivâ i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, XLIX/L 2019/2020, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2019/2020, 277 str. 253

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Архивска грађа у теорији и пракси, Зборник радова са Међународног архивистичког саветовања, бр. 4, Архивистичко друштво Србије, Ниш 2020, 588 стр. 257

Hatidža FETAHAGIĆ
Vlatka Lemić, Tamara Štefanac (urednici), Razvoj publike – priručnik za edukaciju arhivista i baštinskih stručnjaka, ICARUS Hrvatska, Zagreb 2021, 79 str. 264

Lidija ALEKSOSKA
"Arhiv Sjeverne Makedonije obilježava 70. godišnjicu". Branislav Svetozarević, Jasmina Damjanovska (ur), Monografija "Pečat vremena" - 70 godina Državnog arhiva (1951-2021), Državni arhiv Republike Sjeverna Makedonija, Skoplje 2021, 329 str. 268

Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ
Šefko Sulejmanović, Zvornik u Osmansko doba, El-Kalem – izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2021, 285 str. ...272

Mr. Adnan TINJIĆ
Sead Selimović, Za jedinstvo domovine i slavu dinastije: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 442 str. 280

Mr. sc. Omer ZULIĆ
Izet Šabotić, Tvrda kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 369. str. 285

Dr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ
Abdulah Smajlović, Dnevnik imama, Institut za društvena i religijska istraživanja Tuzla i Medžlis Islamske zajednice Tuzla, Tuzla 2021, 363 str. 289

Mr. Adnan TINJIĆ
Historijski pogledi/Historical Views, god/vol. IV, br/no. 6, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 425 str. 294

IV NOVOSTI // NEWS

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ
Izvještaj sa Međunarodne arhivske konferencije "2. Tuzlanski arhivski dani", Tuzla, 24. i 25. septembar 2021. godine...,,.,..303

Лела ПАВЛОВИЋ
Архиви – Прошлост која траје: Извјештај са Међународног архивистичког саветовања „Нови Сад 2021", Архивистичко друштво Србије, Нови Сад, 6-8. октобар 2021. године..308

UPUTE SARADNICIMA // INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES...............317

O AUTORIMA // ABOUT THE AUTHORS..325

RIJEČ UREDNIKA

Pandemija virusa „SARS-COV-2“ je u potpunosti izmijenila način života i rada na globalnom nivou. U domenu izdavačke djelatnosti, uzrokovala je gašenje mnogobrojnih, čak i dugogodišnjih projekata i časopisa. Mnogi izdavači su se u novim okolnostima odlučili na publikovanje on-line verzije časopisa. Međutim, Redakcija časopisa *Arhivski pogledi* je uzimajući u obzir značaj štampane verzije časopisa, odlučila se za štampanje drugog broja časopisa *Arhivski pogledi*. Uostalom, i prvi broj časopisa *Arhivski pogledi* je publikovan u još težim okolnostima pandemije koronavirusa, odnosno prve godine ove svjetske pošasti, kada je izazov publikovanja časopisa bio daleko veći nego 2021. godine.

Zahvaljujući odlučnosti i riješenosti Redakcije časopisa imamo zadovoljstvo stručnoj, naučnoj, ali i ostaloj javnosti predstaviti novi, drugi po redu, broj časopisa *Arhivski pogledi*. Radovi koji su publikovani u časopisu su prezentirani na *Međunarodnoj arhivskoj konferenciji 2. Tuzlanski arhivski dani*. Unatoč brojnim teškoćama uzrokovanim pandemijom koronavirusa, pomenuta konferencija je održana 24. i 25. septembra 2021. godine. Kako, na koji način i u kojoj mjeri je pandemija uticala na rad i organizaciju rada u arhivskim ustanovama, te kako su arhivske ustanove odgovorile na pandemiju, bila je aktuelna, očekivana i sasvim opravdana tema Konferencije. Zanimanje za navedenu temu je bilo očekujuće veliko. No, uzimajući u obzir važeće higijensko-epidemiološke mjere i zabrane, Organizacioni odbor je realizaciju Konferencije planirao na nivou maksimalno 50 učesnika. Na Konferenciji, svoja iskustva, dileme i probleme, ali i rješenja, podijelili su istaknuti arhivski i naučni radnici iz Bosne i Hercegovine i nekoliko zemalja okruženja: Slovenije, Hrvatske, Srbije.

Unatoč svim navedenim izazovima, Konferencija je uspješno održana na opće zadovoljstvo svih prisutnih. Učešće eminentnih stručnjaka iz Slovenije i Hrvatske, te istaknutih arhivskih i naučnih radnika iz Bosne i Hercegovine, dali su značajan pečat uspješnosti Konferencije.

Kroz publikovane radove i prezentovane stavove arhivista, informacijskih stručnjaka i historičara, aktuelizirane su teme, ukazano je na iskustva arhivskih ustanova i arhivskih stručnjaka u vrijeme pandemije koronavirusa i na koncu dati određeni prijedlozi i smjernice daljeg djelovanja. Najveći broj izlaganja publikovan je u časopisu *Arhivski pogledi*, br. 2. Izlaganja sa Konferencije pretočena su u radove koji su publikovani u časopisu *Arhivski pogledi*, koji je pred nama. Ukupno je publikovano devet arhivističkih radova, u okviru tematske cjeline *Arhivski članci*, eminentnih stručnjaka iz Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske i Srbije. Navedeni radovi, čine okosnicu ovog stručnog časopisa.

Riječ je o zanimljivim radovima koji se odnose na važne i aktuelne teme. Tako se dr. sc. Vlatka Lemić, (Hrvatska), bavila aktuelnom „pandemijskom“

temom: *Razvoj publike i kreativno predstavljanje arhiva u uvjetima pandemije – iskustva CREARCH projekta*. Dugogodišnji saradnik, eminentni arhivski stručnjak, prof. dr. Miroslav Novak, (Slovenija) istražio je i elaborirao u radu vrlo zanimljivu i aktuelnu temu pod nazivom *Standardizacija opisa arhivskih cjelina i njihovih elemenata*. Aktulenom, pandemijskom temom, na vrlo neobičan i jedinstven način bavio se dr. sc. Ivo Orešković, (Hrvatska), u radu *Ljubav u doba korone, inkluzivnost ljubavi kao pokretača rada arhiviste u uvjetima pandemije*. Referentne i prepoznatljive arhivistice dr. sc. Jasmina Živković i Slobodanka Cvetković, (Srbija) u koautorskom radu *Organizacija rada Vanjske službe Arhiva Požarevac u vremenu pandemije* iznijele su svoja iskustva i prijedloge u vezi organizacije i rada u vremenu pandemije. Osim vrlo dragocjenih iskustava kolega iz Hrvatske, Slovenije i Srbije, svoja iskustva su iznijeli i arhivisti bosanskohercegovačkih arhiva. Istaknuti arhivski stručnjaci: Hatidža Fetahagić, Selma Isić i mr. Adnan Tinjić u zajedničkom istraživanju, bavili su se uticajima pandemije na rad i organizaciju bosanskohercegovačke arhivske službe. Admir Hadrović i Sađida Balta iz Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine, svoja iskustva vezana za izazove rada u vremenu pandemije u Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine iznijeli u koautorskom radu pod nazivom *Organizacija rada Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u vremenu pandemije*. Mr. sc. Omer Zulić iz Arhiva Tuzlanskog kantona, u radu pod nazivom *Izazovi arhivske službe u vremenu pandemije-iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona*, bavio se uticajem pandemije na sveukupne rezultate i rad Arhiva Tuzlanskog kantona. Budući da je pandemija koronavirusa imala znatne posljedice u domenu dostupnosti arhivske građe u arhivima za istraživanje, to je u časopisu *Arhivski pogledi* publikovan rad mladog istraživača, mr. Jasmina Jajčevića. U radu pod nazivom *Refleksije pandemije na dostupnost korištenja arhivske građe u arhivima*, ukazuje se na nezavidan položaj istraživača u vremenu pandemije, budući da je rad sa korisnicima usluga arhiva, sveden na minimum.

U rubrici *Historijska građa* publikovan je rad istaknutog historičara, prof. dr. Seada Selimovića, koji se u svom naučnom radu bavio aktuelnom historijskom temom: *Zvornik od 1991. do 2013. godine: Promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine*. Kako je cilj časopisa da kroz rubriku *Historijska građa* publikuje radove kojima se prezentuju historijski izvori, to se redakcija časopisa odlučila da u drugom broju publikuje rad Jusufa Džafića. Radi se o zanimljivom radu pod nazivom *Neknjižna i efemerna građa iz legata Ševket-ef. Šabića u Specijalnoj biblioteci „Behram-beg“ u Tuzli*. Ovim radom smo nastojali ovu vrijednu zbirku prezentirati i približiti svim potencijalnim istraživačima i iste zainteresirati za korištenje iste.

U rubrici *Nova izdanja* predstavljeno je nekoliko vrijednih publikacija iz oblasti arhivistike i historije. Radi se o izdanjima koja su, u najvećem broju, publikovana 2021. godine, te predstavljaju značajan doprinos arhivistici i historiografiji Bosne i Hercegovine.

Rubrika *Novosti* donosi izvještaj o realizaciji *Međunarodne arhivske konferencije 2. Tuzlanski arhivski dani*, te izvještaj sa *Međunarodnog arhivističkog savjetovanja „Novi Sad 2021“*, u organizaciji Arhivističkog društva Srbije, održanog u Novom Sadu, 6-8.10.2021. godine. Na kraju časopisa donijete su biobibliografije autora i saradnika časopisa, te upute saradnicima.

U drugom broju časopisa štampana su ukupno dvadesetdva rada, autora iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Slovenije i Sjeverne Makedonije.

Značajno je napomenuti da je i novi, drugi po redu broj časopisa *Arhivski pogledi* štampan u specifičnim i otežanim okolnostima. Međutim, zahvaljujući Društvu arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, te agilnim članovima Organizacionog odbora, Redakcije časopisa, recenzentima, urednicima, lektorima, prevodiocima i ovaj broj je iako u teškim uslovima ugledao svjetlo dana. Stoga isti sa radošću prepuštamo cjelokupnoj stručnoj, naučnoj i široj javnosti.

Potrebno je napomenuti da je drugi broj časopisa štampan uz finansijsku podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, te Fondacije za izdavaštvo Sarajevo, na čemu im se iskreno zahvaljujemo.

U Tuzli, oktobar 2021. godine.

Uredništvo

A WORD FROM THE EDITOR

The "SARS-COV-2" pandemic has completely changed the way we live and work globally. In the field of publishing, it caused the closure of many, even long-term projects and journals. In the new circumstances, many publishers decided to publish an online version of their journals. However, the Editorial Board of the journal *Archival Views* (*Arhivski pogledi*), taking into account the importance of the printed version of the journal, decided to print another issue. After all, the first issue of the journal *Archival Views* was published in even more difficult circumstances of the coronavirus pandemic, i.e. the first year of this world plague, when the challenge of publishing the journal was far greater than in 2021.

Thanks to the determination of the Editorial Board of the journal, we are pleased to present to the professional, scientific and other public the new, second in a row, issue of the journal *Archival Views*. Papers published in the journal were presented at the *2nd International Archival Conference „Tuzla's Archival Days"*. Despite numerous difficulties caused by the coronavirus pandemic, the mentioned conference was held on September 24 and 25, 2021. How, in what way and to what extent the pandemic affected the work and organization of work in archival institutions, and how archival institutions responded to the pandemic, was the current, expected and completely justified topic of the Conference. Interest in this topic was, as expected, great. However, taking into account the current hygienic-epidemiological measures and prohibitions, the Organizing Committee planned the realization of the Conference at the level of a maximum of 50 participants. At the Conference, their experiences, dilemmas and problems, but also solutions, were shared by prominent archival and scientific workers from Bosnia and Herzegovina and several neighbouring countries: Slovenia, Croatia and Serbia.

Despite all these challenges, the Conference was successfully held to the general satisfaction of all participants. The participation of eminent experts from Slovenia and Croatia, as well as prominent archival and scientific workers from Bosnia and Herzegovina, gave a significant boost to the success of the Conference.

Through published works and presented attitudes of archivists, information experts and historians, topics were updated, the experiences of archival institutions and archival experts during the coronavirus pandemic were pointed out, and finally certain suggestions and guidelines for further action were given. The largest number of presentations were published in the journal *Archival Views* no. 2. Presentations from the Conference were translated into papers published in the journal *Archival Views*, which is before us. A total of nine archival papers have been published, within the thematic unit titled *Archival Articles*, by eminent experts from Bosnia and Herzegovina, Slovenia, Croatia and Serbia. These papers are the backbone of this professional journal.

These are interesting works related to important and current topics. So dr. sc. Vlatka Lemić, (Croatia), dealt with the current „pandemic“ topic: *Audience development and creative presentation of archives in a pandemic – the experience of the CREARCH project*. Long-term associate, eminent archival expert, prof. dr. Miroslav Novak (Slovenia) researched and elaborated a very interesting and current topic entitled *Standardization of the description of archival units and their elements*. The current, pandemic topic was dealt with in a very unusual and unique way by dr. sc. Ivo Orešković, (Croatia), in the work *Love in the Age of the Corona, the inclusiveness of love as the initiator of the work of archivists in the conditions of a pandemic*. Referenced and recognizable archivists dr. sc. Jasmina Živković and Slobodanka Cvetković, (Serbia) in the co-authored work *Organization of the External Service of the Požarevac Archives during the pandemic* presented their experiences and proposals regarding the organization and work during the pandemic. In addition to the very valuable experiences of colleagues from Croatia, Slovenia and Serbia, archivists from the archives of Bosnia and Herzegovina also shared their experiences. Prominent archival experts: Hatidža Fetahagić, Selma Isić and mr. Adnan Tinjić, in a joint research, dealt with the effects of the pandemic on the work and organization of the Bosnian archival service. Admir Hadrović and Sađida Balta from the Archives of the Federation of Bosnia and Herzegovina presented their experiences related to the challenges of working during the pandemic in the Archives of the Federation of Bosnia and Herzegovina in a co-authored paper entitled *Organization of the Archives of the Federation of Bosnia and Herzegovina during the pandemic*. Mr. sc. Omer Zulić from the Archives of Tuzla Canton, in the paper entitled *Challenges of the Archives Service during the pandemic-experience of the Archives of Tuzla Canton*, dealt with the impact of the pandemic on the overall results and work of the Archives of Tuzla Canton. Since the coronavirus pandemic had significant consequences in the field of availability of archival material in research archives, the work of a young researcher, mr. Jasmin Jajčević, was published in the journal as the paper entitled *Reflections on the pandemic on the availability of archival material in archives* which points to the unenviable position of researchers during the pandemic, since work with users of archival services has been reduced to a minimum.

The section *Historical Records*, includes the paper of a prominent historian, prof. dr. Sead Selimović, who in his scientific work dealt with the current historical topic: *Zvornik from 1991 to 2013: Changes in the ethnic structure of the population under the influence of the war against the Republic of Bosnia and Herzegovina*. As the aim of the journal is to publish works presenting historical sources through the section *Historical Records*, the editorial board of the journal also decided to publish the work of Jusuf Džafić in the second issue. This is an interesting work entitled *Non-book and ephemeral material from the legacy of Ševket eff. Šabić in the Special Library „Behram-beg“ in Tuzla*. With this work, we tried to present this valuable collection and bring it closer to all potential researchers and make them interested in using it.

The *Newly Published* section presents several valuable publications in the field of archival science and history. These are the editions that were, in the largest number, published in 2021, and represent a significant contribution to archival science and historiography of Bosnia and Herzegovina.

The *News* section brings a report on the realization of the *International Archival Conference „2nd Tuzla's Archival Days"*, and a report from the *International Archival Conference „Novi Sad 2021"*, organized by the Archival Association of Serbia, held in Novi Sad, from 6th to 8th of October 2021. At the end of the journal, we can find biographies of the authors and contributors of the journal, as well as instructions for contributors.

In the second issue of the journal published a total of twenty-two works by authors from Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia, Slovenia and Northern Macedonia.

It is important to note that the new, second issue of the journal *Archival Views* was published in specific and difficult circumstances. However, thanks to the Association of Archival Employees of Tuzla Canton, and devoted members of the Organizing Committee, the Editorial Board, reviewers, editors, proof-readers and translators, this issue, despite difficult conditions, saw the light of day. Therefore, we gladly present it to the entire professional, scientific and general public.

It should be noted that the second issue of the journal was printed with the financial support of the Federal Ministry of Education and Science and the Publishing Foundation Sarajevo, for which we sincerely thank them.

In Tuzla, October 2021.

Editorial Board

I

ARHIVSKI ČLANCI // ARCHIVAL ARTICLES

Doc. dr. Vlatka LEMIĆ
ICARUS Hrvatska / Sveučilište u Zagrebu
info.icarushr@gmail.com

Pregledni naučni rad/Review scientific article
UDK/UDC: 930.25:659.3:316.7(4:497.5)616.9*Covid-19

RAZVOJ PUBLIKE I KREATIVNO PREDSTAVLJANJE ARHIVA U UVJETIMA PANDEMIJE – ISKUSTVA CREARCH PROJEKTA

Apstrakt: *ICARUS Hrvatska partner je u projektu Kreativne Europe CREARCH - CReative European ARCHives as innovative cultural hubs (2018-2021) posvećenom promociji i kreativnom predstavljanju arhiva i arhivskih izvora u javnosti te razvoju nove publike. Ideja CREARCH-a je interdisciplinarnim i kreativnim pristupom i interpretacijom arhivskih izvora upoznati što više ljudi s arhivima i značajem gradiva koje oni čuvaju, tj. povećavati broj i proširiti strukturu arhivske publike (korisnika i posjetitelja arhiva). U radu će se prikazati projektne aktivnosti i iskustva koji su uvelike oblikovani novim uvjetima koje je nametnula pojava virusa Covid-19, s obzirom da se razdoblje trajanja projekta uvelike poklopilo s pojavom globalne pandemije.*

Ključne riječi: *Kreativna Europa, razvoj publike, kreativna interpretacija izvora, digitalno pripovijedanje, otvoreni arhivi, digitalni alati i platforme, društvene mreže.*

AUDIENCE DEVELOPMENT AND CREATIVE PRESENTATION OF ARCHIVES IN A PANDEMIC - THE EXPERIENCE OF THE CREARCH PROJECT

Abstract: *ICARUS Croatia is a partner in the Creative Europe CREARCH project - CReative European ARCHives as innovative cultural hubs (2018-2021) dedicated to the promotion and creative presentation of archives and archival sources to the public and the development of new audiences. The idea of CREARCH is to acquaint as many people as possible with the interdisciplinary and creative approach and interpretation of archival sources with the archives and the importance of the material they preserve, ie. increase the number and expand the structure of the archive audience (users and visitors of the archive). The paper will present project activities and experiences that*

are largely shaped by the new conditions imposed by the emergence of the Covid-19 virus, given that the duration of the project largely coincided with the emergence of a global pandemic.

Key words: *Creative Europe, audience development, creative interpretation of sources, digital storytelling, open archives, digital tools and platforms, social networks.*

Program Kreativna Europa i kulturna baština

Kreativna Europa je vodeći program Europske komisije za potporu kulturi i audiovizualnom sektoru s ciljem osnaživanja kulturnih i kreativnih djelatnosti te promicanja zajedničke europske kulturne baštine. Kao i svi drugi programi EU, tako i Kreativna Europe slijedi strateške prioritete i politike Europske unije, među kojima u području kulturne baštine posljednjih godina središnje mjesto zauzima Europski okvir za djelovanje u području kulturne baštine (*European framework on action on cultural heritage*) iz 2018. kojim su utvrđena četiri glavna načela i pet glavnih područja djelovanja za europsku kulturnu baštinu[1]. Načela pružaju okvir i smjernice za cjeloviti pristup, uključivanje i integrirani pristup, oblikovanje politika na temelju dokaza i suradnju više dionika u sljedećim područjima trajnog djelovanja:

- uključiva Europa: sudjelovanje i pristup za sve
- održiva Europa: pametna rješenja za ujedinjenu i održivu budućnost
- otporna Europa: očuvanje ugrožene baštine
- inovativna Europa: primjena znanja i istraživanja
- snažnija globalna partnerstva: jačanje međunarodne suradnje.[2]

Koordinator programa Kreativne Europe je Izvršna agencija za obrazovanje, audiovizualnu djelatnost i kulturu (*Education, Audiovisual and Culture Executive Agency*), a aktivnosti se oblikuju i realiziraju kroz sedmogodišnje programske cikluse u okviru kojih se raspisuju posebni godišnji natječaji za prijavu projekata u različitim kategorijama. Specifični ciljevi programa Kreativna Europa (2014-2020)[3] posebno su naglašavali zaštitu, očuvanje i promociju europske jezične i kulturne raznolikosti i bogatstva; doprinos europskim ciljevima za pametan, održiv i uključiv gospodarski rast;

[1] European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, *Europski okvir za djelovanje u području kulturne baštine*, Publications Office, 2019. (Citirano: 2021-12-20). Dostupno na: https://data.europa.eu/doi/10.2766/684787.

[2] European Commission. Culture and Creativity. Cultural Heritage. (Citirano: 2021-12-25). Dostupno na: https://ec.europa.eu/culture/policies/selected-themes/cultural-heritage.

[3] European Commission. Culture and Creativity. Creative Europe. (Citirano: 2021-12-25). Dostupno na: https://ec.europa.eu/culture/creative-europe.

prilagodbu kulturnog i kreativnog sektora digitalnom okruženju i globalizaciji te otvaranje međunarodnih mogućnosti i pružanje pristupa novim tržištima i publici. Program se provodio se kroz dva zasebna potprograma: Kultura i MEDIA i tri područja financiranja:

- međusektorsko područje usmjereno na kulturni i kreativni sektor,
- kulturno područje usmjereno na kulturni i kreativni sektor,
- MEDIA područje usmjereno na audiovizualni sektor, u okviru kojih je financirano više od 5.450 projekata.[4]

Uz dugoročni fokus na poticanje prekogranične razmjene umjetničkih djela i kulture te transnacionalne mobilnosti kulturnih stručnjaka, potprogram Kultura imao je i specifične ciljeve usmjerene na poticanje oblikovanja politika, inovacija, kreativnosti, razvoja publike te novih modela poslovanja koji povezuju pojedine kulturne i kreativne sektora s korištenjem inovativnih tehnologija. Programi koji ostvaraju financijsku podršku u okviru Kreativne Europe uključuju i nagrade za zaštitu kulturne baštine, arhitekturu, književnost, glazbu i kinematografiju te posebne aktivnosti kao što su Europska prijestolnice kulture i Oznaka europske baštine. Od 2020. je većina projektnih i programskih aktivnosti usmjerena je na pomoć kulturnoj, kreativnoj i baštinskoj zajednici na prilogdbu "novim" Covid-19 uvjetima rada[5], tj digitalnom pristupu sadržajima, usluga i proizvodima te novim modelima komunikacije koje omogućuju ICT alati, kao što su društvene mreže i multimedijalne platforme. U 2021. godini je započeo novi programski ciklus koji je posebno usmjeren na jačanje kulturne raznolikosti te aktualne potrebe i izazove kulturnih i kreativnih sektora. Dodatan naglasak je stavljen na transnacionalno stvaralaštvo i inovacije, te programe koji razvijaju uključivi, digitalniji i ekološki održiviji pristup kulturnim i baštinskim sadržajima.[6]

[4] Baza svih financiranih projekata dostupna je na: https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/projects/.

[5] Vidi Izvješće Creative Europe: Monitoring report 2020 dostupno na: https://issuu.com/agenceculturelle/docs/creative_europe_monitoring_report_2020.en.

[6] European Commission. Culture and Creativity. About the Creative Europe programme. (Citirano: 2021-12-25). Dostupno na: https://ec.europa.eu/culture/funding-creative-europe/about-the-creative-europe-programme.

Prilog 1. *Financijski pokazatelji programa Kreativna Europa*.[7]

Unutar ovih okvira i na ovim postavkama nastao je i odvijao se CREARCH projekt koji je okopio partnere različitih profila: arhivski muzej (ilCartastorie), tj. bankarski arhiv iz Italije, regionalni arhiv iz Nizozemske, akademsku ustanovu koja se bavi umjetničkim arhivima iz Grčke i udrugu posvećenu istraživanju i dostupnosti arhivskih izvora iz Hrvatske oko zajedničke teme: jačanja kapaciteta arhivske zajednice u komunikaciji s publikom korištenjem novih tehnologija i umjetničkih praksi.

CREARCH projekt

Projekt Kreativne Europe CREARCH – *CReative European ARCHives as innovative cultural hubs* posvećen je razvoju nove publike i kreativnoj interpretaciji arhivskih izvora. Voditelj projekta je Zaklada Napuljske banke (Fondazione Banco di Napoli) iz Italije, a partneri su Odjel za teatrološke studije Sveučilišta u Peloponezu iz Grčke (Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου), Regionalni povijesni centar Limburg (Regionaal Historisch Centrum Limburg)[8] iz Nizozemske i ICARUS Hrvatska. Planirano vrijeme trajanja projekta bilo je od 1. rujna 2018. do 28. veljače 2021. godine, no radi izvanrednih okolnosti uzrokovanih globalnom pandemijom Covid-19 virusa projektne aktivnosti produžene su do 31. listopada 2021.[9]

[7] Slika je preuzeta s mrežne stranice: European Music Council: https://www.emc-imc.org/cultural-policy/creative-europe/.

[8] Nizozemski se partner početkom 2020. godine isključio iz projekta radi ograničenja i poteškoća u radu uzrokovanih pandemijom virusa Covid-19.

[9] Detaljnije informacije o CREARCH projektu dostupne su na mrežnim stranicama projekta: https://www.crearchproject.eu/project, te mrežnoj stranici ICARUS Hrvatska: https://www.icarushrvatska.hr/projekti/crearch.

Osnovna ideja CREARCH-a je upoznati što više ljudi s arhivima i značajem gradiva koje se čuva u njima, tj. povećavati broj i proširiti strukturu arhivske publike (korisnika i posjetitelja arhiva). Njezino ostvarivanje podrazumijeva promjenu arhivskih promišljana i praksi, tj. praktično stjecanje znanja i vještina potrebnih za razvoj novih i unaprijeđenje postojećih načina za komuniciranje povijesti, ličnosti, mjesta i lokalnih tradicija ispričanih u arhivskim dokumentima te približavanje arhiva različitim vrstama korisnika, osobito onima kojima su arhivski izvori manje dostupni i/ili su manje zastupljeni u njima. Uz to, namjera je projekta razviti komunikacijske modele i inovativne pristupe koji će povezati građane s „njihovim" arhivima, uz primjenu suvremene vizualne/digitalne kulture u stvaranju i prenošenju arhivskih priča, poput, primjerice, kreativnog pripovijedanja kroz vizualne, digitalne i transmedijske izvedbe i događanja uživo. Planirane aktivnosti u okviru projekta uključivale su izradu plana razvoja publike, edukaciju baštinskih stručnjaka, razvoj mobilne aplikacije za povezivanje s publikom (lov na blago), kao i raznovrsne kulturne programe za interakciju arhiva s različitim korisničkim skupinama.

Prilog 2. *Prvi sastanak projektnih partnera u Napulju, listopad 2019.*

.

Ciljana publika kojoj se projekt obraća su ustanove koje čuvaju arhivsko gradivo i povijesne izvore, stručnjaci iz područja baštine (arhivi, knjižnice, muzeji, kulturne i povijesne udruge i sl), umjetnosti i digitalne humanistike (instituti i akademska zajednica), korisnici, istraživači i kulturna publika, obrazovne ustanove i zainteresirana javnost. Planirani ishod CREARCH-a je transformacija arhiva u kulturna središta otvorena široj javnosti te centre transmedije i umjetničkog stvaralaštva. Projektna strategija strukturirana je kroz tri osnovna oblika aktivnosti: razvoj publike, edukaciju i

digitalizaciju, čija je glavna svrha bila doprinijeti većoj prisutnosti arhiva na kulturnom tržištu. Kako se razdoblje trajanja projekta uvelike poklopilo s pojavom globalne pandemije, veći dio projektnoj aktivnosti je neplanirano proveden virtualno, a dodatni naglasak je stavljen na digitalne alate te nove medije i formate. Organizacija i realizacija izvornog plana rada projekta značajno je oblikovana i prilagođena novim uvjetima koje je nametnula korona, no zahvaljujući dobroj mreži suradnika i interdisciplinarnom okviru pokazalo se da su ostvareni rezultati ispunili, a u nekim segmentima i nadmašili izvorno postavljene rezultate.

U okviru svojih aktivnosti udruga ICARUS Hrvatska je tijekom tri godine trajanja projekta u suradnji s projektnim partnerima i samostalno osmislila i organizirala raznovrsne programe – stručne edukacije i radionice, nove digitalne sadržaje, izložbe i javna predstavljanja arhivske djelatnosti, aktivnosti na društvenim mrežama te multimedijalnu platformu #PričeIzArhiva, koji su okupili suradnike različitih profila i otvoreni su za uključivanje svima zainteresiranima.

Edukacija arhivista i baštinskih stručnjaka na temu razvoja publike

Tema razvoja publike je središnja okosnica projektnih aktivnosti koje su usmjerene prema konkretnim rezultatima: izradi strategije, interdisciplinarnog priručnika i smjernica za izradu plana razvoja publike u arhivima te praktičnoj edukaciji baštinskih stručnjaka u državama iz kojih dolaze projektni partneri. Pripremom didaktičkih materijala i organizacijom edukacijskih programa razvoja publike željelo se pridonijeti stjecanju novih kompetencija i širenju znanja u arhivskoj i široj baštinskoj zajednici o važnosti istraživanja, planiranja i razvoja zajedničkih strategija u privlačenju nove publike u arhive.

Tijekom prve godine projekta uključeni su partneri zajedničkim radom pripremili interdisciplinarni priručnik za razvoj publike na engleskom jeziku[10] koji je svim partnerima služio kao okosnica za pripremu edukacijskih programa u svojim državama. ICARUS Hrvatska je u razdoblju 27. svibnja – 5. lipnja 2020. organizirala online tečaj „Razvoj publike“ za arhiviste i baštinske stručnjake koji je okupio desetak izlagača i dvadesetak polaznika koji su se teorijski i praktično upoznali s odabranim pitanjima iz područja kulturnih politika, arhivskih programa i praksi u digitalnom dobu, suvremenih modela interpretacije i predstavljanja povijesnih izvora, istraživanja publike, razvoja korisničkih usluga, primjene digitalnih vještina i alata, ekonomije baštine, kreativne industrije te s primjerima dobrih praksi uporabe baštine. Na temelju zajedničkih materijala i programa hrvatskoga tečaja nastao je *Razvoj publike* –

[10] CREARCH Training handbook dostupan je na: http://www.ilcartastorie.it/wp-content/uploads/2021/03/Training-Handbook-Crearch-Project-Def.pdf.

Priručnik za edukaciju arhivista i baštinskih stručnjaka, dostupan online na mrežnim stranicama ICARUS Hrvatska i objavljen u tiskanom obliku[11]. Priručnik se bavi metodama i tehnikama kreativnog i digitalnog pripovijedanja, modelima razvoja publike i primjerima dobre prakse europskih baštinskih ustanova, s ciljem educiranja AKM zajednice i stručnjaka koji žele komunicirati baštinu iz repozitorija vlastitih ustanova u virtualnom okruženju uz pomoć inovativnih digitalnih alata.

Prilog 3. *CREARCH priručnici razvoja publike u izdanju ICARUS Hrvatska*.[12]

Paralelno sa zajedničkim radom projektnih partnera na pripremi edukativnih materijala, ICARUS Hrvatska je tijekom trajanja projekta organizirala dodatne edukacijske programe na temu razvoja publike, interpretacije baštine, kreativnog pripovijedanja i digitalnih alata. Većina ovih aktivnosti odvijala se u online formatu, no na početku i u završnim mjesecima projekta nekoliko je aktivnosti organizirano i uživo: seminari „Priče iz baštine“ i radionica „Uvod u interpretaciju baštine“ čija je namjera bila prikupljanje i raumjena primjera dobrih praksi i istraživanja aktualnosti vezanih uz javne aktivnosti arhiva i drugih ustanova koje se bave prikupljanjem i istraživanjem arhivskoga gradiva (izložbeni, pedagoški, nakladnički, popularizacijski i drugi javni programi).

Prvi seminar pod nazivom „Pričanje povijesti: arhivske prakse i perspektive“ održan je u Iloku 24-25. svibnja 2019. U Muzeju grada Iloka, koji

[11] *Razvoj publike - Priručnik za edukaciju arhivista i baštinskih stručnjaka*, ICARUS Hrvatska, Zagreb 2021.
Dostupno na: https://drive.google.com/file/d/1-WJHlNxRyyK_XBdp0AY5uXdIghlh7obW/view.
[12] Oba su priručnika, zajedno s drugim projektnim materijalima, dostupna na mrežnim stranicama ICARUS Hrvatska.

je bio i suorganizator seminara, okupljeni stručnjaci su tijekom dvodnevnog programa razmatrali tradicionalne aktivnosti, kreativne i inovacijske mogućnosti i potencijale arhivskih ustanova i zbirki, analizirali uspješna rješenja te promišljali nove programe i trendove vezane uz osmišljavanje programa namijenjenih publici. Drugi seminar „Arhivi i nakladništvo – izvori, baština, publika“ održan je 4-5. listopada 2019. u Gospiću, u suorganizaciji s Državnim arhivom u Gospiću, koji ima posebno bogatu nakladničku djelatnost. Program je bio posvećen profiliranju i promoviranju arhiva i njihovih izdanja u široj javnosti, a obuhvatio je više tema vezanih uz izdavanje povijesnih izvora i nakladničku problematiku baštinskih i znanstvenih institucija. Intenzivnom komunikacijom više od 30 stručnjaka iz arhiva, muzeja, kulturnih i znanstvenih ustanova te istraživanjem interdisciplinarnih tema ovi su skupovi ostvarili svoj cilj: analizirati, opisati i potaknuti kreativne potencijale arhivskih dokumenata i priča koje su u njima kako bi povećali javni interes za arhive i arhivsku djelatnost. Jednodnevna radionica „Uvod u interpretaciju baštine“ održana je na Akademiji likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu 17. lipnja 2021. Program koji su vodili ovjereni treneri interpretacije baštine prema metodi Europskog udruženja za interpretaciju baštine Interpret Europe bio je usmjeren poticanje korištenja alata interpretacije baštine u AKM zajednici za rad s korisnicima, tj. za razvoj publike, novih programa i proizvoda.

Prilog 4. *Sudionici radionice „Uvod u interpretaciju baštine“u Zagrebu*.[13]

Nakon objave prvog priručnika za razvoj publike, koji su svi projektni partneri preveli na nacionalne jezike, zajednički je rad tijekom 2020. bio

[13] Materijal s radionice dostupan je na: https://drive.google.com/file/d/1v7u7UysyaZJMEIHYPZ7ZMaqfeA6SNCnl/view.

usmjeren na pripremu smjernica za izradu plana razvoja publike.[14] Ove su smjernice također prevedene na nacionalne jezike, a ICARUS Hrvatske ih je u listopadau 2021. objavila u interdisciplinarnoj publikaciji, *Razvoj publike: Digitalni alati i komunikacijske prakse u baštinskim ustanovama*, u kojoj su još predstavljene i druge ostvarene aktivnosti i programi (radionice, seminari, stručni skupovi, predavanja, izložbe i dr) posvećeni središnjoj temi CREARCH projekta: razvoju nove „arhivske" publike. Ovo je izdanje okupilo tridesetak autora – većina njih je u tri godine trajanja projekta sudjelovala u stvaranju i realizaciji pojedinih opisanih aktivnosti te u ovom priručniku povratno iznose svoja iskustva i refleksije. Drugu grupu autotra priloga čine dugogodišnji suradnici ICARUS Hrvatska, koji su predstavili primjere svojih dobrih praksi i podijelili svoja osobna iskustva koja su se pokazala kao uspješna i kvalitetna te ih je moguće prenijeti u kontekst različitih baštinskih ustanova. Sljedeći koncept prvog CREARCH priručnika, ovaj ga tematski nadograđuje kroz pitanja razvoja virtualnih programskih aktivnosti, uloge digitalne kulturne baštine u službi znanosti i obrazovanja te posebice komunikacije putem društvenih mreža.[15]

Digitalna komunikacija povijesnih i baštinskih izvora

Projektne aktivnosti vezane uz unaprjeđenje digitalnih kompetencija i primjenu digitalnih alata u arhivskoj zajednici, ICARUS Hrvatska nadovezala je na svoje prethodno djelovanje vezano uz pružanje stručne podrške digitalizaciji u AKM ustanovama, objavu digitalnih sadržaja i promicanje otvorenog online pristupa informacijama i povijesnim izvorima na različitim digitalnim platformama. Nastavljajući taj rad kroz CREARCH projekt, diljem Hrvatske su organizirane različite radionice usmjerene na širenje mreže suradnika i korisnika digitalnih suradničkih platformi Topoteka i Znameniti.hr u radu kojih ICARUS Hrvatska aktivno sudjeluje godinama, kao i druge raznovrsne aktivnosti čija je namjera poticanje korištenja digitalnih alata i stvaranje novih multimedijskih sadržaja.

Portal Znameniti.hr okuplja digitalizirano gradivo velikana hrvatske kulture, znanosti, umjetnosti i javnog života iz različitih zbirki i repozitorija, a nastao je i izgrađuje se zajedničkim radom konzorcija destak hrvatskih kulturnih i znanstvenih institucija[16] sa svrhom veće dostupnosti i lakšeg korištenje nekomercijalnih znanstvenih, kulturnih i umjetničkih digitalnih sadržaja istraživačima i široj javnosti. Aktivnosti ICARUS Hrvatska usmjerene

[14] Audience development plan: https://www.crearchproject.eu/activities/audience-development-plan.
[15] *Razvoj publike – Digitalni alati i komunikacijske prakse u baštinskim ustanovama*, ICARUS Hrvatska, Zagreb 2021, 4.
[16] Znameniti.hr: http://znameniti.hr/.

su na širenje mreže suradnika na portalu te je u svrhu 2019. godine ustanovljen digitalni repozitorij s funkcijom agregacije koji je otvoren svim baštinskim institucijama zainteresiranih za postavljanje svojega gradiva na Znameniti.hr. U okviru CREARCH projekta na taj je način dodano arhivsko gradivo književnika Vladana Desnice i glazbenika Paje Kolarića, koje je prikupljeno i prezentirano kroz manje lokalne interdisciplinarne suradničke projekte, kao primjer mogućnosti povezivanja arhiva umjetnika i suvremene kulturne zajednice.

Prilog 5. *Prvi nacionalni Topoteka dan organiziran 8. listopada 2021. u Gimnaziji Josipa Slavenskog Čakovec u okviru manifestacije Dani europske baštine.*

Digitalna platforma Topoteka[17], danas najveća "community" platforma u Europi te ujedno i najveća suradnička platforma u Hrvatskoj, nastala je u okviru projekta Kreativne Europe co:op - Community as Oportunity (2014. – 2018)[18], kao alat za stvaranje virtualnih arhivskih zbirki lokalne povijesti i/ili teme, poticanje čuvanja i istraživanja zavičajne povijesti i promociju pisane baštine. Nakon završetka projekta co:op, zahvaljujući svojim suradničkim i razvojnim potencijalima, nastavila je svoj razvoj uključivanjem u različite međunarodne i nacionalne projekte te širenjem mreže korisnika kroz volonterski rad, upotrebu mnoštva (eng. *crowdsourcing*) i povezivanje s različitim partnerskim organizacijama. Zahvaljujući tim rezultatima, Topoteka je 2020. odabrana među 30 najboljih europskih kulturnih praksi #EuropeForCulture i uključena u Strategiju 21 (ST21 - European Heritage Strategy for the 21st Century) te u Citizen Science Association (CSA). ICARUS Hrvatska je jedan od administratora Topoteke te je do sada u suradnji s baštinskim ustanovama i lokalnim udrugama pokrenula tridesetak digitalnih zbirki posvećenih zavičajnoj povijesti i temama, kao i privatne i institucijske zbirke. Dio njih je pokrenut u okviru CREARCH projektnih aktivnosti:

[17] Topotheque: https://www.topothek.at/en/.
[18] Više informacija o co:op projektu vidjeti na: https://www.coop-project.eu/.

primjerice Baština Hrvata u Srbiji, Prelog, Marija Bistrica, HNK Ivan pl. Zajc i druge[19] te su sučelje platforme i priručnik prevedeni na hrvatski jezik.

Prilog 6. *Predstavljanje platforme „Priče iz arhiva“ na Kreativnoj riznici u Osijeku 2020.*

Kreativna interpretacija materijala prikupljenih i objavljenih na ovim platformama poslužila je kao osnova za realizaciju planiranih CREARCH aktivnosti u tom području te je tako ICARUS Hrvatska pokrenula platformu „Priče iz arhiva“ oko koje su osmišljena različita događanja i programi vezano uz digitalno pripovijedanje. Središnja ideja ove aktivnosti je bila pokrenuti prikupljanje arhivskih zapisa s neobičnim pričama, životnim putevima i jedinstvenim sadržajima koji će se kroz različite formate i medije predstaviti javnosti.

Prve priče došle su iz Topoteka (primjerice „Veliki plavi u našem gradu“ iz Topoteke dolina Neretve), slijedile su one iz različitih arhiva i arhivskih zbirki različite provenijencije (dnevnički zapisi, sudski spisi, kazališni arhivi, karte, fotoalbumi i dr), a nakon arhivista zanimljivosti u svojim dokumentima i baštinskim zbirkama iz svojega gradiva predstavili su i dokumentaristi, knjižničari, znanstvenici i različiti baštinski stručnjaci i entuzijasti, kao i učenici srednjih škola iz Čakovca[20] i Vukovara. Virtualnim okupljanjem različitih arhiva i imatelja arhivskih zbirki – na Internetu, mobilnim aplikacijama, izložbama i interakcijom s publikom – predstavljaju se priče skrivene u arhivskim zapisima i potiče stvaranje, prenošenje i interpretacija novih priča.

[19] Više informacija na: https://www.icarushrvatska.hr/topoteka.

[20] Vidjeti više u objavi Putujuća izložba u GJSČ: „Priče iz arhiva“: https://gimnazija-cakovec.hr/putujuca-izlozba-u-gjsc-price-iz-arhiva/.

Prilog 7. *Virtualna izložba #PričeIzArhiva.*[21]

Virtualna izložba u dvije je godine okupila više od 50 priča koje su dostupne na mrežnoj stranici ICARUS Hrvatska, a dio prikupljenih priča predstavljen je i na plakatima koje je javnost imala prvi puta vidjeti na simpoziju Kreativna riznica 2020. u Osijeku. Ova je izložba plakata nastavila putovati kroz kulturne i obrazovne ustanove diljem Hrvatske te je tijekom 2020. i 2021. gostovala u arhivima, knjižnicama, muzejima, školama i fakultetima u Zagrebu, Čakovcu, Prelogu, Bjelovaru, Pazinu, Metkoviću i Zadru, a nastavit će svoj putovanje i u 2022. godini.

Prilog 8. *Izložba „Priče iz arhiva" u Knjižnici i čitaonici grada Preloga i u DADU - Arhivskom sabirnom centru Metković – Opuzen - Ploče 2021.*

[21] Virtualna izložba #Priče iz arhiva dostupna je na: https://www.icarushrvatska.hr/priceizarhiva.

Otvaranje izložba u svakoj je sredini i ustanovi bilo popraćeno predstavljanjem CREARCH projekta, ICARUS aktivnostima i lokalnim programima uključivanja publike, što je rezultiralo prikupljanjem novih priča i novim aktivnostima (primjerice Knjižnica i čitaonica grada Preloga tim je povodom organizirala natječaj „Priče iz Preloga – ispričaj povijest svoga grada“).

Priče su dijeljene kroz različite formate i medije te je objavom priče o Trgu bana Josipa Jelačića na Spacetime Layers platformi 2020. krenulo njihovo predstavljanje na mobilnim aplikacijama. Spacetime Layers je suradnička platforma koja objedinjuje izradu sadržaja putem web sučelja i korištenje putem mobilne aplikacije i omogućuje implementaciju informacija u interaktivnu kartu i stvaranje kulturnih ruta te povezivanje medijske i digitalne pismenosti s edukacijskim aktivnostima u području kulture[22]. Osmislio ju je Patrick Trentelman iz Nizozemske, a radi na principu stvaranja i prezentacije sadržaja korištenjem hijerarhijski strukturiranih elemenata: slojeva (engl. *layer*s), mjesta interesa (engl. *points of interest*) i stranica (engl. *pages*). U okviru CREARCH projekta ICARUS Hrvatska je organizirala predstavljanje Spacetime Layers platforme kroz više predavanja i radionica[23] što je rezultiralo s pet priča: „Trg Bana Jelačića u Zagrebu“, „Putevima medicinske baštine – Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu“, „Ostaci srednjovjekovnih zidina – Obrana Gradeca“, „Posjedi pavlinskog samostana u Sveticama – Mapiranje stečenih posjeda 1627. – 1757. godine“ te „Tragovima glagoljaša s Ugljana i Pašmana“ različitih autora. Sama platforma i s njome povezane aktivnosti detaljnije su opisani u CREARCH priručnicima i drugim materijalima dostupnima na mrežnim stranicama ICARUS Hrvatska.

Završna faza projekta bila je usmjerena na izradu mobilne aplikacije pod vodstvom talijanskog voditelja projekta. U skladu s planom razvoja publike, glavni je cilj aplikacije bio stvoriti različite i jednostavne načine na koje će korisnici otkrivati arhivsko gradivo kroz logiku igre i istraživanje u slici. Okvir CREARCH aplikacije zamišljen je kao put od tradicionalnog dokumenta ka narativnom ili pristupačnijem dokumentu i to u okviru igre koja je organizirana na više razina u kojima korisnik mora pronaći blago unutar pojedinog dokumenta. Svaki takav put dizajniran je sadržajima koji pokazuju obilježja pojedine partnerske institucije; svaki je partner izabrao dvadesetak dokumenata koji su u svakoj priči predstavljeni na pet razina svojim fotografijama, uz kratke tekstove objašnjenja, tragove i narativ priče. Na tragu ovih primjera priče se mogu nastaviti širiti tako da se svakom dokumentu doda više od jednog teksta ili audio sadržaja kojeg će korisnik moći otkriti. Arhivske priče koje su partneri pripremili za aplikaciju su:

[22] Više na: Spacetime Layers (2021). *Benefits of Spacetime Layers.* https://www.spacetimelayers.app/#advantages i Trentelman, P. (2020). Spacetime Layers: aplikacija za zajedničko mapiranje baštine, *@rhivi*, 8 (2020), 8-10.

[23] Materijali i snimka online radionice koje je vodio Željko Trbuščić u prosincu 2020. i siječnju 2021. godine dostupni su na mrežnim stranicama i na YouTube kanalu ICARUS Hrvatske.

- „Tragovima Caravaggia“ – temelji se na gradivu iz Povijesnog arhiva Napuljske banke,
- „Ukradena muzika“ – temelji se na glazbenim zapisima skladatelja Mikisa Theodorakisa u Grčkom muzičkom arhivu i
- „Zlatarevo zlato“ – temelji se na ostavštini kipara Ive Kerdića u Arhivu za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koja je predstavljanja i priči iz arhiva „Zlatarevo zlato“.

Aplikacija CREARCH – Lov na blago dovršena je u rujnu 2021. te je može besplatno koristiti na Apple i Android mobilnim uređajima[24], a u uputama za preuzimanje opisana je kao mogućnost „za doživljaj priča i rješavanje zagonetki kroz arhivske dokumente iz različitih europskih arhiva“ u rasponu od 17. do 20. stoljeća.

Prilog 9. *CREARCH mobilna aplikacija.*

Paralelno s pričanjem priča u fizičkom i digitalnom okruženju, pokrenuta je i kampanja #PričeIzArhiva na društvenim mrežama, a tijekom 26. Edukativne muzejske akcije EMA - Iz/Van/Red/No! u svibnju i lipnju 2021. je održana serija od 7 online predavanja i radionica u kojima su arhivisti i drugi baštinski stručnjaci predstavili arhivske priče iz javnih i privatnih spremišta i zbirki.[25] Platformu #PričeIzArhiva i aktivnosti oko nje (izložbe, predavanja, radionice i dr) ICARUS Hrvatska planira nastaviti i po službenom završetku CREARCH projekta, kako bi nadalje promicali kreativne potencijale arhivskih dokumenata i priča koje su u njima s ciljem privlačenja nove publike u arhive.

[24] Pristup aplikaciji CREARCH – Lov na blago na operativnim sustavima IOS. https://apps.apple.com/it/app/crearch/id1569054662 i Android https://play.google.com/store/apps/details.
[25] Serija predavanja „Priče iz arhiva“ dostupna je na: https://www.youtube.com/playlist?list=PLeRqtKiIrIipp4DWhLTAoIhObLNyZRWDL.

Kreativna interpretacija arhivskih izvora

Značajan dio planiranih CREARCH aktivnosti bio je posvećen organizaciji javnih programa inspiriranih arhivskim gradivom: predavanjima, interaktivnim radionicama, izložbama, umjetničkim izvedbama, digitalnoj potrazi za blagom i različitim promocijama za ciljane korisničke skupine, no realizaciju ovog dijela projekta najviše su obilježili pandemija i "novo normalno".

Kao nastavak dugogodišnje suradničke prakse na programima Kreativne Europe i predstavljanja arhivskih projekta i praksi usmjerenih na umrežavanje, uključivanje publike te inovativna istraživanja i interpretacije arhivskih izvora, CREARCH i projektu srodne teme komplementarno su uključene u stalne aktivnosti ICARUS Hrvatska: organizaciju međunarodne konferencije ICARUS dani Hrvatska i časopis @rhivi. Na tome je tragu zajednička ideja različitih kreativnih i umjetnilkih aktivnosti nastalih tijem CREARCH projekta bila istraživanje kreativnih potencijala arhiva i poticanje novih pripovijedanja, formata i perspektiva arhivskih priča.

Prve konkretne umjetničke suradnje u okviru CREARCH projekta ostvarene su kroz angažman grafičkih dizajnera na oblikovanju deplijana, plakata i promidžbenih materijala, te suradnjom s dvoje akademskih umjetnika koji su izradili ilustracije za materijale razvoja publike: Stevo Leskarac autor je je ilustracija u prvom Priručniku za razvoj publike iz kojih je nastao i logotip za Priče iz arhiva, a druga je publikacija opremljena ilustracijama Valentine Briški.

ICARUS Hrvatska je prvoj polovici 2021. organizirala seriju predavanja „Kreativna interpretacija arhivskih izvora“, koja je okupila umjetnike, teatrologe, povjesničare umjetnosti, kustose i stručnjake iz izvedbenih umjetnosti, koji su predstavili svoje projekte i aktivnosti inspirirane arhivskim izvorima:

- Šejla Kamerić, „Ab uno disce omnes“ (Od jednog uče svi) – Forenzički arhiv,
- Gordana Vnuk, Tertulia – Eurokazov projekt na zagrebačkom groblju Mirogoj,
- Tihomir Milovac, Fotoarhiv nevidljive Savičente,
- Anja Maksić Japundžić i Slavica Olujić Klapčić, Teatralnost arhiva,
- Jasenka Ferber Bogdan, Darija Alujević, Andreja Der-Hazarijan Vukić, Ariana, Ariana Novina, Virtualna izložba „Volja je kostur, želja je mišićje - Rudolf Valdec i Bela Csikos Sesia: Anatomski atlas za umjetnike“.

Ova su predavanja, kao i druge kreativna događanja snimljena i trajno dostupna na YouTube kanalu ICARUS Hrvatska.[26]

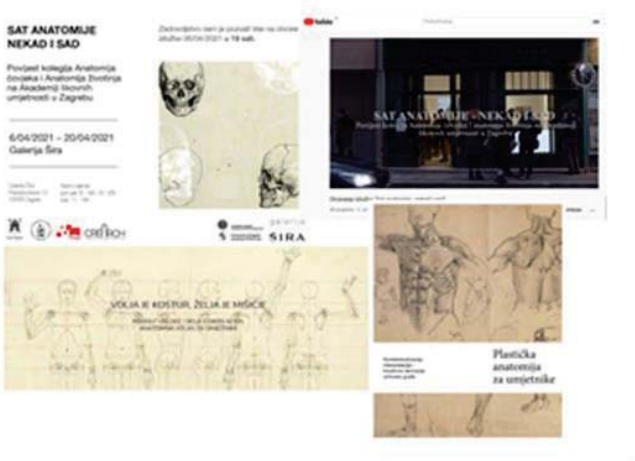

Prilog 10. *Materijali i aktivnosti projektne suradnje „Plastička anatomija za umjetnike“.*

Projektne aktivnosti koje se bave komunikacijskim modelima i inovativnim umjetničkim predstavljanjem arhivskih izvora realizirane su u suradnji s Arhivom Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu i Arhivom za likovne umjetnosti HAZU kroz projekt „Plastička anatomija za umjetnike“. U okviru ove projektne suradnje pripremljene su dvije izložbe: virtualna „Volja je kostur – Želja je mišićje / Rudolf Valdec i Bela Csikos Sesia: anatomski atlas za umjetnike“[27] i fizička „Sat anatomije nekad i sad“[28] koja je bila postavljena u Galeriji Šira u Zagrebu od 6. do 20. travnja 2021. Njima su predstavljena dva pristupa stručne i kreativne razrade finaliziranog koncepta udžbenika iz 1914. namijenjenog studentima Akademije, koji je uslijed nesklonih okolnosti ostao neobjavljen. Kompleksnost i višeznačnost ovog arhivskog zapisa koji ima dokumentarnu vrijednost za povijest umjetničkog obrazovanja, ali je istovremeno i autentični autorski koncept dvojice istaknutih umjetnika, potaknula je suradnju dviju institucija povezanih njegovom prirodom i sudbinom – nastao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, a čuva se u

[26] Serija predavanja „Kreativna interpretacija arhivskih izvora“ dostupna je na: https://www.youtube.com/playlist?list=PLeRqtKiIrIiqaBscPIHXlOPZIdzQ_kHLs.
[27] Izložba je dostupna na: https://anatomija.hazu.hr/.
[28] Videozapis s otvaranja izložbe snimila je studentica Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu Magdalena Janđel, a dostupan je na: https://www.youtube.com/watch?v=mmMnx00ck78&list=PLeRqtKiIrIirpZFQ5SitTFlEpHskTTRWV&index=9&t=184s.

ostavštini Rudolfa Valdeca u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU. Ove su izložbe popraćene dvojezičnim katalogom fizičke izložbe[29] i opširnom publikacijom koja donosi arhivsko gradivo te rezultate njihova istraživanja i umjetničke interpretacije. Uz tiskane materijale, izložbe su dokumentirane i popratnim predavanjima, što je sve dostupno na mrežnim stranicama i društvenim mrežama ICARUS Hrvatska i CREARCH projekta.

Prilog 11. *Umjetnički materijali i aktivnosti CREARCH-a.*

Kao nadogradnja umjetničkih promišljanja i medijskih okvira ove arhivske priče te jedan oblik "umjetničke rezidencije" dogovorena je i nova projektna suradnju s Akademijom primijenjenih umjetnosti u Rijeci, gdje su studenti Akademije svojim umjetničkim interpretacijama nastavili komunicirati ovaj jedinstveni arhivski zapis i predstavili svoje radove na prigodnim izložbama u Rijeci i Zagrebu. Zagrebačka izložba pod nazivom „Interpretacije“ imala je otvorenje 4. listopada 2021. u Galeriji Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu kada je je predstavljen i istoimeni katalog[30].

Umrežavanje i otvaranje arhiva – ideje programa Kreativne Europe u praksi

Angažman ICARUS Hrvatska u CREARCH projektu planiran je i realiziran kroz dva smjera djelovanja: aktivnoj mreži članova i suradničkih institucija i komplementarnosti projekta sa redovnim aktivnostima udruge. Kroz povezivanje i nadogradnju svojih prethodnih aktivnosti usmjerenih na

[29] Katalog izložbe je dostupan na:
https://drive.google.com/file/d/1puJpYfqs-a84Pz7uEditJXhQyH6hfwPP/view.
[30] Katalog izložbe je dostupan na:
https://drive.google.com/file/d/1ViV4KdG0Ll1NECT5hmGah0kkPh5WPipb/view.

teme kao što su dostupnost arhiva, digitalna transformacija baštine, razvoj publike i druga aktualna pitanja šire arhivske zajednice, s projektnim zadacima i planiranim ishodima CREARCH projekta otvoreni su brojni kontakti s pojedinacima i ustanovama zainteresiranima za sudjelovanje u CREARCH aktivnostima. Kako se praćenje društvenih i informacijskih trendova vezanih uz kulturne i kreativne industrije također pokazalo važnim za razvoj publike i omogućavanje otvorenog pristupa arhivskim izvorima, a time i javnog znanja o njima u svim segmentima društvima, istodobno su tijekom trajanja projekta potaknute i nove suradnje i partnerstva.

Na tome tragu, uključeni članovi i suradnici udruge ICARUS Hrvatska su od početka projekta mogli raditi na povezivanju svake projektne aktivnosti s tekućim aktivnostima ICARUS Hrvatska (časopis @rhivi, suradničke digitalne platforme, stručni skupovi), svojim stručnim interesima te srodnim programima i projektima. Tako je tijekom tri godine trajanja, a i po svom završetku, CREARCH sustavno predstavljan na različitim arhivskim i baštinskim skupovima i manifestacijama u Hrvatskoj i izvan nje, uključujući godišnje ICARUS konvencije, međunarodne konferencije ICARUS dani u Hrvatskoj, arhivske i skupove iz srodnih područja u Hrvatskoj, BiH, Srbiji i Sloveniji, programe obilježavanja Međunarodnog dana arhiva i Dana EU baštine te brojna druga događanja. Uz to je ICARUS Hrvatska svake godine sudjelovala i na nacionalnom festivalu povijesti Kliofest predstavljanjem arhiva i arhivske djelatnosti, samog projekta i platforme #PričeIzArhiva te izdanja hrvatskih arhiva na sajmu povijesne knjige, a organizirana su i brojna javna predavanja i radionice vezane uz promociju i digitalizaciju arhivskih izvora i kulturne baštine.

Diseminacijom projektnih aktivnosti u baštinskoj, obrazovnoj i akademskoj zajednici, kako konkretnim suradnjama i posjetima baštinskim ustanovama i organizacijama (Hrvatsko muzejsko društvo, Forum slavenskih kultura, DARIAH-HR, Centar za istraživanje hrvatskog iseljeništva, Zagrebačko knjižničarsko društvo, Interpret Europe i dr), tako i zajedničkim aktivnostima s brojnim školama i fakultetima, arhivi su došli do nove publike, što je i bio glavni cilj projekta. Uz to sudjelovanjem u muzejskim i knjižničnim manifestacijama i programima poput Noći knjige, Noći muzeja, muzejske akcije EMA te skupovima kao što su AKM seminari, Dfest, ArHIZ konferencija, DARIAH Days, Kreativna riznica – simpozij kreativne industrije, skupu muzejskih pedagoga HMD i dr) stvorena je široka mreža za buduću suradnju s baštinskim stručnjacima, istraživačima, kulturnim i kreativnim sektorom te obrazovnim ustanovama.

Održivost i nastavak projektnih aktivnosti važan su segment planiranja projekata u području kulturnih i kreativnih industrija i jedan od faktora koji značajno utječu na njihov odabir tijekom ocjenjivanja prijava na natječajima za financiranje. Komunikacijska strategija CREARCH projekta i plan održivosti po službenom završetku projekta temeljili su se na nastavku projektnih aktivnosti od strane partnera, dijeljenju rezultata s drugim arhivima na nacionalnoj i međunarodnoj razini, izgradnji neformalne suradničke mreže između partnera i drugih dionika te besplatno dostupnim materijalima i aplikacijama za sve zainteresirane. Kako rezultati CREARCH-a nadopunjuju ideje i prijašnji rad ICARUS Hrvatska, ta se komplementarnost djelovanja već pokazala kao jamstvo nastavka pojedinih projektnih aktivnosti u budućnosti.

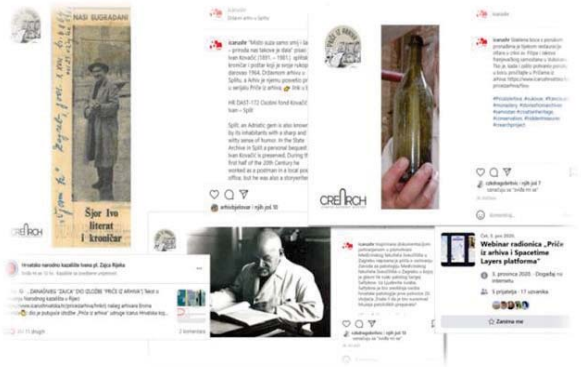

Prilog 12. *CREARCH aktivnosti na društvenim mrežama*.

Na mrežnim i Facebook stranicama te na društvenim mrežama udruge ICARUS Hrvatska: Instagramu, Twiteru, Linkedinu i na You Tube kanalu su objavljene i redovito ažurirane sve informacije o CREARCH projektu i aktivnostima. Svi materijali nastali tijekom projektnih aktivnosti javno su dostupni, a platforma #PričeIzArhiva, alati te aktivnosti pokrenuti u okviru projekta nastavit će živjeti kroz stalne i nove aktivnosti i projekte ICARUS zajednice.

Zaključak

ICARUS Hrvatska je partner u projektu Kreativna Europa CREARCH - CREative European ARCHives kao inovativna kulturna središta (2018- 2021), posvećena razvoju publike u arhivima. Ideja CREARCH-a je da implementira sveobuhvatnu strategiju razvoja publike za evropske povijesne arhive koja uključuje: plan razvoja publike koji je finaliziran da dopre u ne-javni prostor; program obuke osoblja za razvoj publike, angažman javnosti putem digitalnih alata i program transmedijskih kulturnih performansa. Krajnji cilj projekta je

transformacija arhiva u kulturna središta otvorena za širu javnost i centre transmedijskog i umjetničkog stvaralaštva. Strategija CREARCH planirana je kroz 3 akciona seta: razvoj publike, obuka i edukacija i digitalizacija, s namjerom da rezultati projekata doprinesu povećanju prisustva arhiva na tržištu kulture, jačanju vještina arhivskog osoblja i širenju pristupa arhivima kroz digitalizaciju, transmedijske i ICT alate. U radu će biti prikazane projektne aktivnosti i iskustva na koja su značajno uticali novi uslovi nametnuti pojavom virusa koji je uzrokovao Covid-19, s obzirom da se trajanje projekta u velikoj mjeri poklopilo sa globalnom pandemijom.

Summary

ICARUS Croatia is a partner in the Creative Europe project CREARCH - CREative European ARCHives as innovative cultural hubs (2018-2021), dedicated to the audience development in archives. The idea of CREARCH is to implement a comprehensive strategy of audience development for European historical archives that includes: an audience development plan finalized to reach out the non-public; staff training programme in audience development, public engagement through digital tools and a programme of transmedia cultural performances. The ultimate goal of the project is transforming the archives in cultural hubs open to the wide public and in centres of transmedia and artistic creation. CREARCH strategy is planned through 3 action sets: audience development, training & education and digitalization, with intention for projects results to contribute to increasing the presence of archives in the cultural market, enhancing skills of archival staff and widening the access to the archives through digitalization, transmedia and ICT tools. The paper will present project activities and experiences that are significantly influenced by the new conditions imposed by the emergence of the Covid-19 virus, given that the duration of the project largely coincided with the global pandemic.

Prof. dr. Miroslav NOVAK
Pokrajinski arhiv Maribor
miro.novak@pokarh-mb.si

Pregledni naučni rad/Review Scientific article
UDK/UDC: 930.25:004.65:004.91:005.92

STANDARDIZACIJA OPISA ARHIVSKIH ENTITETA U NJIHOVIM ELEMENTIMA

Apstrakt: *U arhivskim zbirkama podataka možemo naći različite intenzitete popisa arhivskih entiteta kao i njihove različite vrijednosti informacija. Na praktičnom nivou obično ih povezujemo s različitim slogovima i upotrijebljenim rješenjima pojedinačnih popisivača, te s tim povezanu arhivsku etiku. Pri čemu često zanemarujemo činjenicu, da su informativno ekstenzivni zapisi često posljedica nedostatka relevantnih podataka. Nedostatak podataka o arhivskim entitetima zahtijeva najpreciznije određivanje statusa njihovih opisa i time povezanih zahtjeva i očekivanja.*

Autor u ovom radu upozorava, da je sa stanovišta formata opisa arhivskih entiteta potrebno dosljedno implementirati međunarodne arhivske stručne standarde i dogovore. Za raspoznavanje njihove informacijske vrijednosti treba se osloniti na preporuke ISO standarda 214:1996. U tom procesu s metodološkog stanovišta bitno je razdvojiti cjeline sadržaja opisa arhivskih entiteta od pojedinačnih rješenja u njihovim tekstualnim elementima, kao MEMO ili TXT.

Ključne riječi: *Arhivski opisi, arhivski entititeti, standard ISO 214:1996, metode popisivanja, arhivski stručni rad, standardizacija*.

STANDARDIZATION OF DESCRIPTIONS OF ARCHIVAL ENTITIES AND THEIR ELEMENTS

Abstract: *In archival databases we can find different intensities of descriptions of archival entities and thus also their different information values. On a practical level, we usually associate them with the different styles and solutions used by individual archival professional workers and to them related archival ethic. At the same time, we often ignore the fact that records are in many cases the result of a lack of relevant data. And this fact requires a more precise definition of statuses of descriptions and related requirements.*

In this article the author points out that from the point of view of the format of descriptions of archival entities, it is necessary to consistently implement international archival professional standards and agreements. To distinguish their information value, it is necessary to rely on the recommendations of ISO standard 214:1996. In this process, from a methodological point of view, it is necessary to separate the entire contents of descriptions of archival entities from individual solutions in their text elements like MEMO or TXT.

Key words: *Archival descriptions, archival entities, standard ISO 214: 1996, descriptive methods, archival professional work, standardization*.

Uvod

Sve veće količine obuhvaćenih meta-podataka u arhivskim zbirkama podataka, prije svega njihove sistemske obrade[1], izmjene[2] te reorganizacije odnosno spajanje arhivskih baza[3] podataka, traže metodološki uporedive, istovremeno i precizno određene opise arhivskih entiteta[4]. Obuhvatanje podataka u tim opisima je uspješno samo ako se oni u informativnim sistemima ostvaruju kao informacije u tom ili nekom drugom vremenu/prostoru. Tom prilikom se arhivski stručni radnici susreću sa dilemom, kako uopšte, na relativno jednostavan način odrediti informacijske vrijednosti obuhvaćenih cjelina podataka, koji nastaju u procesima opisivanja unikatnih entiteta arhivske stručne obrade.

Rezultat rješavanja tog arhivskog stručnog problema predstavlja spoznaja, da je za neke entitete arhivske stručne obrade na raspolaganju mnogo različitih podataka, dok za druge to nije moguće dobiti, jer nisu očuvani ili nisu dostupni iz različitih razloga. Komplementarno tome, pojavljuju se i neka stručna stanovišta i s tim povezane odluke koje se odnose na popisivanje arhivskih entiteta samo po određenim nivoima popisivanja. Na složenost tih pojava, još prije nekog vremena su upozorili Semlič Rajh i Šauperl u svojim istraživanjima[5],

[1] Time mislimo na sve vrste ispisa, razvrstavanje istraživanja itd.

[2] Tipično takve izmjene nalazimo npr. s prenosom podataka iz lokalnih zirki podataka, npr. u Arhivskom portalu Evrope.

[3] Spajanjem baza podataka mislimo prije svega na prenose podataka iz zastarjelih informacijskih sistema u novije ili spajanje arhivskih baza podataka, koje su formirale arhivske službe Hrvatske, Mađarske, Slovenije itd, na različitim platformama.

[4] S pojmom arhivski entitet označavamo sve pojavne oblike arhivskog gradiva i s tim povezene sadržaje u tom kontekstu, kao što su mjesta, osobe, lozinke predmeta kao i same oblike u kojima se pojavljuje arhivsko gradivo, njihova preuzimanja lokacije i tehničku opremu uključujući s vrstama upotrebe arhivskih sadržaja ili izrađenih reprodukcija itd, dakle sve o čemu sakupljamo i zapisujemo podatke u arhivima (prim. ISADg2. ISAAR CPF, IDIAH i ISDF).

[5] Zdenka Semlič Rajh, Alenka Šauperl, Problematika gesljenja in oblikovanja deskriptorjev, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*: Zbornik referatov

kada su s korisničkog stanovišta primjetili neuravnoteženost popisivanja arhiskog gradiva po nivoima. Tom prilikom su prikazali prije svega probleme oskudnih opisa „srednjih“ nivoa popisivanja – znači serija i pod-serija.

Uporedo s gore predstavljenim kvalitativnim analizama su bile u to vrijeme izvršene različite kvantitativne analize. Rezultati tih ispitivanja su bili zasnovani na saznanju, da opširniji zapisi mogu sadržavati više podataka u poređenju sa kraćim zapisima.

S praktičnog stanovišta, u toj vezi je potrebno uvažavati iskustvo, koje su slovenski arhivski stručnjaci stekli u okviru projekta e-ARH.si. koje su sproveli u okviru Slovenske javne arhivske službe od kraja 2016. do 2021. godine. U okviru projekta je bilo obavljeno mnoštvo istraživanja i s tim povezanih zadataka iz oblasti upravljanja arhivskih sadržaja i njihovog kontesta. Između ostalog je bio zadatak pod nazivom Uspostavljanje uzajamne baze podataka slovenskih javnih arhiva (dalje: SJAS). Taj zadatak je nastao spajanjem baze podataka Arhiva Republike Slovenije i baze podataka slovenskih regionalnih arhiva. Nova zajednička baza je prilikom formiranja obuhvatila skoro 3.000.000 opisa arhivskih jedinica i više miliona opisa drugih arhivskih entiteta.

Svi ti zaključci, saznanja i metodološka rješenja ne daju cjelovit odgovor na pitanje, kako objekivno definisati različite opise arhivskih entiteta, koji su bilo normativni[6] ili nenormativni, da ih u procesu kasnijih obrada možemo možda u drugim tehnološkim okruženjima, uspješno razmatrati ne samo na razne načine, nego prije svega na logično-sadržajnim nivoima i u jasno određenim kontekstima.

Iz gore navedenog možemo ustanoviti, da treba tražiti odgovore na postavljena pitanja u različitim smjerovima i tom prilikom uvažavati sva tehnička i tehnološka rješenja. Konkretne probleme treba tretirati ne samo na nivou obrada podataka, nego i na osnovu uspješnog (spo)razumijevanja na relaciji čovjek-stroj i čovjek-čovjek. Uporedo s tim treba odrediti jasna ograničenja i arhivske stručne polazne tačke, da su u fokusu aktivnosti ove vrste tako objektivne informacije o arhivskim entitetima, o samom arhivskom gradivu, kao i o tehničkim, sadržajnim

dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike, št. 10, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2011, 187-213; Zdenka Semlič Rajh, Alenka Šauperl. Analiza oblikovanja vsebine zajetih podatkov v podatkovni bazi SIRAnet, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: arhivi in ustvarjalci gradiva: stanje in perspektive*, Zbornik mednarodne konference, Radenci, 10-12. april 2013, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2013, 145-157; Alenka Šauperl, Zdenka Semlič Rajh. Značaj područja identifikacije popisnih jedinica i sadržaja prema standardu ISAD(g) u slovenskoj bazi podataka SIRAnet, *Arhivska praksa,* br. 15, Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2012, 323–334.

[6] Normativni zapis predstavlja zaokruženu cjelinu podataka, koji se sastoji od pratećeg koncepta i njgovih dodjeljenih sadržaja, koji ga određuju. Svaki noseći koncept u sistemu mora biti unikatan. Ako se pojave isti noseći koncepti, a označavaju različite sadržaje, potrebno je noseće koncepte opremiti s dodatnim indikatorima (kvalifikatori), da bismo obezbijedili unikatnost normativnog zapisa. Za osobe, porodice i korporativna tijela, oblikujemo ga u skaldu s ISAAR (CPF).

i drugim kontekstima. Izvan fokusa ove vrste istraživanja su njihove intrepretacije i dublja istraživanja na osnovu sadržaja iz arhivskog gradiva.

Da bi arhivski stručni izazov bio još u toliko veći, pri tome treba uvažavati još neke druge objektivne činjenice. Stoga treba izdvojiti samo različite metode i povezane nivoe znanja i vještina oblikovanja sadržaja opisa u vremenu i prostoru, dostupnost i relevantnost upotrebljenih izvora i na kraju stepen sintaktične preciznosti zapisa arhivskih zbirki podataka. Ako na to dodamo još relativno brz opšti razvoj implementacije tehnoloških rješenja u arhivski stručni rad, nedovoljno univerzalno obuhvatanje istorijskih i drugih kontekstnih podataka u vezi očuvanja arhivskog gradiva, te s tim povezane probleme preciznih upita u velikom mnoštvu arhivskih sadržaja, onda možemo razumjeti stvarni obim zahtjevnih rješenja gore navedenog problema.

U nastavku ovog rada zbog kompleksnosti problema ograničavamo se samo na izabrane metode određivanja statusa zapisa i njihovih sadržaja, te statusa upotrijebljenih elemenata kako s informacijskog, tako i sa tehničkog stanovišta. Pri tome ćemo se oslanjati prije svega na odredbe ISO standarda, a posebno standarda ISO 214:1996.

Prilikom izrade ovoga rada pratimo više ciljeva. Prvi je da na osnovu stečenih stručnih iskustava pri uspostavljanju uzajamne baze podataka SJAS jasnije odredimo zahtjeve i informacijske karakteristike (obilježja) opisa arhivskih entiteta. Na toj osnovi se mogu dalje razvijati i implementirati potrebne metode oblikovanja sadržaja opisa arhivskih entiteta, čime želimo postići metodološki uporedive zapise, koje lakše i sigurnije možemo obrađivati u raznim informacijskim sistemima.

Standardno oblikovani zapisi direktno utiču na postupke i postignute rezultate različitih istraživanja. Istovremeno s tim omogućavamo razvoj i implementaciju osnovnih parametara za određivanje uspješnosti, pravilnosti i kvaliteta izrade arhivskih opisa kroz duži vremenski period.

Na nivou elemenata pojedinačnih opisa, u ovom radu pratimo osnovne metode određivanja njihovih sadržaja i statusa, uključujući s naziv i način dostizanja postavljenih, odnosno očekivanih ciljeva u konkretnom arhivskom informacijskom sistemu. Pri čemu ne smijemo zaboraviti ni na osiguranje njihove dugoročne interoperabilnosti. Arhivski stručni radnici u tom kontekstu ne razvijaju samo semantički ili sintaktički nivo, nego prije svega sadržajno-pragmatični nivo u skladu sa zahtjevima standarda ISO 214:1996. Ovo drugo u praksi predstavlja potrebnu dodatnu vrijednost pojedinačnim opisima za njihovu dugoročnu upotrebljivost.

U nastavku ovog rada se zbog kompleksnosti ograničavamo samo na metode određivanja statusnih zapisa i statusa njihovih elemenata, kako s informacionog, tako i s tehničkog stanovišta. Tom prilikom ćemo uvažavati zahtjeve arhivskih stručnih i drugih standarda i iskustava prilikom uspostavljanja uzajamne baze podataka SJAS, te tehnološke karakteristike platforme scopeArchiv.

Za potrebe ovog rada bilo je upotrijebljeno više metoda različitog intenziteta. Izlažemo slijedeće: iskustvena i statička metoda, metoda studija arhivskih izvora i literature, metoda sažimanja sadržaja, metoda testiranja rješenja te opisna metoda. Pri tome su bile u ovom radu upotrebljene još induktivna metoda za oblikovanje stručnih usmjerenja, te deduktivna metoda za provjeru podudaranja pojedinačnih usmjerenja na konkretnim primjerima.

O zakonitostima oblikovanja opisa njihovih elemenata

Popisivanje arhivskih entiteta je u zadnjim decenijama doživjelo velike promjene. Još se ne nazire kraj razvoja u toj oblasti, to možemo vidjeti na primjeru razvoja implementacije konceptualnog modela Records i Context (RiC).

U periodu pred informatizacijom i standardizacijom popisivanja arhivskog gradiva je važilo da posebne popise ne treba praviti, ako već postoje. Ako originalna arhivska pomagala nisu postojala, arhivski stručni radnici su ih pravili u toku procesa uređivanja i popisivanja arhivskog gradiva. Tom prilikom su izvršili implementaciju različitih metoda i rješenja, zbog čega je bila njihova dugoročna informacijska vrijednost u pravilu ograničena samo na okolinu, u kojoj su nastajali. Istovremeno s tim je kvalitet opisa arhivskih entiteta mogao jako varirati i to ne samo u odnosu na raspoložive podatke[7], nego i u odnosu na vrijeme i intenzitet popisa, na sposobnosti popisivača prilikom oblikovanja informacija [8] o arhivskom gradivu itd.

Standardizacija zapisa u međusobnim arhivskim bazama podataka i razvoj u oblasti uspostavljanja globalnih komunikacija pokazuje na saznanja, da standardizacija na nivou implementacije arhivskih stručnih standarda nije dovoljna. Mnogi obuhvaćeni zapisi o arhivskom gradivu u sistemu standardizovanog popisivanja sadrže premalo podataka, da bi mogli postati opšte upotrebljive informacije kod korisnika. Za što postoji puno razloga. Među njima posebno se ističe nedostatak metoda oblikovanja zapisa u arhivskim informacionima sistemima. Razvoj pojedinačnih metoda popisa nije ograničen samo na pravila i zahtjeve. Preduslov za njihovo postojanje je upotreba potrebnoga arhivskoga stručnoga terminološkog fonda, istovremeno s tim treba razvijati i potrebne postupke upotrebe i validacije metoda popisivanja arhivskih entiteta.

[7] Podatak: činjenice, koje o određenoj stvari nešto govore ili se na nju odnose, određena činjenica koja omogućava spoznaju određene stvari ili o toj stvari zaključuje, poruka u takvoj formi da se može uzeti u obzir u informatici. Preuzeto od SSKJ.

[8] Informacija: što se o određenoj stvari kaže, poruči, obavijest, pojašnjenje, cjelokupno znanje o određenoj djelatnosti ili oblasti, namjenjena javnosti, podaci, mnoštvo vrijednosti, koje kompjuter primi ili nakon izrade izda, mjera za ustanovljavanje nespremnosti o rezultatu pokusa. Preuzeto od SSKJ.

Već u standardu ISO 214:1996, koji je namijenjen standardizaciji izrade sažetka za publikacije i dokumentaciju, u početku možemo pronaći početnu tačku, da je „zbog rastućeg obima istraživačkih, naučnih, tehničkih i drugih informacijskih i dokumenata za učenje uvijek važnije, da je osnovni sadržaj svakog dokumenta brzo i precizno prepoznatljiv“. Na osnovu neposrednih arhivskih stručnih iskustava kod upotrebe arhivskog gradiva možemo zaključiti, da treba osnovnu namjeru toga standarda upotrijebiti pri razvoju metoda opisivanja različitih arhivskih entiteta. Pri čemu uopšte nije važno u kakvom tehnološkom okruženju arhivski stručni radnici obuhvataju opise arhivskih entiteta.

Poznato je da se metodologija opisivanja arhivskih entiteta realizuje na tehničkom nivou kroz korisničke interfejse arhivskih informacijskih sistema, dok se na intelektualnom nivou realizuje kroz dugoročnu neposrednu upotrebljivost zapisa te vrste u prostoru i vremenu. Pri čemu ne možemo mimo činjenice, da je nemoguće sve zapise izraditi na istom kvalitativnom i kvantitativnom nivou, jednostavno zato što za određene entitete opisa nema više dostupnih ili poznatih podataka.

Standard ISO 214:1996 i opisi arhivskih entiteta

ISO standard 214:1996 s naslovom Dokumentacija – Sažetak za publikacije i dokumentaciju daju smjernice za pripremu izvoda dokumenata. Oni su po definiciji određeni kao skraćeni, precizni prikazi sadržaja bez dodatnih obrazlaganja i kritike, bez obzira ko je taj sažetak (isječak) napisao.

Poređenje metoda oblikovanja isječka po standardu ISO 214:1996 s metodama i namjenama opisa arhivskih entiteta pokazuje, da isječak i opis arhivskog entiteta imaju puno sličnosti i uporedivih zahtjeva. U nekom smislu Opis arhivskog gradiva je “isječak” (sažetak) iz originalnog arhivskog gradiva.

U spomenutom standardu su predstavljene radnje, da se shvati kao “anotacija”[9], “odlomak”[10] i “uzorak”[11], pri čemu se ne upotrebljavaju kao sinonimi pojma “isječak” i kao posledica toga, ne upotrebljavaju se ni za opis entiteta.

Pojam “opis arhivskog entiteta” možemo definisati na osnovu zahtjeva standarda ISO 214:1996 tako, da ga definišemo kao marginalni, detaljan prikaz arhivskog entiteta bez dodatnih objašnjenja i kritike, bez obzira ko i kada je izradio taj opis.

---

[9] Anotacija je po ISO standardu 214:1996 kratko objašnjenje, pojašnjenje dokumenta ili njegovog sadržaja može i njegov kratak opis, obično dodat kao napomena ...

[10] Odlomak po standardu označava jedan ili više dokumenata, koji se izaberu s imenom, da bi se s njim predstavio cijeli tekst.

[11] Sažetak je definisan kao kratka rekapitulacija važnih nalaza i zaključaka, navedenih u dokumentu (obično) na kraju s imenom, važnih nalaza i zaključaka, navaednih u dokumentu s imenom, da čitaoca dodatno upozori na bitne sadržaje već pročitanog teksta.

Ako opise arhivskih entiteta postavimo u kontekst standarda ISO 214:1996, onda možemo istaći neke važnije tačke:

- Dobro pripremljen opis arhivskog entiteta omogućava korisniku njegovu brzu i preciznu identifikaciju u mnoštvu srodnih arhivskih entiteta.
- Omogućava opuštanje produbljenih istraživanja entiteta u fokusu i drugih relevantnih dokumenata za razumijevanje njihovih sadržaja i konteksta.
- Omogućava informatički podržana istraživanja po zbirkama podataka, kao i po vrijednosti filtera, punom tekstu, kao i po različitim oblastima tj. elementima opisa.

U arhivskoj struci je opšte poznato, da nedostatak relevantnih podataka za objektivno opisivanje arhivskih entiteta predstavlja činjenicu, s kojom mora računati svaki stvaralac zapisa. Kao posljedicu s tim se suočava i korisnik arhivskog gradiva.

Prilog 1. *Primjer indikativnog opisa arhivskog entiteta.*[12]

U skladu s razmatranim standardom možemo zaključiti, da opisi arhivskih entiteta često nisu neposredno upotrebljivi u onolikoj mjeri kako bismo očekivali, nego samo daju naznake na određene činjenice u vezi s posmatranim arhivskim entitetom (Prilog 1). „Indikativni opisi" samo navode tipove posmatranih sadržaja arhivskog gradiva, te glavne teme i način njihovog razmatranja.

Za razliku od indikativnih opisa, informativni opisi arhivskih entiteta u najvećoj mogućoj mjeri predstavljaju količinske i /ili informacije o kvalitetu iz arhivskog gradiva ili o kontekstima, u kojima se to nalazi (Prilog 2).

[12] Schweiz – Zürich - International Committee on the Science of Photography (ICSP).- Leitungssitzung. https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/e9eb5ce5-140d-4dff-a89f-7587a97abc5d/.

Slično kao za isječke po standardu ISO 214:1996 važi i za arhivske opise, da iz različitih razloga u praksi treba izraditi kombinovane informativno-indikativne isječke tj. opise arhivskih entiteta.

Bez obzira na to kakav tip arhivskih opisa imamo, važno je samo da su posredovane informacije razumljive za čitaoce, a da ne treba pogledati u samo arhivsko gradivo ili u izvore o kontekstnim informacijama. Važno arhivsko stručno usmjerenje predstavlja standard sa zahtjevom, da opis arhivskog entiteta mora biti sam po sebi dovoljan. Sadržaj bi trebao biti što zgusnutiji, ali istovremeno ne smije djelovati nerazumljivo i nejasno. U skladu s opštom namjenom, da informacije moraju biti tako oblikovane, da kod korisnika smanjuju stepen neizvjesnosti.

Elementi identifikacije	
Signatura PE:	SI_PAM/1775/001/004_00111
Prejšnje signature PE:	"PAMB/2144 (2006-2009); 1957249 (1987-2006) ."
Naslov PE:	Galerija jugoslovenskog portreta Tuzla: dopis Ivanu Kosu
Čas nastanka PE:	15.10.1973
Nivo popisa:	Dokument
Elementi vsebine in ureditve	
Vsebina PE:	Galerija iz Tuzle se zanima za Kosove slike za svoj prodajni salon.
Elementi dostopnosti in uporabe	
Zvrsti arhivskega gradiva:	spisovno gradivo
Količina PE:	1 kos
Jezik:	srbohrvaški
Pisava:	latinica (tipkopis ali tisk)
Pripomočki za uporabo:	prevzemni popis
Interni podatki	
Številka TE:	2
Ovoj številka:	18
Področje kontrole zapisa	
Jezik zapisa:	slovenski
Pisava zapisa:	latinica
Pravila in dogovori:	ISAD(g)2 Splošni mednarodni standard za popisovanje arhivskega gradiva (2000)

Prilog 2. *Primjer informativnog opisa arhivskog entiteta.*[13]

Zahtjevi posmatranog standarda mogu arhivskim stručnim radnicima pomoći prilikom neposrednog oblikovanja sadržaja popisa. Tako standard predlaže da u isječku (sažetku), tj. opisima arhivskih entiteta treba upotrebljavati glagole u kreativnom modu (načinu). Glagolski pridjev trpni je dozvoljen za indikativne ili čak informativne opise. Kod kojih je posebno istaknut nosilac radnje. Prilikom opisivanja bi se trebalo upotrijebiti treće lice, osim u slučaju

[13] Galerija jugoslovenskog portreta Tuzla: dopis Ivanu Kosu. http://www.siranet.si/detail.aspx?

kada se za upotrebu prvog lica izbjegnu glomazne konstrukcije, čime se obezbjeđuje veća jasnoća.

Istovremeno zahtjevi standarda upozoravaju da u isječcima tj. opisima arhivskih entiteta treba koristiti karakteristične riječi za opise entiteta, jer to dobro utiče na preciznost rezultata kasnijih istraživanja. Posebno se ističe saznanje, da treba izbjegavati neobične, odnosno zastarjele izraze, skraćenice, ili simbole, tj. treba ih u okviru opisa pri prvom pojavljivanju odgovarajuće razriješiti i pojasniti.

Standard ISO 214:1996 i elementi opisa

Opise arhivskih entiteta čine popisni elementi, koji su za potrebe obuhvatanja podataka strukturirani i oblikuju jedan ili više obrazaca. Popisni elementi mogu biti u tehničkom smislu različitog ili istog tipa[14] ovisno od upotrebljene tehnologije i informacijskog okruženja. Na aplikativnom nivou se neposredno implementiraju za potrebe popisa arhivskih entiteta. Pri čemu je vrlo važan dizajn same baze podataka, koji se ostvaruje kroz obrasce i relacije između elemenata u tim obrascima. Sve to zajedno neposredno utiče na sintaksu i semantiku primarnih opisa i s tim povezanih drugih opisa arhivskih entiteta.

Arhivski stručni radnici u pravilu imaju mogućnost suoblikovanja nekih karakterisitka arhivskih baza podataka. Ta mogućnost je direktno proporcionalna vremenu postojanja pojedinačne arhivske baze. Veći uticaj arhivskih stručnih radnika možemo prepoznati u vrijeme uspostavljanja baze podataka, kasniji potezi i izmjene zahtjevaju normalizaciju već obuhvaćenih podataka s novim zahtjevima ili rješenjima. U praksi se tako izbjegava promjena formata zapisa u postojećim bazama podataka, jer one mogu prouzrokovati različite zaplete prilikom obuhvatanja podataka, u nekim slučajevima mogu da zaljuljaju konzistentnost cjelokupne arhivske baze. Time neposredno utiču na povećanje nesigurnosti u dobijene podatke, te na povećanu entropiju cjelokupnog arhivskog informacijskog sistema.

Pravilnost oblikovane baze podataka, a time i njena neposredna upotrebljivost se odražava u mogućnosti mašinske obrade sadržaja po pojedinačnim elementima u skladu s tehničkim mogućnostima. Pri čemu treba uvažavati sintaktičke i semantičke zakonitosti opisa, da se na osnovu toga može izvesti pravilna strojna obrada. Upravo zbog toga je potrebno pojedinačne sadržaje popisnih elemenata odrediti i po analogiji, na izbor opisa arhivskih entiteta, odnosno po analogiji na isječke (sažetke), koji su u skladu sa ISO 214:1996. Oni mogu biti informativni i indikativni, a mogu biti i informativno

[14] U okviru baze Slovenskih javnih arhiva su na raspolaganju sljedeći elementi: Audi/Video, Tekst (4000), Parni brojevi, Vrijeme (uu:mm:ss), Vremenski obim (od/do), DA/NE polje, Memo polje, Poglavlje/Podpoglavlje, Decidan pojedinačni datum, Poseban datum, Poštanska poveznica, Poveznica sa drugim zapisa, Poveznica sa datotekom, Slika, Broj s nepokretnim zarezom, Trajanje; Web hyper povezanica.

indikativni. Zakonitosti njihovog oblikovanja i s tim i namjena upotrebe, tako da su lako uporedive s cjelokupnim opisom arhivskog entiteta.

Prilikom analize opisa arhivskih entiteta, potrebno je u njihovom informacijskom obliku definisati još i status cjelokupnog zapisa i njegovih elemenata, s obzirom na operativne potrebe arhivskog informacijskog sistema.

Sadržaji posebnih elemenata mogu biti oblikovani tako, da omogućavaju sortiranje, upravljanje linearanih i hijerarhijskih redoslijeda, različita istraživanja, npr. na osnovu punog teksta, ili na osnovu skraćivanja riječi (skraćenice), izradu poveznica sa unutrašnjim i vanjskim izvorima, agregacija vrijednosti elemenata na višem nivou, određivanje datumskih i vremenskih promjena itd. To znači da su elementi popisa operativni ili operativno aktivni, iako mogu biti i pasivni ili u statusu - pripremni. Poseban status imaju i „prazni" elementi, koji su naime dio obrasca, iako nemaju obuhvaćene (još) nikakve sadržaje. Uprkos tome, ipak omogućuju neke obrade – prije svega istraživanja.

Status elemenata opisa možemo definisati na osnovu slijedeće pojednostavljene matrice, koju čine statusi u pogledu sadržaja i statusi u smislu daljnje obrade:

Status u odnosu na sadržaj:	*Status u odnosu na mogučnost daljnje obrade:*
informativni	operativno aktivni / pasivni / pripremljeni
indikativni	operativno aktivni / pasivni / pripremljeni
informativno-indikativni	operativno aktivni / pasivni /pripremljeni
prazni elementi	operativno aktivni / pasivni / pripremljeni

Na osnovu gore određenih statusa arhivski informacijski sistemi ispisuju sadržaje opisa ili njihovih elemenata, kao i elemente bez sadržaja, omogućavaju filtriranje, sortiranje itd.

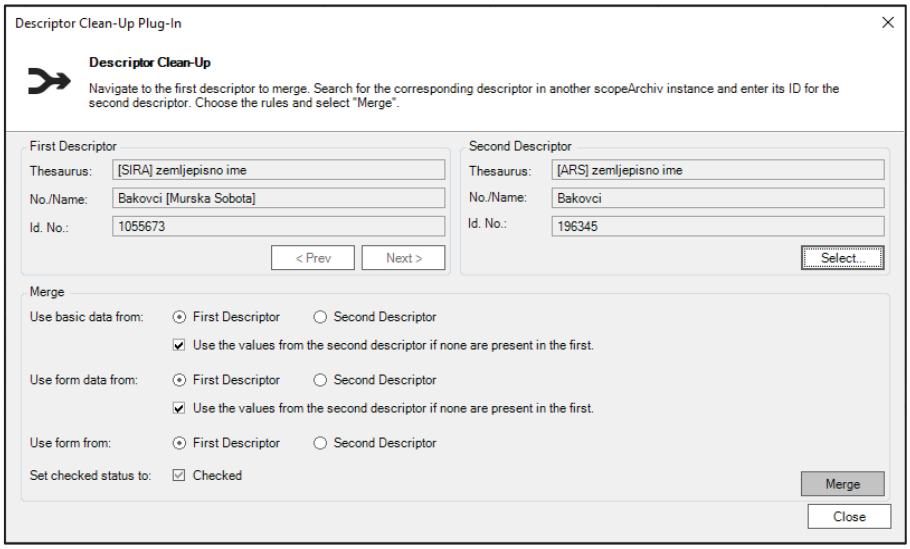

Prilog 3. *Descriptor Clean-Up – primjer dodatka za upravljanje udvostrućenih deskriptora.*

U nekim slučajevima, npr. prilikom agregacije baza podataka, potrebno je sadržajima, odnosno njihovim elementima odrediti kod statusa, informativno ili indikativno još druge statuse. Kao primjer da navedemo elemente podataka u dvjema bazama s različitim ili istim identifikacijskim elementima podataka (ID), različita ili ista imenovanja elemenata s uporedivim ili neuporedivim sadržajima (ime). Istovremeno s tim, ti elementi mogu biti različitog ili istog tipa (tip), koje treba sistemski spojiti i tom prilikom uvažavati posljedice spajanja sadržaja.Te uslove možemo zapisati na sljedeći način:

1. Ako je ID(BAZA1) = ID(BAZA2) + ime (BAZA1) = ime (BAZA2) + tip (BAZA1) = tip (BAZA2) -> spojiti elemente i sadržaje
2. Ako je ID(BAZA1) ≠ ID(BAZA2) + ime (BAZA1) = ime (BAZA2) + tip (BAZA1) = tip (BAZA2) -> premjestiti elemente i onda spojiti elemente i sadržaje
3. Ako je ID(BAZA1) ≠ ID(BAZA2) + ime (BAZA1) ≠ ime (BAZA2) + tip (BAZA1) = tip (BAZA2) -> promijeniti ime elemenata i onda ih premjestiti i na kraju spojiti elemente i sadržaje
4. Ako je ID(BAZA1) ≠ ID(BAZA2) + ime (BAZA1) ≠ ime (BAZA2) + tip (BAZA1) ≠ tip (BAZA2) -> dodati elemente ili izbrisati elemente

Nedvosmisleno određeni kombinovani uslovi omogućavaju vrlo precizno određivanje aktivnosti operatera baze podataka na opisima i elementima. Zbog čega je potrebno razviti na aplikativnom nivou različite

metodologije vrednovanja i s time povezana pravila, koja se zasnivaju između ostalog i na standardu ISO 214:1996.

Prilikom spajanja zapisa problemu prilazimo sa stručnog arhivskog stanovišta, kada treba jedne sadržaje zamijeniti s drugima (Prilog 3). U tom slučaju su odluke načelno jasne, da su informativni zapisi s većom težinom indikativni. Sa metodološkog stanovišta znači, da se možemo osloniti na diskutovani standard, u smislu da definišemo boljim zapis, onaj koji je informativan i promovišemo ga u relaciji do uporedivog indikativnog zapisa, kojeg eliminišemo.

Zaključak

U odgovarjućoj arhivskoj teoriji i praksi ISO standard 214:1996 do sada nije često bila predmet arhivskih stručnih razmišljanja. Izuzetak je publicistička djelatnost u oblasti priprema stručnih i naučnih radova u stručnim i naučnim publikacijama iz oblasti arhivske teorije i prakse.

Obavljene analize arhivskih informativnih pomagala, posebno elektronskih, pokazuju ne samo hitnost standardizacije strukture opisa arhivskih entiteta, nego i na standardizaciju njihovih informacijskih vrijednosti. To posebno važi za potrebe upravljanja arhivskim gradivom i s njima povezanih konteksta sadržaja. Zahtjev je potenciran s intenzivnom izgradnjom uzajamnih arhivskih zbirki podataka očuvanog arhivskog gradiva. Neposredno praktična iskustva u vezi s tim, zadnjih godina dobila je i slovenska javna arhivska služba. Slovenski arhivski stručni radnici su se posebno intenzivno bavili s tim problemima prilikom spajanja dviju obimnih zbirki podataka koje su ranije bile samostalne, u obostrano povezanu zbirku podataka Slovenske javne arhivske službe. Iako pri samom tehničkom postupku spajanja više miliona zapisa i poveznica, nije bilo percipirano većih tehničko-tehnoloških problema, primjećeni su u oblasti jednakih ili sličnih sadržaja. Za tu namjenu bilo je potrebno razviti nove metode i alate za rješavanje nastalih dilema kod donošenja odluka: da li dva slična zapisa označavaju jedan ili dva, odnosno više entiteta.

Međunarodni standard ISO 214:1996 je na nivou utvrđivanja informacijskih vrijednosti sadržaja arhivskih popisa značajan iz više uglova posmatranja i kao takav služi za više namjena, npr: kao cjelokupni dizajn sadržaja same baze podataka, ili kao osnova za razvoj metoda oblikovanja opisa arhivskog gradiva ili sadržaja elemenata opisa, te metoda upravljanja sličnih ili uporedivih zapisa. Na aplikativnom nivou ga je moguće implementirati kao rješenje u slučajevima različitih opisa istih entiteta arhivske obrade, koji su različitog informacijskog intenziteta. U tim slučajevima su informativni zapisi imali veći prioritet nego indikativni. S tim pravilom se dugoročno poboljšava kvalitet same baze podataka. Informativni zapisi posreduju korisnicima jasne informacije koje ga ne dovode ni u kakve dileme čime omogućavaju preciznije rezultate obavljenih upita o arhivskoj građi. Shodno tome manje materijalno tehničko

opterećenje originalnog arhivskog gradiva istovremeno osiguravajući veću dostupnost takvog kulturnog nasljedstva, prije svega manji stepen nespremnosti prilikom istraživanja i samim tim i veća stopa povjerenja u cjelokupan arhivski informacijski sistem, koji dugoročno izgrađuje arhivska služba.

Summary

In modern archival theory and practice, the ISO standard 214:1996 has not been the subject of archival professional considerations so far. The exception is publishing activity in the field of preparation of professional and scientific articles in professional and scientific publications from the field of archival theory and practice.

Analyses of archival information aids, especially electronic ones, show not only the need to standardize the structures of descriptions of archival entities, but also the standardization of their information values. This is especially important for data about management of archival material and for other to them related contexts. However, the request is emphasized by the intensive cooperation in mutual archival databases of preserved archival material.

In recent years, the Slovenian Public Archives Service has also gained direct practical experience in this regard. Slovenian archival professionals have been particularly intensive in dealing with these problems in merging two large, previously independent databases into a mutual database of the Slovenian Public Archival Service. Although no major technical-technological problems were detected in the technical process of combining several millions of records and links. However, they were detected in the field of combining the same or similar contents. For this purpose, it was necessary to develop new methods and tools for resolving doubts in decisions whether the two or more similar records denote one or more entities.

At the level of defining the information values of the contents of archival descriptions, the international standard ISO 214:1996 is important from several points of view and can serve several purposes. Standard can be used as a basis for the general content design of the archival database. Archivists can use it also for the development of methods for designing descriptions of archival material. In the process of describing of archival material can be used also for defining proper informational values of contents of description elements. It can help the archivists in managing similar or comparable records. This can be especially important in the cases of different descriptions with different information intensities of the same archival entities. In these cases, the informative records have often a higher priority than the indicative ones. This basic rule improves the quality of the database itself in the long term. It is generally known that informative records provide users with clear and unambiguous information. They can enable accurate results of queries on archival material.

The standard ISO 214:1996 effects also on better material preservation of the original archival material and on the other hand ensures better access to archival material. It seems that with implementation of this standard archivists gain the most important solution and this is elimination or at least restriction of uncertainty in searching of archival material and in the same time a higher level of trust in the entire archival information systems built by the modern archival services.

Др. сц. Јасмина ЖИВКОВИЋ
jasminazivkovic@yahoo.com
Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
slobodankasasa@gmail.com
Историјски архив Пожаревац

Pregledni naučni rad/Review scientific article
UDK/UDC:930.25:331:005.92 (497.11 Požarevac)616.9*Covid-19

АРХИВИ У ГОДИНИ(НАМА) ПАНДЕМИЈЕ
Одсек заштите архивске грађе у Историјском архиву Пожаревац

Апстракт: *Током претходне и ове године живимо сви један други живот, радимо у специфичним околностима које су се неминовно одразиле и на организацију и функционисање установа, али и на реализацију послова и зацртаних планова. Поред општег погледа на рад и делатност архива током пандемије у свету, даћемо кратак осврт и на организацију рада архива у Србији, као и Историјског архива Пожаревац у целини. Одсек заштите архивске грађе у Историјском архиву Пожаревац је организациона јединица која обухвата послове заштите архивске грађе код стваралаца, заштиту архивске грађе у архиву (депо) и рад са корисницима и истраживачима. Ауторке ће детаљније презентовати рад овог Одсека, свако у свом сегменту рада а у условима пандемије Корона вируса током 2020. и 2021. године, са циљем описа организације и резултата рада у условима „закључавања“ током ванредног стања и касније у условима примене мера Кризног штаба Владе Републике Србије. Разлике у раду, организацији и резултатима додатно ће нагласити поређењем са резултатима у годинама које су претходиле епидемији.*

Кључне речи: *КОВИД-19, коронавирус, епидемија, пандемија, архиви, зашита архивске грађе, истраживање, наука, сарадња.*

ARCHIVES IN THE YEAR(S) OF THE PANDEMIC
Department of protection of archival material in Požarevac Historical Archive

Abstract: *During the previous and this year, we all lived different lives, working in specific circumstances that inevitably affected the organization and functioning of institutions, but also the realization of work and plans. In addition*

to the general view on the work and activities of archives during the pandemic in the world, we will give a brief overview of the organization of the work of archives in Serbia, as well as the Historical Archive of Požarevac as a whole. The Department of Archival Material Protection in the Historical Archive of Požarevac is an organizational unit that includes the protection of archival material by creators, the protection of archival material in the archive (depot) and work with users and researchers. The authors will present in more detail the work of this Department, each in its own segment of work and in the context of the corona virus pandemic during 2020 and 2021, with the aim of describing the organization and results of work in „lockdown" during the state of emergency and later in crisis management of the government of the Republic of Serbia. Differences in work, organization and results will be further emphasized by comparing with the results in the years preceding the epidemic.

Key words: *COVID-19, Coronavirus, epidemic, pandemic, archives, protection of archives, research, science, cooperation.*

Архиви и „архивирање" пандемије

После пандемије Шпанске грознице (1917-1920) свет није био суочен читав век са епидемијама светских размера. У последњим данима 2019. и почетком 2020. године сазнали смо кроз медије о потенцијалној опасности за свет од нове пандемије - Корона вируса. Није много прошло од првих случајева у кинеском граду Вухану, до тога да се вирус рашири по читавом свету. Његово ширење и поред рестриктивних мера бројних земаља није било могуће зауставити. Крајем јануара 2020. године Светска здравствена организација је прогласила јавну здравствену претњу од међународног значаја, али није препоручила ограничавање међународног путовања или трговине. Већ 11. марта дошло се до тога да СЗО прогласила пандемију Корона вируса.[1] Специфичност пандемије је што упоредо са затварањем државних граница иде и економска криза, пораст сиромаштва, увећавају се социјалне разлике, расте обим дезинформација које проузрокују политичке и друге нетрпељивости. Здравље нације често постаје средство политичке манипулације. Ова пандемија је показала све разлике између богатих и сиромашних како унутар држава, тако и између држава, континената, кроз борбу за медицинска средства, борбу за вакцине. Пандемија је показала и недостатак солидарности између друштава и заједница, довела у питање тезу о здрављу као општем добру и истакла привилегије богатих друштава или појединаца. Није ово први пут да је свет

[1] Пандемија заразне болести је оболевање од заразне болести које прелази државне гларнице и шири се на већи део света или све у целини, угрожавајући људе у свим захваћеним подручјима. *Закон о заштити становништва од заразних болести*, „Службени гласник Републике Србије", бр. 15/2016, 68/2020, 136/2020.

показао своје најбоље и најгоре лице, али је први пут да смо толико информисани о ономе што се догађа око нас и у целом свету, први пут да као појединци апсорбујемо свакодневно огромну количину информација које често немамо времена ни да правовремено филтрирамо и забележимо. То наводи на размишљање колико је заиста у свету огромна продукција информација уопште на ову тему. Где ће остати забележене ове информације? Како их обрадити и сачувати за будуће генерације? Како вредновати информације и одвојити истините од лажних, валидне од невалидних, сензационалистичке од научних, за будуће генерације?

Знање о прошлости је изузетно важно за нашу садашњост и будућност. Улога архива, библиотека и музеја као чувара прошлости и знања је немерљива, али ипак и даље у сенци. Архиви су до сада као чувари прошлости преузимали и чували информације о догађајима углавном тек када од њих протекне 30 година. До сада архиви нису раговали на садашњи тренутак, нису га сматрали битним, препуштајући да се информације таложе у раствору свакодневног и да тек ретке преживе наслаге протеклог времена. Тако, о претходним епидемијама у свету немамо много података. О Шпанској грозници (1917-1920) на пример, сачувано је релативно мало, посебно мало систематизованих података, да не говоримо о другим, ранијим пошастима. Као резултат мале количине сачуваних докумената, научници, истраживачи, али и обични грађани су ускраћени за бројна знања о догађајима те врсте у прошлости, а самим тим и за искуства како савладати и превазићи епидемије и пандемије. О важности прикупљања и документовања оваквих пандемија говори и контраверзан податак да су узорци зараженог плућног ткива узети од пацијената 1918. године коришћени 2005. године, за оживљавање вируса у сврхе научног испитивања. Нешто што нико 1918. није могао ни сањати да ће моћи или бити употребљено једног дана у научне сврхе![2] Зато је по мишљењу страних стручњака важно архивирање знања и информација у тренутку када оне настају, не само да би смо се изборили са епидемијом која је у току, већ и за све будуће које нас можда чекају. Данас у ери дигиталних медија, глобалне мреже, брзе доступности и протока информација, можемо рећи да се и улога архива променила. Неки од њих почињу са архивирањем већ сада, не чекајући да догађаји постану далека прошлост.

Установе културе у свету, међу њима и архиви и архивске организације, овог пута брзо су реаговали свесни важности тренутка у којој се свет налази. Архиви, различита историјска удружења или друштва, али и појединци, бележили су и архивирали на различите начине дешавања, емоције и стање у којем живимо, ево већ готово две године, свесни пролазности и промене ситуације из дана у дан.

Већ 6. априла 2020. године у том погледу реаговао је и УНЕСКО декларацијом под насловом „Претварање претње Ковид-19 у прилику за

[2] https://www.nature.com/articles/d41586-020-03554-0. (Приступ: 10.8.2021).

већу подршку документарном наслеђу“.[3] У њој су позвали институције памћења, националне архиве, музеје, образовне и научне установе да бележе државне одлуке и реакције у вези са искушењима која је донела панедемија, са циљем да будуће генерације могу да схвате размере пандемије и њен утицај на друштво. У декларацији се износи став да је документарна баштина важан ресурс за пружање историјске перпективе о томе како су владе, грађани и међународна заједница реаговале на пандемију. Неке владе су, како наводе, одмах издале наредбе за брижљиво чување службених евиденција у вези са пандемијом, што говори о озбиљности тих влада и свести о ситуацији. То говори и о важности самих установа колективног сећања (пре свега архива, прим. аут) у процесу прикупљања и управљања информацијама као неопходним за разумевање, контекстуализацију и превазилажење сличних криза у будућности. УНЕСКО је кроз програм Меморија света[4] показао спремност да подржи све државе које желе да сачувају званичне евиденције везане за Ковид-19 издајући *Препоруке у вези са одлучивањем и приступом документарном наслеђу, укључујући и дигитални облик*[5]. УНЕСКО је дефинисао четири кључне области које захтевају поделу одговорности међу државама чланицама, установама памћења и грађанима као начин припреме за будућност. Оне се заснивају на дељењу образовних, друштвених и уметничких вредности документарног наслеђа. У том смислу сматра се да траба појачати националну и међународну сарадњу у очувању и доступности документарног наслеђа, затим морају се повећати улагања држава чланица УНЕСКО-а у очување и доступност документарног наслеђа и смањење ризика од катастрофа. Као треће, сматрају да је у овом тренутку важније него икада да установе памћења постану још доступније истраживачима, али и креаторима политика, медијским професионалницима, научницима и широј заједници, како би сви расположиви извори који могу бити важни у борби против заједничке пошасти били доступнији. Важно је да се аудиовизуелне и јавне медијске архиве сачувају, да се документују различите реакције, изрази солидарности, начин живота у пандемији, образовање, школовање... Као четврто наводе да је неопходно да сви чиниоци друштва схвате значај институција које чувају трагове прошлости као поуздане изворе квалитетних информација, те да се на тај начин најбоље боре против неутемељених и непоузданих информација и дезинформација.

[3] *Turning the threat of COVID-19 into an opportunity for greater support to documentary heritage*, објављено 3. априла 2020. године. https://www.ica.org/en/unesco-statement-turning-the-threat-of-covid-19-into-an-opportunity-for-greater-support-to) ; https://en.unesco.org/news/unesco-calls-greater-support-documentary-heritage-amid-covid-19. (Приступ: 10.8.2021).

[4] https://en.unesco.org/programme/mow; https://en.unesco.org/news/how-will-covid-19-be-remembered-making-use-arts-technology-make-past-more-accessible. (Приступ: 10.8.2021).

[5] https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000244675. (Приступ: 10.8.2021).

УНЕСКО је 20. маја 2020. године покренуо и блог[6] посвећен важности документарне баштине у глобалним здравственим кризама. Под насловом *У живом сећању: Искористите документарно наслеђе у доношењу одлука о КОВИД-19*, са циљем да окупи стручњаке из целог света који ће расправљати о употреби документарног наслеђа као ресурса за креирање политике, за науку и образовање у пандемији. Планирано је да чланци буду објављени на веб локацији програма *Меморија света (Memory of the World)*[7] на посебној страници о ресурсима за стручњаке из области документарне баштине[8].

Међународни архивски савет у Паризу је такође реаговао. Његова Радна група за архиве и људска права и Радна група за архиве и људска права за Латинску Америку подржали су декларацију УНЕСКО-а.[9] У подршци се позивају на Универзалну декларацију о архивима[10]која истиче да архиви чувају одлуке, активности и памћење и да су они поуздани извори информација који гарантују сигурност и транспарентност. У својој подршци потврђују да су архиви одговорни за чување и одржавање записа и да је то од суштнског значаја током пандемије. Наводе да се подацима мора правилно управљати, да се морају заштити права грађана, као и да је приступ релевантним информацијама кључан у борби против лажних вести у време неизвесности. Наглашавају да транспарентност олакшава контролу државних одлука од стране друштва, укључујући и одговорност у заштити индивидуалних слобода и остваривању социјалних права, а у контексту борбе против вируса. Већа транспарентност доприноси побољшању поверења грађана у институције, а ово је тренутак у коме, као можда никада до сада, препознајемо важност управљања записима и архивама као јавним добром и кључним елементом у приступу информацијама, наводи се у документу.

Бројни су примери како су напреднија и богатија, али и боље организована друштва и архивске службе схватиле важност тренутка у коме живимо и како су одговорили на изазов очувања и бележења историје коју живимо. Бројна историјска друштва и удружења започела су одмах да документују све оно што је везано за пандемију и њен утицај на свакодневни живот.[11] Неки су фотографисали обавештења и знакове постављене у својој околини или су тражили од становника својих округа да доставе фотографије, видео записе и приче о томе како се прилагођавају

[6] https://en.unesco.org/news/unesco-launches-new-blog-living-memory-making-most-documentary-heritage-covid-19-decision. (Приступ: 10.8.2021).
[7] https://en.unesco.org/programme/mow. (Приступ: 10.8.2021).
[8] https://en.unesco.org/covid19/communicationinformationresponse/documentaryheritage. (Приступ: 10.8.2021).
[9] https://www.ica.org/en/the-role-of-archives-in-the-covid-19-crisis. (Приступ: 10.8.2021).
[10] http://www.arhivsombor.org.rs/images/stories/deklaracija-arhivi.pdf. (Приступ: 10.8.2021).
[11] https://www.imls.gov/blog/2020/05/moment-archiving-daily-life-pandemic. (Приступ: 10.8.2021.)

новом животу у условима друштвеног дистанцирања, те су од тога направили дигиталну архиву.[12] Њујоршко историјско друштво је тим поводом проширило своју иницијативу *Историја одговара* (*History Responds)* и на све што је везано за пандемију.[13] Историјско друштво округа Анока из Минесоте (САД) послало је позив како би се прикупиле појединачне приче о утицају на запошљавање и о томе како се људи носе са епидемијом КОВИД-19.[14] Историјско друштво државе Мејн (САД) прикупља приче и информације везане за КОВИД-19 из целе државе.[15] Библиотека у округу Пендлтон (Pendleton County, САД) такође је покренула иницијативу за прикупљање белешки појединаца у времену пандемије под називом *Историја се дешава (History as it Happens).*[16]

У чланку Лауре Спини (Laura Spinnay)[17] наводе се и напори других инситуција да се документује све што је везано за пандемију (Центар за контролу и превенцију болести у Атланти у држави Џорџија, Пастеров институт у Паризу...). Примећује да је помама за прикупљањем отишла тако далеко да је покренула приче о кустоском сагоревању. Прикупљају се раличити сувенири, нпр. маске и њихова мода, видео записи људи, снимци тишине празних улица, дрвена кашика коју је девојчица сломила када је лупала у лонце у знак подршке медицинском особљу. Пандемија је, примећује она, први пут покренула институције да планирају брзо прикупљање документарног материјала. Сакупљаче историје, сматра, мотивише свест да се историја дешава пред њима и да треба избећи да остане лоше документована као претходне пандемије.

Неки аутори су забринути и због количине информација, па на питање шта ће се памтити по проласку пандемије, долазе у искушење да одговоре „све“ и да је готово свака секунда пандемије забележена на дигиталним медијима и друштвеним мрежама. Астрид Ерл (Astrid Erll), професорка са Гете Универзитета у Франкфурту подсећа да у епидемији шпанског грипа није свесно створена архива, а да је сада у епидемији Корона вируса то избегнуто, те да је ово прва светска дигитално забележена пандемија. Она ово види као тест за стварање глобалног сећања у новом

---

[12] *Cumberland County during COVID-19: Archiving History as it Happens Cumberland County Historical Society, February 26, 2021.*
https://storymaps.arcgis.com/stories/b988b5c4f24c4d5f9a83eccbdc717cad.(Приступ: 10.8.2021).

[13] https://www.nyhistory.org/history-responds (Приступ: 10.8.2021) Иницијатива је покренута после напада 11. септембра 2001. године са циљем да се забележи историја која се дешавала у том тренутку.

[14] https://anokacountyhistory.org/latest-news/2020/4/10/history-as-it-happens-documenting-local-experiences-of-coronavirus-pandemic. (Приступ: 10.8.2021).

[15] https://www.mainememory.net/mymainestories. (Приступ: 10.8.2021).

[16] https://pcplibrary.org/2020/04/08/pendleton-county-covid-19-history-as-it-happens-writing-project/. (Приступ: 10.8.2021).

[17] Laura Spinnay, *What are COVID archivists keeping for tomorrow's historians*? https://www.nature.com/articles/d41586-020-03554-0. (Приступ: 10.8.2021). Лаура Спини је истраживач и писац, ауторка књиге под насловом *Pale Rider: The Spanish Flu of 1918 and How it Changed the World* (2017).

медијском дигиталном окружењу, али се и пита какви ће наративи ући у сећање и на тај начин га обликовати за будућност. Као пример наводи чињеницу да је Доналд Трамп у медијима епидемију називао „кинески вирус“ а да су званичне кинеске власти говориле о истом као о „америчком вирусу“? Научница сматра и да ће епидемија корона вируса највероватније изродити своју „генерацију“.[18]

Научници из света размишљају и о томе да пандемија и њене последице, али и свакодневница током пандемије неће свуда бити подједнако документовани. Поређења ради наводе да је током пандемије 1918. године најмање података остало са континената са највећом стопом смртности, Азије и Африке, а нешто слично би могло бити и данас.[19] Астрид Ерл размишља и о хронолошким границама пандемије. Где ставити границу завршетка пандемије, с обзиром да ће њене последице трајати годинама или деценијама, односно где се све завршава ако вирус постане нешто са чиме морамо живети у будућности?[20]

Архиви у Србији у години(нама) пандемије

У Републици Србији је 15. марта 2020. године донета Одлука о увођењу ванредног стања[21] коју су потписали председник Републике Србије, председница Владе и тадашња председница Народне скупштине. Њоме је уведено ванредно стање у Републици, а на основу ње донете су и прописане мере Владе.[22] Министарство државне управе и локалне самоуправе је у вези с тим 18. марта 2020. годне на основу Уредбе о организовању рада послодаваца за време ванредног стања[23]дало препоруке за организовање процеса рада у условима ванредног стања. Угрожена лица запослени са хроничним обољењима и лица старија од 60 година, односно родитељи деце до 12 година, посебно самохрани или у случају да је другом родитељу прописана радна обавеза, морали су да имају омогућен рад од куће. План рада се припремао по упутствима на недељном нивоу од стране послодаваца, а решењем за рад од куће утврђене су обавезе запослених и послодаваца. Запослени су у току радног времена за време обављања рада од куће морали бити доступни послодавцу телефоном, електронски или непосредно и информисати послодавца о обављеним пословима.

Сви архиви у Србији су обуставили рад са истраживачима током трајања ванредног стања, док се рад са другим корисницима одржавао

[18] Astrid Erll, *Afterword: Memory worlds in times of Corona*, https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1750698020943014. (Приступ: 10.8.2021).
[19] https://www.nature.com/articles/d41586-020-03554-0. (Приступ: 10.8.2021).
[20] https://www.nature.com/articles/d41586-020-03554-0. (Приступ: 10.8.2021).
[21] „Службени гласник Републике Србије“, 29/2020.
[22] http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/fp/covid19. (Приступ: 10.8.2021).
[23] „Службени гласник Републике Србије“, 31/2020.

електронском поштом или телефоном. Управе архива су имале различит приступ у погледу рада од куће за запослене. Док су неки у потпуности радили од куће више месеци, у неким архивима ове мере су постојале само током ванредног стања, а касније се радило „нормално“, у установи. У архивима током ванредног стања није било одлазака на терен, нити рада са истраживачима. Након укидања ванредног стања мере су релаксиране а послови на терену и са истраживачима обављани по приоритетима и хитности. Корисници су након ванредног стања у архиве могли долазити само уз поштовање епидемилошких мера, у смислу ограниченог броја присутних у просторијама истовремено и уз коришћење опреме за заштиту (маске, рукавице и сл). Сваки од архива је на основу мера Кризног штаба Републике Србије, односно локалних кризних штабова и процена директора одређивао мере и режим рада.

Како су се снашли у пандемији архиви у Србији? Како су партиципирали у културном животу државе и локалних средина у којима постоје? Колико су били активни у бележењу актуелног тренутка? То смо покушали да сазнамо, пре свега проучавањем веб страница архива у Србији, Државног архива Србије, Архива Југославије, Архива Војводине и осталих регионалних архива. Зачуђује чињеница да има архива који немају никакву вест ни објаву везану за пандемију на свом званичном веб сајту, као да се иста не догађа. На жалост, неки од тих сајтова се и онако не ажурирају редовно, али има и оних који се иначе допуњују редовним активностима и дешавањима у архивима, али су информације о пандемији изостале. Има архива који су на своје веб презентације поставили вест о почетку пандемије и предузетим мерама, најчешће о начину комуникације са корисницима и организацији рада, и ту се стало. Из тих често штурих и безличних обавештења издвајамо видео поруку запослених ИА Ниш „Остани код куће“[24] затим фото-видео материјал о архиву и људима који су у њему радили од оснивања до данас[25], обавештења о обављеним дезинфекцијама, активностима у току периода „затварања“ и слично. ИА Лесковац је узео учешћа у припреми пакета за старије у организацији локалне самоуправе.[26] ИА Пирот је ажурно постављао иноформације о условима и раду у време пандемије, али и о новим издањима објављеним у периоду пандемије.

Мали је број архива који је у дигиталном свету - на својим веб сајтовима понудио нешто ново, а да је та понуда била иницирана пандемијом. Осим основних вести о мерама спречавања ширења епидемије и о организацији рада, Државни архив Србије[27] је омогућио корисницима приступ својим издањима у дигиталном облику. Нешто слично је радио

[24] https://www.arhivnis.rs/Video/Video%20poruka.mp4. (Приступ: 10.8.2021).
[25] https://www.arhivnis.rs/Video/Dan%20arhiva%20video.mp4. (Приступ: 10.8.2021).
[26] https://www.istorijskiarhivleskovac.co.rs/index.php/2-arhiv/23-obavestenja. (Приступ: 10.8.2021).
[27] https://arhivsrbije.rs/novosti/138/kompletna-objava. (Приступ: 10.8.2021).

и ИА Београда.[28] Посебно активан био је Архив Војводине током ванредног стања. [29] Поред њих, може се рећи да је и Историјски архив Пожаревац[30] дао солидан допринос у смислу креирања нових садржаја или рециклирања старих у новом руху како би употпунио културну понуду на вебу у времену пандемије.

На државном нивоу предности дигитализације су солидно искоришћене током пандемије.[31] Осим извештавања о броју заражених на званичном сајту Министарства здравља Републике Србије[32] и неких нових дигиталних услуга значајних за свакодневни живот грађана, посвећена је и пажња задовољавању неких основних културних потреба грађана током ванредног стања. Тако је на нивоу државе покренут пројекат *Дигитална солидарност*[33] са циљем да се свима који су због пандемије остали код куће дају бесплатни дигитални садржаји, програми за учење, за рад од куће, онлајн књиге, курсеви, филмови, музика и ТВ садржаји. Иако се велики број установа, међу њима и установа културе прикључио овом пројекту, може се рећи да је међу њима мали број архива. На платформи *Дигитална солидарност* од архива били су видљиви само Архив Војводине и ИА Београда.

Од значаја је споменути и да је Архивистичко друштво Србије, као републичко струковно удружење успело да између два таласа пандемије, поштујући епидемиолошке мере и мере Кризног штаба организује од 7. до 9. октобра 2020. године у Нишу Међународно саветовање архивиста. Објављена су током 2020. године и два зборника радова са саветовања одржаног 2019.[34] али и са саветовања одржаног 2020. године[35]. Започете су припреме и за одржавање саветовања у 2021. години. Оно што је најважније је да су епидемилошке мере и висока свест свих учесника допринеле да су сви остали здрави и безбедни.[36]

---

[28] https://www.arhiv-beograda.org/rs/aktuelno/367-digitalnasolidarnost. (Приступ: 10.8.2021).

[29] https://arhivvojvodine.org.rs/sr/desavanja/desavanja-arhiv/1619-aktivnosti-arhiva-vojvodine-tokom-vanrednog-stanja. (Приступ: 10.8.2021).

[30] https://arhivpozarevac.org.rs/ArhivaAktuelnosti%202020.html. (Приступ: 10.8.2021).

[31] Канцеларија за информационе технологије и електронску управу, https://www.ite.gov.rs/. (Приступ: 10.8.2021).

[32] https://covid19.rs/. (Приступ: 10.8.2021).

[33] https://www.digitalnasolidarnost.gov.rs/. (Pristup: 10.8.2021). У 2019. години заживео је и веб портал „Претраживач културног наслеђа“ који је замишљен да „обезбеђује видљивост и доступност информација о културном наслеђу које се чува у библиотекама, музејима, галеријама, заводима за заштиту споменика и другим субјектима у култури“. https://xn--80atdujec.xn--90a3ac/%D0%BE %D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%98%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83. (Приступ: 10.8.2021).

[34] http://arhivistickodrustvosrbije.org.rs/images/izdanja/ADS_ZBORNIK_2020.pdf. (Приступ: 10.8.2021).

[35] http://arhivistickodrustvosrbije.org.rs/images/izdanja/ADS_ZBORNIK%20NIS.pdf. (Приступ: 10.8.2021).

[36] http://arhivistickodrustvosrbije.org.rs/index.php/s-v-v-nj/s-v-v-nj-2020. (Приступ: 10.8.2021).

Историјски архив Пожаревац

Историјски архив Пожаревац је основан решењем Министарства просвете НРС (бр. 24610) 24. априла 1948. године као архивско средиште. Његова територијална надлежност у тренутку оснивања покривала је срезове: Пожаревачки, са седиштем у Пожаревцу, Рамски, са седиштем у Великом Градишту, Звишки, са седиштем у Кучеву, Голубачки, са седиштем у Голупцу, Хомољски, са седиштем у Жагубици, Млавски, са седиштем у Петровцу и Моравски са седиштем у Жабарима. Архивско средиште у Пожаревцу 1951. године постаје Градска државна архива и до 1963. одине проширује своју територијалну надлежност у годинама које следе на чак 40 општина. Од 1963. постепено, па до 1973. године, када мења назив у Међуопштински историјски архив у Пожаревцу, смањује се и његова територијална надлежност, сводећи се на подручје општина Пожаревачког и Подунавског региона. У периоду од 1978. до 1992. године са Народном библиотеком, „Пожаревац филмом“ и Домом културе, Архив је био уједињен у једну установу - Центар за културу. Од 1992. године поново је самостална установа, а његова територијална надлежност се исте године поново смањује, јер се као самостална установа оснива Историјски архив у Смедереву. Решењем о територијалној надлежности архива из 1996. године[37] послови заштите Историјског архива Пожаревац одређени су на општине Пожаревац, Петровац, Велико Градиште, Голубац, Кучево, Мало Црниће и Жагубица, а одлуком Скупштине општине Жабари из 2002. године Историјском архиву Пожаревац су поверени послови заштите архивске грађе и за ову општину.[38] Историјски архив Пожаревац данас има евидентирано преко 800 стваралаца архивске грађе са подручја Браничевског округа. У својим депоима чува 645 архивских фондова и збирки у количини од преко 5 километара за период од 1792. до данас. Архивска грађа се чува у згради Стара касарна - Павиљон бр. 4 изграђеној 80-их година 19. века. Зграда је од 1996. године до данас постепено прилагођавана намени.

У складу са мерама и наредбама Владе Републике Србије и надлежних министарстава, те препорукама Кризног штаба Републике Србије и Кризног штаба Града Пожаревца, директорка ИА Пожаревац је донела мере (дел. бр. 523/1 од 18.3.2020. године) са почетком важења од 18. марта 2020. године и одлуку о измењеном режиму рада. Читаоница и билиотека су обуставиле рад са корисницима од 18. марта, као и писарница, а цео рад и комуникација пребачени су у сферу дигиталног (електронска пошта), односно телефонски. Обустављен је и рад на терену за запосленог на заштити ван архива у Одсеку за заштиту архивске грађе. Изложбе у дворишном комплексу архива су затворене за посетиоце. Архив

[37] „Службени гласник Републике Србије“, 7/1996.
[38] Група аутора, *60 година Историјског архива Пожаревац*, Пожаревац 2008, 13-26, 45-63.

је дао и списак контакт телефона за пружање помоћи грађанима, учествујући на тај начин у помоћи заједници. У склопу иницијативе *#останиКодКуће*[39] представљани су делови ранијих изложби, римејк изложбе о Другом светском рату, затим рубрика „Догодило се на данашњи дан“, представљани су дигитални садржаји, часопис *Записи* за 2019. годину, виртуелне изложбе ИА Пожаревац, документа из историје Пожаревца у 19. веку, компилације докумената са ранијих изложби на нове теме, колекција фотографија о венчањима из збирки ИАП...

У Одсеку заштите архивске грађе Историјског архива Пожаревац, за време ванредног стања, стручно лице на заштити архивске грађе ван архива је радило по принципу дежурства у управној згради, једном недељно, а по распореду који је одредила директорка установе. Такође, и запослени у депоу су радили један дан недељно на решавању захтева странака док су остале дане радили од куће. На исти начин су функционисале и друге службе у Архиву, у смислу дежурства, ради обезбеђивања неопходног минимума радног процеса, а сходно препорукама надлежних органа. У целини, током ванредног стања, претежно је организован је рад од куће.

Народна скуштина Републике Србије је 6. маја 2020. године донела одлуку о укидању ванредног стања[40] те је и Архив у складу са тим кренуо са свакодневним радним активностима. Архив је наставио да реализује планиране програме у новим околностима, придржавајући се епидемиолошкиих мера. Било је неколико изложби архива које су гостовале у другим градовима, док је премијерно отворена изложба групе аутора *Ратна слика Србије у Другом светском рату* у Галерији Дома војске у Београду. Архив је узео учешћа и у минифестацији „Музеји за 10“. Одштампане су публикације припремљене у претходној години: моногорафија *Казнено-поправни заводи у Србији. Пример Казнено-поправног завода Пожаревац, Забела (1918-1945)* - друга књига (аутори: проф. др. Ивана Крстић Мистриџеловић, проф. др. Радован Радовановић, др. Невенка Кнежевић Лукић, др. Мартин Матијашевић, др. Драгана Милорадовић, др. Јасмина Живковић, мр. Небојша Ђокић и Слободанка Цветковић), Зборник докумената *Деловање народноослободилачких јединица на територији Србије и Пожаревачком округу у Другом светском рату – одабрана документа* (приредиле др. Јасмина Николић, др. Маријана Мраовић), Зборник докумената *Пожаревачки протопрезивитерат 1836-1888.* (приредила Наташа Милошевић Дулић), књига *Записници са седница Комисије за утврђивање ратне добити Окружног народног одбора Пожаревац 1944-1947.* (приредила др Јасмина Живковић. Реализоване су и посете мањих група ученика галеријском простору са изложбом Архива.

[39] https://arhivpozarevac.org.rs/Podstranice/digitalni%20sadrzaj%20IAP.html.
(Приступ: 10.8.2021). Историјски архив Пожаревац није био видљив на порталу *Дигитална солидарност*.
[40] „Службени гласник Републике Србије“, 65/2020.

Током прве половине 2021. године настављена су гостовања изложби Архива, обележено је 10 година Спомен собе *Два века војске у Браничеву*. Оно што је добра вест је да нико од запослених није оболео од Корона вируса нити одсуствовао због мера изолације.[41]

Одсек заштите архивске грађе, рад са корисницима и истраживачима и архивска библиотека у периоду пандемије

Одсек заштите архивске грађе, рад са корисницима и истраживачима и архивска библиотека у Историјском архиву Пожаревац броји 4 запослена радника, од тога један запослени архивски саветник ради на пословима заштите архивске грађе ван архива, док троје (виши архивист и два архивска помоћника) раде на пословима заштите архивске грађе у архиву – депо, рад са корницима и истраживачима.

Заштита архивске грађе ван архива

На стручним пословима заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван архива у Историјском архиву Пожаревац ради једно запослено лице - архивски саветник. Услови живота и рада услед епидемије/пандемије били су ванредни, те је у складу с тим организован и рад у Историјском архиву Пожаревац. Сходно томе редукован је рад архивског саветника за заштиту архивске грађе ван архива, нарочито у сегменту заштите архивске грађе код стваралаца и ималаца који се одвија изван архива, на терену, у непосредној комуникацији са одговорним лицима код правних субјеката. Стога су стручни надзор над евидентирањем, класификовањем, одабирањем, архивирањем, чувањем, стручним одржавањем и заштитом архивске грађе и документарног материјала, као и вршење непосредног прегледа безвредног документарног материјала били сведени на неопходни минимум и реализовани углавном у другој половини 2020. године. У 2021. години планиране послове у овом делу заштите архивске грађе настојимо да реализујемо у оптималном обиму, уз неопходно поштовање прописаних мера здравствене заштите.

Током 2020/2021. године је, у зависности од епидемиолошке сигурности, потпуни стручни надзор спроведен код једанаест стваралаца архивске грађе. Поред тога, редовно се одговарало на захтеве стваралаца за

[41] Важно је напоменути да је допуном *Посебног колективног уговора за запослене у култури* предвиђено да запослени има накнаду плате у висини од 100 одсто од просечне плате остварене у претходних 12 месеци уколико је узрок спречености за рад настала због потврђене заразе вирусом Ковид-19 или због мера изолације или самоизолације проузроковане овом болешћу. https://www.kultura.gov.rs/vest/5603/potpisana-dopuna-posebnog-kolektivnog-ugovora-kojim-je-omogucena-naknada-plate-od-100-odsto-u-slucaju-kovida-19.php. (Приступ: 10.8.2021).

пружање стручне помоћи, на начин који је омогућавао безбедну комуникацију, електронском поштом, преписком, телефонским разговорима. Непосредан контакт у смислу прегледа стања архивске грађе и документарног материјала вршен је изузетно, у случајевима када је стваралац то изричито захтевао, а због евентуалне опасности да се архивска грађа оштети или уништи, а како би предузео мере њене превенције. Слична је ситуација била и са ангажовањем стваралаца и архива, у погледу утврђивања и вредновања листи категорија архивске грађе и документарног материјала. Само два одржана састанка Стручног већа у Архиву током 2020. и прве половине 2021. године, нису пружила прилику да се размотре све Листе категорија стваралаца израђене на основу стручне помоћи са стране одговорног лица Архива. Посебно је важно истаћи да је почетком примене Закона о архивској грађи и архивској делатности од 02.02.2021. године,[42] у Архив пристигао велики број Листи категорија архивске грађе и документарног материјала, превасходно привредних стваралаца, тако да се бележи до сада више од 100 позитивно решених захтева за стручном помоћи у погледу примене одредаба *Закона*. Посебно се издваја више од 40 Листи категорија које су стигле у архив на стручну валоризацију и сагласност. С тим у вези, запажа се да су ствараоци архивске грађе из сектора привреде, вероватно поведени оштријим казненим одредбама, благовремено и са пажњом, показали занимање да своје архивско пословање и поступање са архивом ускладе са Законом.[43]

По престанку ванредног стања, рад на терену је био појачан, па је обрађено више захтева стваралаца за одобрење уништења безвредног документарног материјала. У претходном периоду смо успели да обезбедимо једнообразност и извесну стандардизацију поступања стваралаца у предметима заштите архивске грађе у настајању, комуникације са Архивом и устројства неопходне интерне нормативе и евиденција. Користећи већ стечена практична знања, ствараоци су олакшано и ефикасније сарађивали са Архивом, тако да је другој половини 2020. године укупна количина одобреног безвредног материјала за уништење на крају 2020. године износила 433,71 м/1 (у 8 регистратура). У „продуженој COVID ситуацији“, у првој половини 2021. године је одобрено за уништење још 146,65 м/1.[44]

[42] *Закон о архивској грађи и архивској делатности* је донет на седници Народне скупштине Републике Србије 24. јануара 2020. године а објављен у „Службеном гласнику“, бр. 6/2020, са одложеним роком примене за 2. фебруар 2021. године.

[43] Парадоксално је да су Законом о архивској грађи и архивској делатности уведене казнене одредбе и висина „одрезаних“ новчаних казни била довољан мотив за правна лица/привредна друштва као ствараоци обрате посебну пажњу о својој архиви, иако су веома сличне, ако не и истоветне, обавезе за ствараоце биле предвиђене и претходним Законом о културним добрима. „Сл. гласник РС“, бр. 7/94.

[44] ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948, службене евиденције: *Извештај о раду архивског саветника за заштиту архивске грађе ван архива за период јануар-јуни 2021. године*.

Када је у питању преузимање архивске грађе у Архив на даље чување и заштиту, морамо истаћи да је већ дуже време у пожаревачком архиву присутан проблем недостатка прописног смештајног простора у архивском депоу, те се преузима претежно архивска грађа стваралаца који су престали са радом а који немају правног следбеника, или оних из области управе, правосуђа или јавних служби, када не постоје реално одговарајући услови за њено безбедно похрањивање и чување код стваралаца. Ако погледамо статистику у последњих неколико година (на пример: 2015. године – 295,00 м/1, 2016. године – 69,00 м/1, 2017 године – 106,80 м/1, 2018 године 141,80 м/1, у 2019. години је преузето 37,60 м/1),[45] можемо закључити да количина преузете архивске грађе у 2020. која износи 194,50 м/1, није много мања у односу на исти истоврсни параметар у претходним годинама.[46]

Допринос приватних сопственика и колекционара архивске грађе да архивалија из својих збирки обогате архивски фундус, представља већ део традиције Историјског архива Пожаревац. Последњих година смо настојали да у виду посебних пројектних програма учврстимо сарадњу и међусобно поверење. У COVID месецима сведочили смо занимљивој ситуацији: са једне је стране током 2020. године био редукован прилив поклона архивалија, а опет је било присутно повећано интересовање појединих сопственика о могућностима да у овом смислу сарађују са архивом. Тако смо у претходне непуне две године примили и обрадили, за потребе стручне валоризације на Комисији за откуп, поклон и депозит архивске грађе, једанаест предмета поклона архивске грађе.[47]

Обзиром на озбиљне и незадовољавајуће здравствено-епидемиолошке прилике током целе 2020. године, није било примерено планирати и реализовати програмску активност *Школа архивистике* која се спроводи у виду стручне и едукативне радионице стваралаца архивске грађе и документарног материјала. Међутим, ако се томе дода и чињеница да је почетком 2020. године донет *Закон о архивској грађи и архивској делатности*, онда је акценат током времена редукованог рада на терену, време „самоизолације“ коришћено за детаљније упознање са садржином првог, после више од 40 година, архивског закона у Србији, на одговарајућу

[45] Јасмина Живковић, Заштита архивске грађе и документарног материјала код стваралаца у пракси Историјског архива Пожаревац - 15 година иза нас, *Записи*, Годишњак Историјског архива Пожаревац, година IX, број 9, Пожаревац 2020, 62-81.

[46] Просечна количина архивске грађе у износу од 130, 02 м/1 примљене на чување и заштиту у Историјском архиву у Пожаревцу, за петогодишњи период 2015-2019, а у односну на количину исте која се налази код стваралаца и доспела је за преузимање у архив (око 1000,00 м/1) свакако озбиљне и струковно опредељене архивске посленике не може чинити професионално у целини испуњеним.

[47] ИАП, а.ф. Историјски архив Пожаревац, 1948, службене евиденције: *Извештај о раду архивског саветника за заштиту архивске грађе ван архива за период јануар-јуни 2021. године*, дел. бр.1414/1 од 26.07.2021; Акт Комисије за откуп, поклон и депозит архивске грађе, дел. бр. 1290/1 од 06.07.2021.

припрему за његову примену и у складу с тим и едукацију стваралаца са новим правима и обавезама.

Истовремено, радно време проведено у строгим канцеларијским условима, коришћено је за ажурирање евиденција о активним ствараоцима и имаоцима архивске грађе (Регистар активних регистратура), Досијеа стваралаца (отворена су досијеа за 50 правних субјеката), прикупљана је документација за употпуњавање података о ствараоцима, истраживани подаци о њиховом историјату и организационој структури, вршено употпуњавање података у евиденције стваралаца престалих са радом (Регистар регистратура престалих са радом).[48] Такође, пасивнији начин рада у делу заштите архивске грађе ван архива пружио је могућност студиознијег истраживања најновијих прописа и смерница у вези изазова које пред архивистичку теорију и праксу постављају примена електронских докумената, електронско канцеларијско пословање, архивирање, чување и заштита архивске грађе и документарног материјала који као електронски настају у изворном облику. Познавање и разумевање овог сегмента савремене архивистике је неопходно пре свега у делу заштите архивске грађе код стваралаца, обзиром да је на стручњацима архива обавеза едукације стваралаца о свим аспектима поступања и заштите не само конвенционалне већ и електронске архиве у поступку настанка исте код правних субјеката.

Професионални однос и приврженост архивској делатности, учинио је да у немогућности пуне и непосредне реализације рада на заштити архивске грађе код стваралаца, своју стручно и научно архивистичко знање значајније преусмеримо на друге послове из основне делатности архива, али и на ангажман у оквиру струковног Архивистичког друштва Србије. Тако су настављени послови и на ревизији два значајна архивска фонда, *Начелство среза звишког, Кучево, 1839-1918.* и *Млин Игњата Бајлонија и синова, Мало Црниће, 1869-1943*. Заједно са ревизијом према стручним принципима, вршена је припрема грађе за микрофилмовање и унос података о истој за израду аналитичког инвентара, као научно-обавештајног средства.[49] Такође, архивски саветник за заштиту ван архива активно је учествовала на припреми чланака за девети број часописа „Записи“, у форми годишњака Историјског архива Пожаревац, који је угледао светлост дана у 2020. години. Из домена заштите архивске грађе ван архива, у „COVID броју“ *Записа*, представљена је ретроспектива

[48] *Законом о архивској грађи и архивској делатности* (2020) су предвиђене евиденције о ствараоцима и имаоцима архивске грађе. Како је евидентирање из овог дела стручне делатности заштите већ увелико било заступљено у пожаревачком архиву, то смо сматрали да постојеће евиденције не треба мењати или изнова радити, већ само допуњавати новим информацијама и наставити уписе у складу са тиме.

[49] ИАП, Службене евиденције, *Годишњи Извештај о раду Историјског архива Пожаревац за 2020. годину*, дел. бр. 306/1 од 22. 01. 2021.

рада архива на пољу заштите архивске грађе ван архива у току последњих 15 година.

Када говоримо о струковном раду на државном и „еснафском“ нивоу, вреди истаћи да су посвећени архивисти пожаревачког архива, у оквиру дозвољених могућности, били активни у оквиру програма Архивистичког друштва Србије и Друштва архивских радника Војводине. Тако су ауторке овог чланка (Слободанка Цветковић и Јасмина Живковић) презентовале научно-стручне радове на Међународном архивистичком саветовању АДС-а у Нишу (2020) као и на Међународном архивистичком скупу у организацији Друштва архивских радника Војводине у Новом Саду (2021).

Настављена је пракса представљања добро уређених система заштите архивске грађе и документарног материјала код стваралаца у надлежности Историјског архива Пожаревац. Признање Архивистичког друштва „Најбоља регистратура“ у 2020. години из оправданих разлога није додељено, али је стваралац архивске грађе и документарног материјала *Концерн „Бамби“ А. Д. Пожаревац*, добио *Захвалницу* Архивистичког друштва Србије, као један од кандидата за признање најбоље уређене архиве правног лица – ствараоца, у прошлој години. На тај начин је посредно одато признање за стручни рад Одсеку заштите архивске грађе, где спада и заштита архивске грађе ван архива, односно самом Историјском архиву Пожаревац.

Најзад, у тешкој 2020. години, коју бисмо најрадије заборавили, као предани архивски посленици, уложили смо додатни труд да би смо (да ли је нескромно рећи?!) „померили границе у српској архивској теорији и пракси“, одбраном докторске дисертације на тему заштите архивске грађе. Крајем 2020. године, на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду архивски саветник у Историјском архиву Пожаревац, Јасмина Живковић, под менторством академика проф. др. Љубодрага Димића, одбранила је докторску дисертацију *Заштита архивске грађе савезних органа у Југославији, 1945-1991*, која, према расположивим сазнањима, представља прву докторску дисертацију одбрањену на неком од универзитета у Србији, а посвећену заштити архивске грађе у најужем смислу. Тиме настојимо да потврђујемо статус архивистике као, по свим научним мерилима и методама, озбиљне научне дисциплине.

Депо

У депоу архива, током 2020. године, посебно током ванредног стања, није било пријема архивске грађе. Непосредно пре увођења стања, и након тога примљени су фондови предузећа у стечају, односно делови фондова Општинског суда Пожаревац и Општинског суда Петровац. Укупно је током прве године пандемије примљено 193 м/1 архивске грађе и документарног матријала коме није истекао рок чувања, док је у првих

шест месеци 2021. године примљено је 31 м/1. С обзиром да је у Историјском архиву Поажревац већ дужи низ година због недостатка простора на снази рестриктиван пријем грађе, незахвално је правити поређења из године у годину, јер он не зависи од захтева стваралаца и прилика на терену, већ од хитности и расположивог простора у депоу.

Време ограниченог рада са истраживачима искоришћено је за смештај и размештај новопримљених и раније примљених фондова, односно архивске грађе у архивске полице (око 1.000 земљишних књига са подручја Браничевског округа, 125 црквених матичних књига које су примљене 2019. године и око 90 м/1 грађе фондова који су примљени). Препакивано је у ахивске кутије више фондова, посебно грађа Казнено-поправног завода Забела 1945-1975, Акушерског одељења Опште болнице у Пожаревцу, и других фондова и архивске грађе према потреби. Укупно је током 2020. године препакована архивска грађа у 921 архивску кутију, док је у првих шест месеци 2021. године препаковано 472 кутије. Рађене су и различите помоћне евиденције и пописи предмета који су неопходни ради бржег и ефикаснијег решавања по захтевима странака.

Запосленима су организоване различите обуке за заштиту од Корона вируса, а обезбеђене су и заштитне маске, рукавице и средства за хигијену и дезинфекцију.

Након укидања ванредног стања[50] поново је кренуо рад са истраживачима у депоу, али редуковано у складу са одобреним бројем људи који могу боравити у затвореном простору. У току 2020. године укупно је у депоу истраживало 16 истраживача 32 истраживачка дана, а првих шест месеци 2021. године у депоу је истраживало 16 истраживача 40 истраживачких дана. Поређења ради, 2019. године било је 20 истраживача и 60 истраживачких дана. Јасно је да су се истраживачи знатно краће задржавали у својим истраживањима у просторијма архива.

По ванредном налогу Министарства културе и информисања и директора Архива у депоу је комисијски урађена ревизија броја фондова и збирки од 20. новембра до 31. децембра 2020. године и од 1. до 12. фебруара 2021. године. Радило се на фактичком утврђивању локације и количина за сваки евидентирани фонд. Сви ти подаци су ажурирани кроз постојеће евиденције. Извршена је и ревизија и ажурирање свих основних и помоћних евиденција које води депо.

Епидемија није могла на дужи период да заустави живот људи у смислу решавања њихових личних и правних стања. Број захтева странака за решавање и проналажење документације и издавање уверења био је на нивоу из претходних година. У току 2020. године примљно је 912 захтева, а решено 1.000 (са заосталим из претходне године). У првих шест месеци 2021. године поднето је 505, а решено 484 захтева странака, што приватних

[50] *Одлука о укидању ванредног стања*, „Службени гласник Републике Србије“, 65/2020.

лица, што државних органа и установа. Поређења ради 2019. године било је поднето 962, а решено 955 захтева.

Виши архивист у депоу је радила и на истраживањима за израду научних и стручних радова за архивски часопис *Записи* односно друге стручне и научне публикације. Активно је учествовала у раду Архивистичког друштва Србије, у организацији саветовања 2020. године, у припреми Зборника радова у својству уредника са саветовања Друштва 2019. и 2020. године. Узела је учешћа и у раду Међународног саветовања Друштва архивских радника Војводине које се одржано у јуну 2021. године.

Из претходног је јасно, да осим посебног начина понашања у смислу епидемилошке заштите, затим у броју истраживача који су боравили у депоу Архива, није било других промена у раду депоа и поред пандемије. Послови који су окренути ка корисницима, а услед редукције непосредног контакта пребачени су у сферу дигиталног, електронског или телефонског контакта. У сваком случају, и поред ограничења која су постојала права и обавезе грађана, правних субјеката и државних органа нису ни у ком погледу трпели услед пандемије.

Закључак

Пандемија Корона вируса је редуковала основне животне процесе, посебно социјалне контакте, повремено их сводећи на минимум. У читавој ситуацији архиви су углавном наставили да обављају своје свакодневне послове и поред рестрикција у раду. Неки архиви и историјска удружења у свету, активирали су и једну нову функцију. Они су почели да „архивирају“ свакодневницу у условима пандемије. Постали су активни чиниоци у „стварању историје“. Нису чекали да она дође у архив протеком одређеног броја година или деценија, већ су настојали да они буду ти који ће „писати“ историју архивирањем онога што настаје у садашњости.

Архиви у Србији, па и Историјски архив у Пожаревцу су у складу са прописаним мерама државе функционисали према могућностима и у складу са ограничењима која је наметала пандемија. Све активности осим рада са истрживачима и излазака на терен, односно пријема архивске грађе у време ванредног стања су биле прекинуте, а касније редуковане у складу са епидемиолошким мерама. Обављане су све нужне активности у смислу задовољавања минималних потреба процеса рада у погледу поштовања права грађана за нужном документацијом у вези решавања личних и правних питања. Поједини ретки архиви, међу њима и ИА Пожаревац, дали су свој допринос у дигиталној сфери у смислу превазилажења проблема изолације људи и задовољења културних потреба својих корисника путем веба. Ипак, може се рећи да архиви, осим појединих које смо поменули, нису у довољној мери партиципирали у културном животу државе и својих локалних средина током пандемије корона вируса. О активностима у

смислу организованог приступа бележењу актуелног тренутка у коме живимо или учествовања у животу заједнице у тешком времену, када су архиви у питању, на жалост не можемо много говорити. То може указивати на неспремност архива као установа заштите културне баштине да схвате важност садашњости, тренутка у коме живимо и свој значај и улогу као сакупљача и чувара документарног материјала. Архиви и даље делују у превазиђеном концепту чекања на „протек времена". Неактивност архива указује и на неприпремљеност за време у којем живимо, јер смо и поред бројних дигиталних алата који су намм на располагању остали заробљени у прошлим временима, у чекању да прошлост дође у архив, без жеље да пружимо корак и да смањимо временску дистанцу између прошлости, садашњости и будућности.

Резиме

Пандемија изазвана Корона вирусом која је задесила свет крајем током 2020. године изменила је донекле рад архива стварајући и неке нове функције. Архиви су били приморани свуда у свету да свој рад као никада до сада пребаце у сферу дигиталног и смање контакте са корисницима. У том послу су се показали неки више, неки мање успешни. Велики светски архиви, свесни тренутка у коме живе покушали су да проактивним деловањем раде нешто што до сада нису, да архивирају садашњост и све оно што је настало у вези са пандемијом. Архиви у Србији нису показали толики степен активности, али су у складу са могућностима користили предности дигиталних алата и своје садржаје чинили доступним на Интернету. На жалост, било је и оних који нису ни идентификовали пандемију на својим веб сајтовима. У Републици Србији почео је почетком 2020. године да се примењује и нови *Закон о архивској грађи и архивској делатности*, што је изазвало додатна комешања не само у струци (недостајала су подзаконска акта за примену) већ и код стваралаца архивске грађе који су покушали да на најбезбеднији начин „уђу у систем заштите" и избегну драстичне казне предвиђене Законом.

Историјски ахрив Пожаревац у целини је настојао да на свом веб сајту пружи нове или *рециклира* старе садржаје у време ванредног стања, а мимо тог периода да настави са својим планираним активностима. Одсек заштите ахривске грађе у делу који се односи на заштиту стваралаца на терену, али и у архивском депоу настојао је да реализује све планове у условима пандемије. У односу на претходне године детектују се минималне разлике у смислу излазака на терен, односно броја истраживача у депоу, али су и ту запослени настојали да у време попуштања епидемилошких мера надоместе пропуштено током ванредног стања.

Summary

The pandemic caused by the Corona virus that struck the world at the end of 2020 changed the work of the archives to some extent, creating some new functions. Archives have been forced all over the world to move their work to the digital sphere like never before and reduce contacts with users. In that business, some proved to be more, some less successful. The great world archives, aware of the moment in which they live, have tried to proactively do something they have not done before, to archive the present and everything that has happened in connection with the pandemic. Archives in Serbia did not show such a high level of activity, but in accordance with the possibilities, they used the advantages of digital tools and made their content available on the Internet. Unfortunately, there were also those who did not even identify the pandemic on their websites. At the beginning of 2020, the new Law on Archival Materials and Archival Activities began to be applied in the Republic of Serbia, which caused additional turmoil not only in the profession (bylaws were missing) but also among creators of archival material who tried to the safest way is to „enter the protection system“ and avoid drastic penalties provided by law.

The Historical Archives of Požarevac as a whole tried to provide new or recycle old content on its website during the state of emergency, and beyond that period to continue with its planned activities. The Department for the Protection of Archival Materials, in the part related to the protection of creators in the field, but also in the archive depot, tried to realize all the plans in the conditions of the pandemic. Compared to previous years, minimal differences are detected in terms of field visits, or in the number of researchers, but even here the employees tried to make up for what was missed during the state of emergency after the easing of epidemiological measures.

Hatidža FETAHAGIĆ
hatidza.arhiv@gmail.com
Selma ISIĆ
selmaisic@yahoo.com
Mr. Adnan TINJIĆ
tinjicadnan@gmail.com
JU Arhiv Tuzlanskog kantona

Pregledni naučni rad/Review scientific article
UDK/UDC: 930.25:331(497.6)616.9*Covid-19

UTJECAJ PANDEMIJE VIRUSA SARS-CoV-2 NA ORGANIZACIJU I RAD ARHIVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: *U radu smo predstavili neke osobenosti rada i djelovanja arhiva u Bosni i Hercegovini u vremenu pandemije. Rad je urađen na osnovu ankete koju su autori tokom pripreme rada poslali arhivima u Bosni i Hercegovini, kao i na osnovu ličnih iskustava u radu sa arhivskom građom u vrijeme pandemije.*

Arhivima u Bosni i Hercegovini smo dostavili prethodno pripremljenu anketu koja je sadržavala pitanja o nekim osnovnim aspektima rada arhiva tokom pandemije koronavirusa. Prije svega interesovalo nas je da li su arhivi prekidali sa radom tokom 2020. godine, da li je pandemija uticala na finansiranje arhiva i u kojoj mjeri, na koji način je pandemija imala uticaja na stručni rad arhiva, utjecaj pandemije na rad sa korisnicima. Rad ima za cilj da ukaže na utjecaj pandemije korona virusa na organizaciju i rad arhivske službe Bosne i Hercegovine. Radom je obuhvaćeno i analizirano osam arhiva, koji su učestvovali u anketiranju.

Ključne riječi: *Arhiv, Bosna i Hercegovina, pandemija, naredbe i mjere, korisnici, kulturno-obrazovna djelatnost arhiva.*

THE IMPACT OF THE SARS-CoV-2 PANDEMIC ON THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF ARCHIVES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *In this paper, we present some features of the organization and activities of archives in Bosnia and Herzegovina during the pandemic. The paper was done on the basis of a survey sent by the authors to all archives in*

Bosnia and Herzegovina, as well as on the basis of personal experiences in working within an archival institution during the pandemic.

We submitted to the archives in Bosnia and Herzegovina a short, prepared survey that contained questions about some basic aspects of the activities of archives during the corona virus pandemic. First of all, we were interested in whether the archives stopped working during 2020, whether the pandemic affected the financing of archives and to what extent, in what way the pandemic had an impact on the professional operations of archives, the impact of the pandemic on working with users, etc. The paper aims to point out the impact of the coronavirus pandemic on the organization and activities of the archival service of Bosnia and Herzegovina. The paper included and analyzed results from eight archives which participated in the survey.

Key words: *Archives, Bosnia and Herzegovina, pandemic, orders and measures, users, cultural and educational activities of archives.*

Uvod

Svjesni smo činjenice da su arhivi, kao i svaki aspekt rada i djelovanja društva tokom 2020. godine, suočeni sa izazovima koje je donijela pandemija koronavirusa, koja se od februara mjeseca širila Europom, a početkom marta i Bosnom i Hercegovinom. Posebnosti i specifičnosti izazvane pandemijom imale su odraza na svaki aspekt rada i djelovanja arhiva u svijetu, pa i Bosni i Hercegovini. Diljem svijeta, arhivi su u okviru „lockdown-a“ zatvarali ili smanjivali svoje djelovanje, a mnogi i danas rade ili primaju korisnike u smanjenom kapacitetu.[1]

Tokom 2021. godine autori su pripremili posebnu anketu koja je tražila odgovore na neka osnovna pitanja o radu arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini u vremenu pandemije. Pitanja su bila ograničena na neke osnovne parametre koji su po autorima bila osnovna za djelovanje arhiva u navedenom periodu. U anketi je učestvovalo 8 arhiva.[2]

[1] Arhivske ustanove su tokom 2020. i 2021. godine prilagođavale rad, posebno sa korisnicima, ovisno o trenutnoj epidemiološkoj situaciji, a u skladu sa regulativama nadležnih službi, odnosno vlasti. Primjera radi, zaključno sa 15. novembrom 2021. godine, rad sa korisnicima u čitaonicama arhiva Sjedinjenih Američkih Država odvija se u 50 % kapaciteta prije pandemije. Za više vidjeti: https://www.archives.gov/coronavirus. (Posljednji pristup: 15.11.2021).

[2] U anketi su učestvovali: Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Arhiv Republike Srpske (odjeljenja Banja Luka i Doboj), Kantonalni arhiv Travnik, Arhiv Unsko-sanskog kantona, Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije, Arhiv Tuzlanskog kantona, Služba za arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

Anketa je upućena arhivima u Bosni i Hercegovini s ciljem da se utvrdi stanje u pandemijskoj godini i njen uticaj na arhivske ustanove u našoj zemlji. Kolege iz arhiva pitali smo da li su prekidali rad (zatvarali arhiv), kakve su promjene u količini primljenih korisnika, da li je pandemija zaustavila projekte ustanove i koji su to projekti, te kako je pandemija uticala na finansiranje (budžet) arhiva i realizaciju kulturno-obrazovnih sadržaja.

Arhivi nisu u potpunosti zatvorili vrata

Iako su mnoge arhivske službe po proglašenju pandemije privremeno zatvorile svoja vrata i aktivnosti pokušale prenijeti u digitalni prostor[3], po rezultatima ankete, od osam arhiva iz Bosne i Hercegovine, koji su učestvovali u anketi niti jedan nije prekidao svoj rad tokom pandemije, nego su svi u potpunosti prilagodili svoj rad trenutnim zdravstveno-epidemiološkim mjerama.

Važno pitanje u anketi je bilo: „Da li je arhiv imao jasne i kontinuirane upute od strane nadležnih službi?“ To je jedno od pitanja na koje su anketirani

[3] Čak su i kancelarije Međunarodnog arhivskog vijeća u Parizu zatvorene u martu 2020. godine, osoblje je poslano kućama, a kontakti i rad preneseni su na internet: https://www.ica.org/en/covid-19-ica-office-move-to-virtual. (Posljednji pristup: 15.11.2021).

arhivi 100% potvrdno odgovorili, što ukazuje na činjenicu da su upute o postupanju u vremenu pandemije u velikoj mjeri određivale način i tok rada arhiva u navedenom periodu. Raduje saznanje da su arhivi imali tačne i kontinuirane upute od osnivača, tj. da su nadležni organi ustanovama davali potrebne direktive u ovakvoj vanrednoj situaciji.

U Federaciji Bosne i Hercegovine te upute su se razlikovale od kantona do kantona, ili u zavisnosti od nivoa vlasti sa kojeg su dolazile. Tako su neki arhivi određeni period radili sa smanjenim kapacitetima kako u ljudstvu, tako i materijalnim sredstvima. Već 11. marta 2020. godine Krizni štab Ministarstva zdravstva Federacije Bosne i Hercegovine je u okviru donesenih naredbi "naložio kantonalnim kriznim stožerima da sukladno procjeni epidemiološke situacije na području kantona, obustave održavanja kulturnih i sportskih događaja na području kantona ili dozvole održavanje kulturnih i sportskih događaja bez publike, u trajanju od 15 dana".[4] Samo dan kasnije u okviru nove naredbe „nalaže se kantonalnim/županijskim kriznim stožerima da obustave održavanja kulturnih i sportskih događaja, kao i treninga na području kantona/županije, u trajanju od najmanje 15 dana", a 16. marta 2020. godine donešena je Odluka o proglašenju stanja nesreće uzrokovanom pojavom COVID 19 na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine.[5]

Na primjer, Arhiv Tuzlanskog kantona je tokom dva mjeseca pandemije, mart i april 2020. godine, radio smanjenim kapacitetom. Radno vrijeme je bilo skraćeno i u prostorijama arhiva radilo je svega 2 ili 3 radnika, dok su ostali radnici po uputama nadležnog ministarstva bili upućeni na godišnji odmor. Odlukama Kriznog štaba Ministarstva zdravstva Tuzlanskog kantona između ostalog bilo je navedeno da se „odmah otkazuje održavanje svih javnih skupova u Tuzlanskom kantonu, kao i privatnih skupova, proslava i drugih okupljanja, kako u organizaciji pravnih tako i fizičkih lica; odmah se obustavlja rad kulturnih institucija: kina, muzeja, pozorišta, umjetničkih galerija i sl. na području Tuzlanskog kantona u trajanju od najmanje 15 dana od dana donošenja ove naredbe."[6] Istovremeno se organima upravljanja, upravnim organizacijama, institucijama kojima je osnivač Tuzlanski kanton ili grad/općina nalaže da sagledaju mogućnost skraćivanja radnog vremena i smanje potreban broj uposlenika sa periodičnim rotiranjem, zbog redukcije međusobnih kontakata. Između ostalog poslodavcima je preporučeno da prilikom organizacije posla, u skladu sa aktuelnom epidemiološkom situacijom, iskažu razumijevanje za osobe

[4] Tačka 2 Naredbe Kriznog štaba Federalnog ministarstva zdravstva od 11.3.2020. godine. https://covid19.fmoh.gov.ba/novost/10/naredba-kriznog-stozera-federalnog-ministarstva-zdravstva-od-11.03.2020.

[5] https://covid19.fmoh.gov.ba/uploads/files/Odluka%20Vlade%20FBiH%20o%20progla%C5A1enje%20nesrece%20od%2016.03.-9658a877766522c9d9e322bd22ce7f676aa51d6e.pdf (Posljednji pristup: 15.11.2021).

[6] Po Odluci Kriznog štaba Ministarstva zdravstva Tuzlanskog kantona od 16. marta 2020. godine preuzeto sa: http://www.vladatk.kim.ba/aktivnosti-ministarstva-mz/579-2020-mz/7354-naredba-ks-mz-16032020. (Posljednji pristup: 15.11.2021).

koje boluju od hroničnih bolesti koje za posljedicu imaju oslabljen imunitet, kao i za osobe koji su roditelji ili staratelji djece ili osoba sa posebnim potrebama.[7]

U Republici Srpskoj prve mjere su donesene 15. marta 2020. godine i u jednoj tački su navodile slijedeće: „Broj službenika u javnim ustanovama biće redukovan. Na posao će dolaziti samo oni čije je fizičko prisustvo neophodno za neometan proces rada, dok će ostali službenici raditi od kuće".[8] Samo dan kasnije Vlada je donijela i Odluku o proglašenju vanredne situacije u RS-u.[9]

Finansiranje arhiva u pandemiji

Utjecaj pandemije na ekonomsku situaciju u zemlji imao je ozbiljne posljedice i na samo finansiranje arhiva, što je dovelo do određenih problema poput umanjenja budžeta. Arhivi nisu mogli računati na sredstva od projekata putem javnih poziva, jer su neki nivoi vlasti ukinuli taj oblik finansiranja ili su sredstva obezbijeđena za ovu namjenu uveliko smanjena.

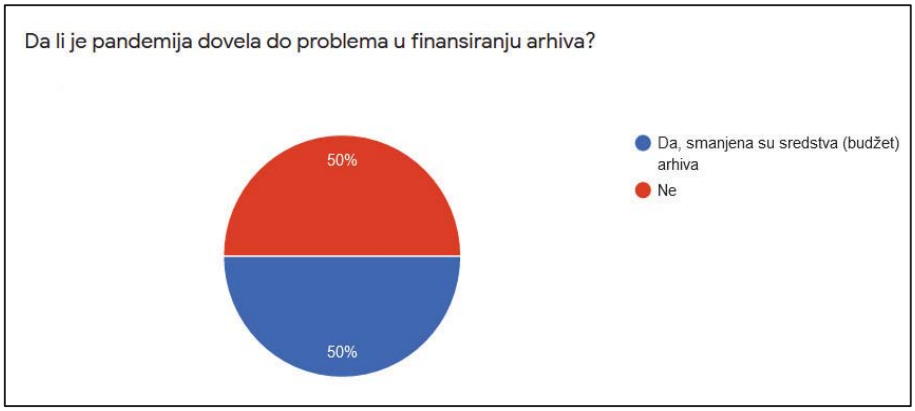

Grafikon 1. *Procentualni raspored odgovora na upit o tome da li je pandemija dovela do problema u finansiranju arhivskih ustanova.*

U skladu sa rezultatima ankete, pandemija je u 50% slučajeva u Bosni i Hercegovini dovela do umanjenja sredstava finansiranja, a u 50% anketiranih arhiva nije došlo na umanjenja budžeta ustanove. Interesantno je da umanjenje sredstava u finansiranju nisu imali slijedeći arhivi: Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona, Arhiv Republike Srpske (Banja Luka i Doboj), te Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine. Umanjenje budžeta su pretrpjeli Arhiv Unsko-sanskog kantona, Kantonalni arhiv Travnik, Arhiv Tuzlanskog kantona i Služba

[7] *Isto*.
[8] https://koronavirususrpskoj.com/mjere-vlade-rs-15-mart/.
[9] https://koronavirususrpskoj.com/vlada-rs-odluka-o-proglasenju-vanredne-situacije/.

za arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Umanjenja budžeta su bila do 10% u odnosu na raniji period. Ovakva situacija zabrinjava jer arhivi već imaju male budžete, nedovoljne za nesmetani rad, pa je svako umanjenje dodatno otežavajuće za funkcionisanje.

Problemi su se uglavnom odnosili na smanjenje finansija koje su arhivi dobivali putem projekata i trošili na određene stručne sadržaje, koji su iz navedenih razloga stopirani ili su imali smanjenje bužeta u određenim stavkama samog budžeta koji su rebalansom vraćani nadležnim na dalju preraspodjelu. Rebalansi, odnosno preraspodjele budžeta, posebno na nivou kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, vršeni su i zbog vrlo evidentnog pada prihoda koji je uslijedio izbijanjem pandemije.

Stručna djelatnost arhiva u vremenu pandemije

Specifičnosti uslova rada u vremenu pandemije su posebno utjecale na rad i djelotvornost arhiva u navedenom periodu. Obavljanje osnovnih poslova je otežano, kako zbog reduciranja kadrova tako i zbog specifičnih zdravstveno-epidemioloških uslova. U početku, zbog donesenih mjera i opreza u potpunosti je obustavljen stručni nadzor nad zaštitom registraturne građe u nastajanju ili je u najboljoj mjeri ograničen na minimum. Radnici koji su bili zaduženi za nadzor registratura isti nisu obavljali ili su samo u određenim slučajevima izlazili na teren i vršili nadzor nad arhivskom građom. U vremenu popuštanja mjera ti poslovi su djelimično počeli da se obavljaju, ali su se i dalje otežano odvijali, kako zbog posebnih uslova koji su bili na snazi i kojih su se morali pridržavati, kako arhivi i zaposlenici arhiva, tako i pravni subjekti čija je arhivska građa bila predmet stručnog nadzora.

Načini rada u uslovima pandemije imali su utjecaja i na druge poslove u arhivima. Otežano je obavljanje osnovnih radnih zadataka, te je imalo posebnog utjecaja na aspekte rada sa korisnicima arhivskih usluga i kulturno-obrazovnu komponentu rada arhiva. Čitaonice arhiva nisu bile dostupne istraživačima jedan kraći period, kontakti sa korisnicima su uglavnom održavani putem telefona ili elektronskim putem. Riješeni zahtjevi dostavljani su poštom, u izuzetnim okolnostima izdavani su lično, uz strogo poštivanje propisanih mjera i sl. Iz toga razloga u anketi posebnu pažnju smo posvetili navedenim pitanjima.

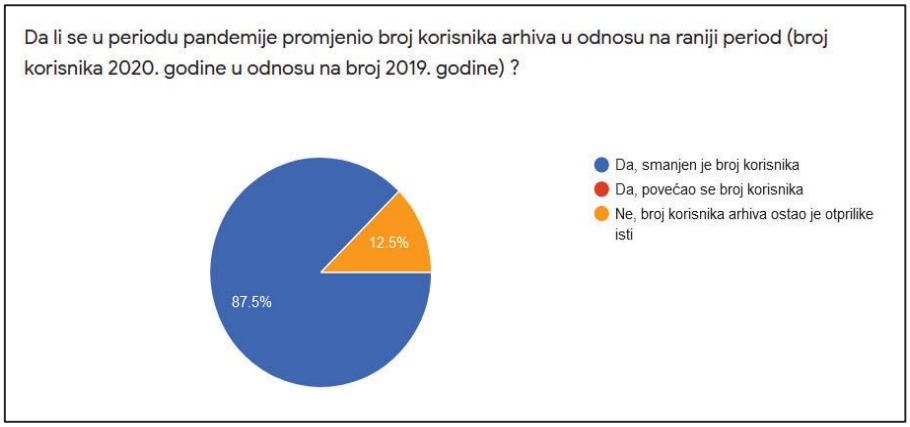

Grafikon 2. *Procentualni raspored odgovora na upit da li se promijenio broj korisnika arhiva u odnosu na raniji period.*

U grafikonu br. 2 procentualno je dat omjer broja korisnika u arhivima tokom 2020. godine u odnosu na prethodnu godinu. Iz grafikona se vidi da u navedenom periodu nije bilo povećanja broja korisnika što je i očekivano, nego je u 87,5% arhiva taj broj smanjen, dok je u 12,5 % anketiranih arhiva taj broj ostao otprilike isti, bez neke veće promjene.

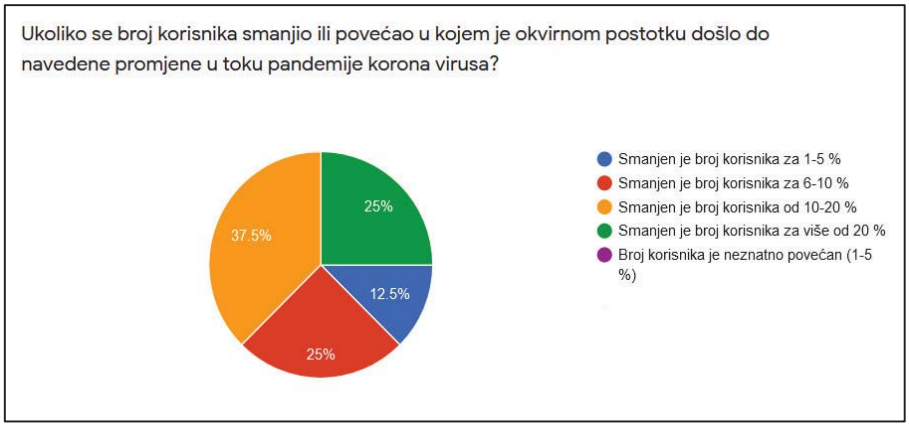

Grafikon 3. *Procenat smanjenja broja korisnika među anketiranim arhivima*.

U grafikonu 3 procentualno je dat odnos za koliko je smanjen broj korisnika u pojedinim arhivima. Vidljivo je da ni u jednom arhivu u vrijeme pandemije nije bilo povećanja broja korisnika što je i očekivano. U tri arhiva (37,5%) broj korisnika je smanjen procentualno od 10 do 20%, u dva arhiva broj korisnika je smanjen za više od 20%, u dva arhiva broj korisnika smanjen od 6 do 10%, dok je u jednom arhivu broj korisnika smanjen za manje od 6%. Iz

navedenog grafikona vidljivo je koliko je pandemija direktno uticala na jednu od najvažnijih oblasti djelovanja arhiva u Bosni i Hercegovini, u aspektu rada na korištenju arhivske građe.

Navedeni podaci su rezultat direktnog utjecaja pandemije, kao i naredbi i preporuka nadležnih organa. Od samog početka i proglašenja uslova nesreće u Federaciji Bosne i Hercegovine i vanrednih uslova u Republici Srpskoj nadležni organi su nizom mjera direktno utjecali na rad arhiva, počev od skraćivanja radnog vremena, reduciranja kadra, ograničavanja broja korisnika usluga na određenom prostoru i sl. Pored toga iz sigurnosnih razloga kontakti sa korisnicima nisu održavani direktno, sem u uslovima kada je to bilo neophodno, već telefonskim putem, ili putem elektronske pošte. Čak su se i riješeni zahtjevi korisnika u određenim uslovima, ako su okolnosti dozvoljavale, slale poštom, s ciljem minimiziranja ličnih kontakata i smanjenja mogućnosti širenja virusa.

Poseban utjecaj osjetio se u aspektu korištenja arhivske građe u istraživačke svrhe. Nakon popuštanja prvobitnih mjera arhivi su se prilagođavali trenutnim uslovima, te su čitaonice arhiva postepeno otvarane za istraživače u ograničenom broju i terminima. Pojedinim istraživačima su traženi sadržaji ustupani elektronskim putem, ukoliko su arhivi imali takve mogućnosti, ili je istraživačka djelatnost direktno zavisila od uslova arhiva, tj. veličine prostorije za istraživanje i broja korisnika koji su je istovremeno mogli koristiti. Dešavalo se da su pojedinim istraživačima zbog trenutne zdravstveno-epidemiološke situacije otkazivani termini za ranije najavljeno istraživanje, jer je dolazilo do pogoršanja stanja i uvođenja oštrijih mjera.

Kulturno-obrazovna djelatnost arhiva

Djelatnost arhiva koja je tokom pandemije bila najviše na udaru je obavljanje kulturno-obrazovne djelatnosti arhiva. Snažan utjecaj pandemije na kulturno-obrazovnu djelatnost arhiva je doveo arhive u situaciju da su bili prisiljeni odustati od nekih projekata ili sadržaja koji su predviđeni planovima i programima rada.

Razloga za to je više, ali najočitiji je ograničenje broja posjetilaca koji bi prisustvovali na nekim od dešavanja, među kojima su najčešći izložbe, okrugli stolovi, promocije publikacija i sl. S tim u vezi interesovalo nas je kako su se arhivi u Bosni i Hercegovini postavili prema tom problemu, te je anketom postavljeno i pitanje da li je pandemija korona virusa zaustavila neke od projekata ustanove.

Interesantno je da je u 6 slučajeva odgovor bio pozitivan, što je potvrda da je 75% arhiva u Bosni i Hercegovini prekinuo makar jedan ili više projekata kulturno-obrazovnog sadržaja, koji su bili planirani za 2020. godinu. Samo dva arhiva nisu imala sadržaje koji su bili prekinuti zbog izbijanja pandemije ili 25%.

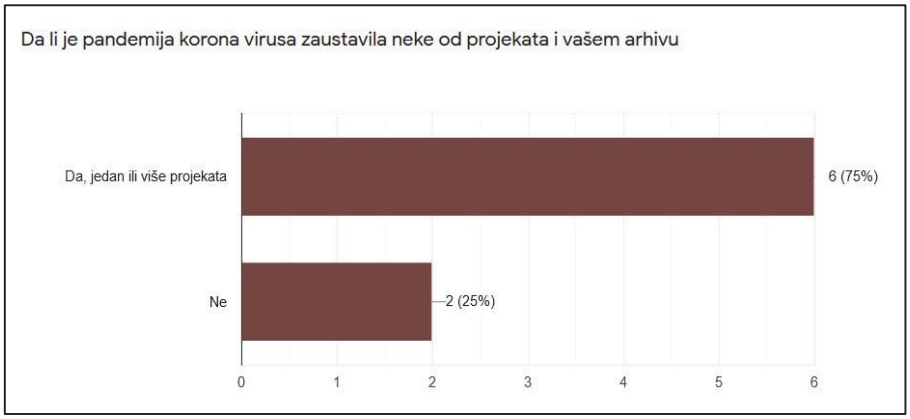

Grafikon 4. *Brojni projekti u arhivima zaustavljeni su kao rezultat pandemije*.

Bilo je interesantno vidjeti koji su to projekti prekinuti zbog pandemije. Ugavnom, radi se o organizaciji izložbi, posebno njihovim postavkama u nekim drugim gradovima[10],te promocijama izdanja koje su otkazivana uglavnom zbog ograničenog okupljanja ili zabrane okupljanja većeg broja ljudi. Neki od planiranih sadržaja nisu bili u mogućnosti da se organizuju zbog manjka sredstava. Napominjemo da su u 2020. godini ministarstva na različitim nivoima vlasti smanjila ili ukinula finansijska sredstva dodjeljivana za razne projekte, čime su ograničili mogućnosti da arhivi po tome osnovu dobiju potrebna sredstva. Sem toga sami arhivi su zbog smanjenog obima djelatnosti imali problema u obezbjeđivanju vlastitih sredstava koja se često koriste za realizaciju kulturno-obrazovne i izdavačke djelatnosti.

Među sadržajima koji su otkazani zbog pandemije ističe se i organizacija Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine[11], koje je u 2020. godini trebao organizirati Arhiv Tuzlanskog kantona. Pripreme za održavanje navedenog savjetovanja su započele u toku januara i februara 2020. godine i već su bile odabrane teme savjetovanja, ali se potom od cijelog projekta moralo odustati.

[10] Između ostalog Služba za arhiv Brčko distrikta je navela da je zaustavljeno već ranije planirano i dogovoreno postavljanje izožbe "Tragom brčanskih Jevreja" u Sarajevu, Mostaru, Tuzli, Doboju, Banja Luci i Beogradu.

[11] Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine je sadržaj Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine koji se redovno održava već dugi niz godina. Domaćin savjetovanja se svake godine mijenja. Godine 2018. isto je održano u Brčkom, a godinu dana prije u Jajcu. Umjesto navedenog savjetovanja, 2019. godine je održan Kongres arhivskih radnika Bosne i Hercegovine u Laktašima. Savjetovanje je sadržaj koji redovno okuplja arhivske stručnjake iz Bosne i Hercegovine i okruženja, te obrađuje aktuelnu arhivsku tematiku.

Niz drugih projekata je također zaustavljeno, poput opremanja arhivskih depoa. Dva anketirana arhiva su navela da nisu organizovala planirane stručne seminare za radnike u registraturama, a odgođeno je i izdavanje publikacija.[12]

Potrebno je naglasiti da je pandemija imala posebnog uticaja na međuarhivsku saradnju. U 2020. godini arhivi u Bosni i Hercegovini nisu organizovali sadržaje međunarodnog karaktera, tj. arhivi nisu uspjeli svoje izložbe, promocije i druge sadržaje realizovati van granica Bosne i Hercegovine ili bar autori rada nisu imali podatke o tome.

Na upit da li su tokom pandemije arhivi organizovali neki od kulturno-obrazovnih sadržaja 75% arhiva je odgovorilo sa DA, a 25% sa NE. Zanimalo nas je i koji su to sadržaji bili. I pored rizika, izložbe su bile oblik kulturno-obrazovnog sadržaja koje su upriličene u pet od šest arhiva koji su realizovali kulturno-obrazovne sadržaje[13], ali uz naznake poštivanja važećih epidemioloških mjera koje su uglavnom ograničavale broj posjetilaca u zatvorenom prostoru, zahtijevale poštivanje distance i nošenje maske. U nekim slučajevima izložbe su organizovane na otvorenom uz propisane mjere. Drugi sadržaj koji su arhivi organizovali uprkos pandemiji bile su promocije knjiga.[14]

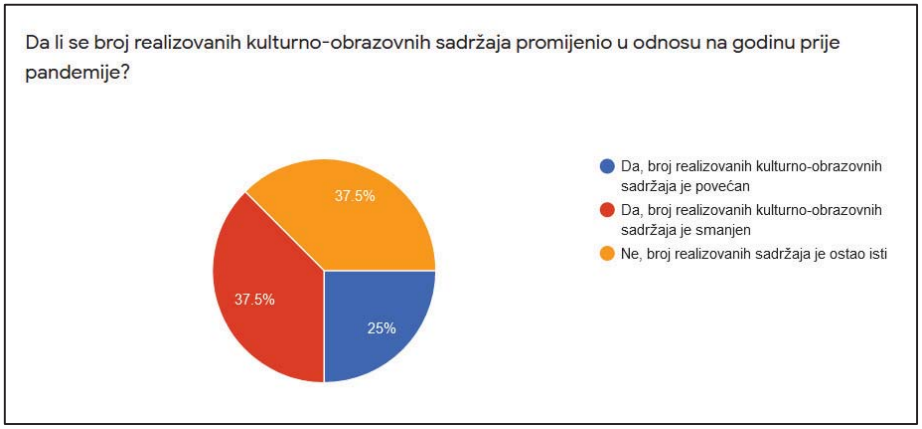

Grafikon 5. *Utjecaj pandemije na kulturno-obrazovne sadržaje među anketiranim arhivima.*

[12] Arhiv Tuzlanskog kantona odgodio je projekat štampanja drugog izdanja Vodiča kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona.

[13] Arhiv Unsko-sanskog kantona organizovao je izložbe "70 godina Bihaća u Krajini" i "71 godina Cazinske bune – dokumenti, svjedočenja, fotografije". Služba arhiva Brčko distrikta realizovala je izožbe "Sead Ekmečić", "Prošlost oživljena umjetnošću" Seada Hasanefendića, "Sestre milosrdnice u Brčkom 1886-1984, u povodu obilježavanja 150 godina dolaska sestara milosrdnica u Bosnu i Hercegovinu". Sve izložbe su organizovane u skladu sa važećim higijensko-epidemiološkim mjerama.

[14] Arhivi koji su organizovali promocije knjiga su: Arhiv Republike Srpske, Arhiv Tuzlanskog kantona, te Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, koji je organizovao promociju "Vodiča Arhiva Federacije".

U tri anketirana arhiva broj realizovanih sadržaja je ostao isti kao u prethodnoj godini, u tri arhiva taj broj je smanjen u odnosu na godinu prije pandemije, a posebno specifično jeste da je u dva arhiva broj realiziranih sadržaja povećan u odnosu na 2019. godinu. Navedeno povećanje sadržaja u dva arhiva može se objasniti procesima nevezanim za samu pandemiju: u navedenim arhivskim ustanovama došlo je do kadrovskih jačanja ili promjena, te aktivnijeg rada na izvršavanju zacrtanih programa, i pored otežanih uslova rada do kojih je dovelo izbijanje pandemije. S obzirom na navedene podatke pokušali smo saznati i da li je oblik realizacije organizovanih kulturno-obrazovnih sadržaja ostao isti kao prije pandemije ili je pretrpio neke promjene.

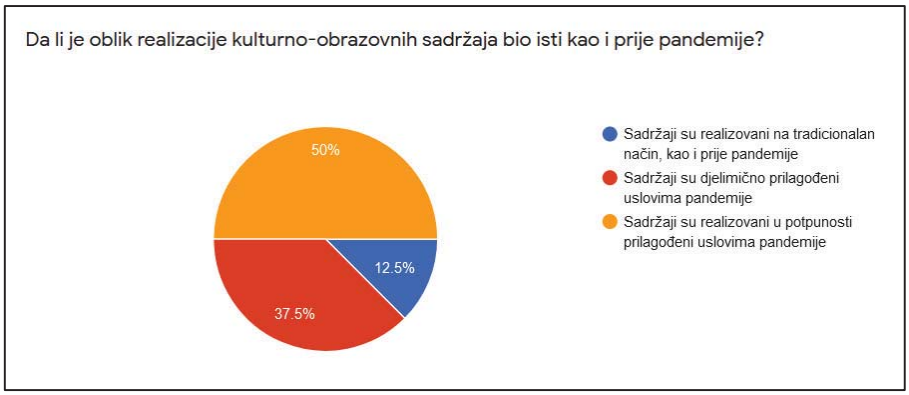

Grafikon 6. *Sadržaji koje su arhivi organizirali su u najvećem broju slučajeva prilagođeni novim uslovima.*

U jednom arhivu sadržaji su realizovani na tradicionalan način, kao i prije pandemije, u tri arhiva stručni sadržaji su djelimično prilagođeni pandemiji, a u četiri arhiva svi stručni sadržaji su u potpunosti prilagođeni uslovima pandemije.

Šta su arhivi tačno podrazumjevali pod djelimično prilagođeni ili u potpunosti prilagođeni uslovima pandemije?

Djelimično prilagođeni uslovi su uslovi određeni naredbama i mjerama kriznih štabova[15], odnosno od epidemioloških mjera koje su bile na snazi u trenutku realizacije stručnog sadržaja, na primjer izložbi, promocija i skupova (maske, dezinfekcija, maksimalno 20 osoba u zatvorenom prostoru, ili organizacija sadržaja na otvorenom).

U potpunosti prilagođeni uslovi pandemije podrazumjevali su postavljanje i otvaranje sadržaja bez prisustva publike, sa mogućnošću prisustva manjeg broja građana koji su u određenim periodima mogli posjetiti i pogledati izložbu. Koristila se i mogućnost postavljanja izložbi on-line čime se građanima

[15] U zavisnosti od nivoa vlasti: entitetskih ili kantonalnih.

omogućilo da iste pogledaju bez dolaska u arhive. Još jedan oblik potpunog prilagođavanja pandemiji je primjer Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona i realizacije projekta Nagradnog konkursa za učenike srednjih škola, gdje su umjesto tradicionalnog organizovanja dodjela nagrada, iste uručivali pojedinačnim pozivima nagrađenih.

Zaključak

Bitno je naglasiti da niti jedan od osam arhiva koji su učestvovali u anketi koju su autori pripremili nije prekidao rad tokom pandemije, iako su svi u potpunosti prilagodili rad trenutnim zdravstveno-epidemiološkim mjerama, poštujući uredbe koje su donosile nadležne vlasti, entitetske i kantonalne.

Specifičnosti uslova rada u vremenu pandemije su posebno utjecale na efikasnost arhiva u obavljanju poslova stručnog sadržaja u navedenom periodu. Svi poslovi na stručnim sadržajima su realizovani u otežanim uslovima, kako zbog reduciranja kadrova, tako i zbog poštivanja specifičnih zdravstveno-epidemioloških mjera. To se osjetilo u svim aspektima rada arhiva: finansiranje, rada na nadzoru arhivske građe van arhiva koji je tokom dugog perioda bio ograničen na minimun.

Pandemija je posebno imala utjecaja na aspekte rada s korisnicima arhivskih usluga i kulturno-obrazovnu komponentu rada arhiva. Čitaonice arhiva nisu radile kraće vrijeme, kontakti sa korisnicima su uglavnom održavani putem telefona ili elektronskim putem. Riješeni zahtjevi dostavljani su poštom, u izuzetnim okolnostima izdavani su lično, ali uz preuzete mjere i sl.

Realizacija kulturno-obrazovnih sadržaja je dvojako trpila u vremenu pandemije. Ista je ograničila njihovu realizaciju zbog različitih mjera koje su se morale poštovati u određenim periodima.

Izložbe su često postavljane bez prisustva publike ili sa mogućnošću prisustva manjeg broja građana, ili su izložbe predstavljanje on-line, te su svi zainteresovani imali mogućnost pogledati iste na web stranicama arhiva.

Stručni sadržaji su često otkazivani i odustajalo se od njihove realizacije uglavnom zbog ograničenog okupljanja ili zabrane okupljanja većeg broja ljudi, ili iz razloga što neki sadržaji nisu mogli biti organizovani zbog manjka sredstava.

Summary

It is important to emphasize that none of the 8 archives that participated in the survey prepared by the authors stopped operating during the pandemic, although they all fully adapted their work to current health and epidemiological measures, respecting regulations issued by authorities.

The specifics of the working conditions during the pandemic especially influenced the efficiency of the archives in preforming its main professional roles during this period. All professional duties were realized in difficult conditions, both due to staff reduction and due to compliance with specific health and epidemiological measures. This was felt in all aspects of the work of the archives: financing, supervision of archival material outside the archives, which for a long period was limited to a minimum, etc.

The pandemic had a special impact on aspects of working with users of archival services and the cultural and educational component. Reading rooms did not work, contacts with users were mostly maintained by phone or electronically. Resolved requests were submitted by mail, in exceptional circumstances they were issued in person, but with the measures taken, etc.

The realization of cultural and educational events especially suffered during the pandemic. It limited their implementation due to various measures that had to be respected in certain periods.

Exhibitions were often set up without the presence of the public or with the possibility of a smaller number of citizens being present, or in some cases exhibitions were presented online and all those interested had the opportunity to view them on relevant websites.

Cultural and educational events were often canceled due to imposed limits on gatherings or a complete ban on gatherings of large groups of people. Also, some content was canceled or not organized due to lack of funds.

Admir HADROVIĆ
admir.hadrovic@arhivfbih.gov.ba
Sađida BALTA
sadzida.balta@gmail.com
Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine

Stručni rad/Professional article
UDK/UDC: 930.25:331(497.6)616.9*Covid-19

ORGANIZACIJA I RAD ARHIVA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE U VREMENU PANDEMIJE

Apstrakt: *Donošenjem Odluke o proglašenju nastanka stanja prirodne ili druge nesreće na teritoriji Bosne i Hercegovine od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine na 5. vanrednoj sjednici, održanoj 17.3.2020. godine*[1]*, sa pojavom koronavirusa (Covid-19) i prvog slučaja u Bosni i Hercegovini od 5. marta, postajemo svjedoci da se svakodnevni život i rad značajno mijenja u odnosu na naše navike i prakse i vjerovatno nas u budućnosti očekuje dosta promjena. Pandemijom bolesti Covid 19 prouzrokovane pojavom virusa SARS-CoV-2, bitno će početi uticati na sve sfere života i rada u cijelom svijetu tako i na poslovanje Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine.*

Ključne riječi: *Koronavirus, Covid-19, arhiv, arhivska građa, registrature.*

ORGANIZATION AND WORK OF THE FEDERATION ARCHIVES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE PANDEMIC

Abstract: *By adopting the Decision on declaring the occurrence of a state of natural or other disaster on the territory of Bosnia and Herzegovina by the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina at the 05th extraordinary session, held on March 17, 2020. With the appearance of the Corona virus (Covid-19) and the first case in Bosnia and Herzegovina on March 5, we are witnessing that everyday life and work is changing significantly in relation to our habits and practices and we probably expect a lot of changes in the future. With the pandemic of Covid 19 disease caused by the SARS-CoV-2 virus, it will significantly begin to affect all spheres of life and work throughout the world, as well as the business of Archives of the Federation of Bosnia and Herzegovina.*

[1] „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 18, Sarajevo 2020.

Key words: *Coronavirus, Covid -19, archive, archives, registries.*

Uvod

Kao i druge arhivske ustanove u Bosni i Hercegovini, tako i Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine nailazi u svom radu na određene poteškoće. One se ogledaju prvenstveno u nedostatku stručnog kadra, zatim adekvatnog prostora za smještaj kao i nedostatku opreme za digitalizaciju arhivske građe. Svim ovim nedaćama se pridružila i situacija prouzrokovana pojavom koronavirusa COVID-19.

Po uputama Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, formiran je krizni štab Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine sa direktorom na čelu, čiji je zadatak bio da svakodnevno prati stanje, pojave, informacije, naredbe, poduzima određene mjere i osigura provođenje istih, svakodnevno informiše PRESS službu Vlade Federacije o bitnim parametrima.

Rad Arhiva morao se organizirati u skladu sa zaključcima i instrukcijama Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, te naredbama i preporukama Federalnog ministarstva zdravstva, Zavoda za javno zdravstvo Federacije Bosne i Herecegovine i nadležnog Kriznog štaba, a sve u cilju osiguranja zaštite života i zdravlja zaposlenih. Tako je Krizni štab Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine pristupio izradi dnevnih i sedmičnih aktivnosti uposlenika Arhiva, u skladu sa naredbama i preporukama većih nivoa

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je svojim zaključkom naložila, da se rad u Vladi Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), federalnim organima uprave, federalnim upravnim organizacijama i stručnim i drugim službama Vlade FBiH, organizuje u skladu sa odlukom rukovodioca. Shvativši ozbiljnost situacije, pristupilo se detaljnoj analizi i strukturi uposlenika Arhiva kako sa zdravstvenog, starosnog tako i sa socijalno-ekonomskog aspekta. Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine ima 14 uposlenika, od toga je pet uposlenika preko 60 godina starosti. Samo to saznanje da će se pet uposlenika morati svrstati u kategoriju „posebne zaštite“, bio je izazov. Daljnjom analizom smo konstatirali da, tri uposlenika koji nisu rizična grupa, imaju ili bračnog druga na poslovima od izuzetne važnosti u vrijeme pandemije, ili po dvoje djece do 6 godina starosti. Analizirajući dalje redovne poslove i zadatke koje je Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine u svom planu rada predvidio, kao i obavezne aktivnosti po sili zakona (finansijske prirode, obaveze prema Vladi FBIH itd) shvatili smo da se moramo organizirati tako da osiguramo kontinuirano obavljanje djelatnosti sa preostalih 6 uposlenika koji će izvršavati sve redovne poslove, koji su vezani rokovima i koji bi svojim neizvršavanjem nanijeli određenu štetu.

Direktor Arhiva kao najodgovornija osoba, imao je težak zadatak pred sobom, jer je trebao izraditi krizni plan pripravnosti i odgovora na pojavu COVID-19. Sa jedne strane nepredviđene okolnosti i redovni zadaci, a sa druge reducirani ljudski kapaciteti. Prva preventivna mjera koju je trebalo organizovati

bila je upućivanje uposlenika iznad 60 godina starosti, s dijagnosticiranim hroničnim oboljenjima, na rad od kuće. Iako je rad Arhiva teško zamisliti odvojeno od depoa i registratura, tražili smo prednosti takvog rada, tj. sumirali smo zaostale poslove koji su iziskivali više posvećenosti, mirnije uvjete rada, čitanje i praćenje stručne literature, što će kasnije pokazati određene rezultate.

Obavljanje poslovnih aktivnosti, posebno sastanaka, trebalo je usmjeriti na ostale mogućnosti poslovne komunikacije, primjenom informatičko-komunikacijske tehnologije (putem konferencijskih poziva, e-maila, skypea i sl), te maksimalno reducirati poslovne sastanke, uz poštovanje svih propisanih preporuka Zavoda za javno zdravstvo FBiH.[2]

Komunikaciju sa strankama bilo je neophodno obavljati isključivo putem telefona i elektronski, putem e-maila, da se svi podnesci šalju putem pošte, te izbjegavanje neposrednog dolaska u prostorije Arhiva. U slučaju neodložne potrebe, stranke su se primale uz poštivanje higijensko-epidemioloških mjera i u što kraćem vremenu kontakta sa uposlenicima.

Svakodnevne mjere uključivale su uspostavu i provođenje redovne kontrole higijenskih i zdravstveno-tehničkih uslova u prostorijama i procesu rada, poštivanje distance od dva metra među uposlenima i primjenjivanja drugih načina obavljanja radnih zadataka koji neće ugroziti djelatnosti i radne procese, a omogućit će poštivanje higijensko-epidemioloških mjera.

Reorganizacija u pogledu radnog vremena, korištenje pauze tokom pandemije virusa korona (COVID 19), odazivanju pozivu rukovodioca u skladu sa mjerama koje su bile na snazi i u skladu sa potrebama obavljanja posla, kao podnošenje izvještaja rukovodiocu u elektronskom obliku, iziskivale su svakodnevne kontakte sa svim uposlenicima. I veoma bitno, za vrijeme organizacije rada u ovakvim okolnostima vodilo se računa da se ni u kojem obliku ne naruše prava radnika.

Organizacija rada Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u vrijeme pandemije

U skladu sa Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji u Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine djeluju dva Sektora i to:

Sektor za zaštitu arhivske građe u Arhivu koji između ostalog obavlja stručne i druge poslove koji se odnose na: prijem, smještaj i kompletiranje arhivske građe; arhivističko sređivanje i stručnu tehničku obradu arhivske građe, te njeno čuvanje i održavanje; vodi evidenciju o preuzetoj arhivskoj građi; tehničko-tehnološku i fizičku zaštitu arhivske građe; izradu naučno-informativnih sredstava (vodiča, inventara, pregleda fondova i zbirki i slično); planiranje i provođenje mjera sigurnosti i zaštite arhivske građe; vođenje

[2] Vebsajt Vlade FBiH, 9.11.2020. https://www.paragraf.ba/dnevne-vijesti/11112020/11112020-vijest2.html. (Pristup: 9.11.2020).

evidencije o korisnicima i istraživačima arhivske građe; na zahtjev pravnih i fizičkih lica vrši istraživanje podataka i izdavanje uvjerenja iz arhivske građe koju posjeduje Arhiv; osigurava korištenje bibliotečke i arhivske građe u čitaonici Arhiva; obavlja istraživačku i izdavačku djelatnost; vrši pripremanje i replikaciju materijala za WEB prezentaciju Arhiva; organiziranje i prezentaciju tematskih i drugih izložbi arhivskih dokumenata i dr.[3]

Sektor za pravne, finansijske poslove i zaštitu građe van Arhiva vrši stručni nadzor nad radom, čuvanjem i zaštitom arhivske i registraturne građe van Arhiva; pruža savjetodavnu pomoć u radu registratura; vrši odabiranje arhivske građe iz registraturne građe u organima uprave, službama za upravu i drugim pravnim licima koja su pod stručnom nadležnošću Arhiva; vodi bazu podataka o svim registriranim stvaraocima i imaocima arhivske i registraturne građe u Federaciji Bosne i Hercegovine koji su pod stručnom nadležnošću Arhiva; vrši prijem arhivskih knjiga i evidentira potrebne podatke iz istih, te vrši druge poslove iz nadležnosti sektora.

Kroz rad navedenih sektora, a u skladu sa raspoloživim ljudskim i materijalnim kapacitetima, te rad u gotovo nemogućim uvjetima, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine u periodu od izbijanja pandemije do danas nije zaostajao u aktivnostima koje su planirane godišnjim programima i planovima rada. Prilagođavajući se trenutnim uvjetima u Arhivu internim preraspodjelama zadataka i obaveza, dešavalo se da svi uposlenici obavljaju gotovo sve poslove koji su u skladu sa njihovim kompetencijama. U nastavku ćemo navesti neke od najznačajnijih aktivnosti koje je Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine izvršio u toku trajanja pandemije.

Vodič Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine sadržajem onoga što čuva, predstavlja značajan institucionalni, upravni i kulturno-društveni stub entiteta i države. Fondovi i zbirke koje posjeduje, naročito one koje se odnose na zakonodavnu i izvršnu vlast u Federaciji Bosne i Hercegovine (Parlament Federacije Bosne i Hercegovine, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Kabinet Predsjednika Federacije Bosne i Hercegovine, Kabinet Potpredsjednika Bosne i Hercegovine, zbirku Branko Mikulić), kao i druge fondove nastale radom federalnih institucija, nevladinih organizacija i privrednih društava, doprinose da Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine postane nezaobilazna ustanova u multidisciplinarnim istraživanjima i proučavanjima historijskih, političkih, društveno-ekonomskih, humanitarnih i kulturnih prilika pred kraj 20. i početkom 21. stoljeća.

[3] Admir Hadrović, *Vodič Arhiva Federacije*, Sarajevo 2021.

Širenjem informacija o djelatnosti Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine, kao i o arhivskoj građi koju posjeduje, ostvaruje se osnovni zadatak. S obzirom na količinu arhivske građe koju posjedujemo, a u posljednje vrijeme i sve veću zainteresiranost korisnika za našom građom, odlučili smo se da vrijeme pandemije iskoristimo za izradu vodiča, koji će u znatnoj mjeri olakšati korištenje građe kako uposlenicima Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine, tako i našim korisnicima arhivske građe.

Prilog 1. *Sa promocije publikacije „Vodič Arhiva Federacije“, autora Admira Hadrovića, direktora Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine*.

Knjiga „Vodič Arhiva Federacije“, autora Admira Hadrovića, direktora Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine je štampana početkom 2021. godine, a promocija je održana 9. juna u povodu obilježavanja Međunarodnog dana arhiva i dana Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u prostorijama Bošnjačkog instituta-Fondacije Adil Zulfikarpašić, uz poštivanje svih važećih epidemioloških mjera. Vodič Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine je stručna publikacija koja sadrži podatke o cjelokupnoj arhivskoj građi koju Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine posjeduje, stručno sređuje i obrađuje te daje na korištenje u razne svrhe. Vodič je idealna prilika da se Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, kako užoj stručnoj tako i široj javnosti, predstavi na najbolji mogući način – pregledom cjelokupne arhivske građe i knjižnog fonda.

Arhivistička i tehnička obrada fondova i izrada informativnih sredstava

U toku pandemije akcenat je dat na arhivističku i tehničku obradu fondova, te izradi inventara urađenih fondova koji su iziskivali intelektualne napore u mirnom okruženju, tako da su urađeni sumarno-analitički inventari za 5 fondova.

- Fond „Zavod za platni promet Federacije Bosne i Hercegovine“ sa 180 registraturnih jedinica (cca 22 d/m) je nastao u radu ustanove koja je obavljala platni promet, odnosno sva plaćanja između pravnih i fizičkih osoba u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu 1995-2001. godine.
- Fond Fabrika rublja „OLA“ doo Olovo u stečaju, sa 13 registraturnih jedinica – paketa (cca 6 d/m) nastala je u radu fabrike rublja ŠIK dd Sarajevo - ispostava Olovo u periodu 1967-2005. godine, sastoji se većinom od dosijea uposlenika.

Prilog 2. *Inventari Arhiva Federacije izrađeni u toku pandemije*.

- Fond Novinsko-izdavačko društvo „Zajednica“ doo, sa 48 registraturnih jedinica (cca 5 d/m) iz perioda 1983-2015. godine.
- Fond „Agencija za obnovu stambenog fonda FBiH – PIU HOUSING“ sa 1265 registraturnih jedinica (cca 126 d/m) iz perioda 1996-2002. godine i predstavlja važan izvor podataka koji se odnose na obnovu infrastrukture i stambenog fonda u postratnom periodu na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine i obiluje izuzetno značajnom foto dokumentacijom.

- Fond „Federalno ministarstvo rada i socijalne politike - PIU SESER“, jedan je od obimnijih fondova sa 1.049 registraturnih jedinica (cca 105 d/m). PIU SESER je jedinica za implementaciju projekata socio-ekonomske podrške, obuke i prezapošljavanja koja je inicirala i podržavala razvojno-istraživačke projekte u oblasti socijalne, ekonomske i politike zapošljavanja i djelovala je u okviru Federalnog ministarstva rada i socijalne politike u periodu 2000-2010. godine[4].

Izložba Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine je u vrijeme pandemije prouzrokovane pojavom koronavirusa COVID-19, poštujući mjere i preporuke nadležnih institucija, vršio obilježavanje najznačajnijih datuma u našoj bogatoj historiji. Tako je 29. augusta 2020. godine u saradnji sa JU Muzej Tešanj, a povodom obilježavanja 831. godišnjice od izdavanja Povelje Kulina bana, u Eminagića konaku, jednom od najstarijih i najljepših objekata gradske stambene arhitekture u Tešnju, priređena izložba pod nazivom „Bosna u vrijeme Kulina bana“.

Prilog 3. *Izložba Arhiva Federacije „Bosna u vrijeme Kulina bana“ u Tešnju.*

[4] U vrijeme pandemije u Arhivu Federacije urađeni su sljedeći inventari: Admir Hadrović, Sađida Balta, *Zavod za platni promet Federacije Bosne i Hercegovine,* Sarajevo 2021; Admir Hadrović, Sabina Maksić, *Fabrika rublja „OLA“ doo Olovo u stečaju*, Sarajevo 2021; Sabina Maksić, Sađida Balta, *Novinsko-izdavačko društvo „Zajednica“ doo,* Sarajevo 2021; Sađida Balta, *Agencija za obnovu stambenog fonda Federacije Bosne i Hercegovine – PIU HOUSING,* Sarajevo 2021; Sađida Balta, *Federalno ministarstvo rada i socijalne politike - PIU SESER,* Sarajevo 2021.

Rad s registraturama

Ako uporedimo rezultate rada Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u godini prije pandemije kada je u pitanju Vanjska služba, uz sve napore, dobru organizaciju, preraspodjelu poslova u skladu sa trenutnom epidemiološkom situacijom, može se reći da smo ispunili očekivanja.

S obzirom da je u pomenutom periodu donesen Pravilnik o kancelarijskom poslovanju u Federaciji Bosne i Hercegovini[5], gotovo sve registrature pod stručnom nadležnošću Arhiva Federacije su primjenjujući svoje poslovanje istom, krenule sa postupkom donošenja Listi kategorija registraturne građe sa rokovima čuvanja za čiju primjenu je potrebna saglasnost Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine. U toku 2020/21. godine izdato je 147 saglasnosti na primjenu Liste kategorija registraturne građe sa rokovima čuvanja, što je u višestrukoj mjeri prevazišlo planirana očekivanja.

Pandemija je utjecala „pozitivno“ i na rad registratura pod stručnom nadležnošću Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine, što se ogleda u činjenici da je znatan dio registratura iz razloga adekvatne preraspodjele poslova i rasterećivanja kancelarijskog prostora formirao komisije, koje su unutar svojih institucija krenule sa postupkom odabiranja i izlučivanja bezvrijedne registraturne građe. U periodu od početka pandemije do danas Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine je zaprimio 412 zahtjeva za uništenje bezvrijedne registraturne građe. Redovno su praćeni pristigli zahtjevi za uništenje bezvrijedne registraturne građe, te su u kontinuitetu ti poslovi obavljani u zakonskom roku. Formirana su dva tima po dva uposlenika, kako bi dok je jedan tim na terenu, drugi obavljao redovne poslove u kancelariji, čime smo smanjili broj prisutnih lica po ionako malom broju i skučenom kancelarijskom prostoru. Prioritet su bile registrature koje su se u datom momentu nalazile na manje ugroženom području. Sve pripreme, organizacija poslova, kontakti od strane predstavnika Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine vršeni su iz administrativnih prostorija telefonskim i elektronskim putem.

Preuzimanje fondova je teklo planiranom dinamikom. Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine je izvršio preuzimanje dva arhivska fonda. Od strane Federalne novinske agencije je preuzeta arhivska građa nastalo radom BH PRESS-a (1992-2006) u količini od 122 arhivske kutije i 1 knjige djelovodnog protokola, a sastoji se od dokumentacije koja se odnosi na vijesti BH PRESS-a iz pomenutog perioda. Također je preuzeta arhivska građa od strane Federalnog pravobranilaštva koja je nastala radom Vojnog pravobranilaštva Armije Republike Bosne i Hercegovine i Sektora za pravobranilaštvo Federalnog ministarstva odbrane u periodu 1994-2005. godine u količini od 288 arhivskih kutija.

[5] *Pravilnik o kancelarijskom poslovanju u Federaciji Bosne i Hercegovine,* “Službene novine Federacije BiH”, br. 19/2019, koji je stupio na snagu 1.1.2020.

U toku rada znatan dio registratura se obraćao Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine sa upitima koji se odnose na davanja pojašnjenja, instrukcija i uputstava u vezi obavljanja njihovih svakodnevnih poslova iz domena arhivskog poslovanja, na što je Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine adekvatno odgovorio u skladu sa svojim mogućnostima i prilikama koje su u datom trenutku bile na snazi.

Međunarodna arhivska savjetovanja

Predstavnici Arhiva Federacije su u onoj mjeri, koliko su to epidemiološke prilike dozvoljavale prisustvovali na dva veoma interesantna međunarodna arhivistička savjetovanja. U oktobru 2020. godine je u organizaciji Arhivističkog društva Srbije održano savjetovanje pod nazivom „Kultura sećanja i zaborava-arhivi čuvari pamćenja“ u Nišu. Krajem juna 2021. godine je u Novom Sadu u organizaciji Društva arhivskih radnika Vojvodine održano dvodnevno Međunarodno arhivističko savjetovanje pod nazivom „Standardizacija u arhivima“ i „Upravljanje podacima u arhivskom okruženju“ na kojem su učešća uzeli predstavnici arhivskih ustanova sa područja Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije i Bosne i Hercegovine.

Saradnja sa arhivskim, kulturnim i drugim srodnim ustanovama

Saradnja sa arhivskim ustanova u zemlji je u toku pandemije bila na zavidnom nivou. U posjeti Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine su uz poštivanje epidemioloških mjera krajem 2020. godine boravili rukovodioci Arhiva Bosne i Hercegovine i direktor Arhiva Bosansko-podrinjskog kantona, dok je direktor Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine boravio u radnim posjetama u Arhivu Republike Srpske, Arhivu Brčko distrikta, Arhivu Tuzlanskog kantona, Historijskom arhivu Sarajevo, Arhivu Srednjobosanskog kantona, Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona i Arhivu Unsko-sanskog kantona. Teme razgovora su bile izrada zajedničkih projekata na digitalizaciji arhivske građe, razmjeni znanja i iskustava, te o aktuelnim pitanjima i problematici očuvanja arhivske građe.

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine je u toku pandemije aktivno učestvovao u radu Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine. Sa drugim srodnim ustanovama (muzejima, bibliotekama, institutima), Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine je održavao saradnju u toku provođenja svih redovnih aktivnosti.

Rad sa strankama

U arhivskim ustanovama je iz dana u dan sve veća potražnja za podacima koji se mogu pronaći u arhivskoj građi. U Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine su svakodnevno dolazili studenti, istraživači i drugi korisnici iz zemlje i inozemstva koji našu arhivsku građu koriste u naučno-istraživačke, dokazne, kulturno-obrazovne i publicističke svrhe. Pandemija prouzrokovana pojavom, koronavirusa Covid-19 uticala je na rad Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u smislu smanjenog obima rada sa strankama i istraživačima, prvenstveno zbog manjeg broja podnešenih zahtjeva, ali i zbog odsustva određenog broja uposlenika koji rade na tim poslovima.

Bez obzira na okolnosti u kojima smo se nalazili u datom trenutku, obaveza Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine je da svim korisnicima pod istim uslovima omogući korištenje podataka sadržanih u građi koju čuva. O potrebi korisnika za arhivskom građom govori i podatak da je u toku 2020. godine broj korisnika u Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine iznosio 93, dok u prvih šest mjeseci 2021. godine taj broj iznosi 51 korisnik, što je u znatno manjoj mjeri nego što je to bio slučaj prethodnih godina.

Zaključak

Iako svjesni svih rizika i prijetnji koje su se nadvile nad čovječanstvom XXI stoljeća, uz dobru organizaciju, iskoristivši objektivne i subjektivne prilike, poštujući preporuke struke, naredbe i instrukcije većih nivoa, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine je opravdao svoj rad. U Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine rade zaposlenici koji na svoj skroman način, svojstven uposlenicima iz oblasti nauke i kulture, daju nemjerljiv doprinos u očuvanju kulturnog i historijskog naslijeđa naše države. Vrijeme pandemije Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine je na jedan način pogodovalo da u miru i tišini bez velike pompe uradi većinu planiranih aktivnosti. Važno je istaći da je naš kolektiv iz svih dosadašnjih valova izašao bez ljudskih gubitaka i posljedica, te da su u konačnici svi uposlenici dali svoj doprinos u ostvarivanju zavidnih rezultata.

Situacija u kojoj se svijet našao, jasno ukazuje da je digitalna transformacija prioritet, da konvencionalni obrasci trebaju biti prošlost te da će se iz iskustva pandemije izroditi i nešto pozitivno. Korištenje novih digitalnih alata, novih kanala komunikacije i saradnje, ubrzavanje digitalizacije je neminovno, tako da online komunikacija i u arhivskoj djelatnosti nudi mogućnosti da prevaziđemo i prostorne i vremenske prepreke.

Nadamo se da je ovaj teški period izazavan pojavom koronavirusa COVID-19 iza nas, te da ćemo u narednom periodu uz adekvatan stručni kadar i odgovarajuću arhivsku opremu, nastaviti rad u punom kapacitetu i ostvariti još značajnije rezultate.

Summary

Although we are aware of all the risks and threats that leaned over the humanity of the 21st century, with good organization, taking advantage of objective and subjective opportunities, respecting the recommendations of the profession, orders, and instructions of higher levels, the Archives of the Federation of Bosnia and Herzegovina justified its work. The employees of the Archives of the Federation, in their modest way, that is characteristic of employees in the field of science and culture, make an immeasurable contribution to the preservation of the cultural and the historical heritage of our country. The time of the pandemic in one way favored the Archives of the Federation to do most of the planned activities in peace and quiet without much pomp. It is important to point out that our team has come out of all previous waves without human losses and consequences, and that in the end, all employees gave their contribution to achieving enviable results.

The situation in which the world finds itself clearly indicates that digital transformation is a priority, that conventional patterns should be a thing of the past, and that something positive will emerge from the experience of the pandemic. The use of the new digital tools, the new channels of communication and cooperation, the acceleration of digitalization is inevitable, so that online, and in the archival business offers opportunities to overcome both spatial and temporal obstacles.

We hope that this difficult period, caused by the appearance of the coronavirus COVID-19 is behind us, and that in the upcoming period, with adequate professional staff and appropriate archival equipment, we will continue to work at full capacity and achieve even more significant results.

Mr. sc. Omer ZULIĆ
JU Arhiv Tuzlanskog kantona
omer.arhiv@gmail.com

Pregledni naučni rad/Review scientific article
UDK/UDC: 930.25:658:005.92(497.6 Tuzla)"2020"616.9*Covid-19

IZAZOVI ARHIVSKE SLUŽBE U VREMENU PANDEMIJE VIRUSA SARS-COV-2 - iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona

Apstrakt: *Zaštita arhivske građe, u nastajanju, u arhivima, njena arhivistička obrada, te ustupanje iste na korištenje u raznovrsne svrhe, zadatak je i misija arhiva u svim /ne/prilikama. Dakle, arhivi moraju ostati dosljedni u svojoj misiji, pa čak i u teškim vremenima, kakva je pandemija koronavirusa, koja je pogodila cijeli svijet 2020. godine. Zahvaljujući predanom radu i dosljednosti arhivista, arhivi su i u vremenu izazova, uzrokovanih pandemijom korona virusa, iznalazili nove modalitete rada, kako bi i dalje bili u funkciji ostvarenja svoje misije i zacrtanih ciljeva. Ovaj rad ima za cilj da prezentira iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona, u prevazilaženju izazova i ograničenja, nametnutih koronavirusom.*

Ključne riječi: *Arhiv Tuzlanskog kantona, pandemija, virus SARS-CoV-2, 2020. godina, zaštita arhivske građe, obrada i sređivanje arhivske građe, korištenje arhivske građe, kulturna djelatnost.*

CHALLENGES OF THE ARCHIVAL SERVICE DURING SARS-COV-2 VIRUS PANDEMIC - experiences of the Archives of Tuzla Canton

Abstract: *The protection of archival material in the making, in archives, its archival processing, and its transfer for use for various purposes, is the task and mission of archives in all occasions. So archives must remain consistent in their mission, even in difficult times, such as the coronavirus pandemic that hit the entire world in 2020. Thanks to the dedicated work and consistency of archivists, even in the time of challenges caused by the coronavirus pandemic, new modalities of work were invented in order to continue to serve their mission and goals. This paper aims to present the experiences of the Archives of Tuzla Canton, in overcoming the challenges and limitations imposed by the coronavirus.*

Key words: *Archives of Tuzla Canton, pandemic, SARS-CoV-2 virus, 2020, protection of archives, processing and arrangement of archives, use of archives, cultural activities.*

Uvodne napomene

Pandemija koronavirusa SARS-CoV-2, brutalno je „pokorila“ cijeli svijet, te uticala na mogućnost funkcionisanja svakodnevnih procesa u svim sferama društva. Paralisala je u potpunosti ili djelimično sve institucije sistema, privredne, društvene, kulturne i druge ustanove i institucije. Ljude, kao socijalna bića, udaljila je jedne od drugih, te nametnula „lockdown“, kao novu društvenu realnost, koja je ranije bila viđena samo u filmovima naučne fantastike. Nesigurnost i mnoge nepoznanice, sa kojima su se susrele nadležne zdravstvene institucije, uticale su na donošenje odluka nadležnih organa, koje su imale za cilj „zaustavljanje“ svih životnih tokova u svijetu, pa samim tim i u Bosni i Hercegovini.

Nova realnost je zatekla i arhivske radnike i arhive. Kao dotadašnji dinamični centri kulture i javnog života, arhivi su, kao i sve ostale institucije doživjele zatvaranje i reduciranje radnih aktivnosti samo na one najnužnije. Kao da je odjednom sve stalo. Atmosferu u Arhivu Tuzlanskog kantona, koju su godinama, pa i decenijama unazad krasila dinamična dešavanja i svakodnevna vreva velikog broja građana i istraživača, koji su dolazili u Arhiv, odjednom je zamijenila „tišina“ i nevjerica. Naravno, zdravlje radnika, ali i građana, te saradnika Arhiva Tuzlanskog kantona, u tom trenutku, bilo je važnije od svega ostalog.

Međutim, unatoč velikim izazovima sa kojima se susretalo rukovodstvo i radnici Arhiva Tuzlanskog kantona, ipak se nakon prvobitnih par mjeseci „lockdown-a“, uspjelo „otrgnuti“ od uticaja koronavirusa, te poštujući važeća ograničenja, nastaviti djelovanje na svim, zakonom utvrđenim oblastima djelovanja. Naravno, u skladu sa razvojem epidemiološke situacije, rađene su stalne procjene rizika i potencijalne ugroženosti zdravlja radnika, te su shodno tome davane upute za djelovanje. U segmentima zaštite arhivske građe van arhiva i korištenja arhivske građe, najviše je bilo potencijalne opasnosti od zaraze, ali i opreza. Stoga su se sve procjene ugroženosti zdravlja prije svih odnosile na radnike koji rade na datim poslovima. Redukcije u radnim procesima u segmentu zaštite arhivske građe van arhiva i segmentu korištenja, bile su najizraženije. Zato su u navedenim oblastima djelovanja, primjetna i najveća odstupanja realiziranih, u odnosu na planirane aktivnosti. Naravno, nemogućnost rada u navedenim oblastima je premoštena na način da su radnici usmjereni na izvršavanje drugih, prioritetnih radnih zadataka u Arhivu, a koja nisu sa sobom nosila rizik od zaraze.

Uspostavljeni su novi modaliteti kontakata sa građanima, korisnicima i prijateljima arhiva, a „živu“ riječ i kontakte zamijenile su on-line komunikacije.

Nažalost, ta „komunikacija“ se odvijala po modelu „puno se komunicira, ali se (nažalost) malo razgovara“. No, to je u tom trenutku bilo nužno činiti. Dakle, novi pristupi u komunikaciji, onemogućili su u najvećoj mjeri „živu riječ“ sa građanima i korisnicima usluga Arhiva Tuzlanskog kantona. U tome je, čini se, ključna manjkavost rada svih arhiva, ali i drugih institucija u vremenu pandemije. No, sve u svemu, postignut je krajnji cilj, a to je da je Arhiv Tuzlanskog kantona uspio održati zavidan nivo saradnje i kontakata sa širom društvenom zajednicom.

Zahvaljujući takvom organiziranom, sistemskom pristupu svakodnevnim radnim zadacima i pored svih teškoća uzrokovanih pandemijom koronavirusa, Arhiv Tuzlanskog kantona je tokom pandemijske 2020. godine, postigao zapažene rezultate rada, skoro na svim poljima djelovanja. U nastavku rada bit će detaljnije predočeni rezultati rada Arhiva Tuzlanskog kantona, na svim poljima djelovanja, u godini pandemije, 2020. godine, iskustva sa kojima se susretao, te pozitivne primjere odgovora na pandemiju.

Optimistični planovi za 2020. godinu

Već od kraja 2019. godine, stručni radnici Arhiva Tuzlanskog kantona, zajedno sa organima upravljanja i rukovođenja radili su na planiranju projekata za 2020. godinu, kojima bi se napravio značajan iskorak u odnosu na prethodnu godinu. Mnogobrojne ideje i projekti su uvršteni u Plan poslovanja za 2020. godinu i prošli sve neophodne formalno pravne procedure odobravanja od strane nadležnih organa. No, nije se radilo samo na planiranju, već i na pripremama za realizaciju projekata, od kojih su neki planirani i realizirani već početkom januara 2020. godine. Ne obraćajući pažnju na medijske informacije o pojavi virusa SARS-CoV-2 u svijetu, početkom januara 2020. godine Arhiv Tuzlanskog kantona je bio jedan od organizatora prestižne Međunarodne konferencije u Sarajevu, pod nazivom *Pravne i političke posljedice deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 9. januara 1992. godine*.[1] Izuzetno uspješna realizacija navedene konferencije, bila je vjetar u leđa Arhivu Tuzlanskog kantona, za dalju realizaciju planiranih sadržaja i projekata. Već naredni mjesec, Arhiv Tuzlanskog kantona organizuje obilježavanje Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

[1] Međunarodna naučna konferencija je održana 8. i 9. januara 2020. godine u Gradskoj vijećnici u Sarajevu. Organizatori su bili: Institut za društvena i religijska istraživanja Tuzla, Institut za istraživanje genocida Kanada, Institut za istraživanje zločina Univerziteta u Sarajevu, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” i Udruženje Pokret “Majke enklave Srebrenica i Žepa. U okviru manifestacije, na otvaranju Konferencije, postavljena je izložba Arhiva Tuzlanskog kantona, pod nazivom: Srebrenica – genocid koji nije spriječen. Više informacija pogledati na slijedećem linku: https://www.arhivtk.ba/?p=3699 gdje se mogu preuzeti linkovi svih medija koji su izvještavali o navedenoj konferenciji. (Pristup: 13.10.2021).

Radi se o projektu na koji je Arhiv Tuzlanskog kantona naročito ponosan jer su u realizaciju redovno, aktivno uključivani učenici osnovnih i srednjih škola sa područja Tuzlanskog kantona. Učenici su bili aktivni učesnici projekta, jer su isti, uz pomoć stručnih radnika Arhiva Tuzlanskog kantona i svojih nastavnika, samostalno pripremali program. Realizacijom ovakvih projekata, Arhiv Tuzlanskog kantona nastoji kod najmlađe populacije, jačati i dodatno razvijati osjećaj pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, ali i osjećaj značaja arhivske građe, kao memorije društva i države.[2]

Istovremeno, sa realizacijom navedenih projekata radilo se na pripremi drugih krucijalnih projekata, od organizacije stručnih i naučnih skupova, do projekata međunarodne saradnje. U isto vrijeme, svi redovni radni zadaci iz oblasti osnovne djelatnosti Arhiva Tuzlanskog kantona, odnosno zaštite arhivske građe i njenog korištenja, su provođeni u skladu sa planiranom dinamikom. Činilo se da je takav polet i entuzijazam radnika Arhiva Tuzlanskog kantona nezaustavljiv.

Međutim, već početkom marta 2020. godine, u skladu sa pogoršanjem epidemiološke situacije na području Bosne i Hercegovine, uvode se restriktivne mjere u cilju prevencije nastanka i širenja korona virusa. Shodno tome, Krizni stožer Federalnog ministarstva zdravstva donosi Naredbu o postupanju u uslovima pandemije.[3] Naredbom je između ostalog obustavljeno izvođenje nastave u osnovnim, srednjim i visokoškolskim objektima, obustavljeno je održavanje kulturnih i sportskih manifestacija, itd. Istog dana Zavod za javno zdravstvo Tuzlanskog kantona donosi Preporuku o postupanju u uslovima pandemije.[4] Već 16. marta 2020. godine Krizni štab Ministarstva zdravstva Tuzlanskog kantona donosi Naredbu kojom se između ostalog naređuje: otkazivanje svih javnih skupova u Tuzlanskom kantonu, obustavljanje rada svih kulturnih ustanova: kina, muzeja, pozorišta, umjetničkih galerija, itd, na području Tuzlanskog kantona, obustavljanje rada javnih bazena i kupališta, svih ugostiteljskih objekata, osim onih koji se bave dostavom hrane, rad šoping centara, frizerskih i kozmetičkih salona, zabranjuje se okupljanje na javnim igralištima, igraonicama, parkovima i drugim javnim površinama.[5] Ukupno su naložene 23 mjere, od kojih je većina sa rokom važenja od 15 dana, ali su kasnije te mjere produžavane.

---

[2] Arhiv Tuzlanskog kantona je obilježavanje realizirao u saradnji sa Gimnazijom "Ismet Mujezinović" iz Tuzle i Osnovnom Muzičkom školom Tuzla, dana, 28. februara 2020. godine. Program obilježavanja je sadržavao muzičke izvedbe, historijski čas i prikazivanje video zapisa na temu referenduma za nezavisnost 1992. godine, razgledanje izložbe "Referendum za nezavisnost Bosne i Hercegovine 1992. godine u štampanim medijima" i dr. Vidi više na: http://www.arhivtk.ba/?p=3796. (Pristup: 13.10.2021).

[3] Naredba broj: 01-33-1426/20. od 11. marta 2020. godine.

[4] Preporuka broj: 01-193-118/20. od 11.3.2020. godine, kojom su date upute o postupanju, u cilju sprečavanja nastanka i širenja korona virusa, a koje se odnose na održavanje fizičke distance, pranje ruku, dezinfekciju radnih prostora i površina, itd.

[5] Naredba Kriznog štaba Ministarstva zdravstva Tuzlanskog kantona broj: 13/1-33-2027-10-1/20. od 16.3.2020. godine.

Shodno razvoju epidemiološke situacije, Vlada Tuzlanskog kantona je 23.3.2020. godine donijela Zaključak po kojem rukovodioci moraju radnike uputiti na korištenje godišnjeg odmora, vodeći računa da se obezbijedi obavljanje poslova onih zaposlenika čiji rad je neophodan za nesmetano funkcionisanje organa/ustanove.[6] Shodno navedenom zaključku Vlade Tuzlanskog kantona, Arhiv Tuzlanskog kantona je donio Odluku kojom se od 23.3.2020. godine uvodi minimalno i neodložno obavljanje radnih procesa u Arhivu Tuzlanskog kantona, a veći broj radnika se upućuje na korištenje godišnjeg odmora.[7]

U narednim mjesecima rad i aktivnosti ustanova kulture, kao i svih drugih javnih i privatnih pravnih lica, značajno su reducirane, a broj radnika na radnim mjestima, smanjen na minimum. U tom periodu Arhiv Tuzlanskog kantona je morao otkazati planirane aktivnosti na pripremi Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, koje se trebalo održati u maju 2020. godine u Tuzli, a kojem je Arhiv Tuzlanskog kantona trebao biti domaćin.[8] Osim toga, otkazana je i planirana aktivnost na edukaciji arhivara iz oblasti organa uprave i lokalne samouprave, a koja je planirana za mjesec april 2020. godine. Sve naredne aktivnosti Arhiva Tuzlanskog kantona, odvijale su se uz strogo poštivanje i primjenu naredbi nadležnih organa, kako bi mogućnost širenja zaraze smanjili na najmanju moguću mjeru.

Specifičnosti zaštite arhivske građe u nastajanju u vremenu pandemije

Pravovremen i kontinuiran nazor nad arhivskom građom u nastajanju je ključan za dugoročnu zaštitu i planiranje preuzimanja vrijedne arhivske građe od značaja za Tuzlanski kanton. Shodno tome, Arhiv Tuzlanskog kantona je kontinuirano posvećivao dužnu pažnju zaštiti arhivske građe u posjedu stvaralaca, odnosno imalaca. Međutim, razvojem epidemiološke situacije, mogućnost fizičkog obilaska registratura je dovedena u pitanje. Shodno gore navedenim naredbama nadležnih organa, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona donosi akt, 12.3.2020. godine, o obavezi radnika na poštivanju i provođenju odluka i naredbi nadležnih organa, a sve sa ciljem zaštite zdravlja radnika i prevencije nastanka i širenja koronavirusa. U navedenom aktu, posebno je istaknuta mjera koja se odnosi na radnika koji radi na zaštiti arhivske građe u nastajanju. Između ostalog, radnik je obavezan da svaki kontakt i saradnju sa strankama svede na minimum, te konsultacije sa strankama vrši isključivo putem

[6] Zaključak Vlade Tuzlanskog kantona broj: 02/1-04-10323/20. od 23.3.2020. godine.

[7] Zaključak Vlade Tuzlanskog kantona o upućivanju radnika na godišnji odmor i uvođenju minimalnih procesa rada, stavljen je van snage Zaključkom o prestanku važenja Zaključka broj: 02/1-04-10323-2/20. od 19.5.2020. godine, nakon čega su radnici Arhiva Tuzlanskog kantona vraćeni sa godišnjih odmora na radna mjesta.

[8] Informaciju o otkazivanju Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine možete pogledati na: https://www.arhivtk.ba/?p=4095. (Pristup: 20.10.2021).

telefona i e-mail-a. Takođe, naloženo je da do daljeg, ne planira rad na terenu, izuzev hitnih slučajeva, isključivo u slučajevima ugroženosti arhivske građe.[9]

Shodno navedenom, te činjenicom da je radnik tokom godine koristio godišnji odmor, te bolovanje po osnovu izolacije, konačni učinak je bio manji od planiranog, odnosno manji u odnosu na 2019. godinu. Manji učinak se uglavnom odnosi na manji broj stručnih nadzora u registraturama, dok su ostali parametri približno slični rezultatima iz 2019. godine. U tabelarnom pregledu su dati bitni pokazatelji.

Godina	Stručni nadzor	Izlučivanje	Saglasnost na Listu	Saglasnost na Pravilnik	Arhivske knjige	Preuzimanje građe	Stranke
2019.	125	147	41	23	251	30	115
2020.	36	116	41	21	198	16	76

Tabela 1. *Komparativni prikaz postignutih rezultata 2019. i 2020. godine.*

Dakle, iz tabele je vidljiv drastično smanjen broj redovnih pregleda, upravo kao posljedica pandemije koronavirusa i nemogućnosti fizičkog obilaska registratura. Svi stručni poslovi koji su se mogli obaviti bez fizičkog kontakta sa registraturama, a koji se odnose na pregled i davanje saglasnosti na normativna akta, zaprimanje i pregled prepisa arhivskih knjiga, su približno na nivou 2019. godine. Čak se u drugom dijelu godine, kada su ublažene restriktivne mjere, prioritetno odgovorilo na zahtjeve registratura za odobrenje izlučivanja bezvrijednog registraturskog materijala. Preuzimanje arhivske građe bilo je smanjeno, ne samo zbog pandemije, nego i zbog nedostatka arhivskih depoa za preuzimanje arhivske građe, shodno čemu se preuzimanje vršilo samo u skladu sa prioritetima.[10]

Budući da je i nakon „lockdown-a“ prisustvo arhiviste na terenu bilo preventivno reducirano, zbog zaštite zdravlja radnika, to se vrijeme iskoristilo za rad na drugim bitnim stručnim poslovima u Arhivu Tuzlanskog kantona. Tako je, u skladu sa odlukama Stručnog vijeća Arhiva Tuzlanskog kantona započet projekat stavljanja u funkciju elektronske baze za registrature, koja je kreirana vlastitim snagama i znanjem. Tako je radnik tzv. vanjske službe započeo obiman posao na unosu svih relevantnih podataka o stvaraocima, odnosno imaocima

[9] Akt direktora Arhiva Tuzlanskog kantona od 12.3.2020. godine. Obaveze postupanja svih radnika po navedenom aktu saopćene su svim radnicima Arhiva Tuzlanskog kantona na zajedničkom sastanku, a dodatno je svaki radnik dobio pisani primjerak, koji je dodatno stavljen i na oglasnu ploču Arhiva Tuzlanskog kantona. O istom je obaviješteno i Ministarstvo za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona.

[10] Prioritete preuzimanja arhivske građe je, na prijedlog arhiviste koji radi na preuzimanju, usvajalo Stručno vijeće Arhiva Tuzlanskog kantona, uzimajući u obzir sve ključne parametre.

registraturne građe sa područja Tuzlanskog kantona, nad kojima Arhiv Tuzlanskog kantona vrši stručni nadzor.[11]

Shodno navedenom možemo biti zadovoljni, prije svega jer je održan kontakt sa saradnicima iz registratura, a uzimajući u obzir pandemijsku situaciju, napravljeni su zadovoljavajući rezultati u datim okolnostima.

Rad sa korisnicima usluga u pandemijsko vrijeme

Posljedice pandemije najviše su osjetili korisnici usluga u svim sferama ljudskog djelovanja. Institucije, ustanove, organizacije su zatvorene, a rad sa strankama se odvijao u jako otežanim uslovima. Takav je slučaj bio i sa korisnicima usluga u Arhivu Tuzlanskog kantona. Shodno naredbama nadležnih organa i epidemiološkim mjerama, rad sa korisnicima se nije mogao realizirati kao u normalnim okolnostima u objektu Arhiva TK, u službenim prostorijama. Stoga je direktor Arhiva Tuzlanskog kantona donio akt, kojim je između ostalog stavljen akcenat posebno na rad sa strankama Arhiva Tuzlanskog kantona, u cilju zaštite zdravlja, kako radnika, tako i korisnika usluga. Aktom direktora je propisano da je radnik koji radi u čitaonici i sa strankama, dužan upoznati sve stranke da bez neodložnih potreba ne dolaze u Arhiv, te svaki naredni kontakt u cilju rješavanja hitnih, već podnijetih zahtjeva vrši putem telefona ili službenog mejla Arhiva Tuzlanskog kantona. Ukoliko se pak mora direktno primiti stranka i sa njom komunicirati, data je uputa da se prilikom komunikacije i razgovora između stranke i radnika Arhiva mora održavati udaljenost od najmanje jednog metra.[12] Na taj način se uspjelo odgovoriti zahtjevima stranaka, a u isto vrijeme zaštititi zdravlje radnika, ali i korisnika. Komparativni rezultati u segmentu rada sa korisnicima usluga mogu se vidjeti u narednoj tabeli.

Opis	2019.	2020.
Primljeno zahtjeva	822	752
Pozitivno riješeno	447	436
Negativno riješeno	210	154
Pogrešno upućeno	122	144

[11] U navedenu elektronsku bazu, tokom 2020. godine, uneseno je ukupno 756 dosijea registratura iz slijedećih općina: Tuzla, Banovići, Živinice, Lukavac, Gradačac, Gračanica. Osim toga vršeno je konstantno ažuriranje podataka u Bazi registratura za zapisnike o redovnom pregledu, saglasnosti na normativna akta, izlučivanje, te arhivske knjige, za 225 registratura. Podaci preuzeti iz godišnjeg izvještaja o radu JU Arhiv Tuzlanskog kantona za 2020. godinu.

[12] Akt direktora Arhiva Tuzlanskog kantona od 12.3.2020. godine. Navedenim aktom data su precizna zaduženja i svim ostalim radnicima. Zahvaljujući dosljednom pridržavanju i poštivanju svih propisanih mjera, tokom 2020. godine, nijedan radnik Arhiva Tuzlanskog kantona nije zaražen koronavirusom.

Validni zahtjevi (bez pogrešno upućenih)	671	590
U postupku	14	0

Tabela 2. *Komparativni pregled rezultata u segmentu rada sa korisnicima arhivske građe, za 2019-2020. godinu*.

Zahvaljujući naprijed poduzetim i provođenim mjerama, ukupni rezultati rada sa korisnicima usluga na kraju 2020. godine, bili su tek za 9% manji nego 2019. godine. Razlog je krizna sitaucija uzrokovana virusom SARS-CoV-2. Pa i taj manji procenat podnesenih zahtjeva više je rezultat činjenice da u vrijeme „lockdown-a“ kada nije radila većina institucija, građani nisu ni imali potrebu za činjenicama iz pohranjene arhivske građe u Arhivu Tuzlanskog kantona. Tako na primjer, građani koji žive van granica Bosne i Hercegovine uglavnom nisu dolazili i nisu rješavali pravne radnje za koje im je potrebna dokumentacija iz Arhiva Tuzlanskog kantona. Međutim, s obzirom na „specifično“ stanje u kojem je radio Arhiv Tuzlanskog kantona, posebno od marta do juna 2020. godine, može se konstatovati da su rezultati daleko iznad očekivanog, budući da je epidemiološka situacija sve do kraja 2020. godine bila nepovoljna.

U 2020. godini realiziran je manji broj posjeta čitaonici. To je direktna posljedica pandemije korona virusa, jer čitaonicu Arhiva Tuzlanskog kantona skoro uopće nisu posjećivali učenici, studenti i postdiplomci, a manji je bio i broj istraživača arhivske građe. Bilo je ukupno 11 zahtjeva za istraživanje arhivskih fondova i zbirki, a svrhe istraživanja su bile: za izradu naučnih radova, izradu publikacija, magistarskih radnji, doktorskih radnji i postdoktorskih projekata. U godini pandemije radilo se i na prikupljanju i kupovini knjiga kojima je obogaćen knjižni fond Arhiva Tuzlanskog kantona.[13]

Obrada i sređivanje arhivske građe

Obrada i sređivanje arhivske građe predstavlja ključnu pretpostavku za mogućnost njenog korištenja od strane korisnika usluga Arhiva Tuzlanskog kantona. Naime, samo sređena arhivska građa može se ustupiti korisnicima za istraživanje. Shodno tome, iako sa reduciranim kadrovskim kapacitetima, Arhiv Tuzlanskog kantona nastojao je da na ovom polju djelovanja ostvari što bolje rezultate. U periodu pandemije, ista se odrazila na rad arhivista za obradu i sređivanje na način da su isti radili manje radnog vremena na datim poslovima, u odnosu na planirano, a što je direktna posljedica pandemije. Naime, u skladu sa epidemiološkom situacijom, početkom marta, a u skladu sa naprijed navedenim zaključkom Vlade Tuzlanskog kantona, veći dio radnika je upućen na korištenje godišnjeg odmora, o čemu je direktor Arhiva Tuzlanskog kantona

[13] Podaci preuzeti iz godišnjeg izvještaja o radu JU Arhiv Tuzlanskog kantona za 2020. godinu.

donio Odluku, 24.3.2020. godine.[14] Budući da rad arhivista za obradu i sređivanje arhivske građe nije u tom momentu bio neophodan za obavljanje neophodnih radnih procesa, svi su upućeni na korištenje godišnjeg odmora.[15] Osim korištenja godišnjeg odmora, radnici koji rade na datim poslovima koristili su i bolovanje, kao direktna posljedica pandemije, po osnovu kontakata sa zaraženim osobama. Sve to je uticalo na stepen realizacije planiranih rezultata na obradi i sređivanju arhivske građe. No i pored negativnih faktora, ukupni rezultati obrade i sređivanja arhivske građe su bolji nego 2019. godine, što pokazuje naredna tabela.

Godina	Broj arhivskih fondova u obradi	Broj obrađenih arhivskih kutija	Broj obrađenih fascikli	Broj obrađenih knjiga
2019.	5	105	377	545
2020.	5	196	254	657

Tabela 3. *Komparativni prikaz rezultata obrade i sređivanja arhivske građe 2019. i 2020. godine*.

Iz navedene tabele je evidentno da je broj fondova koji je bio u obradi 2020. godine ostao isti kao i prethodne godine. Osim toga, kada analiziramo i kompariramo ukupan broj obrađenih arhivskih jedinica, onda dolazimo do zaključka da je 2019. godine ukupno obrađeno 1.027 jedinica pakovanja, a 2020. godine 1.107 arhivskih jedinica, što je za 90 arhivskih jedinica više nego prethodne godine. Ovi egzaktni pokazatelji najbolje potvrđuju konstataciju dobrih rezultata postignutih na obradi i sređivanju arhivske građe, čak i u uslovima pandemije.

[14] Po navedenoj odluci svi radnici koji nisu bili neophodni za obavljanje minimalnih radnih procesa upućeni su na korištenje starog, odnosno novog godišnjeg odmora.
[15] Navedena odluka je stavljena van snage Odlukom direktora, koja je stupila na snagu 1.5.2020. godine.

Uticaj pandemije na rezultate rada na polju kulturno-obrazovne i izdavačke djelatnosti[16]

Organizacija stručnih i naučnih skupova u okolnostima pandemije

Početak 2020. godine, okarakterisan je dinamičnim aktivnostima na pripremama i realizaciji planiranih stručnih i naučnih skupova i konferencija. Stručno vijeće i Upravni odbor u saradnji sa direktorom, su svako u skladu sa propisanim nadležnostima aktivno radili na stvaranju pretpostavki za uspješnu realizaciju postavljenih zadataka. U takvim okolnostima, na početku 2020. godine, u vrijeme dok se svijet sve više hvatao u koštac sa virusom SaRS-CoV-2, Arhiv Tuzlanskog kantona je sa drugim ustanovama i asocijacijama realizovao vrlo uspješnu Međunarodnu Konferenciju u Sarajevu, pod nazivom *Pravne i političke posljedice deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 9. januara 1992. godine*. Pri tome je ostvarena saradnja s brojnim ustanovama kulture, institucijama i asocijacijama. Pored navedene međunarodne konferencije, Arhiv Tuzlanskog kantona je bio suorganizator, odnosno partner nekoliko stručnih i naučnih skupova, tribina i manifestacija:

1. Učešće u organizaciji okruglog stola na temu: *Značaj likovne kolonije Vršani, za afirmaciju kulturno-historijskog naslijeđa Tuzle*, koja je održana 19. i 20. septembra 2020. godine, u Vršanima. Arhiv Tuzlanskog kantona je bio partner u realizaciji ovog okruglog stola i tako nastavio dugogodišnju saradnju i podržao kontinuitet ove manifestacije,[17]
2. Manifestacija *Dani audiovizuelnog naslijeđa* održana je u periodu od 26. do 28.10.2020. godine. Arhiv Tuzlanskog kantona je bio suorganizator manifestacije. Manifestacija je okončana sa panel diskusijom "Kultura sjećanja na period odbrane Bosne i Hercegovine u ustanovama kulture i medijima",[18]
3. Učešće u Naučnoj konferenciji pod nazivom: *Bosna i Hercegovina i Dejtonski mirovni sporazum – 25 godina poslije*, 19.11.2020.

[16] Djelovanje Arhiva Tuzlanskog kantona u segmentu kulturne djelatnosti u vrijeme pandemije je posebno elaborirano u radu pod nazivom *Kulturna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona u vremenu pandemije virusa SARS-CoV-2*. Rad je izlagan putem zoom platforme na Međunarodnoj Konferenciji *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* u Sloveniji, 13.10.2021. godine, koja je održana u organizaciji Pokrajinskog arhiva Maribor. Vidi više: Omer Zulić, Cultural Activity of the Archives of the Tuzla Canton during the Sars-Cov-2 Pandemic, *Moderna arhivistika*, Jornal of Archival Theory and Practice, year 4, no. 1, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2021, 25-39.

[17] Pogledaj prilog RTV7: https://www.youtube.com/watch?v=tGO4C97kpjQ.

[18] Panel diskusija je otvorena uvodnim izlaganjem direktora Arhiva Tuzlanskog kantona, mr. sc. Omera Zulića, koji je ukazao na značaj zaštite audiovizuelnog naslijeđa sa fokusom na zakonske okvire koji regulišu tu oblast, te prezentirao na primjeru Arhiva Tuzlanskog kantona dobre prakse kada je u pitanju kultura sjećanja na period agresije na Bosnu i Hercegovinu i časnu odbranu domovine.

godine, u organizaciji Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla. Konferencija je održana u Tuzli,[19]

4. Učešće u realizaciji okruglog stola pod nazivom: *Znamenite ličnosti Tuzle – 135 godina od smrti gradonačelnika Ibrahim-beg Džinde*, održano 23.12.2020. godine.[20]

Realizacija svih navedenih skupova i Konferencija je od strane stručne, naučne, ali i šire javnosti ocijenjena vrlo uspješnim. Naročito treba istaći činjenicu da su svi projekti realizirani u saradnji više stručnih i naučnih ustanova, institucija i organizacija. Osim toga, kroz učešće u navedenim skupovima, Arhiv Tuzlanskog kantona je značajno promovisan i afirmisan u javnosti, što je u uslovima pandemije bilo naročito značajno.

Izložbena djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona u vremenu pandemije

Izložbena djelatnost je ključna za prezentaciju i popularizaciju arhivske građe. Shodno tome, Arhiv Tuzlanskog kantona je značajnu pažnju posvećivao izložbama, koje su s obzirom na tematiku, te bogatstvo prezentiranih arhivalija, redovno plijenile pažnju svih posjetilaca. Međutim, kontinuitetu i bogatoj tradiciji izložbene djelatnosti Arhiva Tuzlanskog kantona, zaprijetila je pandemija koronavirusa.

Budući da su naredbama nadležnih tijela, obustavljena okupljanja i realizacija kulturnih i drugih sadržaja, Arhiv Tuzlanskog kantona je nastojao u određenoj mjeri ipak održati trend prisutnosti i vidljivosti, u javnosti. Izložbena djelatnost se nametnula kao jedna od mogućnosti u datim uslovima. Izložbe su postavljene u izložbenom prostoru Arhiva Tuzlanskog kantona. Međutim, nije bilo moguće organizovati otvaranje izložbe u klasičnom smislu, pred publikom, zbog epidemioloških mjera.[21]

Shodno tome, dalje aktivnosti u domenu izložbi odvijale su se uglavnom putem on-line digitalnih prezentacija izložbi putem veb stranice Arhiva Tuzlanskog kantona. Kako bi saradnici, prijatelji i korisnici usluga Arhiva

[19] Ispred Arhiva Tuzlanskog kantona u radu naučne konferencije učestvovao je direktor, mr. sc. Omer Zulić, sa izlaganjem na temu: „Dejtonski mirovni sporazum 1995. u štampi“.

[20] Partneri projekta: Grad Tuzla i Centar za informatička, prirodna i društvena istraživanja Tuzla. Prijatelji projekta: Medžlis islamske zajednice Tuzla, JU Arhiv Tuzlanskog kantona, JU Centar za kulturu Tuzla, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, te Radio televizija *Slon*. U realizaciji okruglog stola ispred Arhiva Tuzlanskog kantona učestvovao je direktor, mr. sc. Omer Zulić, sa predavanjem „Doprinos Ibrahim-beg Džinde razvoju Tuzle“.

[21] Naime, djelimičnim ublažavanjem mjera, nakon prvog „lockdown-a“, naredbama releventnih državnih organa (Naredba Kriznog štaba Ministarstva zdravstva Tuzlanskog kantona, broj: 13/1-33-2027-30-1/20. od 1.6.2020. godine), omogućeno je okupljanje osoba pod uslovom „da se sva okupljanja unutar objekata moraju odvijati u prostoru koji omogućuje fizičku distancu od najmanje dva metra između osoba“. Primjenjujući konkretnu odredbu na izložbeni prostor Arhiva Tuzlanskog kantona, to bi značilo da se u istom može okupiti vrlo mali broj ljudi. Uostalom, organi upravljanja i rukovođenja, su bili saglasni da je zdravlje građana, te radnika Arhiva Tuzlanskog kantona svakako prioritet svih prioriteta, te se na tom fonu i djelovalo.

Tuzlanskog kantona imali pravovremenu informaciju o postavljenim i dostupnim izložbama, nastavljena je ranije ustaljena, dobra praksa saradnje sa medijima sa područja Tuzlanskog kantona. Naime, kroz najavne priloge u emisijama, te gostovanjima u otvorenim programima i emisijama televizija, javnosti je pravovremeno davana informacija o svim planiranim aktivnostima i kulturnim sadržajima koji su se realizirali u Arhivu Tuzlanskog kantona.

Zahvaljujući medijima svi zainteresirani građani su dobili pravovremene informacije o kulturnim dešavanjima u Arhivu Tuzlanskog kantona. Na taj način svi zainteresirani građani su imali relevantnu informaciju, te su i sami, pojedinačno, mogli doći i razgledati izložbe u holu Arhiva Tuzlanskog kantona. Oni koji nisu bili u mogućnosti doći, izložbe su mogli razgledati na veb stranici. Naime, veliki broj građana je pojedinačno, dolazio i razgledao izložbe, tako da je u konačnici održan i fizički kontakt sa mnogim saradnicima i korisnicima usluga Arhiva Tuzlanskog kantona. Na taj način smo vrlo odgovorno vodili računa o zdravlju građana i radnika, a u isto vrijeme radili na kulturnom uzdizanju istog.[22]

Rezultat takvih aktivnosti jeste činjenica da je Arhiv Tuzlanskog kantona u godini pandemije, imao više postavljenih izložbi, nego godinu dana ranije. Naime, Arhiv Tuzlanskog kantona je tokom 2020. godine realizirao ukupno 11 arhivskih, tematskih izložbi, i to:

1. Postavka izložbe *Srebrenica genocid koji nije spriječen*, postavljena u Sarajevu 8. i 9.1.2020, u okviru Međunarodne konferencije pod nazivom „Pravne i političke posljedice deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 9. januara 1992. godine“,
2. Postavka izložbe u povodu obilježavanja Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine pod nazivom “*Referendum za nezavisnost Bosne i Hercegovine 1992. godine u štampanim medijima*”. Izložba je postavljena u Arhivu Tuzlanskog kantona, 28.2.2020. godine,
3. Postavka izložbe “*Kapija 25.5.1995. godine – izložba dokumenata i fotografija*“, Izložba je postavljena u Arhivu Tuzlanskog kantona 22.5.2020. u povodu obilježavanja stradanja tuzlanske mladosti na Kapiji 1995,
4. Izložba „*Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona*“, u povodu obilježavanja 9. juna Međunarodnog dana arhiva.
5. Postavka izložbe: *Bogatstvo arhiva Tuzlanskog kantona – Nacionalno blago Bosne i Hercegovine*, postavljene 1. jula u povodu obilježavanja 66. godišnjice Arhiva Tuzlanskog kantona,

[22] Omer Zulić, Cultural Activity of the Archives of the Tuzla Canton during the Sars-Cov-2 Pandemic, *Moderna arhivistika*, Jornal of Archival Theory and Practice, year 4, no. 1, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2021, 25-39.

6. Postavka izložbe: *Srebrenica: genocid koji nije spriječen*, postavljena u Arhivu Tuzlanskog kantona, u povodu obilježavanja 25. godišnjice genocida u Srebrenici,
7. Postavka izložbe: *Prvi svjetski rat u dokumentima i fotografijama Arhiva Tuzlanskog kantona,* Postavka, 30.8.2020. godine u JU BKC Kalesija, u povodu obilježavanja 831. godišnjice Povelje Kulina bana,
8. Izložba "*Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona - izbor dokumenata*" postavljena u povodu obilježavanja Manifestacije Dani evropskog naslijeđa,
9. Izložba "*Historijska pruga kroz historijske izvore*" u povodu obilježavanja godišnjice otvaranja ove pruge, Arhiv Tuzlanskog kantona, 6.11.2020. godine, .
10. Izložba "*Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu kroz historijske izvore Arhiva Tuzlanskog kantona*", u povodu obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine, Arhiv Tuzlanskog kantona, 23.11.2020. godine,
11. Izložba „*Graditeljski simboli Tuzle*", u povodu obilježavanja Dana arhivâ i arhivske službe Bosne i Hercegovine, Izložba je postavljena 11.12.2020. godine u holu Arhiva Tuzlanskog kantona.[23]

Sve realizirane izložbe su isključivo tematskog karaktera, te su tematski vezane sa prigodom postavljanja, odnosno tema izložbe se uglavnom vezala za određene datume, godišnjice, državne praznike, manifestacije i sl. Ovakav vid tematskih izložbi se pokazao efikasnim, jer je interesantniji širem krugu ljudi, a ne samo profesionalnim istraživačima, historičarima i sl.

Obilježavanje značajnih datuma i godišnjica u godini pandemije

Arhiv Tuzlanskog kantona je zadnje dvije decenije posvetio značajnu pažnju obilježavanju značajnih datuma i godišnjica. Pri tome se akcenat stavljao na obilježavanje značajnih datuma iz hiljadugodišnje historije Bosne i Hercegovine, ali i značajni datumi iz oblasti arhivske djelatnosti. Iako u godini pandemije, Arhiv Tuzlanskog kantona je kao i ranijih godina ostao istrajan na obilježavanju značajnih datuma iz bogate historije Bosne i Hercegovine, te datuma iz oblasti arhivske djelatnosti i kulturnog naslijeđa. Stoga je Arhiv Tuzlanskog kantona u toku 2020. godine, poštujući sve propisane mjere od strane Kriznog štaba Tuzlanskog kantona, prilagodio svoje aktivnosti i naprijed navedenim izložbama, obilježio slijedeće značajne datume:

1. Obilježavanje Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine,
2. Obilježavanje Stradanja tuzlanske mladosti na Kapiji,

[23] Informacije u vezi postavki izložbi tokom 2020. godine, mogu se pogledati na veb stranici Arhiva Tuzlanskog kantona: www.arhivtk.ba. (Pristup: 20.10.2021).

3. Obilježavanja 9. juna Međunarodnog dana arhiva,
4. Obilježavanje 66. godišnjice Arhiva Tuzlanskog kantona,
5. Obilježavanje Dana sjećanja na genocid u Srebrenici,
6. Obilježavanje Manifestacije "Povelja Kulina bana",
7. Obilježavanje manifestacije „Dani evropskog naslijeđa",
8. Obilježavanje manifestacije Dani audiovizuelnog naslijeđa,
9. Obilježavanje godišnjice izgradnje pruge Brčko Banovići,
10. Obilježavanje Dana državnosti Bosne i Hercegovine,
11. Obilježavanje Dana arhivâ i arhivske službe Bosne i Hercegovine.[24]

Svi naznačeni sadržaji su, osim obilježavanja praznika i godišnjica događaja, doprinijeli popularizaciji arhivske službe i arhivske građe, kao kulturnog naslijeđa, te boljoj komunikaciji između Arhiva Tuzlanskog kantona i stručne, naučne i kulturne javnosti, te šire društvene zajednice uopće. Ukoliko uporedimo rezultate na planu obilježavanja značajnih datuma iz 2020. sa prethodnom godinom, onda dolazimo do podatka da je Arhiv Tuzlanskog kantona u godini pandemije realizovao više manifestacija obilježavanja, i to gotovo tri puta više. Naime, 2019. godine, Arhiv Tuzlanskog kantona je realizirao ukupno četiri obilježavanja značajnih datuma, a u godini pandemije čak 11.

Međunarodna saradnja u uslovima pandemije

U proteklom periodu Arhiv Tuzlanskog kantona je bio prepoznatljiv sudionik u mnogobrojnim projektima međunarodne saradnje, od uključivanja u realizaciji međunarodnih skupova i konferencija, razmjeni izložbi i promociji knjiga, do učešća u zajedničkim projektima prekogranične saradnje. Zahvaljujući tome, Arhiv Tuzlanskog kantona je bio poznat i priznat izvan granica Bosne i Hercegovine. Međutim, u periodu pandemije korona virusa, a shodno mjerama i naredbama nadležnih organa, mogućnost međunarodne i prekogranične saradnje je bila svedena na minimun. Naime, budući da je kretanje i prelazak granice bio onemogućen ili znatno otežan, takva barijera fizičkom kretanju arhivista, onemogućila je realizaciju konkretnih projekata iz oblasti međunarodne saradnje.

Ipak, Arhiv Tuzlanskog kantona je unatoč pandemiji uspio okončati prvu fazu međunarodne saradnje arhivâ Bosne i Hercegovine, sa arhivima Republike Turske. Naime, međunarodna saradnja sa arhivima Republike Turske, a posredstvom Arhiva Bosne i Hercegovine, rezultirala je donacijom modernih skenera za hladno skeniranje dokumenata velikih formata, arhivima u Bosni Hercegovini, pojedinačne vrijednosti preko 30.000,00 KM. Arhiv Tuzlanskog kantona je dobio u trajno korištenje navedeni skener, a isti je u sklopu realizacije

[24] Informacije u vezi obilježavanja značajnih datuma tokom 2020. godine, možete pogledati na veb stranici Arhiva Tuzlanskog kantona: www.arhivtk.ba. (Pristup: 23.8.2021). Obilježavanja značajnih datuma i godišnjica su realizirana prigodnim izložbama i manifestacijama, koje su navedene u radu, kao i datumi realizacije.

prve faze saradnje navedenog međunarodnog projekta sa arhivima Republike Turske, finansiran od strane turske razvojne agencije Tika.[25]

Izdavačka djelatnost i promocije u doba pandemije

Izdavačka djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona tokom 2020. godine nije bila zastupljena. Tome je u značajnoj mjeri doprinijela finansijska situacija, budući da je budžet Arhiva Tuzlanskog kantona smanjen za gotovo 10%. S druge strane, mogućnost finansiranja sa drugih nivoa vlasti je bila smanjena, zbog usmjeravanja sredstava za borbu protiv pandemije. Značajno je napomenuti da se tokom 2020. godine aktivno radilo na pripremi drugog, dopunjenog, proširenog izdanja *Vodiča kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*. Međutim, usljed nedostatka finansijskih sredstava za štampanje, isti nije publikovan. Shodno tome, Arhiv Tuzlanskog kantona je tokom 2020. godine imao samo jednu promociju knjige, u kojoj je Arhiv Tuzlanskog kantona bio partner iste.[26] Naime, uzimajući u obzir činjenicu da je za realizaciju promocija ipak neophodnan „živi“ kontakt sa publikom, zbog „lockdown-a“ i epidemiološke situacije, izostala je značajnija aktivnost na promocijama knjiga.

Stoga, možemo konstatovati da je kulturna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona u uslovima pandemije imala dobre i zapažene rezultate. Naravno, izazovi uzrokovani pandemijom, uticali su na drugačije pristupe, forme i modele realizacije kulturnih sadržaja. Međutim, na osnovu iznesenih parametara, možemo biti zadovoljni ostvarenim rezultatima, na planu realizacije kulturnih sadržaja tokom 2020. godine. To najbolje pokazuju uporedni rezultati, komparirani sa rezultatima ostvarenim 2019. godine, a koji su prikazani u slijedećoj tabeli.

[25] U realizaciji projekta učestvovali su i slijedeći arhivi: Arhiv Republike Srpske, Kantonalni arhiv u Travniku, Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru, Historijski arhiv u Sarajevu, te Arhiv Unsko-sanskog kantona u Bihaću. O realizaciji navedenog projekta vidjeti više na: http://www.arhivbih.gov.ba/node/395.
https://www.youtube.com/watch?v=PmgcWc7fq4I&ab_channel=Federalnanovinskaagencija-FENA http://www.arhivtk.ba/?p=4321. (Pristup: 20.10.2021).

[26] Dana 20. 10. 2020. godine u Bosanskom kulturnom centru Tuzla, u organizaciji Biblioteke ”Behram-beg” Tuzla, Arhiva Tuzlanskog kantona i Instituta za društvena i religijska istraživanja, promovirana je knjiga *Iz savremenih književnosti – Apriorna čitanja,* autora Seada Husića. Vidi više na: http://www.arhivtk.ba/?p=4433. (Pristup: 19.10.2021).

Godina	Broj izložbi	Obilježavanje značajnih datuma	Promocija knjiga	Međunarodni projekti	Stručne i naučne konferencije, okrugli stolovi, tribine
2019.	5	4	1	0	0
2020.	11	11	1	1	5

Tabela 4. *Komparativni podaci realizacije kulturnih sadržaja Arhiva Tuzlanskog kantona 2019. i 2020. godine*.[27]

Na kraju, bitno je naglasiti da je Arhiv Tuzlanskog kantona u vremenu „lockdown-a“ strategijski, dugoročno radio i na drugim stručnim poslovima. Tako je 2020. godine od strane stručnih radnika Arhiva Tuzlanskog kantona, organa rukovođenja i upravljanja urađeno i usvojeno 17 općih akata (pravilnika), Arhiva Tuzlanskog kantona.[28] Sve naprijed navedeno realizirano je sa 85% kapaciteta radnog vremena.[29]

Zaključak

Na osnovu naprijed navedenog može se konstatovati, da je pandemija korona virusa, po rezultatima rada, ostavila najveće u segmentima koji su podrazumijevali direktne kontakte sa strankama i saradnicima Arhiva Tuzlanskog kantona. Dakle, isto je prisutno u segmentu zaštite arhivske građe u nastajanju i radu sa korisnicima usluga Arhiva Tuzlanskog kantona. Na tu činjenicu, organi upravljanja, rukovođenja, pa samim time i radnici Arhiva Tuzlanskog kantona nisu mogli uticati, budući da su se morale poštovati i provoditi sve propisane mjere nadležnih organa. U svim drugim segmentima rada, iako u uslovima pandemije i manjeg kapaciteta utrošenog radnog vremena postignuti su bolji rezultati nego 2019. godine.

Stoga, iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona činjenično pokazuju da se i u teškim i bremenitim vremenima, kakvo je vrijeme pandemije, mogu postići dobri rezultati. Organi upravljanja, rukovođenja, te arhivisti Arhiva Tuzlanskog

[27] Podaci preuzeti iz godišnjih izvještaja o radu Arhiva Tuzlanskog kantona za 2019. i 2020. godinu. Naime, bitno je napomenuti da je zbog određenih kadrovskih promjena u segmentu rukovođenja, koje su se desile krajem 2018. godine došlo do stagnacije u realizaciji mnogobrojnih planiranih sadržaja, pa tako i kulturnih aktivnosti u Arhivu Tuzlanskog kantona u 2019. godini.

[28] Podaci preuzeti iz godišnjeg izvještaja Arhiva Tuzlanskog kantona za 2020. godinu.

[29] Naime, kao posljedica pandemije, u 2020. godini, korišten je godišnji odmor u povećanom obimu, ali su kao direktna posljedica pandemije bila uvećana i korištenja bolovanja (izolacije zbog kontakata), što je u konačnici iznosilo 15% radnog vremena, koje je utrošeno, po navedenim osnovama.

kantona su i ovoga puta pokazali i dokazali da nisu samo pasivni posmatrači i apatični činovnici, već da su se aktivno uhvatili u koštac sa problemima i izazovima, te shodno okolnostima i prilikama, tražili nove modalitete i mogućnosti, za postizanje što boljih rezultata rada. Dakle, nisu bili samo puki, pasivni svjedoci pandemije, koji su se letargično mirlili sa situacijom uzrokovanom korona virusom, već su zahvaljujući posvećenosti svom poslu i misiji, u skladu sa proklamovanim postulatima etičkog kodeksa arhivista, te svojim nadležnostima i odgovornostima, dali maksimum od sebe, na realizaciji mnogobrojnih radnih zadataka.

Summary

Based on the above, it can be stated that the corona virus pandemic, according to the results, left the largest impacts in the segments that included direct contacts with parties and associates of the Archives of Tuzla Canton. Therefore, the same is present in the segment of protection of archival material in the creation and work with users of the services of the Archives of Tuzla Canton. This fact could not be influenced by the management nor employees of the Archives of the Tuzla Canton, since all the prescribed measures of the competent authorities had to be respected and implemented. In all other segments of work, although in the conditions of a pandemic and lower capacity of spent working time, better results were achieved than in 2019.

Therefore, the experience of the Archives of Tuzla Canton actually shows that even in difficult times, such as the time of the pandemic, good results can be achieved. The management and archivists of the Tuzla Canton Archives have once again shown and proved that they are not only passive observers and apathetic officials, but that they actively tackled problems and challenges, and according to circumstances, sought new modalities and opportunities to achieve the best possible results. So, they were not only mere, passive witnesses of the pandemic, who lethargically put up with the situation caused by the corona virus, but thanks to their dedication to their work and mission, in accordance with the proclaimed postulates of the code of ethics of archivists and their competencies, they gave their best on the realization of numerous work tasks.

Mr. Amel REDŽIĆ
JU Arhiv Unsko-sanskog kantona Bihać
amel.redzic1109@gmail.com

Stručni rad/Professional article
UDK/UDC: 930.25:331(084)(497.6 Bihać)616.9*Covid-19

ORGANIZACIJA I ODRŽAVANJE IZLOŽBI ARHIVA UNSKO-SANSKOG KANTONA ZA VRIJEME PANDEMIJE

Apstrakt: *Arhiv Unsko-sanskog kantona kao javna ustanova uglavnom se bavi preuzimanje, čuvanjem i sređivanjem arhivske građe koja je od posebnog značaja za Unsko-sanski kanton, odnosno državu Bosnu i Hercegovinu. Usljed trenutne situacije izazvane pandemijom koronavirusa COVID-19, koja vlada u svijetu rad svih arhiva u Bosni i Hercegovini je poprilično otežan i ograničen. Kulturni aspekt rada Arhiva Unsko-sanskog kantona, koji obuhvata organizovanje izložbi u povodu značajnih događaja i datuma iz naše prošlosti je jedan od bitnijih segmenata rada samog Arhiva. Međutim, usljed kompletne situacije izazvane korona virusom, donedavno su sve ustanove kulture bile dosta ograničene na tom polju rada, ali stanje se poboljšava. U radu će biti predstavljeni izazovi, poteškoće sa kojima se suočio Arhiv u radu za vrijeme pandemije, te kako su prevaziđene te poteškoće. Osim toga u radu će biti predstavljen način na koji je Arhiv Unsko-sanskog kantona organizovao i prezentovao izložbe za vrijeme pandemije COVID-19.*

Ključne riječi: *Pandemija COVID-19, rad Arhiva USK-a za vrijeme pandemije, organizovanje i održavanje izložbi za vrijeme pandemije*.

ORGANIZATION AND HOLDING OF EXHIBITIONS IN THE ARCHIVES OF THE UNA-SANA CANTON DURING THE PANDEMIC

Abstract: *The Archives Una-Sana Canton as an public institution is mainly engaged in taking over, storing and arranging archival material that is of special importance for the Una-Sana Canton, and Bosnia and Herzegovina. Due to the current situation caused by the pandemic of the COVID-19 virus, which reigns in the world, the work of all archives in B&H is quite difficult and limited. The cultural aspect of the work of the Una-Sana Canton Archives, which includes the organization of exhibitions on the occasion of significant events and dates from our past is one of the most important segments of the work of Archives itself. However, due to the complete situation caused by the corona virus, until recently, all cultural institutions were quite limited in that field of work, but the*

situation is improving. This paper will present the challenges, difficulties that the Archive faced in its work during the pandemic, and how these difficulties were overcome. In addition, the paper will present the way in which the Una-Sana Canton Archives organized and held exibitions during the COVID-19 pandemic.

Key words: *COVID-19 pandemic, work of the Una-Sana Canton Archives during the pandemic, organization and holding of exibitions during the pandemic*.

Uvodne napomene

Godine 2020. i 2021. koje su obilježene pandemijom korona virusa i globalnom reorganizacijom života, bit će zapamćene kao posebne. Novi koronavirus koji je prvi puta prijavljen u Kini rezultirao je strahovitim izbijanjem na globalnoj razini, prijeteći milijunima ljudskih života. Bio je to, i dalje je, izazov bez presedana za čovječanstvo, zbog velikih socijalnih i političkih potresa koji su se ovih godina desili, a čije će se posljedice još dugo sanirati. Od početka globalnog širenja epidemije bolesti COVID-19 provedena su brojna istraživanja o utjecaju epidemije na kulturni i kreativni sektor. Istraživanja su utvrdila drastičnu pogođenost kulturnog sektora zbog mjera fizičkog distanciranja, zatvaranja prostora za kulturu, otkazivanjem kulturnih događanja ili ograničavanjem broja sudionika na javnim okupljanjima.[1] Drugim riječima, pandemija korona virusa nanijela je ozbiljnu štetu ustanovama kulture širom svijeta.

Utjecaj pandemije na kulturne institucije

Ustanove kulture poput arhiva, muzeja i biblioteka stubovi su na kojima počiva opstojnost same države, te kulture naroda i građana koji u njoj žive. Iako su u velikoj mjeri mnoge planirane aktivnosti bile otkazane ili odgođene pronađeni su načini da se ostane u doticaju sa javnošću. U ovo vrijeme vanredne situacije kada su uobičajena mjesta za aktivnosti ustanova kulture bila zatvorena,

[1] „Od početka globalnog širenja epidemije bolesti COVID-19 uzrokovane virusom SARS-CoV-2 širom svijeta provedena su brojna istraživanja o utjecaju pandemije na kulturni i kreativni sektor. Istraživanja su imala različite geografske i umjetničke obuhvate, ali bez obzira na istraživački fokus, sva utvrđuju drastičnu pogođenost kulturnog i kreativnog sektora – vezanim mjerama fizičkog distanciranja, zatvaranja prostora za kulturu (muzeja, galerija, kazališta, kino dvorana, koncertnih dvorana, kulturnih centara i sl), otkazivanja kulturnih događanja (koncerata, izložbi, kazališnih predstava, filmskih projekcija, festivala i sl) ili ograničavanja broja sudionika javnih okupljanja.“ Grupa autora, *Utjecaj pandemije COVID-19 i zagrebačkog potresa na OCD-e u savremenoj kulturi i umjetnosti*, Biblioteka „Kultura nova“, Zagreb 2020, 7. (dalje: G. autora, *Uticaj pandemije COVID-19*).

na prvi pogled, činilo se da duže vrijeme javnost neće moći uživati u aktivnostima ustanova kulture. Trebalo je pronaći nove načine kako se obratiti publici u izolaciji, ali i nove aktivnosti koje mogu pomoći općem društvenom oporavku. No, na sreću kao i mnoge druge djelatnosti (obrazovanje, muzika) i polja ljudskog stvaralaštva, aktivnosti su se preselole na online platforme. Pokazale su kulturne institucije spremnost za osmišljavanje i uspostavljanje novih pristupa i rješenja kojima se na adekvatan, učinkovit, dovitljiv i brz način odgovara na krizu.[2] Prelazak na online platforme i digitalizacija kulture, te korištenje drugih elektroničkih medija nisu prošli bez poteškoća. Ponajprije zbog nemogućnosti da se sve aktivnosti prenesu u digitalnu sferu i zbog činjenice da još uvijek veliki broj građana ne koristi internet i druge elektroničke medije.

Prelazak na online platforme donio je sa sobom još jednu zanimljivu okolnost. Pored negativnih učinaka pandemije na kulturu mogu se primjetiti i pozitivni učinci. Jedan od tih pozitivnih učinaka je povećano zanimanje za čitanje knjiga.[3] Ljudi koji prije nisu dolazili na izložbe, predavanja i druge kulturne aktivnosti sad se pojavljuju u većem broju.[4] Razlozi za ovu okolnost su različiti. Mnogi ne vole satima stajati u redu ispred muzeja, galerija i sl, ne vole se probijati kroz uske prostore s gužvom, jer nema ograničenja za posjetitelje. Higijenski koncepti razvijeni tokom pandemije pokazali su da postoji i drugi način. Da se više ne mora probijati kroz gužve, da se može kretati po prostorijama na dovoljnoj udaljenosti od ostalih posjetitelja.[5]

U situaciji kada su fizička distanca, zatvaranja prostora, otkazivanja, razna druga ograničenja postali novo normalno pokazalo se da kultura kao pokretač društvenih interakcija može pomoći općem društvenom oporavku, da u

---

[2] „Treća perspektiva pak ukazuje na otpornost kulturnog sektora, njegove upravljačke sposobnosti prilagodbe organizacijskog i programskog djelovanja uvjetima i mjerama ponašanja, te spremnost za osmišljavanje i uspostavu novih pristupa i rješenja kojima se na adekvatan, učinkovit, dovitljiv i brz način odgovara na krizu. Tako se jedan od glavnih paradoksa trenutne pandemije ogleda upravo na kulturnom sektoru, njegovoj istovremenoj krhkosti i otpornosti“. G. autora, *Uticaj pandemije COVID-19*, 9.

[3] „Neke izdavačke kuće u Bosni i Hercegovini su potvrdile da se potražnja za knjigama lokalnih autora povećala u posljednjih nekoliko mjeseci i da ljudi naručuju puno internetskih knjiga jer pronalaze određenu vrsta spasa i utjehe u njima. Moglo bi se čak zaključiti da je trenutna situacija dobrodošao poticaj za polje književnosti, jer zbog mjera izolacije i nedostatka društvenih aktivnosti, želja ljudi za čitanjem se povećala.“ *Culture in times of Covid-19 or how we dicovered we cannot live without culture and crativity. Impressions and lessons learnt from Covid-19*, Council of Europe, 2020, 22.

[4] Zatvaranje muzeja u vrijeme pandemije je najbolja stvar koja se mogla dogoditi umjetnosti“ Peter Weibel za časopis Eins, https://musermeku.org/kultur-und-corona/.

[5] „Svatko tko je ikada posjetio takozvanu blockbuster izložbu želio bi se odreći negativnih aspekata koji su prethodno bili povezani s takvom posjetom. Niko ne voli satima stajati u redu ispred muzeja, jer nema ulaznica za vremenske termine. I niko se ne voli probijati kroz uske prostore s gužvom i protezati se i čučati čitajući tekstove izložbi ili etikete predmeta, jer nema ograničenja za posjetitelje. Higijenski koncepti razvijeni tijekom pandemije sada su pokazali da postoji i drugi način: karte za vremenske termine znatno smanjuju vrijeme čekanja, a ograničenja prilikom ulaska na izložbe omogućavaju kretanje po sobama na dovoljnoj udaljenosti od ostalih posjetitelja.“ Peter Weibel, za časopis Eins, https://musermeku.org/kultur-und-corona/.

kulturi ljudi pronalaze određenu vrstu spasa i utjehe i da kultura može imati presudnu ulogu u jačanju zajednice.[6] Suočeni sa neizvjesnom budućnošću pokazalo se da nam kultura treba više nego prije. Zbog toga treba biti zahvalan na svim kulturnim aktivnostima koje su u vrtlogu trenutka zabilježile sve što se događalo i kako su ljudi na njih reagovali. Isto tako, sva kulturna dešavanja, kao izložbe, naučna i umjetnička djela su strah, zbunjenost, paniku, tjeskobu i očaj kanalisali u kreativnost ostavivši tako autentično svjedočanstvo, zabilježivši određene trenutke, odnosno duh jednog haotičnog vremena.

Rad Arhiva Unsko-sanskog kantona za vrijeme pandemije

Početak 2020. godine donio je sa sobom jedan novi izazov, zbog kojeg je došlo do neviđene globalne reakcije na novu bolest. Cijeli svijet je stao. Mjesta koja su nekad ključala od života postala su gradovi duhova sa strogim zabranama. Dolazi do blokade gradova, zatim zatvaranja škola i drugih obrazovnih ustanova, te do ograničavanja putovanja i zabrane masovnih okupljanja.

Usljed pandemije koronavirusa COVID-19 na osnovu naredbe kriznog štaba Unsko-sanskog kantona za provođenje mjera pojačanog epidemiološkog nadzora od 12.3.2020, zbog preventivnog djelovanja i sprječavanja širenja zaraznih oboljenja Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta donijelo je naredbu. Naredbu kojom je svim javnim ustanovama, sportskim savezima, organizacijama, klubovima i udruženjima iz oblasti kulture i sporta koja djeluju na području Unsko-sanskog kantona naloženo odlaganje svih kulturnih i sportskih manifestacija i takmičenja u periodu od 13.3.2020. do 30.3.2020.[7] Zbog nemogućnosti Arhiva da odgovori na sve epidemiološko-higijenske mjere prešlo se u određenoj mjeri na rad od kuće. Odnosno, i u takvim okolnostima u Arhivu je ostajalo dvoje uposlenika koji su bili tu na usluzi istraživačima, korisnicima, sugrađanima i drugim fizičkim i pravnim licima.

U vanrednim okolnostima kada je rad Arhiva bio otežan i ograničen odlučilo se prilagoditi novonastalim okolnostima. Donešena je odluka, a u skladu sa epidemiloškom situacijom, o skraćenom radnom vremenu i periodičnom

[6] „Naime, mnogi ističu važnost kulture u vremenima oporavka društva u kojima ona zauzima centralno mjesto regeneracije, u kojima je kultura sredstvo i alat obnove i oporavka jer jača osjećaj pripadnosti zajednici, oblikuje identitete i raznolikost, te je centralno mjesto ostvarivanja interkulturalnog dijaloga (UNESCO i WB, 2018). G. autora, *Utjecaj pandemije COVID-19,* 9.

[7] Aktom broj: 10-34-2992-1/20, od 12.3.2020. godine, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta donijelo naredbu kojom se svim javnim ustanovama, sportskim savezima, organizacijama, klubovima i udruženjima iz oblasti kulture i sporta koje djeluju na području Unsko-sanskog kantona, nalaže obavezno odlaganje svih kulturnih i sportskih manifestacija i takmičenja u periodu od 13.3.2020. godine do 30.3.2020. godine. Rukovodioci javnih ustanova u oblasti kulture i sporta su u obavezi organizirati rad minimalnog broja uposlenika radi održavanja higijene i funkcije objekata.

rotiranju radnika.[8] Radno vrijeme je ograničeno na vremenski period od 8:00 do 13:00 sati, a zaposlenici Arhiva Unsko-sanskog kantona bili su podjeljeni u dvije grupe i periodično su se rotirali. Odnosno, svaka grupa ima po 11 radnih dana u toku mjeseca. Pored toga svi zaposlenici su bili obavezni koristiti zaštitnu opremu (rukavice i maske), a svoja radna mjesta trebaju redovno dezinficirati i održavati visoke mjere higijenske zaštite. U takvim vanrednim okolnostima zaposlenici Arhiva Unsko-sanskog kantona provode uobičajene aktivnosti i poslove u radu sa registraturama, odnosno stvaraocima i imaocima građe. Ovdje je bitno naglasiti i da su posjetioci bili u obavezi da poštuju sve epidemiološko-higijenske mjere, odnosno bili su obavezni koristiti zaštitu opremu (rukavice i maske), te poštovati fizičku distancu.

Arhiv Unsko-sanskog kantona se u tim vanrednim okolnostima uglavnom bavio preuzimanjem, čuvanjem i sređivanjem arhivske građe. Tako zaposlenici Arhiva Unsko-sanskog kantona veći dio 2020. godine provode u depou na Orljanima. Pored toga radilo se i na promociji arhiva. Nastojalo se ojačati ulogu Arhiva u društvu i upoznati javnost sa radom Arhiva, ali i uslugama koje on pruža građanima. Jedan vid promocije Arhiva vršio se preko društvenih mreža, koje su u današnjem vremenu posebno popularne, najviše među omladinom, te se time nastojalo građane upoznati sa aktivnostima Arhiva, ali i na skroman način obilježiti značajnije datume koji se tiču Kantona, općina i gradova, te bitnijih datuma za državnost i prošlost Bosne i Hercegovine.

Iako su u velikoj mjeri mnoge planirane aktivnosti bile otkazane ili odgođene pronađeni su načini da se ostane u doticaju sa javnošću. Prezentacija kulturnog nasljeđa kojim raspolaže Arhiv Unsko-sanskog kantona vršila se na otvorenom u skladu sa epidemiloškim mjerama, s ciljem da se održi kontinuitet rada Arhiva kao ustanove kulture. Primjera radi, u mjesecu julu 2020. godine, kada se situacija sa koronavirusom poboljšala, kada je došlo do popuštanja epidemioloških mjera organizovana je izložba, na otvorenom, pod nazivom *70. godina Bihaća u Krajini*. Radi se o postavci novinskih naslova i priča iz lista „Krajina“, kroz duži vremenski period, u kojoj prevladavaju kulturne i sportske teme. Novinski tekstovi na izložbi govorili su o značajnijim dešavanjima na širem području Bosanske krajine od 1946. do 2016. godine. Izložbu su zajednički organizovali Arhiv Unsko-sanskog kantona i Kulturni centar iz Bihaća. Izložba je bila postavljena na otvorenom na Gradskom trgu u Bihaću uz poštivanje svih

[8] Aktom broj:02/2-44-223/20, od 31.3.2020. godine, Na osnovu Naredbe Kantonalnog štaba civilne zaštite Unsko-sanskog kantona broj 15-40-4-3326-17/20 od 29.3.2020. godine, a u skladu sa aktuelnom epidemiološkom situacijom, direktor Arhiva Unsko-sanskog kantona donosi Odluku o radnom vremenu i periodičnom rotiranju radnika. Radno vrijeme u Arhivu Unsko-sanskog kantona se ograničava na vremenski period od 8:00 do 13:00 sati do daljnjeg. Zbog redukcije međusobnih kontakata, a zbog prisutnih epidemioloških rizika, radnici Arhiva Unsko-sanskog kantona, će biti podjeljeni u dvije grupe koji će se periodično rotirati, odnosno svaka grupa po 11 radnih dana u mjesecu aprilu tekuće godine.

epidemiloških mjera. Odnosno i zaposlenici, ali i posjetioci bili su obavezni koristiti zaštitnu opremu (maske), te poštovati fizičku distancu.

GODINE

KRAJINA

POVODOM IZLASKA „KRAJINE"

Protestaj mitinzi protiv Frankovog režima u Španiji na našem okrugu

Prilog 1. *Detalj sa izložbe "70. godina Bihaća u Krajini".*

Organizacija i održavanje izložbe za vrijeme pandemije

U 2021. godini dolazi do trećeg vala koronavirusa. Epidemiološka situacija u Federaciji Bosne i Hercegovine se pogoršava i svakodnevno mijenja. Upućen je zahtjev za proglašenje stanja prirodne nesreće uzrokovane COVID-19 u Federaciji Bosne i Hercegovine.[9] Zbog nepovoljne situacije pooštrene su epidemiološke mjere. Ograničavaju se putovanja, zabranjena su masovna okupljanja, obavezno je koristiti zaštitnu opremu u zatvorenom prostoru (maske), mora se poštovati fizička distanca, ograničena su kretanja i sl. U takvim okolnostima Arhiv Unsko-sanskog kantona odlučuje da organizuje izložbu povodom 71. godišnjice Cazinske bune. Organizovanje izložbe je jedan od bitnijih kulturnih segmenata rada samog arhiva. Na taj način se prezentiraju

[9] „COVID-19 epidemiološka situacija u Federaciji Bosne i Hercegovine je iznimno ozbiljna i zbog ubrzanog širenja virusa se pogoršava i svakodnevno dramatično mijenja. Napominjemo da ozbiljnu epidemiološku situaciju s COVID-19 imaju i zemlje okruženja, kao i zemlje EU, te stoga donose restriktivne mjere kada su u pitanju ulasci ljudi u navedene zemlje", stoji u zahtjevu Kriznog štaba/stožera FMZ koji je upućen 17.3.2021. Odlukom s iste sjednice jučer je Federalnom štabu/stožeru Civilne zaštite upućen zahtjev za proglašenje stanja prirodne nesreće uzrokovane COVID-19 u Federaciji Bosne i Hercegovine." http://vladausk.ba/v4/novost/nove-naredbe-kantonalnog-staba-civilne-zastite.unsko-sanksog-kantona/2142.

fondovi kojima raspolaže Arhiv i daju se informacije o istim. Pored toga, na ovaj način, najprije istraživači, a potom i svi ostali imaju uvid u građu kojom raspolaže arhiv i koja bi im eventualno mogla biti od interesa za istraživanje.

Kada smo direktora Doma kulture u Cazinu i Grada Cazin upoznali sa idejom izložbe u povodu obilježavanja godišnjice Cazinske bune oni su pokazali veliko interesovanje za saradnju kako bi se održao taj događaj. Ova zainteresovanost ne treba da čudi pošto je taj događaj duboko urezan u sjećanjima stanovnika Cazinske krajine, čije je živote uveliko promjenio. Nerijetko, ni sami akteri tih historijskih događaja, koji su bili prijelomni trenuci za kasnija dešavanja koja su se vremenski mjerila decenijama, nisu bili svjesni težine odgovornosti i posljedica. Danas gledajući sa historijske distance, ti značajniji događaji podsjećaju na raskršća koja obilježavaju pojedine periode u povijesti određene ličnosti, naroda, države i svega toga zajedno.

Međutim, odmah se postavilo pitanje kako i na koji način organizovati izložbu uz poštivanje epidemioloških mjera? Predloženo je da izložba bude na otvorenom, jer je bilo dozvoljeno okupljanje većeg broja osoba na skupovima na otvorenom. Za mjesto održavanja izložbe određene su Begove kafane u Ćoralićima, mjesto odakle je krenula Cazinska buna. Izložba na otvorenom predložena je i zbog toga da bi veći broj zainteresovanih građana mogao prisustvovati izložbi. Ipak, usljed nepovoljnih vremenskih prilika odustalo se od ideje da izložba bude na otvorenom. U traženju novog mjesta za održavanje izložbe izbor je pao na izložbeni salon Doma kulture u Cazinu, koji je veličine oko 60 m^2. Inače, po tadašnjim epidemiološkim mjerama u zatvorenom prostoru je moglo boraviti najviše 20 ljudi. Izložbeni salon Doma kulture u Cazinu izabran je zbog svoje veličine, jer je mogao primiti 20 ljudi u zatvorenom prostoru uz poštivanje fizičke distance.

Nakon što je odlučeno vrijeme i mjesto održavanja izložbe pristupilo se izradi same izložbe. Pripremljena je na osnovu građe koju Arhiv Unsko-sanskog kantona posjeduje. Riječ je o veoma vrijednoj građi koju je Arhiv Unsko-sanskog kantona preuzeo 2002. godine od Federalne obavještajne službe nakon skidanja tajnosti sa UDB-inog arhiva. Riječ je o građi koja se sastoji od 7 arhivskih kutija, sa preko 2.000 dokumenata. Cilj izložbe je bio, uz pomoć ove građe, svim posjetiocima približiti sva dešavanja koja su se dogodila 6. maja 1950. godine. Pored toga napravljene su pozivnice za predstavnike lokalnih i kantonalnih vlasti, za ostale kulturne institucije Kantona, ali i direktore škola. Osim toga napravljeno je nekoliko promotivnih plakata koji su bili istaknuti ispred Doma kulture u Cazinu, na oglasnoj tabli Grada Cazina i drugim mjestima. Planirano je bilo da na izložbu dođu i sami sudionici bune, te da se obrate posjetiocima i da iznesu svoja iskustva, ali i lična viđenja bune. Ovaj segmenat bi izložbi donio još veću vrijednost. Međutim, pošto je riječ o starijoj populaciji zbog straha od pandemije korona virusa nisu došli na izložbu.

Izložba je otvorena 6. maja 2021. godine u povodu 71. godišnjice Cazinske bune pod nazivom *71 godina Cazinske bune - Dokumenti, svjedočenja, fotografije* u Domu kulture u Cazinu uz poštivanje svih epidemioloških mjera.

Naime, već ranije su svi zainteresovani posjetioci bili obavješteni da su obavezni prilikom dolaska na izložbu koristiti zaštitnu opremu (maske), te poštovati fizičku distancu. Osim toga Arhiv Unsko-sanskog kantona i Dom kulture u Cazinu obezbjedili su svim posjetiocima maske, koje su mogli preuzeti na ulazu u izložbeni salon. Ulaz je bio besplatan. U narednih 20 dana izložba je bila postavljena u Domu kulture u Cazinu i svi zainteresovani su mogli doći i pogledati je. Cazinska buna se dogodila 6. maja 1950. godine, te se ovaj datum u skladu sa odlukom Gradskog vijeća Cazina obilježava kao dan sjećanja na žrtve Cazinske bune. Izložbu je otvorio Jusuf Bajrektarević, savjetnik gradonačelnika Cazina za kulturu, a posjetiocima se obratila i direktorica Arhiva Unsko-sanskog kantona koja je govorila o zbirci dokumenata Cazinska buna, ali i o samom Arhivu Unsko-sanskog kantona. O samoj izložbi govorio je autor izložbe, te je održao kraći historijski čas. Izložba je bila koncipirana hronološki i govorila je o uzrocima bune, samoj buni, vođama bune, likvidacijama, suđenjima i iseljavanju stanovništva u Srbac.

Prilog 2. *Detalj sa izložbe „71. godina Cazinske bune. Dokumenti, svjedočenja, fotografije“.*

Bitno je napomenuti da je napravljena ista izložba i u digitalnom formatu. Napravljena je u slučaju ako bi došlo do pooštravanja mjera i ako bi se izložba morala otkazati, da bi je svi zainteresovani unatoč otkazivanju mogli pogledati. Jednostavno moralo se biti spremno da se i u takvim vanrednim okolnostima uspostavi novi pristup i rješenje. Pored toga na izložbu su bile pozvane i medijske kuće koje su napravile i priloge o izložbi. Dodatno su informisali javnost o otvorenju izložbe, i da je ista otvorena narednih 20 dana.

Prisustvo medija od velikog je značaja, prvenstveno poslužili su kako promociji same izložbe tako i samog Arhiva. Prikazano je u medijima kako je Arhiv i unatoč teškom razdoblju institucija koja organizuje kulturna dešavanja i koja je veoma značajna za istraživače kako u historijskom, tako i u naučnom, kulturološkom i obrazovnom segmentu.

Izložba je protekla u najboljem redu uz veliku posjećenost. Naime, izložbu je u narednim danima posjetio veliki broj građana grada Cazina. Razlozi za veliku posjećenost su: promocija putem medija, i činjenica da je ovaj događaj duboko urezan u sjećanjima stanovnika Cazinske krajine čije je živote uveliko promjenio, što su ljudi u kulturnim dešavanjima pronašli određenu vrstu spasa i utjehe nakon raznih epidemioloških mjera, ograničenja i zatvaranja. Nakon svega navedenog može se konstatovati da je organizovanje i održavanje izložbe u vremenu pandemije bilo i više nego uspješno. Zbog toga Arhiv Unsko-sanskog kantona ima u planu i naredne godine uz podršku Grada Cazina postaviti izložbu na otvorenom u Ćoralićima, Šturliću, Tržcu i Liskovcu, odakle je bio najveći broj ustanika i odakle je ustanak i pokrenut.

Zaključak

Polazeći od činjenice da su ustanove kulture poput arhiva, muzeja i biblioteka stubovi na kojima počiva povijest same države, te kulture naroda i građana koji u njoj žive. Od izuzetne je važnosti da i unatoč vanrednim okolnostima ove institucije budu pokretač društvenih dešavanja. Trebalo je pokazati spremnost za osmišljavanje i uspostavljanje novih pristupa i rješenja kojima se na adekvatan, učinkovit, dovitljiv i brz način odgovara na krizu. Iako su u velikoj mjeri mnoge planirane aktivnosti bile otkazane ili odgođene pronađeni su načini da se ostane u doticaju sa javnošću.

U vanrednim okolnostima kada je rad Arhiva bio otežan i ograničen odlučilo se prilagoditi novonastalim okolnostima. Donešena je odluka, a u skladu sa epidemiloškom situacijom, o skraćenom radnom vremenu i periodičnom rotiranju radnika. Na ovaj način Arhiv unatoč pandemiji korona virusa vrši uobičajene aktivnosti i na usluzi je građanima kantona. Pored toga nastojalo se ojačati ulogu Arhiva u društvu i upoznati javnost sa radom Arhiva, ali i uslugama koje on pruža građanima. S toga jedan vid promocije vršio se preko društvenih mreža, koje su u današnjem vremenu posebno popularne, naročito među omladinom. Isto tako vršila se prezentacija kulturnog naslijeđa kojim raspolaže Arhiv Unsko-sanskog kantona u vidu promocija i izložbi, a u skladu sa epidemiološkim mjerama, s ciljem da se održi kontinuitet rada Arhiva kao ustanove kulture. Unatoč izazovima i poteškoćama uspješno je organizovana i održana izložba povodom 71. godišnjice Cazinske bune za vrijeme pandemije COVID-19. Ukazala je ova izložba na šta sve treba obratiti pažnju kako bi se najjednostavnije i najefikasnije održala izložba. Iskustva i saznanja prikupljena prilikom organizovanja i održavanja izložbe mogu poslužiti kao kvalitetna

podloga za učenje kako bi se u budućnosti učinkovito odgovorilo, ublažilo ili prilagodilo vanrednim okolnostima.

S obzirom na fondove i zbirke koje čuva u svom depou, Arhiv Unsko-sanskog kantona zasigurno će nastaviti rad u kulturno-obrazovnom pogledu i javnosti ponuditi još mnogo izložbi i publikacija raznovrsnih tematika unatoč vanrednim okolnostima.

Summary

Starting from the fact that cultural institutions such as archives, museums and libraries are the pillars on which the survival of the state itself rests, and the culture of the people and citizens who live in it. Iz is extremely important that, despite the extraordinary circumstances, these institutions be the initiator of social events. It was necessary to show readiness to devise and astablish new approaches and solutions that respond to the crisis in an adequate, efficient, ingenious and fast way. Although many of the planned activities were largely canceled or postponed, ways were found to keep in touch with the public.

In extraordinary circumstances, when the work of the Archive was difficult and limited, it was decided to adapt to the new circumstances. A decision was made, in accordance with the epidemiological situation, on shortened working hours and periodic rotation of workers. In this way, the Archive, despite the corona virus pandemic, carries out its usual activities and is at the service of the citizens of the canton. In addition, efforts were made to strengthen the role of archives in society and to acquaint the public with the work of the Archives, but also with the services it provides to citizens. Therefore, one type of promotion was carried out through social networks, which are especially popular nowadays, especially among the youth. There was also a presentation of the cultural heritage available to the Una-Sana Canton Archives in the form of promotions and exhibitions, in accordance with epidemiological measures, in order to maintain the continuity of the Archives as a cultural institution. Despite the challenges and difficulties, an exhibition was successfully organized and held on the occasion of the 71st anniversary of the „Cazinska buna“ (eng.“Cazin Rebellion“) during the COVID-19 pandemic. This exhibition pointed out everything that needs to be paid attention to in order to hold the exhibition in the simplest and most efficient way. Experiences and knowledge gathered during the organization and holding of the exhibition can serve as a quality basis for learning in order to effectively respond, mitigate or adapt to extraordinary circumstances in the future.

Given the fund and collection it keeps in its depot, the Una-Sana Canton Archives will certainly continue to work in terms of culture and education and offer the public many more exhibitions and publications on various topics despite the extraordinary circumstances.

Dr. sc. Ivo OREŠKOVIĆ
Državni arhiv u Dubrovniku
ivooreskovic.dad@gmail.com

Pregledni naučni rad/Review scientific article
UDK/UDC: 930.25.331:159.942:159.947(-051)616.9*Covid-19

LJUBAV U DOBA CORONE! INKLUZIVNOST LJUBAVI KAO POKRETAČA RADA ARHIVISTE U UVJETIMA PANDEMIJE

Apstrakt: *U ovom radu sam pokušao ukazati, na temelju događaja koji su se zbili neposredno uoči i za vrijeme trajanja pandemije koronavirusa, kako novodoživljena ljubav prema ženi može biti pokretač radnih aktivnosti u obavljanju redovnog stručnog posla arhivističke obrade gradiva. U biti ona je rezultirala mojim novim životnim okruženjem gdje je bavljenje pružanjem ugostiteljskih usluga, rad u kuhinji restorana itd, imalo za posljedicu ostvarivanje niza kontakata s ljudima raznih profesija i uvjerenja s obzirom na njihovo podrijetlo i radno iskustvo. Ukazao sam pri tome i na brojne negativne psihološke učinke pandemije koji su u mnogome narušili mentalno zdravlje ljudi, pa i meni dojučer dragih prijatelja. Dao sam kratak pregled mojih aktivnosti na pisanju znanstvenih povijesno-demografskih i stručnih arhivističkih radova s ciljem stručnoga usavršavanja, po načelu cjeloživotnog obrazovanja, ali i dodatno motiviran sudjelovanjima na stručnim savjetovanjima koja podrazumijavaju putovanje i susret sa starim znancima i kolegama iz struke i izlazak iz svojevrsne karantene jednolične svakodnevice. Konačan, možda i najbitniji, učinak simbioze ljubavi i radnih zadaća bilo je anuliranje u meni straha od smrti, koji najveći broj ljudi prisiljava na materijalističko ponašanje, podstičući naklonost mase kapitalističkim obrascima. U okruženju narušenih socijalnih odnosa, prouzročenih anksioznim ponašajnim oblicima pojedinaca, uspio sam se othrvati medijski nametnutnom nam osjećaju bezperspektivnosti ne ugrozivši time vlastitu egzistenciju, prihvativši dodatne poslove kao priliku za dodanom vrijednosti, a ne kao samoeksploatiranje. Od tuda mi mirnoće i prava postaviti pitanje: Na tom putu, ljubavi i spoznaje, što predstavljaju virus SARS-CoV-2 i bolest COVID-19!?*

Ključne riječi: *Čovjek, žena, sebstvo, etika, ljubav, arhiv, koronavirus, pandemija, anksioznost, smrt, karantena, arhivistički i znanstveni rad.*

LOVE IN THE TIME OF CORONA! INCLUSIVENESS OF LOVE AS A DRIVER OF AN ARCHIVIST'S WORK UNDER PANDEMIC CONDITIONS

Abstract: *Following the events that happened on the eve of and during the coronavirus pandemic, in this paper I have tried to shed light on how a newly experienced love for a woman can be a driver of activities in performing regular professional work of archival processing. It actually resulted in my new life milieu, where providing hospitality services, working at a restaurant kitchen etc. led to a number of contacts with people of various professions and beliefs considering their origin and work experience. I have also pointed to numerous negative psychological impacts of the pandemic, which have widely harmed the mental health of people, including that of my formerly dear friends. A short review of my activities is included, such as writing scientific historic-demographic and professional archival works with the aim of professional development, according to lifelong learning principle. Additional motivation came from participating in professional conferences which imply travelling and meeting old acquaintances and colleagues and leaving a kind of quarantine of monotonous everyday life. The ultimate and maybe the most important effect of the symbiosis of love and tasks on myself was the annulment of the fear of death, which forces most people to behave materialistically, fostering mass capitalistic tendencies. In the environment of impaired social relationships, caused by anxiety in behaviour of individuals, I managed to overcome the media-imposed feeling of gloomy prospects, without endangering my livelihood by accepting side jobs as an opportunity for added value and not as self-exploitation. Hence my serenity and the right to ask: What do the virus SARS-CoV-2 and COVID-19 disease represent on this path of love and cognition!?*

Key words: *Human, woman, self, ethics, love, archives, coronavirus, pandemic, anxiety, death, quarantine, archival and scientific work.*

Ovaj rad nastao je prije svega na temelju događaja koji predstavljaju svojevrsnu prekretnicu u mom ovozemaljskom bivanju kao jedinke, a koji bi se zbili neovisno o pojavi pandemije koronavirusa, na ovaj ili onaj način, s tim da su zahvaljujući njoj dobili jednu drugačiju rekao bih višu dimenziju. Polazeći od spoznaje da sam i ja čovjek, na tom putu, nisam bježao od istine da sam stoga kompleksno i komplicirano stvorenje, živo, organsko, razumno, duhovno i moralno biće koje se u kozmosu permanentno nalazi na razmeđu i križištu, kao gospodar svojih čina koji oblikuje sebe i svoje društvo, još uvijek svjestan svoje opstojnosti. Ne prihvaćajući medicinski uskovidan pogled na čovjeka, kao samo jedan živi organizam strukturiran anatomski od udova i živih stanica, u duhu humanističkog filozofskog nazora shvatio sam konačno da sam i ja kao čovjek središte svijeta i da sve počinje i svršava samnom – čovjekom. Stoga sam pred

sebe postavio zadatak poštivati prije svega vlastitu osobnost. No, svjestan društvene dimenzije sebe kao osobe, pronašao sam subiće, sugovornika, otvorivši sebvstvo Ženi – Njoj za sebe i nad sobom. U svojoj knjizi „Etika i život" dr. sc. Živan Bezić razmatrajući ljubav kao tvorca i čuvara zajedništva naglasio je: „Ljubav je kraljica svih emocija. Prati čovjeka od kolijevke sve do groba. U djetinjstvu je se najprije prima, a zatim i daje. Čovjek koji nikada nije ljubljen, osobito ne u djetinjstvu, postaje mizantrop nesposoban za ljubav. Ona se događa samo među ljudskim bićima, u zajednici, i ne smije biti egotičana, jer je „samoljublje najnesretnija od svih ljubavi". Objekt ljubavi je sve ono što je dobro i lijepo, svi ljudi i sve stvari, počevši od njihova Stvoritelj. U kršćanstvu je ona najveća među svim krepostima i čuvstvima […] Ljubav počinje sa simpatijom (*benevolentia*), koja postaje učinkovitom kad smo se sposobni uživjeti i suživjeti s bolima i radostima iskrnjega (empatija). Očituje se kao stvarna i dokazana kad smo voljni priskočiti u pomoć potrebnoj osobi (*beneficentia*: dobrotvornost, milosrđe, karitas)."[1]

Kao i svemu što je u životu čovjeka spomena vrijedno, pa i tom za mene u ovim godinama herojskom činu, prethodila je višegodišnja predigra sadržana u čemu drugo nego mom arhivističkom poslu obrade i sređivanja dokumentarnog i arhivskog gradiva pismohranā Grada Ploča i Lučke uprave Ploče, u ovom za mene životno prijelomnom i sretnom trenutku. I tako, na tragu one latinske *Festina lente* – Žuri se polako ili kako bi moja prijateljica Mia kazala: „Pa, dobro šta!? Lagano!" – citirajući jednu od mnoštva dubokoumnih rečenica, među hrvatskom mladeži itekako popularne, zvijezde reality showa Zadruga Miljane Kulić, ostadoh u dolini Neretve. Iskreno se nadam da njezino zorno kopiranje tj. nastojanje izgovarati misli i ponašati se kao „slavna zvijezda" predstavlja njezin čin izrugivanja iste, a ne daj Bože doživljaja gospođice Kulić kao uzora. U tom uvjerenju mogao sam na koncu kazati, opet u stilu izričaja sveznadara – male Mie, nastalog pod utjecajem medijski moćnog Youtubera Bogdana Ilića poznatijeg po znakovitom imenu „Baka Prase": „Rešeno!" Bježeći od zle opasnosti da i ja ne upadnem u ralje Celebrity – Showbusinessa, u molitvi za mentalno zdravlje sve djece svijeta, zaključiti ću u duhu betlehemske noći: Ljubav se Rodila! Stoga danas, pa i prkoseći prevrtljivcu mutirajućem pandemijskom koronavirusu, mogu slobodno kazati: Ja sam sretan. Prema Aristotelovom poimanju sreće kao krajnje svrhe našega djelovanja ostvario sam Sreću – taj vrhunac što nam život može pružiti. Ali, nisam odustao od Senekine doktrine stoičkog shvaćanja sreće po kojoj je za sreću potreban život u skladu s razumom, odbacivši nepotrebne želje i strahove, mirno prihvativši novonastalu životnu situaciju, uvijek budno svjestan obveze dobrovoljnog ispunjavanja vlastitih obveza.

Kako rekoh, ostadoh u dolini tirkizne rijeke, kako to zaljubljenici u prirodu tepaju razigranoj Neretvi i napustih kamen uzavrelog Straduna nakon dvadeset i pet godina radnoga staža u Palači Sponza. Al' ne napustih dubrovački

[1] Živan Bezić, *Etika i život*, Đakovo 1995, 240, 289.

arhiv, na opću žalost mojih dušebrižnika što u nedostatku kvalitete vlastitoga života skrbe kako o mojim radnim tako i privatnim putešestvijama. Skrasih se u Arhivskom sabirnom centru Metković – Opuzen – Ploče Državnog arhiva u Dubrovniku u Metkoviću. Nakon što mi je odobren premještaj iz Dubrovnika u Metković uslijedilo je preseljenje u mjesto mog sadašnjeg boravišta u Ploče. Moj početak rada, a time i zajedničkog življenja sa Ženom kojoj otvorih sebvstvo, dogodio se znakovito na dan 1. aprila 2020. Ta moja najava, još u veljači, dolaska baš na 1. aprila bila je u nevjerici od iste shvaćena kao prvoaprilska ili prvotravanjska šala tj. apri-li-li-li što je kolokvijalno ime za Dan prvoaprilske šale koja se u pravilu koristi na kraju šale. Ja ne rekoh apri-li-li-li. Ali! Kod nas na brdovitom Balkanu uvijek na kraju egzistira nekakvo zaboravljeno – ali! Ali, s mojim dolaskom našalio se, tko drugi, nego već tad galopirajući koronavirus. Gotovo u zadnji čas i to nekoliko sati prije zatvaranja granica i zabrane prolaska kroz koridor u Neumu, što nam ga u naslijeđe ostaviše još dubrovački gospari, uspjeli smo ja i moja majka probehariti kroz Bosnu i Hercegovinu i dočepati se opet hrvatske grude na ušću Neretve. Bilo je neizbježno potrebno neko vrijeme početnog snalaženja, rekao bih i u vremenu i prostoru, prije svega za mene u novom društvenom okruženju, ma koliko god mi Neretvanke i Neretvani još od starih, danas rado spominjanih, vremena arhivskog ravnateljstva (2000-2008) i bavljenja politikom (član Poglavarstva zadužen za kulturu Dubrovačko – neretvanske županije (1998-2000) i Predsjednik Skupštine Dubrovačko – neretvanske županije (2000-2008) nisu bili nepoznanica. Moja svakodnevica tako postade život s četiri dame u kući i tri na poslu. Znajući za to, još prije odlaska, moj ujak Ivo Veselić svojevrsna institucija dubrovačkoga arhiva i dugogodišnji voditelj arhiva Dubrovačke Republike, poželjevši mi sreću u novom početku skrušeno je kazao: „Nek' ti je dragi Bog i svi sveci na pomoći!“

Istraživanja o mentalnom zdravlju u prva tri mjeseca pandemije 2020. godine otkrila su brojne negativne psihološke učinke poput znakova post-traumatskog stresa, zbunjenosti i ljutnje.[2] Danas s vremenskim odmakom mogu kazati kako su isti uistinu bili prisutni i kod mene, na svojevrstan način, zatečenog u novom životnom i radnom okruženju. To se prije svega ogledalo u ljutnji na samoga sebe izazvane prvobitnim nesnalaženjem prije svega u komunikaciji s domicilnim ljudima – gostima, u meni do tad nepoznatom i netipičnom okruženju radnog prostora moje partnerice u njezinoj „Konobi Jadran“ u Pločama. U očitoj želji da budem prihvaćen, što je u malim i specifičnim sredinama kakve su Ploče itekako zahtjevan izazov, a da pri tome ne pogazim svoje ja, balansirao sam na granici lažnoga dodvoravanja – držeći se one dubrovačke mantre – 'sa svakim lijepo, ni s kim iskreno' – i nametanja vlastitog autoriteta ljudskim karakterima oko sebe čiji su intelektualni i moralni dosezi, izuzev rijetkih klasova žita u polju kukolja, znatno ispod razine

[2] Gordana Buljan Flander, Romana Galić, Mia Roje Đapić, Ana Raguž, Krešimir Prijatelj: Zaštitni i rizični čimbenici u prilagodbi na pandemiju COVID-19 u Republici Hrvatskoj, *Soc. Psihijat*, vol. 48, br. 3, Zagreb 2020, 285-300.

prosječnosti. To je za posljedicu imalo i moje povremeno srozavanje, do vlastite neprepoznatljivosti, i upadanje u opasnost trajnih ovisnosti o porocima koji su njihova već ustaljena svakodnevica. Zahvaljujući isključivo životu u vezi i meni svojstvenom osjećaju potrebe imanja zaštitničkog stava s obzirom na ozbiljnost situacije, subjektivnog osjećaja straha, ne za sebe već za druge meni najbliže – majku, ženu i djecu – uspio sam se izdići i samouvjereno nametnuti kao nova vrijednost sredini, koja kao i većina takvih u Dalmaciji, nerado prihvaća uljeze. Da li je trebalo vremena? O, itekako jest. Od tad su moje radne i ine aktivnosti poprimile značajke naglašene osobne odgovornosti osnažene pružanjem dostupne podrške sebi, najbližima, radnim kolegama i meni prihvatljivim, odabranim pojedincima. Bez imalo samodopadnosti i ega, vođen mišlju Alberta Einsteina – "Ljudi velikog duha su uvijek nailazili na opoziciju kod osrednjih umova." – prijeloman čas početka moga odgovornog ponašanja bilo je eliminiranje iz neposrednog vlastitog okruženja svih štetnih utjecaja, pa bili to makar i ljudi za koje sam još nedavno smatrao da su mi prijatelji. Ja sam u biti proživio svojevrsnu autofagiju sebstva il' rekli bismo u žargonu „proždro sam samoga sebe", distancirajući se od tih i takvih ljudskih ostataka, ostvarivši njezinu svrhu samoreguliranja vlastitih moždanih ćelija, a koje su združene utjecale na opće stanje duha i dovele me do optimalnog mentalnog zdravlja.

Kao primjer navesti ću događaj koji se zbio neposredno nakon moga i majčinog dolaska iz Konavala u Ploče. U to vrijeme u jednom dijelu Konavala, točnije mjestu Gruda, došlo je do povećanog broja zaraženih u odnosu na druge dijelove Županije, uslijed nekontroliranoga dolaska kući jednog koronavirusom zaraženog pomorca. Niti ja, a ni u kom slučaju majka, koja je ta dva mjeseca živjela u Pridvorju u obiteljskoj kući u svojevrsnoj karanteni, obavljajući kućanske poslove i pripremajući se za selidbu, nismo imali nikakvoga doticaja sa stanovništvom tog istočnog dijela Konavala. Jednog ugodnog popodneva, družeći se s prijateljem uz čašicu dubrovačke malvasije, guštajući u našim dalmatinskim delicijama, pršutu, siru iz ulja i kruhu ispod peke, na terasi njegovoga doma u Pločama, odlučismo nazvati trećega tada još uvijek nam zajedničkog prijatelja u namjeri da ga upitamo gdje je, dakako, u iskrenoj želji da nam se pridruži. Upitao sam ga – rekli bismo – za zdravlje, prije svega jer se radi o čovjeku iako vitalnom no ipak starije životne dobi, ne znajući pri tom kako mu je nakon povratka trajektom iz Trpnja od strane epidemiološke službe Grada Ploča određena dvotjedna samoizolacija s obzirom da je u naselju Trstenik tj. tom dijelu poluotoka Pelješca zabilježen veći broj zaraženih. Niti ne odgovorivši mi na pitanje uslijedila je njegova nekontrolirana dernjava u kojoj je dominirao bogat repertoar uvreda, psovki i prijetnji optužujući mene i majku kako smo tobože ilegalno prošli kroz koridor Neum, te da zasigurno kao prenosioci zaraze koronavirusom ugrožavamo živote najbližih i šire zajednice, podrazumijeva se uključujući i njegov. Inače se radi o patološki samoljubljivoj osobi, čija narcisoidnost i uvjerenje u vlastitu nepogrešivost, svoj temelj imaju u prošlosti koju danas ne priznaje, komunističkoga tehnološkog direktora u lokalnom poduzeću proizvodnje proizvoda od papira i kartona, koje je naravno u procesu

hrvatske pretvorbe i privatizacije uništeno, a čiju djelatnost je, eto baš on, od utemeljenja demokratske, suverene i neodvisne Republike Hrvatske nastavio u vlastitoj režiji. Za razliku od tijela koje autofagijom kao mehanizmom uklanja nefunkcionalne, oštećene i bolesne stanice reciklirajući ih s ciljem samo očuvanja ja sam pribjegao učinkovitijoj metodi uklonivši ovu mizernu ljudsku jedinku iz mog životnog okruženja i svakodnevice štiteći mentalno zdravlje prije svega svojih najmilijih. Prije donošenja te odluke, u dobroj vjeri, pokušao sam analizirati i naći opravdanje za takav njegov istup u afektu tumačeći ga prenaglašenim paničnim strahom od zaraze koronavirusom koji nam je svima tad bio potpuna nepoznanica, zbog čega je u meni ničim izazvan našao krivca, napadajući i stigmatizirajući me, u tom svom emocionalnom i ponašajnom odgovoru na prijetnju od zaraze.[3] Ja nisam imao srdžbe prema zlu – dominantnom čuvstvu, tog arogantnog čovjeka koji je, ufajući se u moju tobožnju naivnost i sklonost opraštanju, pokušavao opravdati neopravdivo. Nije znao da je u mojim očima već odavna bio prepoznat u liku Japanca Masabumi Hosona, bogatog željezničkog direktora i zaposlenika japanske vlade, koji je nepoštivajući pravilo „prvo žene i djeca“ uskočio s Titanica u čamac koji mu je spasio život, a kojega je potom proveo javno osramoćen završivši u udžbenicima kao primjer sramotnog i nemoralnog ponašanja. Stoga sam zaključio da se u biti radilo o tome da je kao osoba s komorbiditetom (hipertenzija) čvrsto uvjerena u teoriju zavjere, što jest karakterna osobina bivših i živućih pripadnika obavještajnih zajednica, kako se radi o autofagiji kapitalizma gdje se uski krug najmoćnijih nastoji koronavirusom kao sredstvom biološkog rata riješiti dijelova, segmenata i klastera primarno ekonomskog poretka koji su nefunkcionalni, neprofitabilni, zastarjeli s gledišta ekonomskog sustava kao vitalnog za opstanak društvenog poretka, u strahu od smrti koja je duboko utkana u cirkulaciju kapitala, prepoznao sebe kao višak u populacijskom domenu. Njegovo materijalističko ponašanje izravna je posljedica njegovog doživljaja pandemije kao planetarnog iskustva smrti – ona je u tom času za njega bila *Memento mori*![4]

Poučen između ostaloga i ovim ružnim iskustvom uistinu me zbunjuje činjenica da se za osobu koja se zarazi korona virusom kaže da je pozitivna, a za onu kojoj se testiranjem utvrdi kako ga nema da je negativna. Možda s gledišta medicinskog nazivlja[5] ima logike, al' sa stajališta životne i jezične logike i nema baš. Tako primjerice, posjetivši otok Hvar uočih kako na ulazu u staru gradsku jezgru grada Hvara na prelijepom kamenom zdanju prije svih stoji oglasna ploča *Florence grupe* s natpisom: „COVID – 19 testing center“. Pedesetak metar dalje prema gradskom trgu, uz uobičajena upozorenja turistima kako je kažnjivo hodati polugol i konzumirati alkohol i hranu na javnim površinama, čime štede svoj

[3] Andreja Bogdan i suradnici. *Koronavirus i mentalno zdravlje. Psihološki aspekti, savjeti i preporuke*, Zagreb 2020.
[4] Pavle Milenković, Alpar Lošonc, Autofagija kapitalizma. Pandemijska kriza između prirode i društva. *Sociologija i prostor*, br. 59, Zagreb 2021, 35-53.
[5] Mile Mamić, Medicinsko nazivlje u pravu, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika*, vol. 47. br. 1, Zagreb 1999, 10-12.

novac (*save your money*), s druge strane oglasne table piše: *Keep calm and enjoy Hvar*. Inače to je jedna od inačica slogana nastalog 1939. godine uoči Drugoga svjetskog rata *Keep calm and carry on* ili u prijevodu „Budite mirni i nastavite", u našem slučaju „Budite mirni i uživajte u Hvaru". Time se šalje poruka gostu da ukoliko je negativan može mirno uživati u ljepotama Hvara, no, ukoliko je pozitivan to će mu biti onemogućeno. Logika mi nalaže da bi pozitivnom, dobronamjernom gostu trebalo omogućiti ugodan boravak u gradu, a negativcu zabraniti ulaz, jer on će vrlo vjerojatno gotovo sigurno prekršiti istaknuta pravila ponašanja. Da bi smo dakle izmirili medicinsko i jezično logično nazivlje moramo se pomiriti s činjenicom kako će pozitivnom negativcu biti dozvoljeno mirno nastaviti dalje, a negativnom pozitivcu uskraćeno!?

No, vratimo se inkluzivnosti ljubavi kao pokretača moga arhivističkog rada. Taj svoj put započeo sam vođen mislima Don Fabia Rosinia koji u svojoj knjizi „Kako započeti iznova", govoreći o ljepoti muškoga i ženskog, ističe: „A ′istinsko ja′ je muško i žensko. Onkraj svih rasprava u koje ovdje nema koristi ulaziti, primam sama sebe kao muškarca, a ti kao ženu, to je datost koja nam dolazi, sa svim povlasticama i uzajamnostima. Život se rađa iz susreta između muškoga i ženskog, a tko negira ovaj susret, negira život.[6] Čitajući knjigu uočih sličnost – njegovoga i moga trenutka preporoda života – onoga koji je njega doveo do svećenstva, a mene iznova pokrenuo u stvarnosti. Njemu su to bili tanjuri koje je trebalo oprati. Prao ih je s ljubavlju, plačući, jednoga po jednog, tražeći odgovor na pitanje: Što je ovaj tanjur? Nakon trenutka oklijevanja odgovor mu je sam došao: brat koji će iz njega jesti.[7] Kod mene je to bio krumpir ili ti po neretvanski kumpir, konavoska krtola il' dubrovačka patata. Kuhajući, u nazovi slobodno vrijeme, u kuhinji restorana i guleći krumpir, arhivističkim rječnikom kazano izlučujući pri tom one najkrupnije, upitah se: Što je ovaj krumpir? Bez oklijevanja odgovor mi se nametnuo: ljube moja koja će ga jesti. Držeći se načela da je bit rada ljepota služenja, a zarada njegova posljedica, uživajući u ljepoti kuhanja čak i ako mi nitko ničim neće zahvaliti, prihvaćajući rad kao milost Božju, znao sam da je upravo to način da budem ono što jesam, koristan, služeći nikome drugo neg' ljubavi.

Zahvaljujući upravo tim i takvim sretnim trenutcima, za koje bi ekonomski analitičari kazali mojoj sekundarnoj djelatnosti, dobio sam dodatnu motivaciju za moj primarni – arhivistički rad, al' ne samo kako bih opravdao svrhu primanja za isti, već prije svega da bih u njemu uživao svjestan činjenice kako je rad lijep sam po sebi i da raditi znači ljubiti. Uz moj redovan posao arhivističke obrade i sređivanja gradiva i to serije ostavinskih spisa Kotarskoga suda u Metkoviću (1898-1947), u odnosu na vrijeme prije, ma koliko god Stradun i Sponza mogli svojom impozantnošću utjecati na radni elan njihovih „stanovnika", nekako sam u stvaralačkom smislu u novom okruženju simbioze

[6] Fabio Rosini, *Kako započeti iznova. Put istinskog životnog preporoda*, Split 2021, 199. (dalje: F. Rosini, *Kako započeti iznova*).
[7] F. Rosini, *Kako započeti iznova*, 206.

prirode i čovjeka, rekao bih, prodisao punim plućima – uhvatio arije, oli ti zraka. Time sam se odlučno usprotivio pandemiji koronavirusa udišući zrak, oboljelima, tu krajnju točku bojišta s virusom (respirator) u borbi za goli život. Energiju sam crpio, na žalost, i u oproštajima od dragih ljudi, prijatelja i znanaca, koji se nisu uspjeli othrvati otišavši prerano, al' nije na meni da sudim. Osvrnuvši se unatrag iznenađujem danas i sam sebe obavljenim ili započetim stručnim poslovima. Tako sam u pandemijskoj 2020. godini završio rad na knjizi „Konavljanin pred sudom – Ostavinski i notarski spisi ogledalo svakodnevice Konavala“ koja je danas u fazi završne korekture i prijeloma za tisak. Knjiga je nastala na temelju višegodišnje arhivističke obrade i znanstvene valorizacije serije ostavinskih spisa Kotarskoga suda u Cavtatu (1898-1947) sređene u ukupno 147 arhivskih kutija gdje su isti složeni po tekućem broju spisa i to iz vremena austrijske uprave 1898. do 1918. godine 77 arhivskih kutija tj. 3.323 ostavinska spisa, a iz razdoblja Kraljevine SHS tj. Jugoslavije i ratnog i poratnog razdoblja od 1919. do 1947. ukupno 70 arhivskih kutija tj. 2.688 ostavinskih spisa, što ukupno čini 6.011 ostavinskih spisa. Drugi izvor su spisi dva javna bilježnika koji su djelovali u Cavtatu i to Luka Kalačića (1892-1922) i Gaša Dalleorea (1924-1931). Na temelju navedenih vrela analizirao sam odnose unutar konavoskih obitelji (pogodbe dosmrtnoga prihoda, pogodbe odreke, pogodbe dara, uvjetovane oporuke, odnosi između udovice i obitelji umrloga, obveze samohranih majki prema sudbenoj vlasti, obranički ugovori i ždrijeb, odnosi između braće i sestara, odnos iseljenika prema naslijeđenoj imovini u Konavlima, odnosi unutar velikih kuća na primjeru obitelji Bagović iz Drvenika, ostavinski spisi: svjedočanstvo nesretnih sudbina konavoskih iseljenika).

Nakon sudjelovanja na 3. Kongresu arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održanom 5-7. lipnja 2019. u Laktašima kraj Banja Luke, gdje sam imao izlaganje, neposredno uoči pandemije završio sam rad za objavu na temu „Tko želi biti milijunaš?“ u kojemu sam na primjeru općeprihvaćenog mita o tome kako je Dubrovačka Republika prva država koja je priznala neovisnost SAD-a, a koja to nikad nije učinila, pozabavio sam se suštinskim pitanjima ovog fenomena: Kako etnonacionalne političke elite koriste mitološke predodžbe kao moderne političke mitove? Da li masovno poređanje mita sahranjuje istinu? Na tragu Nietzscheove filozofije raspravio sam o koristi i štetnosti historije: Da li je i kad je nužno historijski, a kad nehistorijski osjećati? Da li je istina svedena na ono u što vjerujemo ili u što želimo vjerovati, na ono što nam koristi i na ono što suzbija da budemo oštećeni? Živimo li u svijetu gdje su alternativne činjenice jednako vrijedne znanstveno utemeljenim činjenicama? Živimo li u svijetu proizvodnje postistine utemeljene na prihvaćanju alternativnih činjenica ili gubljenja sposobnosti njihova razlikovanja od vjerodostojnih činjenica? Je li istina zastarjela? Hoćemo li se pomiriti s liberalnim tezama da demokraciji koristi, ako ljudi za njihovo dobro, žive u neznanju? Konačno postavio sam pitanja: Prihvatimo li premisu da se intelektualac razlikuje od znanstvenika po tome što on javno nastupa, govori i piše, nekad i ono što ljudi ne vole da čuju, te da on mora biti čuvar istine, poštujući univerzalna načela razuma, racionalnosti,

znanosti i slobode, kakva će biti konkluzija o nama samima ukoliko kao historičari i arhivisti prešućujemo istinu i ne usmjeravamo javno mišljenje? Jesmo li, mi arhivisti, intelektualci? [8]

Koronavirus se uspješno ispriječio mom odlasku na Međunarodno arhivističko savjetovanje Arhivističkog društva Srbije koje se održalo od 7. do 9. listopada 2020. u Nišu. Savjetovanje se održalo u konvencionalnom obliku, al' ja sam ostao „zarobljen" u kuhinji restorana i moje višednevno izbivanje s obzirom na duljinu puta ne bi bilo korektno niti financijski opravdano. No, napisah rad: „Kako osigurati održivi razvoj kulturne baštine u arhivima? Dubrovački arhiv ne mora biti *A priori* zahtjevan i zamora." U radu sam iznio neka moja promišljanja o mogućnostima razvitka Državnog arhiva u Dubrovniku s obzirom na činjenicu da mu je sjedište u jednoj od najreprezentativnijih palača u Dubrovniku u Palači Sponza, čiji je i vlasnik od 2002. godine. Nakon uvodnog pregleda svih pravnih i financijskih radnji, kao i stručnih uputa matičnog Hrvatskog državnog arhiva, koje su prethodile iznio sam prijedlog kako se arhivsko gradivo koje Arhiv čuva, a prije svega ono iz vremena Dubrovačke Republike, može kao neprocjenjiva nacionalna i svjetska kulturna baština involvirati u turističku ponudu grada Dubrovnika u suradnji s drugim kulturnim ustanovama i udrugama, s ciljem njegove afirmacije, ali i stjecanja značajnih vlastitih prihoda kojima bi se unaprijedila redovna djelatnost Arhiva kao javne ustanove u kulturi.[9]

Savjetovanje hrvatskih arhivista, tradicionalno krajem listopada, 2020. godine u Šibeniku se nije održalo u konvencionalnom obliku, a meni su tzv. zoom platforme i sl. nepoznanica ili bolje rečeno ne baš prihvatljiv oblik druženja. Možda zastarjelo shvaćanje, al' tu pomoći nema!? No, napisah rad na temu: „Jesmo li mi arhivisti povjesničari - znanstvenici potrebni suvremenim arhivima?" U radu sam se kratko osvrnuo na dvije tematske cjeline koje dominiraju kako na stručnim skupovima tako i u stručnim arhivističkim časopisima i zbornicima i to na problematiku autonomije, ustroja i organizacije arhivske službe i pitanja naobrazbe i ethosa arhivista. U okruženju naglog razvitka informatike i informacijskih znanosti ukazao sam na smjer razvoja arhiva kao javnoga servisa i arhivistike kao zasebne znanstvene discipline gdje je arhivistu povjesničara zamijenio arhivist informatički stručnjak. Na konkretnim primjerima tj. projektima arhivističke obrade i znanstvene valorizacije određenih arhivskih cjelina u Državnom arhivu u Dubrovniku ukazao sam na njihov značaj u afirmaciji arhivske struke u široj društvenoj zajednici. Pokušao sam obrazložiti i dati odgovor na pitanje da li su arhivisti povjesničari – znanstvenici potrebni suvremenim arhivima, ali ujedno ukazao na

[8] Vidi više: Ivo Orešković, Tko želi biti milijunaš? *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. XLIX/L, Sarajevo 2019/2020, 119-133.

[9] Ivo Orešković, Kako osigurati održivi razvoj kulturne baštine u arhivima? Dubrovački arhiv ne mora biti *A priori* zahtjevan i zamoran!? *Zbornik radova Arhivska građa u teoriji i praksi*, br. 4, Beograd 2020, 49-58.

problem zakonodavnog okvira i neujednačenost vrednovanja radova arhivista povjesničara – znanstvenika i onih iz tzv. „užega područja struke“.[10]

Vjerojatno, ne samo motiviran stručnim napredovanjem i sudjelovanjem na savjetovanjima, već i uslijed spriječenosti odlaska na putovanja „bilo gdje i bilo kad“ zbog pandemije i mojih drugih obveza te u neugasloj želji „maknuti se“, dobio sam dodatan poriv pisati. Nada umire zadnja. Isplatilo se. Napisah rad na temu: „Može li se zamisliti arhivistu koji ignorira povijest?” U radu sam pokušao dati odgovor na postavljeno pitanje u naslovu rada i to na temelju relevantne literature koja analizira aktualni odnos arhivistike i historiografije. No, i iz vlastitoga iskustva stečenoga stručnim arhivističkim radom, koji za cilj prije svega ima obradu, sređivanje i vrednovanje arhivskoga gradiva i onoga drugog kojemu je cilj suvremenom metodologijom rada znanstveno valorizirati isto. Objasnio sam kako kao kraljnji rezultat takvoga rada arhiviste povjesničara nastaju djela ili radovi koji užim stručnim i znanstvenim krugovima, ali i široj društvenoj zajednici, ne ukazuju isključivo tj. ne daju samo golu informaciju na “ono što čuvamo” već “tumače njegovu bit”. Naglasio sam da arhivist koji ignorira povijest u startu je “osakaćen” jer nema osnovno znanje za kvalitetno obavljanje svog temeljnog arhivističkog posla tj. ukoliko u najmanju ruku ne poznaje povijest institucija barem tog povjesnog razdoblja u kojem je nastalo gradivo stvaratelja koje obrađuje. Zaključih: danas smo na žalost svjedoci, u vremenu naglog razvoja tehnologije, kad je arhivistu povjesničara gotovo pa u cijelosti zamijenio arhivist informatičar gdje se arhive kao ustanove time postupno svodi isključivo na javni servis pružatelja informacija. Ukoliko je to isključivi cilj arhivistike onda bi bilo logično da arhivi ne bi trebali više egzistirati kao javne ustanove u kulturi već kao dio javne uprave. Moj, nadam se, zdravorazumski odgovor na postavljeno pitanje jest: Ne! No, upitamo li se ima li arhivista koji ignoriraju povijest, onda jest: Da! To nam nameće drugo pitanje: Jesu li oni arhivisti? Hvala Bogu, uslijed popuštanja mjera, kao odgovoran građanin koji se uredno cijepio i pribavio covid putovnicu, u ugodnom društvu došuljah se do Novoga Sada na Međunarodno savjetovanje arhivskih radnika Vojvodine koje se održalo u Hotelu Park od 23. do 25. lipnja 2021.

Ne znajući kako će se ovo savjetovanje održati ja požurih napisati rad za Međunarodno savjetovanje Arhivističkog društva Srbije – Arhivi – prošlost koja traje (Izvori za povesnicu), a koje će se isto tako održati u Novom Sadu od 6. do 8. listopada 2021. Nakon što sam prijavljujući naslov teme rada „Ostavinski i notarski spisi ogledalo svakodnevice Konavala u vrijeme austrijske uprave i Kraljevine (SHS) Jugoslavije“ odmah i poslao gotov tekst dobio sam pohvalu od Predsjednice Slobodanke Cvetković: “Vi ste bili vredni i već dostavili gotov tekst. Vrlo ste vredni.“ Promislih: Uh, ne zna ona mene, iz vremena prije pandemije! Al', to nije sve! Na 2. Međunarodnom arhivističkom savjetovanju

[10] Ivo Orešković, Jesmo li mi arhivisti povjesničari - znanstvenici potrebni suvremenim arhivima? *Radovi 52. savjetovanja hrvatskih arhivista Arhivska struka u novom normativnom okruženju*, Zagreb/Šibenik 2020, 237-246.

Arhivističkog društva Srbije „Tara 2018.“ održao sam izlaganje i napisao rad na temu: „Učinkovit nadzor nad dokumentarnim i arhivskim gradivom općina i gradova imperativ je očuvanja povijesnih vrela za suvremenu i lokalnu povijest - na primjeru Grada Ploča“. S obzirom da se jedan dio izlaganja odnosio na bratimljenje Općine Ploče (Kardeljevo) s Opštinom Valjevo 1973. godine, u spomen na Stjepana (Stevana) Filipovića i njegovu hrabru smrt na nacističkim vješalima, već tad predloženo mi je od direktorice Međuopštinskog arhiva Valjevo Bojane Savčić da predavanje u spomen na taj događaj održim u organizaciji njezinoga arhiva za širu javnost u Valjevu. Načelno je konačno sad, uprkos pandemiji, dogovoreno da će isto biti održano 5. listopada 2021. pod nazivom „Bratski zagrljaj“, na mom putu za Novi Sad.

Kako bi putovanje listopadom bilo cjelovito napisah i rad za VI. kongres hrvatskih arhivista („Na pragu 3. desetljeća 21. stoljeća – inkluzivnost kao uvjet“) koji će se održati u Splitu od 26. do 29. listopada 2021. Tema rada je „Projekt arhivističkog klasificiranja i inventariziranja i znanstvene valorizacije osmanskih spisa (Acta Turcarum)“. Svrha i cilj rada je dati prikaz tijeka suradnje Državnoga arhiva u Dubrovniku i Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku od 2002. godine do danas, ostvarene prije svega angažmanom tada znanstvene savjetnice, a danas upraviteljice Zavoda dr. sc. Vesne Miović, na poslovima arhivističkog klasificiranja i inventariziranja i znanstvene valorizacije osmanskih spisa (*Acta Turcarum*). Njezin angažman rezultirao je, do danas, dvjema objavljenim knjigama, znanstvenim studijama s analitičkim inventarima, i to „Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana“ (s analitičkim inventarom sultanskih spisa) i „Dubrovačka Republika u spisima Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka“ (s analitičkim inventarom bujuruldija Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka). Dr. sc. Vesna Miović je arhivistički obradila i sredila te izradila analitički inventar pisama namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka Dubrovačkoj Republici. Nakon arhivističkog sređivanja izradila je analitički inventar izuzetno zanimljivih kadijskih spisa Državnog arhiva u Dubrovniku. U radu sam dao pregled tijeka ove suradnje, ukazao na sve bitne događaje i sudionike, na njezin značaj i doprinos razvijanju odnosa Dubrovačkoga arhiva i arhiva u Bosni i Hercegovini, te na moguć daljnji tijek njezinoga razvoja. U vrijeme mog radnog odmora, na temelju iskustva s ostavinskim spisima Konavoki i Konavljana, upustio sam se primjenjujući istu metodologiju rada s obzirom na istovjetnost spisa, iščitavati ostavine Neretvanki i Neretvana iz vremena austrijske uprave (1898-1918).

Cijelo ovo vrijeme od početka pandemijske zbilje do danas postoje i određeni čimbenici koji su narušavali ovaj moj radni ritam. Tu se prije svega radilo o potpunom nesnalaženju poslodavca gdje se u pravilu nepotrebno upuštalo u dodatna proizvoljna tumačenja odluka Županijskog stožera civilne zaštite. To je primjerice u vrijeme tzv. timskog rada imalo za posljedicu da upravo u dane kad je bio znatan porast zaraženih koronavirusom u dolini Neretve, osobito u Metkoviću, da nam nije bio omogućen rad od kuće. Kad je broj zaraženih pao dogodilo se da jest. Očito se ravnalo prema stanju u sjedištu Arhiva

u Dubrovniku ili bolje rečeno neformalnim političkim šaputanjima. Na žalost moram primjetiti kako su na snazi bili i dvostruki aršini u odlučivanju. Dok je određenim djelatnicama bio u kontinuitetu omogućen rad od kuće određeno duže vrijeme, za kolegicu iz Metkovića nije bilo empatije s obzirom da ima dvoje djece predškolske dobi. Ne shvatljivo je da se jednoj od kolegica koja na žalost ima nekoliko kroničnih oboljenja i za koju bi ne daj Bože zaraza koronavirusom bila izrazito opasna po život ili u najmanju ruku s neizvjesnim posljedicama nije omogućio rad od kuće u vrijeme kad je broj zaraženih u dolini Neretve bio na vrhuncu. Sreća u nesreći je to da je broj korisnika arhivskih usluga u Arhivskom sabirnom centru u Metkoviću znatno opao u vrijeme pandemije, u odnosu na prijašnje razdoblje, prije svega ono u vrijeme početka legalizacije objekata još 2013. godine. Iz tih i inih razloga, držeći se slogana „budimo odgovorni“, mi arhivski djelatnici u Metkoviću, strogo smo se pridržavali propisanih epidemioloških mjera prije svega noseći medicinske zaštitne maske u radnim prostorima cijelo radno vrijeme. Stoga mogu zaključiti da su svi moji gore navedeni radovi, manje više, nastali pod maskom! Kako smo se svi cijepili stvoreni su uvjeti da maske nosimo isključivo u dodiru sa strankama. Lakše se diše! Meni osobno veća prepreka u radu od koronavirusa je moj poslodavac koji neumoljivo ne odustaje od uvjerenja kako je odlazak na savjetovanja i pisanje stručnih radova isključivo stvar mojega osobnog probitka i gotovo pa bolesne ambicije, bez ikakve koristi za dubrovački arhiv kao javnu ustanovu u kulturi. Stav kako znanstveni rad doktora povijesnih znanosti nije nužno potreban arhivu kakav je dubrovački nije vrijedan ni spomena. Takva gledišta, ne samo da nisu razumna, već su i vrlo opasna s obzirom na krugove iz kojih dolaze i potom do nas dopiru transmisijom neukih, onih koji ne znaju i ne razumiju bit postojanja društvenih sustava vrijednosti. Imati ideal autentičnosti, u sveopćem okruženju kulture autentičnosti, pa čak i u njezinim „najnarcisoidnijim“ varijantama, kao njezinog pokretača je bogatstvo pojedinca. U svojoj knjizi „Etika autentičnosti“ Charles Taylor zaključuje: „Vjerujem da je u artikuliranju ovoga ideala tijekom posljednja dva stoljeća zapadna kultura prepoznala jednu od značajnih mogućnosti. Poput ostalih vidova modernoga individualizma – primjerice, onoga koji nas poziva da izradimo svoja vlastita mišljenja i uvjerenja za sebe – autentičnost nas usmjerava na samoodgovorniji oblik življenja. Dopušta nam živjeti (potencijalno) puniji i izdiferenciraniji život zato jer je potpunije prisvojen kao naš vlastiti [...] Ali u svome najboljem izdanju autentičnost omogućava bogatiji način egzistencije [...] Mislim da svatko u našoj kulturi osjeća snagu ovoga ideala, pa čak i oni koje sam nazvao protivnicima: ljudi koji misle da je cjelokupan jezik samoispunjenja i pronalaženja svoga vlastitoga puta sumnjiv te da je besmislica ili sredstvo samoudovoljavanja.“[11] Ovdje sam pronašao tumačenje geneze stavova mog poslodavca. On/a je protivnik. Stoga zaključujem. Za očuvanje fizičkog i mentalnog zdravlja, mene kao višeg arhiviste i doktora povijesnih znanosti, djelatnika Državnog arhiva u Dubrovniku

[11] Charles Taylor, *Etika autentičnosti*, Split 2009, 79, 80.

u Metkoviću, vinara – upravitelja Vinarske poljoprivredne zadruge Malvasija dubrovačka bijela Pridvorje u Konavlima i kuhara, pomoćnog kuhara i konobara kad ustreba Konobe Jadran u Pločama, manje je opasan nekakav novi biološki uljez zvan koronavirus nego ljudski uljez koji je u režiji političkih moćnika zalutao na poziciju da odlučuje.

I, da se sad opet vratim pokretaču svega što biva – ljubavi. Vraćam se svom krumpiru – pokretaču preporoda moga sebvstva. Ljubi mojoj – onoj koja je pojela krumpir – ženi koju i u najslabijim trenutcima njezinih emotivnih stanja, kad pada i tone, opet i iznova podižu njezin gotovo pa agresivan optimizam i nada, čineći je otpornijom od drugih, onoj koja je uspjela u vrijeme uoči pandemije osigurati bitan objektivan čimbenik – kapital – ekonomski resurs koji htjeli mi to priznati ili ne ipak omogućava lakšu prilagodbu. Ona je anulirala tzv. herojsku otpornost, jer njoj ne treba glorificiranje individua, ona ne vjeruje u rođenjem danu predodređenost da bude izabrana, već posjedujući znanja i vještine potrebne za samoodrživost ona je na vrijeme prepoznala ulogu kapitala koji uz poduzetnički racio, njoj svojstven, jamči strukturne preduvjete otpornosti. Tako smo u uvjetima ograničenih kretanja i sociološke distance doživjeli karantenu restorana kao kompleksno emotivno i radno iskustvo. Mi smo uzoran primjer sreće u doba nesreće, kako to tumače Marija Brajdić Vuković i Karin Doolan: „U kontekstu pandemijskih društvenih praksi i naših nalaza važno je i pitanje takozvane sržne ekonomije, ili ekonomije brige, koja je povezana i s konceptima društvene pravde i kvalitete života, a koja izviru kao ključna pitanja u društvenoj krizi poput ove. Društvena dobrobit, jednakost i zadovoljenje osnovnih potreba u centru su razumijevanja društvene pravde, pri čemu dobrobit znači da ljudi funkcioniraju dobro, i privatno i društveno, uz osjećaj vlastite kompetentnosti, životnog smisla i svrhe, povezanosti s drugima, te da mogu zadovoljiti vlastite fizičke i psihološke potrebe.“[12] U tim uvjetima manjka osobnog prostora, htio il' ne htio, i ja sam redefinirao granice svog iskustva doživjevši potpun kolaps uobičajenih granica između profesionalne i privatne sfere što je dodatno zahtijevalo kompleksno upravljanje svakodnevnim aktivnostima. Pandemijska kriza za mene je tako postala iskustvo prožeto različitim emocijama, i pozitivnim i negativnim, i smirenosti i opuštenosti, al' i strahom i brigom, no s krajnjim učinkom da mi je i ova katastrofa, još jedna u nizu na liniji mog života, postala prilika za napredak na osobnoj i društvenoj razini.

Europska zaklada za poboljšanje životnih i radnih uvjeta iz Dublina – Eurofound, krajem rujna 2020. objavila je novo izvješće u kojem su izneseni rezultati ankete o utjecaju pandemije koronavirusa na privatni i poslovni život građana diljem Europske unije (EU).[13] Istraživanja su pokazala kako je rad od

[12] Marija Brajdić Vuković, Karin Doolan, Očaj i sreća u doba nesreće: raznolikost ženskih doživljaja karantene za vrijeme COVID-19 pandemije, *Sociologija i prostor*, br. 59, Zagreb 2021, 241-265.

[13] Predrag Bejaković, Utjecaj koronavirusa na život i rad građana u Europskoj uniji, *Aktualni osvrti*, br. 117, Zagreb 2020, 1-3.

kuće kod milijuna ljudi, unoseći poslovni život u privatno okruženje, dodatno poremetio taj odnos i ravnotežu ojačavajući nejednakosti unutar obitelji. Kod mene se dogodilo suprotno. Mogućnost rada od kuće i posvećenost sekundarnoj – ugostiteljskoj djelatnosti, u vrijeme neposredno nakon isteka arhivskog radnog vremena, kod mene je stvorila osjećaj svrsishodnosti bivanja i kontinuiteta stvaranja dodane vrijednosti u uvjetima pandemijske krize. Tome je uvelike doprinio i sveprisutan humor katastrofe koji neminovno nastaje kao ljudska reakcija na prirodne ili čovjekom uvjetovane katastrofe tzv. *humor of disaster*.[14] Ja sam bio i jesam skloniji vicu katastrofe u usmenoj komunikaciji dok je većina u mom okruženju sklonija internetskom humoru. Pružanje usluge hrane i pića, u velikom vremenskom periodu isključivo dostavom na gradilište u Luku Ploče (izgradnja tankova za naftu), tvrki Tankmont d.o.o. iz Beograda, čiji su radnici iz svih krajeva Republike Srbije, iznjedrila je jedan od takvih viceva koji govori o Hrvatu zaraženom koronavirusom, koji u čas pred smrt, žudi zagrliti i izljubiti svog brata Srbina.

U tom i takvom raspoloženju ja za razliku od većine nisam podlegao potrebi da mi pojačane aktivnosti na društvenim mrežama budu mehanizam nošenja s neugodnim i teškim emocijama kojih je neminovno na trenutke bilo u uvjetima pandemije. Mogu kazati da su me takve, gotovo neprekinute aktivnosti ljudi oko mene, a ponaosob meni bliskih „mladih dama“ (djevojčice u dobi od 12 i 16 godina), prije svega zbog njihovoga noćnog korištenja društvenih mreža, itekako frustrirale. Nije to bilo toliko zbog njihovog vremena provedenog na istima već zbog sadržaja znajući da kognitivni stilovi i ponašanja adoloscenata i mladih na društvenim mrežama mogu imati trajno štetne posljedice po njihovo mentalno zdravlje. Depresivna stanja koja se manifestiraju osjećajima osamljenosti, otuđenosti, izoliranosti, bezperpektivnosti, beznađa itd. bila su svakodnevica i u mom radnom okruženju zbog invazije informacija o epidemiološkom stanju nacije i to poglavito u vrijeme kad je još uvijek bio neizvjestan pronalazak cjepiva. Imalo je to za posljedicu i izraženu socijalnu anksioznost pojedinaca, prije svega žena, kako u arhivskom tako i restoranskom okruženju, koja se ogledala u njihovoj iskrivljenoj slici o sebi i narušenim socijalnim odnosima, u kojima sam ne rijetko bivao stigmatiziran kao društveno neosjetljiv lik, bez empatije za tuđu bol, kod kojega degistira isključivo egzistencijalni racio. Te visoko socijalno anksiozne osobe su pravdale svoje ponašajne ispade, u čas bezgranične tuge, patnje, zabrinutosti za sudbinu čovječanstva itd., a u tren hiperaktivnog nekontroliranog ludiranja ili izazivanja burnih rasprava i konflikata, čime drugo nego svojim brojnim komorbiditetima. Bilo je i onih pojedinaca koji su društvene mreže prihvatili kao mjesto zabave, druženja, održavanja kontakata i informiranja, čime su prije svega internetskim humorom unosili dobar duh optimizma svima nam sušto neophodnog.[15] U radnoj

[14] Željko Predojević, Humor katastrofe i internetski memi u vrijeme pandemije koronavirusa na primjeru dvaju instagramskih profila, *Anafora VIII*, Osijek 2021, 1-21.

[15] Sonja Biglbauer, Anita Lauri Korajlija, Društvene mreže, depresivnost i anksioznost. *Soc. psihijat*, br. 48, Zagreb 2020, 404-425.

i privatnoj atmosferi bio sam i još sam okružen osobama sklonim impulzivnoj on line kupovini. Upravo pojačanom radnom aktivnošću uspijevao sam se othrvati istoj. Priznajem kako je doza impulzivne kupovine u jeku pandemije i kod mene bila prisutna prilikom odlaska u nabavku namirnica za potrebe restorana gdje su moja ipak blaga pretjerivanja, koja nisu podrazumijevala gomilanje hrane, oku lako uočljiva bila podložna kritikama upravo meni najbližih i to najčešće za vrijeme njihovoga iščekivanja dostavljača. Meni se dakle nije kao velikom broju kulturnih radnika uslijed pandemije dogodio pad prihoda i ukupnih primanja isključivo zahvaljujući dodatnom poslu kojega ne shvaćam, za razliku od brojnih medijski razmaženih kulturnjaka kao samoeksploatacijsku praksu već priliku za dodanu vrijednost.[16]

Umjesto zaključka

Moja svijest o ljubavi, najsavršenijem i najkompleksnijem čuvstvu čovjeka, kao pokretaču vlastitog ovozemaljskog bivanja anulirala je u meni strah od smrti koji prisiljava na materijalističko ponašanje podstičući naklonost mase kapitalističkim obrascima i čineći ga u svim vidovima kriza, tako i koronavirus pandemije, dodatno osnaženim i destruktivnim čimbenikom pojedinca i društva. Na tragu sufijskog – Umrite prije smrti – u borbi sa samim sobom, egom i strastima tjelesne duše s ciljem da čovjek postigne jedinstvo s Apsolutnim, slobodan sam postaviti pitanje: Na tom putu, ljubavi i spoznaje, što predstavljaju virus SARS-CoV-2 i bolest COVID-19!?

Summary

This paper has been produced above all following the events which represent a kind of turning point in my mundane existence as an individual. They would have happened regardless of the occurrence of the coronavirus pandemic, one way or another, and owing to the pandemic they got a different dimension, I daresay a higher one. Without accepting the narrow medical perception of the human being just as of a living organism anatomically structured from limbs and living cells, in the spirit of humanistic philosophical view I finally realized that as a human I am also a centre of the world and that everything starts and ends with me – the human. Thus, I put myself in charge of respecting my personality above all. Being aware of the social dimension of myself as a person, I found a co-being, a collocutor and opened the self to the Woman – to Her for myself and above myself. I have remained in the valley of the turquoise river, which is nature

[16] Jaka Primorac, Izgubljeni prihodi i pronađena solidarnost: utjecaj prvog vala pandemije bolesti COVID-19 na kulturni sektor u jugoistočnoj Europi, *Sociologija i prostor*, br. 59, Zagreb 2021, 219-240.

lovers' term of endearment for the playful river of Neretva, having left Stradun's scorching stone after twentyfive years of working at the Sponza Palace. However, I have not left the Dubrovnik Archives, much to the regret of my "guardians" who care both about my professional and personal journeys, for the lack of quality in their own lives. I have settled in the Archival Collection Centre Metković – Opuzen – Ploče of the Dubrovnik States Archives in Metković. Obviously wishing to be accepted without losing my true self, which is quite a challenge in small and peculiar milieu like Ploče, I balanced on the border of false ingratiating (I adhered to that Dubrovnik mantra – be nice to everyone, but sincere with no one) and of imposing my authority on the human characters around me whose intellectual and moral achievements are considerably below average, with rare exceptions in the fold of black sheep. Guided by Albert Einstein's saying that "great spirits have always encountered violent opposition from mediocre minds", and not driven by self-sufficiency and ego, the breaking point in my responsible behaviour was elimination of all harmful influences from my immediate surroundings, even if it involved people recently believed to be my friends. Actually, I experienced a kind of autophagy of the self, I "devoured myself", so to speak; by keeping distance from those human remnants and achieving the purpose of self-regulation of my own brain cells, which united affecting the overall state of my mind and brought me to optimal mental health. Working regularly on archival processing and material arrangement, namely of inheritance document series of the District Court in Metković (1898-1947), I somehow started drawing deep breaths in the creative sense. I finally caught my breath in this new environment of symbiosis between humans and nature, as opposed to the time before, regardless of the impressive quality of Stradun and Sponza which might inspire work enthusiasm in their „tenants ". So, in the pandemic year 2020. I finished working on my book „Konavle people before court – inheritance and notarial documents mirroring everyday life in Konavle ". On the eve of the pandemic (Banja Luka, 2019) I completed my paper for publishing in „Who wants to be a millionaire? ", in which I gave the example of a widely accepted myth on how the Republic of Dubrovnik was the first state to acknowledge U.S. independence, which never happened. I dealt with the essential issues of this phenomenon: How are mythological notions used by ethnic-national political elites as modern political myths? Does a mass creation of myth bury the truth? I wrote a paper for the conference of the Archival Society of Serbia (Niš, 2020) entitled „How to provide sustainable development of cultural heritage in archives? The Dubrovnik Archives does not have to be demanding and tiring a priori". For the conference of Croatian archivists (Šibenik, 2020) I wrote the paper „ Are we, archivists historians -scientists necessary for contemporary archives? "For the international conference of archivists of Vojvodina (Novi Sad, 2021.) I wrote a paper on the topic: „ Can you imagine an archivist ignoring history? "For the international conference of the Archival Society of Serbia – Archives – a lasting history (Sources for a chronicle) (Novi Sad, 2021.) I wrote the paper „Inheritance and notarial documents

mirroring everyday life in Konavle in the time of the Austrian administration and The Kingdom of Yugoslavia (SHS)“. I also wrote a paper for the VI. congress of Croatian archivists („ On the threshold of the 3rd decade of the 21st century – inclusion as a condition“) (Split, 2021): „Project of archival classification and inventory and scientific appraisal of the Osmanli files (Acta Turcarum)“. And finally, I have written this paper for „Tuzla Archives Days“ (Tuzla, 2021): „Love in the time of corona - inclusiveness of love as a driver of an archivist's work under pandemic conditions.“ At the same time, under the circumstances of limited movement and social distance, my Love and me have experienced the restaurant quarantine as a complex emotional and working experience. We are an example of happiness at a time of disgrace. The possibility of working from home and commitment to secondary activity – catering after working hours for the Archives, created in me a sense of purpose for existing and continuity of creating added value under the circumstances of the pandemic crisis. In the conditions of a lack of personal space, take it or leave it, I redefined the boundaries of my experience due to a total collapse of the usual borders between the professional and personal sphere, calling for a complex management of everyday activities. Thus, for me the pandemic crisis became an experience permeated with various emotions, both negative and positive, with serenity and relaxation, but also with fear and worry. However, the ultimate effect of this disaster, another one in the course of my life, is that it became an opportunity for my development on personal and social level. I am not like many other cultural workers who have had reduced incomes and earnings due to the pandemic, solely owing to the side job which I don't perceive as self-exploitation unlike other media-spoiled cultural workers, but as an opportunity for added value. My awareness of love, the most complex and the most perfect human emotion, is that of a driver of the mundane existence. It has annulled my fear of death, which enforces materialistic behaviour and fosters mass capitalistic tendencies and which, in all aspects of crises, including the coronavirus pandemic, becomes a stronger and more destructive agent of individuals and the society. According to the Sufistic „Die before you die “, and in the battle with oneself, ego and passions of the carnal soul aiming at unity with the Absolute, I am at liberty to ask: What do the virus SARS-CoV-2 and COVID-19 disease represent on this path of love and cognition!?

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ
Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla
jasmin.jajcevic989@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0760-6091

Pregledni naučni rad/Review scientific article
UDK/UDC: 930.25:94(-057.8)(0.02/.08)"2021"616.9*Covid-19

REFLEKSIJE PANDEMIJE NA DOSTUPNOST ISTRAŽIVANJA ARHIVSKE GRAĐE U ARHIVIMA

Apstrakt: *Na osnovu vlastitog iskustava, autor u radu govori o dostupnosti istraživanja arhivske građe u arhivima, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u zemljama okruženja, u uslovima pandemije virusa SARS-COV-2. Rad tretira pozitivne i negativne primjere, s kojima se autor susreo prilikom istraživanja arhivske građe u arhivima, zatim o uspostavi komunikacije i načinu dolaska do arhivske građe u arhivima Bosne i Hercegovine, Arhivu Jugoslavije u Beogradu i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Ukazano je na nekoliko pozitivnih primjera rada, ali i negativnih primjera rada u navedenim arhivima. Također, autor je na osnovu vlastitog iskustva tokom istraživanja u arhivima, predložio i preporuke, na kojima bi arhivi trebali raditi, „ne u budućnosti, nego odmah sada", kao bi se stvorili povoljni uvjeti za nesmetan rad istraživača, ali i zaposlenika u arhivima.*

Ključne riječi: *Istraživanje, istraživači, arhivi, arhivska građa, pandemija, pozitivni i negativni primjeri, preporuke.*

PANDEMIC REFLECTIONS ON THE AVAILABILITY OF ARCHIVAL RESEARCH IN ARCHIVES

Abstract: *Based on his own experience, the author talks about the availability of research on archival material in archives, both in Bosnia and Herzegovina and in the surrounding countries, in the context of the SARS-COV-2 virus pandemic. The paper treats positive and negative examples, which the author met during the research of archival material in archives, then on the establishment of communication and how to get to archival material in the archives of Bosnia and Herzegovina, the Archives of Yugoslavia in Beograd and the Croatian State Archives in Zagreb. Several positive examples of work were pointed out, but also negative examples of work in the mentioned archives. Also, based on his own experience during research in archives, the author proposed recommendations, which archives should work on, „not in the future, but now",*

in order to create favorable conditions for the smooth operation of researchers and employees in archives.

Key words: *Research, researchers, archives, archives, pandemic, positive and negative examples, recommendations*.

Uvod

Kada je 2020. godine svijet zahvatila pandemija virusa SARS-COV-2, značajno je porasla potreba za obavljanjem „stvari" (istraživanja) od kuće klikom miša. Veliki broj institutcija iz različitih oblasti ponudile su raznovrsne opcije kojima će svoje usluge pružiti korisnicima i dok im ne mogu pristupiti u fizičkome obliku. Na isti su način odgovorili i arhivi pod vodstvom Međunarodnoga arhivskog vijeća.

Ovaj je projekt iznimno značajan jer se njime na različite načine arhivi približavaju široj javnosti. Projekt naziva „Archives are Accessible" (Arhivi su dostupni) nudi se prikaz svih dostupnih digitalnih sadržaja i aktivnosti prijavljenih arhiva u svijetu jednostavnim pregledom karte.[1] Cilj je prikazati da, čak i u uvjetima kada nije moguće fizički pristupiti arhivima, oni su i dalje dostupni i korisni. Uz to, naglašava se i stalna aktivnost arhiva kao potpora javnom i privatnom poslovanju, čime se podiže svijest o ulozi arhiva u društvu.[2]

Pretraživanjem karte[3] može se doći do informacija o trenutnome radu određene arhivske ustanove, ali i ono što je u ovome kontekstu još korisnije, pristup njenim digitalnim zbirkama koje su svima dostupne. Osim digitalnih kataloga i zbirki, prikazuju se i dostupne online izložbe i arhivske aktivnosti, i dr. U ovaj su se projekt uključile četiri ustanove iz Hrvatske, gotovo jedine iz cijele regije, a to su: Državni arhiv u Bjelovaru, Hrvatski državni arhiv, ICARUS Hrvatska te Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Sve četiri ustanove nude pristup svojim digitalnim zbirkama. U Bosni i Hercegovini (Historijski arhiv Sarajevo), dok u zemljama okruženja (Srbija, Crna Gora, Slovenija, Sjeverna Makedonija i dr) nema ustanova koje su uključene u ovaj projekat).

I dalje je osnovni cilj osvijestiti u javnosti ulogu i važnost arhiva kako bi se lakše postaknuo i njihov daljnji razvoj. Ovaj je projekt kao odgovor na pandemiju izvrstan primjer toga da arhivi ne žive u prošlosti i ne bave se

[1] Više: https://www.ica.org/en/the-archives-and-records-are-accessible; https://www.ica.org/en/what-archive/archives-are-accessible-search-the-map. (Pristup: 3.12.2021).

[2] Ivona Žufić, *Arhivi u 21. stoljeću*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, smjer Arhivistika, Zagreb 2020, 31-32.

[3] Vidi više: https://livemap.getwemap.com/iframe.php?emmid=13080&token=BZOTEQEWD9KLMCBIQXS9FXM97#/search@42.6929530,19.8148058,5.96 (Pristup: 3.12.2021).

isključivo prošlošću, već da žive u suvremenome svijetu te da imaju pogled u budućnost.

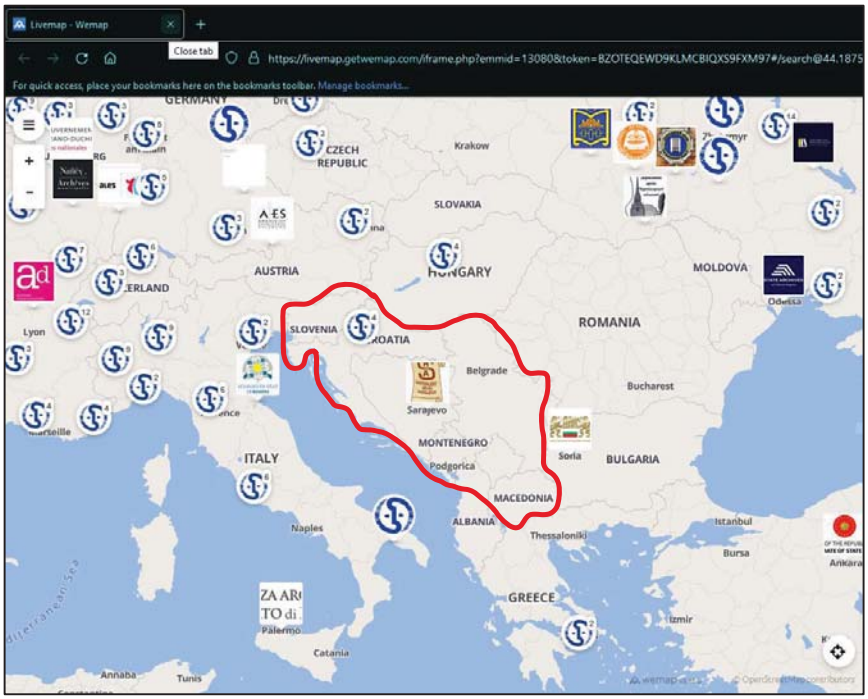

Prilog 1. *Projekat „Arhivi su dostupni“*.

Osim analize stvarnih slučajeva iz svjetskih arhiva, potrebno je osvrnuti se i na općenite mogućnosti koje se nude primjenom novih tehnologija. Dakle, ne treba stati samo na viđenome, već pokušati pronaći nove načine uz čiju pomoć se djelovanje arhiva može unaprijediti i poboljšati i povećati svijest o arhivima i njihovoj ulozi u društvu. Neki od tih načina mogu se pronaći i u drugim disciplinama te prilagoditi aktivnostima arhiva.

Istraživači i arhivi u uslovima pandemije

Pandemija virusa SARS-COV-2 imala je velikog utjecaja na rad arhiva. Arhivi su se morali prilagoditi uputama kriznih štabova, smanjiti obim rada, ograničiti broj korisnika, smanjiti broj istraživača u arhivima, koji su najviše osjetili te posljedice.

Prilikom istraživanja, prolazi se uobičajna procedura, podnošenje zahtjeva za istraživanje, zatim odobravanje od strane arhiva itd, na koje se u ovom vremenu pandemije čeka termin „kao kod doktora/ljekara”.

Problemi za istraživače su se javili, jer pojedini arhivi nemaju svoje web stranice (činjenica koja je poražavajuća za arhive u 21. stoljeću), gdje bi se istraživači upoznali sa pohranjenim gradivom i utvrdili može li ono biti predmet njihovog istraživanja. Zatim, ograničen broj prisutnih istraživača, u zavisnosti od veličine prostorije arhiva, npr. do 4 istraživača po jednom danu. Ovo je išlo po m^2 raspoloživog prostora namjenjenog za istraživače. Ovo se odnosi na neke arhive, ne sve, da jedan istraživač, može dolaziti samo određen dan, jer su čitaonice arhiva pune i veliki broj istraživača se najavi za istraživanje, što dodatno otežava rad zaposlenika arhiva.

Nedovoljan broj zaposlenika, tj. vrlo mali broj arhivista koji rade sa korisnicima u čitaonicama arhiva. Obično radi jedan zaposlenik, koji prima zahtjeve, donosi arhivsku građu itd, u slučaju da taj zaposlenik ode na godišnji odmor ili bolovanje, rad u čitaonici se obustavlja.

Probleme za istraživače, predstavlja i ograničenje dostupnosti dokumenata iz određenog fonda (primjer 10 do 20 dokumenata po danu), što je nekorektno, osobito za istraživače koji dolaze iz inostranstva ili drugih gradova.

Pored svega navedenog problem i poteškoću u istraživanju predstavlja i što svi arhivi neimaju web stranice i na njima objavljene inventare fondova i zbirki, kako bi istraživač mogao lakše odabrati dokumente, te prilikom dolaska u arhiv, u puno kraćem vremenskom roku iste fotografisati itd. Također, mora se imati u vidu, da su neki fondovi količinski ogromni i nemaju urađen inventar, ali su za istraživače dostupni za istraživanje u prostorijama arhiva.

Pozitivne primjere kada je u pitanju istraživanje nalazimo kod nekih arhiva u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj, ali ima i negativnih iskustava. Moja iskustva se odnose na arhive s kojima se imao kontakt prilikom istraživanja za doktorsku diseratciju.

Kod arhiva u Bosni i Hercegovini nalazimo na pozitivne primjere odnosa sa istraživačima: neki arhivi imaju web stranice, dostupni su inventari za pregledavanje (oni koji su arhivski sređeni), kao i omogućeno korištenje arhivske građe bez posebnog ograničenja.

Negativnih primjera imamo, da neki arhivi u Bosni i Hercegovinu nemaju web stranice, nemaju postavljene inventare fondova u digitalnoj formi. Nalazimo samo popise i kratak historijat fonda. Imamo i slučajeva da kod popisa fondova nalazimo na netačne infomacije (ima inventar, vodič itd), a kad se zatraži popis za taj fond, to ustvari nema, ne postoji nikako. Obično za fondove koji nemaju popise/inventare, isti su nedostupni istraživaču za istraživanje.

Također, jedan od negativnih pojava kod arhiva u Bosni i Hercegovini, je da se sve manje pažnje posvećuje obradi arhivske građe, publikovanju odnosno objavljivanju arhivske građe/dokumenata, te se također malo pažnje posvećuje digitalizaciji arhivske građe. Ovde posebno ističem digitalizaciju štampe/novina.

Arhivi u Bosni i Hercegovini, trebali bi se ujediniti i zajedničkim snagama raditi na uspostavi zajedničkog sistema, gdje bi zajedničkim projektima radili na objavljivanju građe, digitalizaciji štampe, stavljanje u funkciju

zajedničkog softvera/informacionog sistema, preko kojeg bi na jednom mjestu bili dostupni svi fondovi koji se nalaze u arhivima Bosne i Hercegovine.[4]

Kod arhiva u Srbiji (npr. Arhiv Jugoslavije), imamo primjer da su za neke fondove inventari urađeni i dostupni na web stanici i da se isti mogu pogledati i odabrati dokumenti, dok drugi fondovi nisu dostupni online, ali su dostupni za istraživanje u prostorijama arhiva i imaju popis.[5]

Pozitivni primjeri je da su neki časopisi i knjige, dostupni online. Velika pažnja je posvećena objavljivanju arhivske građe/dokumenta. Zapažen rad u odnosu na arhive u Bosni i Hercegovini, je da arhivi u Srbiji u saradnji sa bibliotekama rade na digitalizaciji štampe/novina. Na ovom planu urađen je ogroman posao, te su novine dostupne online i potpuno dostupne na web stranicama Digitalna Narodna biblioteka Srbije[6], Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković"[7] i dr.

Prilog 2. *Digitalna narodna biblioteka Srbije.*

[4] Primjer Arhipedija (program Atom 2.4 koju je uspostavio Arhiv Republke Srpske – projekat je u razvojnoj fazi). Vidi: http://arhipedija.com/ (Pristup: 4.12.2021).

[5] Vidi više:
http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/arhivska_gradja/fondovi_i_zbirke/fondovi_iz_perioda_do_1945godine/lista_fondova_do_1945.html;
http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/arhivska_gradja/fondovi_i_zbirke/fondovi_iz_perioda_nakon_1945_godine/fondovi_nakon_1945.html;
http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/arhivska_gradja/fondovi_i_zbirke/zbirke/lista_zbirki.html;
(Pristup: 4.12.2021).

[6] Vidjeti: https://digitalna.nb.rs/ (Pristup: 4.12.2021).

[7] Više: http://www.unilib.rs/sadrzaji/digitalna-biblioteka/ (Pristup: 4.12.2021).

Kao što je slučaj u Bosni i Hercegovini i arhivi u Srbiji bi trebali raditi na izradi i stavljanju u funkciju zajedničkog softvera/informacionog sistema, preko kojeg bi na jednom mjestu bili dostupni svi fondovi koji se nalaze u arhivima Srbije,[8] *a samim tim i dostupni istraživačima*.

Kod arhiva u Hrvatskoj (Hrvatski državni arhiv), nalazimo na pozitivne primjere, jer je arhivska građa arhiva u Hrvatskoj (popisi i historijat fondova) dostupni na zajedničkom Hrvatskom arhivskom informacijskom sistemu (HAIS)[9], koji omogućuje pregledavanje fondova svih arhiva, kao i dostupnost popisa/inventara za određene fondove. Pozitivan primjer je rad na objavljivanju arhivske građe, kao i digitalizovanju štampe/novina.

Postoji i mogućnost da se iz fondova koji imaju dostupne inventare online, odaberu dokumenti i putem maila naruče. Za iste se dobije ponuda/račun,

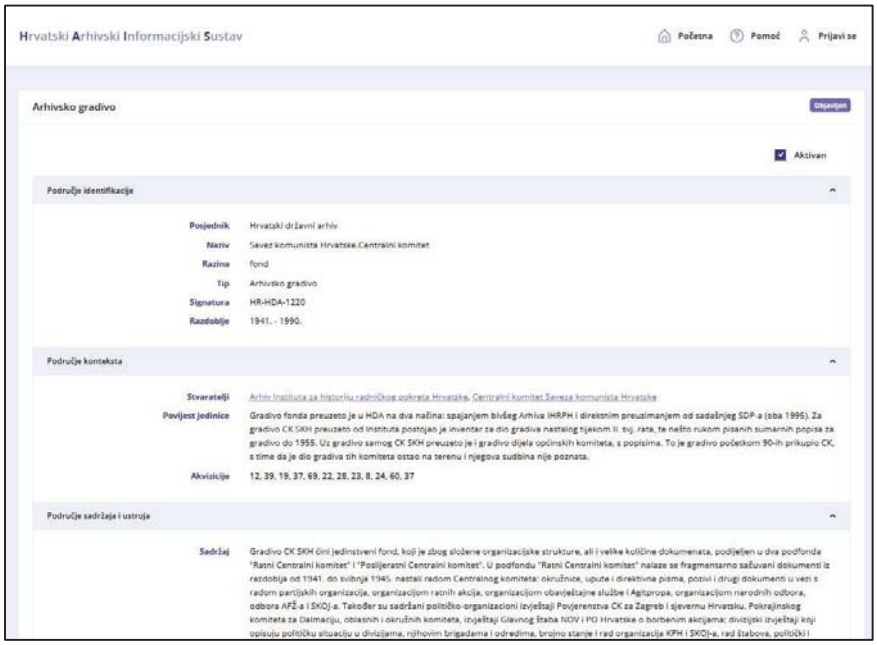

Prilog 3. *Hrvatski arhivski informacijski sistem/sustav (HAIS).*

[8] U Republici Srbiji radi se na razvoju Jedinstvenog informacionog sistema ARHIS. ARHIS kao jedinstevno softversko rješenje za sve arhive u Republici Srbiiji čini sastavni dio rada svih arhivista i zaposlenih u arhivima. Više vidi: Mirjana Bogosavljević, Jedinstveni informacioni sisten ARHIS – Implementacija i prezentacija na primjeru fonda Ministarstva socijalnog staranja NRS – Arhiv Srbije, *Arhivska građa u teoriji i praksi*, Zbornik radova, knjiga 4, Beograd 2020, 59-69. Vidi: https://www.podunavlje.info/dir/2020/11/09/istorijski-arhiv-u-smederevu-se-prikljucio-informacionom-sistemu-arhis/. (Pristup: 5.12.2021).

[9] Više vidi: http://www.arhiv.hr/hr-hr/Istra%C5%BEite-gradivo/HAIS; https://hais.arhiv.hr/HDA/ (Pristup: 4.12.2021).

te prilikom uplate za navedne dokumente, isti putem pošte dođu na kućnu adresu. Ovo je primjer koji trebaju da slijede svi arhivi u regionu.

Dok su neki arhivi predodređeni sa specifičnom namjerom da služe naučnoj zajednici, većina ih je organizirana da služe potrebama žive organizacije, i stoga mnogi istraživači dijele moje iskustvo.

Arhivisti u arhivima koje posjećuju prvo zbunjuju njihove istraživačke planove, ali potom otkrivaju značajna otkrića koja bi ostala skrivena da nije bilo lične posjete. Iako je idealno imati u potpunosti čitavu godinu ili više za istraživanje u arhivima, mnoge posjete se dešavaju tokom ljeta, a pandemija virusa SARS- COV-2 je zaustavila mnoge planove arhivskog istraživanja. Dok je pandemija virusa SARS-COV-2 uticala na istraživače arhiva u svim fazama karijere, posebno su pogođeni istraživači u ranoj karijeri. Ukratko, dok istraživači pronalaze načine da se kratkoročno prilagode situaciji nastaloj zbog pandemije virusa SARS-COV-2 arhivisti bi također trebali pojednostaviti planove istraživačima i olakšati pristup arhivskoj građi.[10]

Preporuke arhivima

Kako bi arhivi odgovorili nastaloj situaciji uzrokovanoj pandemiji virusa SARS-COV-2, i kako bi izašli u susret korisnicima/istraživačima, u prilogu se daju neke od preporuka. Preporuke su dio, autorovog vlastitog iskustva, koje je uočio, tokom procesa istraživanja arhivske građe:

- Arhivi bi trebali imati uređene web stranice, sa svim podacima koji su korisni za istraživače;
- Raditi na izradi i objavljivanju inventara fondova i zbirki i učiniti dostupnim na web stranici;
- Raditi na obradi arhivske građe (osobito fondova koji su najtraženiji prilikom istraživanja);
- Raditi na objavljivanju arhivske građe/dokumenata;
- Vršiti digitalizaciju štampe/novina i istu učiniti dostupnim istraživačima;
- Omogućiti istraživačima dostavljanje skeniranih i kopiranih arhivskih dokumenata, knjiga, objavljene građe itd.

U konačnici, sve ove preporuke su važne da se u uslovima pandemije arhivi što više približe istraživačima i da omoguće što jednostavniji pristup i korištenje arhivske građe.

[10] Više vidi: Shai M. Dromi, Lecturer, Harvard University, *Archival Research During COVID-19*, Professional Challenges Facing Sociologists, American Sociological Association, (footnotes.asanet.org).
https://scholar.harvard.edu/files/shai-dromi/files/dromi_archival_research_during_covid-19.pdf. (Pristup: 5.12.2021).

Kroz ove preporuke može se govoriti o arhivima koji rade u 21. stoljeću, i koji uistinu žive i postoje u 21. stoljeću, a ne samo raditi s metodama pristupa i poslovanja koji su zastarjeli i neprimjenjivi. Da bi bili arhivi savremenog doba potrebno je uložiti veći angažman u praćenju trendova te surađivati više s jednom od trenutno najbrže rastućih disciplina (informacijskom) kako bi iskoristili ono što ona nudi i primijenili to na svoje djelovanje.

Danas je gotovo nemoguće govoriti o bilo kojoj disciplini i naučnom području, a ne uključiti u razvoj iste rad sa kompjuterima, odnosno informacionim tehnologijama. Ipak, kako bi svaka disciplina, pa tako i arhivistika, uspješno funkcionirala u kombinaciji s računalnim i ostalim modernim tehnologijama koje su dio ove naučne oblasti, potrebno je postaviti jasne okvire i uvjete.

Upravo se zbog toga pojavljuje novi termin, a prema nekima i nova disciplina – kompjuterska/računalna/informaciona arhivistika. Ona za cilj ima premostiti razlike između tradicionalne arhivistike i informacionih nauka kako bi se na najbolji mogući način iskoristile kvalitete i jedne i druge i stvorila arhivistika koja odgovara na zahtjeve korisnika/istraživača 21. stoljeća.[11]

Kako bi se arhivi uspješno razvijali, također je potrebno da "privuku" pogled korisnika/istraživača na arhive kao institucije i povećaju svijest o važnosti arhiva kao institucija. Da bi arhivi, posebice u zemljama kao što je Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, Slovenija i dr, mogli držati korak s najnovijim trendovima i uspješno ih primjenjivati u svakodnevnom poslovanju, primarno je potrebno osigurati finansijska sredstva. Ukoliko javnost i vlast nisu svjesni važnosti i značaja arhiva za cijelu zajednicu, finansijski potrebna sredstva neće biti omogućena. Ukoliko ne postoje finansije, arhiv neće biti u mogućnosti pratiti najnovije trendove. Ukoliko se ne prate najnoviji trendovi, ne postoji ni moderan arhiv 21. stoljeća. Za sve je ovo osim finansija, naravno, potrebne su i stručne osobe.

[11] O informacionim tehnologijama i arhivistici vidi više radove: Miroslav Novak, O mogućnostima i potrebama korištenja umjetne intelegencije u arhivima, *Arhivski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2020, 19-32; Vlatka Lemić, Time Machine projekt:arhivske perspektive, *Arhivski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2020, 33-42; Arian Rajh, Hrvoje Stančić, Planiranje, izgradnja i uspostava digitalnog arhiva, *Arhivski vjesnik*, vol. 53, no. 1, Zagreb 2010, 41-62; Hrvoje Stančić, Blockchain in digital preservation, in: *Trust and records in an open digital environment*, Hrvoje Stančić (ur), Routledge, New York 2021, 213-226; Arian Rajh, Hrvoje Stančić, Željko Trbušić, Odnos arhivističke teorije i arhivske prakse u kontekstu razvoja suvremenih tehnologija u arhivima i edukacije arhivista, *Radovi*, Radoslav Zaradić (ur), 6. konges hrvatskoh arhivista: Na pragu 3. desetljeća 21. stoljeća - inkluzivnost kao uvjet. 26-29. listopada 2021, Split 2021, 63-81; Arian Rajh, Arhivističke (informatičko-informacijske) tehnologije: procjene i preporuke, u: *Arhivi u Hrvatskoj*, Zadar 2017, 419-436; Arian Rajh, Različite okoline, ista struka: mogućnosti primjene informatičke tehnologije u arhivima za izradu računalno generiranih opisa gradiva, *Arhivski vjesnik*, vol. 59, no. 1, Zagreb 2016, 99-116; Jasmin Jajčević, Adnan Tinjić, Informatička oprema i sistemi u arhivima Bosne i Hercegovine sa akcentom na Arhiv Tuzlanskog kantona – stanje i potrebe, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 48, Sarajevo 2018, 50-72. i dr.

Arhivski istraživači imaju brojne resurse koji su im za sada na raspolaganju. Bibliotekari[12] treba da im budu početna tačka kontakta. S obzirom na zatvaranje zbog pandemije virusa SARS-COV-2, mnogi provajderi dozvoljavaju besplatan pristup njihovom sadržaju, uključujući razne korisne resurse za arhivska istraživanja. Ostalo, usluge na mreži kao što je Google Books učinile su neke javno dostupne resurse – posebno one u javnoj domeni. Zatim, mnogi arhivisti pozdravljaju upite putem e-pošte, kratak telefonski poziv može dati digitalizirane resurse i druge lokacije koji bi mogli imati relevantanu arhivsku građu za istraživače, tj. uputiti ih prema drugim arhivima. Ne treba zaboraviti da i prethodni istraživači u istom arhivu mogu ponuditi savjete i pomoć, od općih savjeta do skeniranih dokumenata koji im više nisu potrebni.[13]

Zaključak

Pandemija virusa SARS-COV-2 imala je velikog utjecaja na rad arhiva. Arhivi su se morali prilagoditi uputama kriznih štabova, smanjiti obim rada, ograničiti broj korisnika, smanjiti broj istraživača u arhivima, koji su najviše osjetili te posljedice

Problemi za istraživače su se javili, što pojedini arhivi nemaju svoje web stranice, gdje bi se istraživači upoznali da li određen arhiv ima građu koja je predmet njihovog istraživanja. Ograničen broj istraživača, u zavisnosti od veličine prostorije arhiva je također uticao na dinamičnost rada istraživača. Problem za istraživače, predstavlja i ograničenje dostupnosti dokumenata iz određenog fonda, nedostupnost i nepostojanje inventara kod neobrađenih fondova i dr.

U radu na osnovu vlastitog iskustva, autor je dao pozitivne i negativne primjere u radu arhiva u Bosni i Hercegovini, Arhiva Jugoslavije i Hrvatskog državnog arhiva. S tim u vezi kako bi arhivi odgovorili nastaloj situaciji uzrokovanoj od pandemije virusa SARS-COV-2, i kako bi izašli u susret korisnicima/istraživačima, predložene su preporuke. Preporuke su dio, autorovog vlastitog iskustva, koje je uočio, tokom procesa istraživanja arhivske građe u

[12] Primjeri rada biblioteka u uslovima pandemije COVID-19, vidi: Mirjana Kotromanović, Dajana Horvat, Monika Čuljak, Društvene mreže kao most između stvarno i virtuelnog u doba pandemije – s primjerom Gradske knjižnice i čitaonice u Virovitici, *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema*, vol. 24, no. 1-2, Osijek 2020, 163-177; Zvjezdana Saje, Goran Vučković, Mirna Grubanović, Rad Gradske knjižnice Slavonski Brod za vrijeme zatvorenosti u 2020. godini, *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema*, vol. 25, no. 1-2, Osijek 2021, 59-78.

[13] Više vidi: Shai M. Dromi, Lecturer, Harvard University, *Archival Research During COVID-19*, Professional Challenges Facing Sociologists, American Sociological Association, (footnotes.asanet.org), https://scholar.harvard.edu/files/shai-dromi/files/dromi_archival_research_during_covid-19.pdf. (Pristup: 5.12.2021).

arhivima, a to su: da arhivi moraju imati uređene web stranice, sa svim podacima koji su korisni za istraživače; moraju raditi na izradi i objavljivanju inventara fondova i zbirki i postaviti iste na web stranice; raditi na obradi arhivske građe (osobito fondova koji su najtraženiji prilikom istraživanja); raditi na objavljivanju arhivske građe/dokumenata; raditi na digitalizaciji štampe/novina i istu učiniti dostupnim istraživačima; te omogućiti istraživačima dostavljanje skeniranih i kopiranih arhivskih dokumenata, knjiga, objavljene građe itd.

U konačnici, sve ove preporuke su važne da se u uslovima pandemije arhivi što više približe istraživačima i da omoguće što jednostavniji pristup i korištenje arhivske građe.

Summary

The SARS-COV-2 virus pandemic has had a major impact on the work of the archives. The archives had to adapt to the instructions of the crisis staffs, reduce the scope of work, limit the number of users, reduce the number of researchers in the archives, who felt these consequences the most

Problems have arisen for researchers, which some archives do not have their own website, where researchers would find out whether a particular archive has material that is the subject of their research. A limited number of researchers, depending on the size of the archive room, also influenced the dynamics of the researchers' work. Another problem for researchers is the limitation of the availability of documents from a certain fund, the unavailability and non-existence of inventory in unprocessed funds, etc.

Based on his own experience, the author gave positive and negative examples in the work of archives in Bosnia and Herzegovina, the Archives of Yugoslavia and the Croatian State Archives. In this regard, recommendations have been proposed in order for the archives to respond to the situation caused by the SARS-COV-2 virus pandemic, and to meet the needs of users / researchers. Recommendations are part of the author's own experience, which he noticed during the process of researching archival material in archives, and these are: that archives must have edited websites, with all the data that are useful for researchers; they must work on creating and publishing inventories of funds and collections and posting them on websites; work on the processing of archival material (especially funds that are most in demand during research); work on publishing archival material / documents; work on digitization of the press / newspaper and make it available to researchers; and enable researchers to submit scanned and copied archival documents, books, published materials, etc.

Ultimately, all these recommendations are important in order to bring the archives as close as possible to researchers in the conditions of a pandemic and to enable the simplest possible access and use of archival material.

II

HISTORIJSKA GRAĐA // HISTORICAL RECORDS

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
sead.selimovic20@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1627-3305

Izvorni naučni rad/Original scientific article
UDK/UDC: 94.314:341.4:355.4(497.6 Zvornik)"1991/2013"(093)

ZVORNIK OD 1991. DO 2013. GODINE: PROMJENE U ETNIČKOJ STRUKTURI STANOVNIŠTVA POD UTJECAJEM RATA PROTIV REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

Apstrakt: *Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje, kultura, sport i zdravstvo utjecali su da Zvornik bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Zvorniku su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali.*

U općini Zvornik je 1991. godine živjelo 81.295 stanovnika. Bošnjaka je bilo 48.102 ili 59,17%, Srba 30.863 ili 37,96%, Hrvata 122 ili 0,15%, Jugoslavena 1.248 ili 1,54% i ostalih 960 ili 1,18%.

Grad Zvornik bio je mjesto zajedničkog življenja Bošnjaka, Srba, Hrvata, Jugoslavena i Ostalih. Bošnjaka je bilo 8.854 (60,71%), Srba 4.235 (29,04%), Hrvata 76 (0,52%), Jugoslavena 944 (6,47%) i Ostalih 475 (3,26%).

Zvornik je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Zvorniku su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

Napad na Zvornik je otpočeo 8. aprilu 1992. godine. Bio je to rezultat dobro organizovane i unaprijed pripremljene akcije u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, čiji je cilj bilo trajno uklanjanje Bošnjaka iz Zvornika i Podrinja. U napadu i zločinima su, pored jedinica JNA, učestvovali pripadnici Srpske demokratske stranke, specijalne jedinice SDB i MUP-a Srbije, „Arkanovi Tigrovi“, „Beli orlovi“ i druge „srpske snage“.

Zvornik je bio okupiran, a branioci grada su se povukli na Kula Grad kojeg su, pod komandom Samira Ništovića – kapetana Almira, branili do 27. aprila 1992. godine.

Na ovom području izvršeni su brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, kao što su: ubistva i hotimično lišavanje života, progoni, istrebljenje, silovanja, protivpravno zatočenje, zatvaranje, mučenje, hotimično nanošenje velikih patnji, deportacija (prisilna premeštanja), bezobzirno razaranje, pljačka javne ili privatne imovine.

Ubistva i protjerivanja iz Zvornika su sistematski planirana i provođena. Vršena je ideološka priprema za provođenje ratnih zločina. Nakon izvršenja ratnih zločina, počinioci su prikrivali i poricali zločine. Iz samog Zvornika je izvršeno prisilno protjerivanje/deportacija 15.436 osoba u Mađarsku i Austriju.

U periodu od 1992. do 1995. godine sa područja Zvrnika ubijeno je i „nestalo“ najmanje 2.005. osoba. Vječni smiraj našlo je njih 1.587 dok se 418 građana Zvornika vode kao nestali.

Cilj udruženog zločinačkog poduhvata postignut je i kampanjom progona koja je dostigla takve razmjere da je uključivala ponašanje na osnovu kojeg se vidjela namjera da se djelimično ili u cjelosti unište Bošnjaci, nacionalna, etnička i/ili vjerske grupa kao takva. Bilo je neophodno uništiti tragove kulturnog i vjerskog postojanja uništavanjem spomenika kulture i sakralnih objekata. Tako je u Zvorniku uništeno 28 džamija, među kojima one: u Đulićima, u Kula Gradu, u Kozluku, u Diviču, Snagovu, u Novom Selu, u Skočiću, u Svrakama, u Drinjači, u Glumini, u Donjoj Kamenici, u Gornjoj Kamenici, u Klisi, u Kovačevićima, u Rijeci, u Selimovićima…Osim džamija uništeni su mektebi, mesdžidi, turbeta i drugi sakralni objekti. Tako su na području Zvornika uništena 62 sakralna objekta.

Oružana agresija na Republiku Bosnu Hercegovinu okončana je potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), parafiranog u Dejtonu 21. novembra 1995, a potpisanog 14. decembra 1995. godine u Parizu „na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku“. Prema mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini. Dejtonski sporazum je je potvrdio činjenicu da su Republika Srbija i Republika Hrvatska ratovale na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.

Dejtonski sporazum je potvrdio činjenicu da je SRJ imala stvarnu kontrolu (vlast) nad tzv. Republikom Srpskom.

U periodu od 1992. do 1995, približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano, pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine, napustiti svoje domove.

Cilj velikosrpske politike u Bosni Hercegovini je i nakon rata bio „razdvajanje naroda.“ Predvodnici te politike u Bosni i Hercegovini bili su ratni zločinci Radovan Karadžić i Momčilo Krajišnik. Podršku projektu „razdvajanja etnničkih zajednica“ u Sarajevu i drugim gradovima i općinama u Bosni i Hercegovini, dao je i Slobodan Milošević.

Otežavajuća okolnost za povratnike je i činjenica što se u bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska negira bosanski jezik. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje

nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje bosanski.

Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Ulice u RS-u nose nazive ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grade se biste ratnim zločincima, „osveštavaju" škole i druge državne institucije itd.

Situacija sa upošljavanjem u javnoj upravi nije dobra. Povratnici se, uglavnom, bave poljoprivredom, no ovdje postoji problem plasmana viška proizvoda.

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. U općini Zvornik je živjelo 58.856 stanovnika, što je za 22.439 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Grad Zvornik imao je 11.479 stanovnika, što je za 3.087 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu.

U etničkoj strukturi stanovništva došlo je do drastične promjene. Tako je u općini Zvornik 2013. godine živjelo 19.855 Bošnjaka što je za 28.247 manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 38.579 što je za 7.761 stanovnik više u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo 106 što je u odnosu na 1991. Godinu manje za 16 osoba.

Još drastičnija promjena je u gradu Zvorniku. Bošnjaka je, prema popisu stanovništva 2013. godine, bilo 992, što je za 7.862 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 10.308, što je u odnosu na 1991. godinu, više za 6.073 osoba. Hrvata je bilo 54, što je u odnosu na 1991. godinu manje za 22 osobe.

Na području općine Zvornik živjelo je 33,73% Bošnajaka, što je za 52,44% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 65,55% što je za 28,59% više u odnosu na 1991. godinu.

U gradu Zvorniku živjelo je 8,63% Bošnjaka, što je za 52,08% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 89,66%, što je za 51,70% u odnosu na 1991. godinu.

Promjene u etničkoj strukturi stanovništva, desile su se na štetu Bošnjaka koji su u ratu protiv Bosne i Hercegovine bili najveća žrtva. Rezultat je to „planske politike" koju su vodile vlasti Republike srpske. Njihov cilj je, između ostaloga, bio da se promijeni etnička struktura stanovništva „srpske države", tako što će Bošnjaci i drugi nesrbi biti ubijeni, protjerani, raseljeni. Ta politika, što se vidi na primjeru Zvornika, dala je rezultate, a sve to je „legalizirala" međunarodna zajednica Dejtonskim (mirovnim) sporazumom.

Zvornik je tipičan primjer kako se ratom, ubistvima, protjerivanjem, silovanjem, zastrašivanjem, odvođenjem u logore, prisilnom mobilizacijom, rušenjem i drugim sredstvima može, drastično promijeniti etnička struktura stanovništva jednoga grada. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjena broja Bošnjaka u Zvorniku kao što su sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Zvornik, agresija, rat, etničko čišćenje, Dejotonski sporazum, povratak, etnička struktura stanovništva, promjene.*

ZVORNIK FROM 1991 TO 2013: CHANGES IN THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION UNDER THE INFLUENCE OF THE WAR AGAINST THE REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *Geographical location, developed economy, education, culture, sports and health have influenced Zvornik to be an attractive place for people of different cultures, religions and peoples. Before the aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and Others lived together in Zvornik.*

In 1991, there were 81,295 inhabitants in the municipality of Zvornik. There were 48,102 Bosniaks or 59.17%, 30,863 or 37.96% Serbs, 122 or 0.15% Croats, 1,248 or 1.54% Yugoslavs and 960 or 1.18% others.

The town of Zvornik was a place where Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and Others lived together. There were 8,854 Bosniaks (60.71%), 4,235 Serbs (29.04%), 76 Croats (0.52%), 944 Yugoslavs (6.47%) and 475 Others (3.26%).

Zvornik, as a strategically important city in the plans and goals of the aggressors, has been the target of attacks since 1991. Aggression and war crimes against Bosniaks were planned, prepared and organized against this Bosnian town. Camps for Bosniaks were organized in Zvornik, civilians were killed, mass and systematic rapes and other forms of sexual violence were committed, the Bosniak elite was targeted killed and persecuted, civilians were expelled and deported en masse, cultural property and property were destroyed and Islamic religious buildings were demolished. .

The attack on Zvornik began on April 8, 1992. It was the result of a well-organized and pre-prepared action within a joint criminal enterprise, aimed at the permanent removal of Bosniaks from Zvornik and Podrinje. In addition to JNA units, members of the Serbian Democratic Party, a special unit of the SDB and the Serbian Interior Ministry, „Arkan's Tigers“, „White Eagles“ and other „Serbian forces“ took part in the attack and crimes.

Zvornik was occupied, and the defenders of the city withdrew to Kula Grad, which they defended under the command of Samir Ništović - Captain Almir, until April 27, 1992.

Numerous forms of crimes against humanity and international law have been committed in this area, such as murder and willful deprivation of life, persecution, extermination, rape, unlawful detention, imprisonment, torture, willful suffering, deportation (deportation), wanton destruction, looting of public or private property.

The killings and expulsions from Zvornik were systematically planned and carried out. Ideological preparations were made for the implementation of war crimes. After committing war crimes, the perpetrators covered up and denied the crimes. 15,436 people were forcibly expelled / deported from Zvornik to Hungary and Austria.

In the period from 1992 to 1995, at least 2,005 people were killed and „disappeared" from the Zvrnik area. person. 1,587 of them have found eternal peace, while 418 citizens of Zvornik are listed as missing.

The goal of the joint criminal enterprise was also achieved by a campaign of persecution that reached such proportions that it included behavior that indicated an intention to partially or completely destroy Bosniaks, national, ethnic and / or religious groups as such. It was necessary to destroy the traces of cultural and religious existence by destroying cultural monuments and sacral buildings. Thus, 28 mosques were destroyed in Zvornik, including those in Đulići, Kula Grad, Kozluk, Divič, Snagovo, Novo Selo, Skočić, Svrake, Drinjača, Glumina, Donja Kamenica and Gornja Kamenica, in Klisa, in Kovačevići, in Rijeka, in Selimovići… In addition to mosques, mektebs, masjids, turbets and other sacral buildings were destroyed. Thus, 62 sacral buildings were destroyed in the area of Zvornik.

The armed aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina ended with the signing of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Agreement), initialed in Dayton on November 21, 1995, and signed on December 14, 1995 in Paris „in Bosnian, Croatian, English and the Serbian language". According to many researchers, intellectuals of various profiles, the Agreement legalized the genocide of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina. The Dayton Agreement confirmed the fact that the Republic of Serbia and the Republic of Croatia were at war on the territory of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

The Dayton Agreement confirmed the fact that the FRY had real control (power) over the so-called Republika Srpska.

Between 1992 and 1995, approximately 2.2 million people in Bosnia and Herzegovina were forced to flee their homes as a result of the war against Bosnia and Herzegovina.

The goal of the Greater Serbia policy in Bosnia and Herzegovina even after the war was to „separate the people." The leaders of that policy in Bosnia and Herzegovina were war criminals Radovan Karadzic and Momcilo Krajisnik. Slobodan Milosevic also supported the project „Separation of Ethnic Communities" in Sarajevo and other cities and municipalities in Bosnia and Herzegovina.

An aggravating circumstance for returnees is the fact that the Bosnian language is denied in the Republika Srpska entity of Bosnia and Herzegovina. Teaching in the Bosnian language is prohibited, and the language is called the non-existent Bosniak language. This discriminates against students who want their language to be called Bosnian.

In addition, high-ranking officials from the Republika Srpska deny the state of Bosnia and Herzegovina and Bosniaks as a people in their public speeches, which affects the perspective of the people of this area. Streets in RS bear the names of war criminals from the Second World War and the period of aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, busts of war criminals are being built, schools and other state institutions are being „sanctified“, etc.

The situation with employment in public administration is not good. Returnees are mainly engaged in agriculture, but there is a problem with the placement of surplus products.

In 2013, a census was conducted in Bosnia and Herzegovina. It was the first census after the war and aggression. In the municipality of Zvornik lived 58,856 inhabitants, which is 22,439 inhabitants less than in 1991. The city of Zvornik had 11,479 inhabitants, which is 3,087 inhabitants less than in 1991. There has been a drastic change in the ethnic structure of the population. Thus, in 2013, there were 19,855 Bosniaks living in the municipality of Zvornik, which is 28,247 less than in 1991. There were 38,579 Serbs, which is 7,761 more than in 1991. There were 106 Croats, which is 16 people less than in 1991.

An even more drastic change is in the city of Zvornik. According to the 2013 census, there were 992 Bosniaks, which is 7,862 fewer than in 1991. There were 10,308 Serbs, which is 6,073 more than in 1991. There were 54 Croats, which is 22 people less than in 1991. 33.73% of Bosniaks lived in the municipality of Zvornik, which is 52.44% less than in 1991. There were 65.55% Serbs, which is 28.59% more than in 1991. 8.63% of Bosniaks lived in the town of Zvornik, which is 52.08% less than in 1991. There were 89.66% Serbs, which is 51.70% compared to 1991.

Changes in the ethnic structure of the population, occurred to the detriment of Bosniaks, who were the biggest victims in the war against Bosnia and Herzegovina. It is the result of a „planning policy“ pursued by the Republika Srpska authorities. Their goal, among other things, was to change the ethnic structure of the population of the „Serbian state“, so that Bosniaks and other non-Serbs would be killed, expelled and displaced. That policy, as can be seen in the example of Zvornik, gave results, and all that was „legalized“ by the international community with the Dayton (peace) agreement.

Zvornik is a typical example of how war, murder, expulsion, rape, intimidation, deportation, forced mobilization, demolition and other means can drastically change the ethnic structure of a city's population. Such as security situation, economic situation, education, road and other infrastructure, etc.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Zvornik, aggression, war, ethnic cleansing, Dayton Agreement, return, ethnic structure of the population, changes.*

Uvod

Devedesetih godina 20. stoljeća počeo je rat protiv Republike Bosne i Hercegovine. Rat su poveli njezini „susjedi“ i „komšije“: Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Republika Hrvatska.[1]

Savezna Republika Jugoslavija i Republika Hrvatska odredile su historijske i strateške ciljeve: zauzimanje i uništenje države Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka.[2]

S tim u vezi, planirano je i organizovano sistemsko izvršenje svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a posebno zločina protiv mira i zločina genocida, s ciljem potpunog uništenja Republike Bosne i Hercegovine kao države i Bošnjaka kao naroda.

---

[1] O agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima svjedoče mnogobrojni historijski izvori i literatura. Vidi, između ostaloga: Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-T, Predmet: Čelebići 1998, Presuda Pretresnog vijeća, Hag, 16. 11. 1998; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-94-1-A, Predmet protiv Duška Tadića, Presuda Žalbenog vijeća, Hag, 15. 07. 1999; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-A, Predmet: Čelebići 2001, Presuda Žalbenog vijeća, Hag, 20. 02. 2001; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-99-36-T, Predmet: Radoslav Brđanin, Presuda Žalbenog vijeća, Hag, 01. 09. 2004; Presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, Hag, 26. 02. 2007; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-04-74, Predmet: Prlić i drugi, Presuda Žalbenog vijeća, Hag, 29. 11. 2017; Arhiv Internacional Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Predmet broj MICT-15-96-T, Predmet Jovica Stanišić-Franko Simatović, Presuda, Hag, 30. 06. 2021; Vidi i predmete (ICTY) protiv Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Ljubiše Beare, Zdravka Tolimira, Vujadina Popovića, Radislava Krstića, Drage Nikolića, Momira Nikolića, Radivoja Miletića, Dragana Obrenovića, Dražena Erdemovića; Vidi: Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004; Smail Čekić, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 2012. (dalje: S. Čekić, *Genocid i istina o genocidu*); Smail Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, knjiga 1, 2, 3, Sarajevo 2016. (dalje: S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*). Vidi i: Mesud Šadinlija, Historiografija i pitanje karaktera rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), I,* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/1, Sarajevo 2020, 339-351; Marko Attila Hoare, Historiografija genocida u Bosni i Hercegovini 1992-1995. u radovima stranih naučnika, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II,* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo 2020, 11-20; Merisa Karović Babić, Historiografija i historijski izvori o genocidu u Srebrenici, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II,* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo 2020, 21-69; Izet Šabotić, Historiografija o Tuzli i Tuzlanskom kraju, koja se odnosi na novi vijek i savremeno doba, nastala u vremenu 2001-2018. godine, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017), II,* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo 2020, 127-160.

[2] Vidi: S. Čekić, *Genocid i istina o genocidu*; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*; Ivo Komšić, *Tuđmanov haški profil: Udruženi zločinački poduhvat na Bosnu i Hercegovinu*, Sinopsis, Sarajevo 2021.

Režimi susjednih država na čelu sa Slobodanom Miloševićem, Franjom Tuđmanom i njihovim poslušnicima, planirali su, pripremali i organizovali agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima, rukovodili i komandovali provođenjem agresije; operativno planirali, pripremali, koordinirali, usmjeravali i preko svojih oficira vodili borbene operacije protiv Republike Bosne i Hercegovine; osiguravali živu silu (starješinski i vojnički kadar), kompletnu logističku podršku (tenkove, transportere, helikoptere, artiljerijsko i pješadijsko naoružanje, radarsko-računarska sredstva, minsko-eksplozivna sredstva, municiju, gorivo i mazivo i druge strateške sirovine; sanitetski materijal; zdravstveno osiguranje i svu drugu vojnu opremu, zatim plate i penzije), te tako neposredno učestvovali u izvršenju genocida i dugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Samo u periodu do 31. decembra 1994. godine Savezna Republika Jugoslavija je za izvođenje agresije osigurala 89,4% pješadijske, 73% artiljerijske i 95,1% protivavionske municije.[3]

Savezna Republika Jugoslavija je u Republici Bosni i Hercegovini formirala paradržavnu tvorevinu Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu (Republiku Srpsku), koja je djelovala u ime Savezne Republike Jugoslavije – u svojstvu de iure i de facto organa i/ili agenta Savezne Republike Jugoslavije, odnosno u svojstvu i za račun i korist Savezne Republike Jugoslavije. Osim toga, Srpska Republika Bosna i Hercegovina (Republika Srpska) bila je samo puki instrument Savezne Republike Jugoslavije, bez ikakve stvarne, političke i vojne samostalnosti, a preko koje je, pored drugih državnih organa, djelovala Savezna Republika Jugoslavija, koja je imala ukupnu i efektivnu kontrolu nad političkim i vojnim rukovodstvom RS-a.[4]

Jedan od strateških ciljeva srpske nacionalističke ideologije, politike i prakse je Bosansko podrinje, kao cjelovit geopolitički prostor, po kome rijeka Drina predstavlja kičmu spajanja teritorija istočne Bosne s Republikom Srbijom, što je i jedan od „strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini".[5]

Cilj ovoga rada je da prikaže i objasni promjene u etničkoj strukturi stanovništva Zvornika u periodu 1991-2013, koje su se desile pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine i počinjenih ratnih zločina.

Zvornik je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Zvorniku

[3] Navedene podatke je pravovremeno, još u toku sudskog procesa, posjedovao Međunarodni sud pravde, ali ih, na žalost, kao i mnoge druge krucijalne dokaze o neposrednom učešću i odgovornosti Savezne Republike Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima, nije uzeo u obzir. http://www.bosnjaci.net/prilog. „Agresija na RBiH i genocid nad Bošnjacima". (Preuzeto: 20. decembra 2016).

[4] Vidi: S. Čekić, *Genocid i istina o genocidu*.; Intervju akademika Smaila Čekića, http://vijesti.ba/clanak/347803/akademik-cekic-naveo-cinjenice-relevantni-dokazi-za-reviziju-presude apsolutno-postoje. (Preuzeto: 16. februara 2017). S. Čekić, *Naučne činjenice o genocidu nad Bošnjacima*, 14-15.

[5] *Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, broj 02-130/92, Banja Luka, 12. maja 1992, „Službeni glasnik Republike Srpske", broj 22, petak, 26. novembar 1993, 866.

su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

Etnička struktura stanovništva Zvornika 1991. godine

Zvornik se nalazi u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine, na istočnim obroncima planine Majevica. Ima povoljan geostrateški položaj jer se u njemu ukrštaju putevi prema Sarajevu, Tuzli i Bijeljini u Bosni i Hercegovini, te prema Beogradu i Novom Sadu u susjednoj Republici Srbiji. Graničio se 1991. godine sa općinama Bratunac i Vlasenica na jugu, Šekovići i Kalesija na zapadu te općinama Ugljevik i Bijeljina na sjeveru. Zvornik izlazi na rijeku Drinu, koja je od iznimnog značaja za njezine stanovnike. Granica sa susjednom Republikom Srbijom čini ga važnom strateškom tačkom. Zvornik je dobro povezan i sa općinama u susjednoj Srbiji: Loznica, Mali Zvornik i Ljubovija.

Nosioci privrednog razvoja Zvornika bila su preduzeća poput Tvornice obuće „Standard“, Fabrike odijela „Alhos“, Tvornica vode „Vitinka“ iz Kozluka, Tvornica glinice „Birač“, Transportno preduzeće „Drina-trans“ i druga. Značajno mjesto u privredi Zvornika imala je poljoprivreda te ugostiteljstvo i turizam.

Bijeljina je imala razvijenu kulturu. Posbno mjesto imala je Narodna biblioteka osnovana 1946. godine i Kino „Drina“, osnovano 1947. godine. Na području općine Zvornik djelovala su kulturno-umjetnička društva „Svetozar Vuković Zarko“ (Zvornik) i Bratstvo i jedinstvo“ (Kozluk). U Zvorniku je od 1960. godine radio i „Narodni univerzitet“, ustanova za kulturu, obrazovanje i prosvjećivanje, a štampani su i novine „Glas sa Drine“ i „Sazvorja“.[6]

Obrazovanje, također, ima dugu tradiciju. U Zvorniku su radile osnovne i srednje državne škole škole, te Podrinjska medresa do 1949. godine, kada je njen rad zabranjen.

U Zvorniku je radio Medicinski centar „5. juli“ koji je imao regionalni karakter i pružao je zdravstvenu zaštitu stanovništvu pet općina. Godine 1991. imao je 743 zaposlenika, od čega 118 ljekara, 25 stomatologa, 9 farmaceuta, 27 viših zdravstvenih tehničara, 330 zdravstvenih tehničara i 234 ostalih.

Zvornik su krasile mnogobrojne građevine izuzetnog historijskog i kulturnog značaja. Treba istaći džamije: Riječanska, Zamlaz i Beksuja te tekije u Redžićima i Kraljevićima. Tu je i Kušlat džamija, te „Hadžibegova kuća“ (kuća

[6] O Zvorniku vidi: Alija Uzunović, *Zvornik: historijska monografija,* Bosanska medijska grupa, BMG, Tuzla 2010, 149. (dalje: A. Uzunović, *Zvornik: historijska monografija*); Vidi i: Sead Selimović, Senaid Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991: demografske i socijalne promjene*, Off-set, Tuzla 2007; Sead Selimović, Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku od 1945. do 1953. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, god. XLVIII, br. 48, Tuzla 2018, 177-204; Sead Selimović, Etnička i obrazovna struktura stanovništva Zvorničkog sreza od 1945. do 1953. godine, *Baština sjeveroistočne Bosne*, br. 11, Tuzla 2019, 31-50.

Ljubović Hasanbega). Pored navedenih objekata treba istaći i graditeljsku cjelinu „Stari grad Zvornik“ i „Jevrejsko groblje“ kao važne spomenike materijalne kulture te Hram sv. Jovana Krstitelja.

Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje i zdravstvo utjecali su da Zvornik bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Zvorniku su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine i Zvornika, prema popisu stanovništva 1991. godine u brojkama, predstavljena je u tabeli 1.[7]

Tabela 1.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Zvornika prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine, u brojkama

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bosna i Hercegovina	4.377.033	1.902.956	1.366.104	760.852	242.682	104.439
Zvornik - općina	81.295	48.102	30.863	122	1.248	960
Zvornik - grad	14.584	8.854	4.235	76	944	475

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci, kojih je bilo 1.902.956 ili 43,48%. Srba je bilo 1.366.104 ili 31,21%, Hrvata 760.852 ili 17,38%, Jugoslavena 242.682 ili 5,54%, ostalih 104.439 ili 2,39% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

U općini Zvornik živjelo je 81.295 stanovnika. Bošnjaka je bilo 48.102 ili 59,17%, Srba 30.863 ili 37,96%, Hrvata 122 ili 0,15%, Jugoslavena 1.248 ili 1,54% i ostalih 960 ili 1,18%.

Grad Zvornik bio je mjesto zajedničkog življenja Bošnjaka, Srba, Hrvata, Jugoslavena i Ostalih. Bošnjaka je bilo 8.854, Srba 4.235, Hrvata 76, Jugoslavena 944 i Ostalih 475.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine i Zvornika, prema popisu stanovništva 1991. godine, u procentima, predstavljena je u tabeli 2.[8]

[7] Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten,* 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7, 127.

[8] Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten,* 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7, 127.

Tabela 2.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Zvornika prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine, u procentima

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bosna i Hercegovina	100	43,48	31,21	17,38	5,54	2,39
Zvornik - općina	100	59,17	37,96	0,15	1,54	1,18
Zvornik - grad	100	60,71	29.04	0,52	6,47	3,26

Podaci u tabeli pokazuju da je u Bosni i Hercegovini 1991. godine bilo 43,48% Bošnjaka, 31,21% Srba, 17,38% Hrvata, 5,54% Jugoslavena i 2,39% Ostalih. U općini Zvornik živjelo je 59,17% Bošnjaka, 37,96% Srba, 1,54% Jugoslavena, 1,18% Ostalih i 0,15% Hrvata. Grad Zvornik bio je do 1991. godine ugodno mjesto za život ljudu različitih vjera, kultura, običaja. U gradu je živjelo 60,71% Bošnjaka, 29,04% Srba, 6,47% Jugoslavena, 3,26% Ostalih i 0,52% Hrvata.

Ovakva etnička struktura stanovništva Republike Bosne i Hercegovine te općine i grada Zvornik bila je uzrokovano različitim faktorima: historijskim, političkim, ekonomskim i drugim. Na području Bosne i Hercegovine i Zvornika, stoljećima su zajedno živjeli ljudi različitih vjera, a kasnije i različitih naroda i kultura. Stanovnici ovoga područja bili su naviknuti na zajedništvo kroz obrazovni, privredni, kulturni i sportski život.

Stanovništvo Općine je živjelo u gradu Zvorniku i još 66 naseljenih mjesta, što se može vidjeti u tabeli 3.[9]

Tabela 3.

Stanovništvo općine Zvornik po naseljenim mjestima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 1991. godine

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
1. Androvići	319	---	314	---	1	4
2. Baljkovica	595	141	451	2	---	1
3. Baljkovica Donja	342	50	289	1	---	2
4. Boškovići	583	61	517	1	2	2

[9] Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten,* 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 127-128.

5. Buložani	241	---	241	---	---	---
6. Čelopek	1.896	119	1763	2	8	4
7. Divič	1.388	1.360	4	4	7	13
8. Đevanje	340	20	305	---	14	1
9. Đulići	1.043	1.022	17	---	---	4
10. Donja Pilica	1.304	3	1.282	2	6	11
11. Donji Lokanj	1.407	---	1.401	---	1	5
12. Drinjača	238	199	---	---	---	1
13. Dugi dio	342	341	---	---	---	1
14. Glodi	1.260	1.177	46	---	4	33
15. Glumina	2.399	2.249	123	---	6	21
16. Goduš	1.150	1.143	---	---	2	5
17. Gornja Pilica	1.104	---	1.096	3	---	5
18. Gornji Lokanj	901	---	898	1	---	2
19. Grbavci Donji	1.058	846	206	1	2	3
20. Grbavci Gornji	939	261	667	---	---	11
21. Gušteri	777	338	430	---	1	8
22. Jardan	1.532	493	1.024	---	14	1
23. Jasenica	950	---	928	---	---	22
24. Jusići	500	427	73	---	---	---
25. Kamenica Donja	1.391	1.354	22	1	13	1
26. Kamenica Gornja	1.609	1.291	306	---	9	3
27. Kiseljak	580	16	532	---	10	22
28. Kitovnice	621	91	527	---	2	1
29. Klisa	617	617	---	---	---	---
30. Kostijerevo	1.230	804	417	---	3	6
31. Kozluk	3.017	2.565	302	3	76	71
32. Kraljevići	1.288	1.232	6	---	6	44
33. Križevići	2.310	2.272	34	---	1	3
34. Kučić Kula	970	657	305	1	6	1
35. Kula Grad	1.120	1.118	---	1	---	1
36. Liješanj	300	---	296	---	---	4
37. Malešići	736	69	664	---	---	3
38. Marčići	197	197	---	---	---	---
39. Međeđa	1.078	1.077	---	---	---	---
40. Mehmedići	238	236	1	---	---	1
41. Nezuk	989	901	83	---	5	---
42. Novo Selo	1.262	1.066	186	---	7	3
43. Pađine	560	---	553	1	1	5
44. Paljevići	355	343	12	---	---	---
45. Petkovci	877	871	6	---	---	---

46. Potočani	344	325	17	---	---	2
47. Rastošnica	2.335	6	2.314	2	1	12
48. Ročević	1.235	---	1.22	---	1	12
49. Rožanj	401	14	384	---	---	3
50. Sapna	1.807	1.722	46	6	14	19
51. Skočić	554	412	107	---	1	34
52. Snagovo	496	97	391	---	2	6
53. Snagovo Donje	800	798	---	---	---	2
54. Snagovo Gornje	1.238	1.194	37	---	---	7
55. Sopotnik	258	189	68	---	---	1
56. Šepak Donji	449	---	446	---	1	2
57. Šepak Gornji	1.964	1.924	18	2	14	6
58. Šetići	741	656	82	---	2	1
59. Tabanci	1.180	113	1.050	---	6	11
60. Trnovica	1.033	1	1.026	1	1	4
61. Tršić	2.097	586	1.490	3	13	5
62. Ugljari	609	65	506	2	18	18
63. Vitinica	3.116	2.900	204	1	5	6
64. Vrela	127	---	127	---	---	---
65. Zaseok	1.445	1.219	209	4	9	4
66. Zelinje	529	---	524	---	4	1
67. Zvornik grad	**14.584**	**8.854**	**4.235**	**76**	**944**	**475**
Zvornik općina	**81.295**	**48.102**	**30.863**	**122**	**1.248**	**960**

Općinu Zvornik činilo je 67 naselja uključujući i grad Zvornik koji je imao 14.584 stanovnika. Osim grada Zvornika, bilo je šest većih naselja u općini, koja su mala više od 2.000 stanovnika. To su bila sljedeća naselja: Vitinica 3.166 stanovnika, Kozluk 3.017, Glumina 2.399, Rastošnica 2.335, Križevići 2.310 i Tršić 2.097 stanovnika. U zvorničkoj općini bilo je 24 naselja koja su imala od 1.000 do 2.000 stanovnika. To su sljedeća naselja: Čelopek 1.896, Divič 1.388, Đulići 1.043, Donja Pilica 1.304, Donji Lokanj 1.407, Glodi 1.260, Goduš 1.150, Gornja Pilica 1.104, Grbavci Donji 1.058, Jardan 1.532, Kamenica Donja 1.391, Kamenica Gornja 1.609, Kostijerevo 1.230, Kraljevići 1.288, Kula Grad 1.120, Međeđa 1.078, Novo Selo 1.262, Ročević 1.235, Sapna 1.807, Snagovo Gornje 1.238, Đepak Gornji 1.964, Tabanci 1.180, Trnovica 1.033 i Zaseok 1.445 stanovnika. Naselja koja su imala manje od 1.000 stanovnika bilo je 36, a to su: Androvići, Baljkovica, Baljkovica Donja, Boškovići, Buložani, Đevanje, Drinjača, Dugi Dio, Gornji Lokanj, Grbavci Gornji, Gušteri, Jasenica, Jusići, Kiseljak, Kitovnice, Klisa, Kučić Kula, Liješanj, Malešići, Marčići, Mehmedići, Nezuk, pađine, Paljevići, Petkovci, Potočani, Rožanj, Skočić, Snagovo, Snagovo Donje, Sopotnik, Šepak Donji, Šetići, Ugljari, Vrela i Zelinje.

Bošnjaci su činili većinu stanovništva u trideset i šest (36) naselja: Divič, Đulići, Drinjača, Dugi Dio, Glodi, Glumina, Goduš, Grbavci Donji, Jusići, Kamenica Donja, Kamenica Gornja, Klisa, Kostjerevo, Kozluk, Kraljevići, Križevići, Kučić Kula, Kula Grad, Marčići, Međeđa, Mehmedići, Nezuk, Novo Selo, Paljevići, Petkovci, Potočani, Sapna, Skočić, Snagovo Donje, Snagovo Gornje, Sopotnik, Šepak Gornji, Šetići, Vitinica, Zaseok i Zvornik grad.

Srbi su činili većinu stanovništva u trideset i jednom (31) naselju: Androvići, Baljkovica, Baljkovica Donja, Bošković, Buložani, Čelopek, Đevanje, Donja Pilica, Donji Lokanj, Gornja Pilica, Gornji Lokanj, Grbavci Gornji, Gušteri, Jardan, Jasenica, Kiseljak, Kitovnice, Pađine, Rastošnica, Ročević, Rožanj, Snagovo, Šepak Donji, Tabanci, Trnovica, Tršić, Ugljari, Vrela i Zelinje.

Međutim, treba istaći veoma važnu činjenicu, a to je da su u svim zvorničkim naseljima zajedno živjeli ljudi različitih vjera i etnosa. Nije bilo niti jednog naselja u kojem su živjeli pripadnici samo jednog naroda.

Pripreme za okupaciju Bosanskog podrinja

Bosansko podrinje i općina Zvornik bili su od iznimnog strateškog značaja u velikosrpskim planovima jer su predstavljali dio teritorije koja je povezivala srpsko stanovništvo Bosne i Hercegovine sa susjednom državom Srbijom.

Rukovodstvo Srpske Demokratske Stranke (SDS), na čelu sa radovanom Karadžićem,[10] trebalo je da provede u djelo planove Slobodana Miloševića i Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) o stvaranju etnički čistih prostora i države u kojoj će živjeti samo Srbi. Pošto je u općini Zvornik bilo 59,17%, a u gradu 60,71% Bošnjaka, onda je taj prostor kao i cijelo Bosansko podrinje trebalo „etnički očistiti“.

Naoružavanje Srba u Bosanskom podrinju bilo je u vrhu prioriteta SDS-a. U aprilu 1991. godine, nakon sjednice Glavnog odbora SDS-a na kojoj je Radovan Karadžić praktično objavio rat uz obrazloženje da je Srbima preostala samo „Velika Srbija“, sastanak su održali i trojica SDS-ovaca zaduženih za istočnu Bosnu: Miroslav Deronjić, Goran Zekić i Rajko Dukić. Na tom sastanku Rajko Dukić je rekao da je političko rukovodstvo SDS-a u Bosni i Hercegovini donijelo odluku da se Srbi u Bosni i Hercegovini naoružaju. Dalje im je prenio da je lično Radovan Karadžić ubijedio Slobodana Miloševića, koji je u to vrijeme bio predsjednik SFRJ, da naoruža Srbe u Bosni i Hercegovini. Dukić je rekao Deronjiću i Zekiću da će oni biti zaduženi za područje Srebrenice i Bratunca.[11]

[10] Vidi: Meldijana Arnaut Haseljić, Procesuiranje u predmetu Radovan Karadžić-ICTY IT-95-5/18, *Historijski pogledi,* god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 235-257. (https://doi.org/10.52259/historijski pogledi.2021.4.5.235).

[11] Arhiv ICTY, Predmet IT-02-61, Predmet: Miroslav Deronjić, Presuda Pretresnog vijeća od 30. marta 2004; Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54, Predmet: Slobodan Milošević, Izjava svjedoka

Početkom maja 1991. godine, Miroslav Deronjić i Goran Zekić sastali su se s Mihaljem Kertesom u Beogradu i tu je dogovorena prva isporuka oružja za Bratunac. Miroslav Deronjić je lično učestvovao u toj isporuci oružja. Kertes je na tom sastanku rekao da je političko i državno rukovodstvo SFRJ odlučilo da će područje 50 kilometara od rijeke Drine biti srpsko. U Milićima je formiran centar za raspodjelu oružja. Uloga Srbije u naoružavanju srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini kristalno je jasna.[12]

Čelnici SDS su u saradnji sa obavještajno-sigurnosnim organima Srbije i tzv. JNA, širom Bosne i Hercegovine sijali strah i stvarali haos. Stvarano je haotično stanje u svim segmentima života: blokiran je rad mnogih preduzeća, mnogi rukovodioci su smjenjivani ili otpuštani sa posla, otpuštani su ili smjenjivani rukovodioci organa uprave. Osim toga, vršena su ubistva, posebno Bošnjaka na teritoriji tzv. SAO a SDS je zabranio bilo kakve istražne aktivnosti na rasvjetljavanju ubistava i kažnjavanju počinilaca.[13]

Namjera SDS-a i Radovana Karadžića[14] bila je da se provede genocid nad Bošnjacima. S tim u vezi Radovan Karadžić, predsjednik SDS-a, je u u telefonskom razgovoru sa Gojkom Đogom 12. oktobra 1991. godine kazao da će Bošnjaci nestati, da će nestati sa površine zemlje, da će biti „krvi do koljena“, da će to biti „pokolj krvavi“. Radovan Karadžić je ponovio svoje prijetnje 13, 14. i 15. oktobra 1991. godine. „ (...) Za dva – tri dana Sarajevo će nestati i biće pet

Miroslava Deronjića. Vidi: Vahid Karavelić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu: Sjeveroistočna Bosna 1991. do 1992,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004. (dalje: V. Karavelić, *Agresija na BiH*); Edina Bećirević, *Na Drini genocid*: *istraživanje organiziranog zločina u istočnoj Bosni,* Buybook, Sarajevo 2009. (dalje: E. Bećirević, *Na Drini genocid*); Husejin Omerović, *Žrtve genocida na području Vlasenice 1992-1995,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2016. (dalje: H. Omerović, *Žrtve genocida na području Vlasenice*); Sead Selimović, Izet Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995,* Bosanski kulturni centar, Tuzla 2017, 415-418. (dalje: S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*). Vidi i: Sead Selimović, Bratunac od 1991. do 2013. godine: promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima, *Arhivski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2020, 147-171.

[12] U slučaju Haško tužilaštvo protiv Slobodana Miloševića iznijeti su brojni dokazi kao potpora ovoj tezi. Naime, jedan od bliskih saradnika Slobodana Miloševića, svjedok koji je protiv Miloševića svjedočio pod šifrom B-129, potvrdio je jedinstvo i izvanrednu koordinaciju svih srpskih snaga u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Svjedok B-129 bio je je prisutan kada je Slobodan Milošević naglasio da Arkan mora biti pod kontrolom, te dodao: „Sad su nam potrebni takvi ljudi, ali niko ne sme da pomisli da je jači od države.“ Vidi: Arhiv ICTY, „Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude“, Predmet IT-02-54, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, paragraf 306, 109; Vidi: E. Bećirević, *Na Drini genocid*; Vidi i: Sead Selimović, Vlasenica od 1991. do 2013. godine: promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem rata protiv Republike Bosne i Hercegovine, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 188-216. (https://doi.org/10.52259/historijski pogledi.2021.4.5.188).

[13] Senija Milišić, Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva 1992-1995 (metodi, pravci, statistički pokazatelji), *Historijski pogledi*, god. II, br. 2, Tuzla 2019, 384. (dalje: S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*).

[14] O ratnom zločincu Radovanu Karadžiću vidi: Robert J. Donia, *Radovan Karadžić – uzroci, postanak, i uspon genocida u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo 2016.

stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani“, rekao je Karadžić. Svoje prijetnje ponovio je i u Skupštini Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 14. oktobra 1991. godine. „(...) Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite, da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje“, prijetio je Karadžić.[15]

Predsjednik SDS Radovan Karadžić, bio je ubijeđen da se Bošnjaci u ratu ne mogu odbraniti i da će nestati sa lica zemlje. Njegovu politiku slijedili su predsjednici općinskih odbora SDS širom Bosne i Hercegovine.

Poslanici SDS i Srpskog pokreta obnove (SPO) su 24. oktobra 1991. godine u Sarajevu donijeli Odluku o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.[16] Nelegalna odluka bila je jasan znak u kome pravcu će ići politika SDS u Bosni i Hercegovini. Na istoj sjednici donesena je i Odluka o raspisivanju i provođenju plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 9. i 10. novembra 1991. godine, na kojem se srpski treba da izjasni o pitanju da li je „saglasan sa odlukom Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, od 24. oktobra 1991. godine, da srpski narod ostane u zajedničkoj državi Jugoslaviji, sa Srbijom, Crnom Gorom, SAO Krajina, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem, te drugim koji se za taj ostanak izjasne.“[17] Bio je očito i potpuno jasno da se na ovaj način stvara „Velika Srbija“. Kada je SDS, 26. oktobra 1991. godine u Banja Luci, objelodanio naređenje o nasilnom preuzimanju vlasti i zadacima u ratnim uslovima, bilo je potpuno jasno da je rat kao opcija neizbježan.[18]

Nelegalna Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini je 21. novembra 1991. godine donijela odluku o verifikaciji proglašenih srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini, čime je počelo zaokruživanje tzv. „srpskih prostora“.[19] Dana 9. januara 1992. godine u Sarajevu je donesena Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine. U

---

[15] Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54-T, Pred pretresnim vijećem III, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, drugi pretpretresni podnesak tužilaštva (Optužnice u vezi sa Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom), 31. maj 2002, paragraf 61 i 200, napomena 400; Vidi i: *Miloševiću dokazan genocid u Bosni: Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 143.

[16] AIIZ, Fond SDS, inv. br. 490/4. *Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 24.10.1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1700-1702.

[17] AIIZ, Fond SDS, inv. br. 490/4. *Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 24.10.1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1700-1702; Vidi i: „Vikend za glasanje“, *Oslobođenje,* br. 15584, Sarajevo, srijeda, 6. novembar 1991, 5; S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus,* 68.

[18] AIIZ, Fond SDS, inv. br. 3-1171. *Naredba SDS,* Sarajevo, 26.10.1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1703-1704.

[19] AIIZ, Fond SDS, inv. br. 491/5, *Odluku o verifikaciji proglašenih srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini* Sarajevo, 21.11.1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1705-1707.

tački 2 Deklaracije, piše da se „Republika nalazi u sastavu Savezne države Jugoslavije kao njena federalna jedinica.[20]

Bio je to potpuno nelegalan čin pošto tada važeći Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine to nije dopuštao. Osim toga, Deklaracija je donesena od strane nelegalne tzv. Skupštine srpskog naroda. Iza ove paradržavne tvorevine stajala je u stvari Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), koja je bila u procesu raspadanja, odnosno režim Slobodana Miloševića.

Političke i druge aktivnosti SDS i bosanskih Srba pratile su i aktivnosti JNA, a sve to je koordinirano iz centra u Beogradu. JNA je postepeno, pod plaštom vojnih vježbi, zauzimala i kontrolirala strateški važne pravce, ključne putne komunikacije, mostove, dominantne objekte, centre veze, televizijske i radio predajnike i repetitore. Ove aktivnosti JNA i raspored jedinica ukazao je na činjenicu da je i prije zvaničnog početka rata i agresije Bosna i Hercegovina bila okupirana, te da su mjesta u kojima su Bošnjaci činili većinski dio stanovništva, bila stavljena u okruženje.[21]

JNA je povlačenjem iz Slovenije i Hrvatske bil raspoređena na teritoriji Bosne i Hercegovine, gdje je bilo raspoređeno devet korpusa.[22] Uz sve ovo JNA je formirala i naoružavala „dobrovoljačke jedinice“, kao i „srpsku TO“ i tzv. „Vojsku republike srpske“.

„Za stvaranje države srpskog naroda i njene oružane sile, uloga JNA je najznačajnija“, isticao je Veljko Kadijević. On je, također, smatrao da komande i jedinice JNA čine kičmu za „VRS“ sa kompletnim naoružanjem i opremom.[23]

Početkom 1990. godine TO BiH je stavljena pod komandu GŠ JNA te joj je oduzeto naoružanje koje je bilo raspoređeno na područja gdje su bosanski Srbi bili većina. Osim toga, Vijeće sigurnosti UN je donijelo Rezoluciju o embargu na naoružavanje Bosne i Hercegovine. Ove činjenice pogubno su djelovale na Bošnjake i odbranu Bosne i Hercegovine.[24]

---

[20] Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, *Javnost, list srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, 1; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1718-1720. Sve odluke tzv. Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (Republike Srpske) bile su nelegalne. O tome vidi: Omer Ibrahimagić, *Politika secesije bosanskih Srba*, Monos, Gračanica 2018; Vidi i: Denis Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini (1804-2020),* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021, 242-256.

[21] Vidi: S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 385; Vidi i: Mesud Šadinlija, Neki aspekti djelovanja Vojske Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu na području srednjeg Podrinja, *Historijski pogledi*, god. IV, br. 5, Tuzla 2021, 217-234. (https://doi.org/10.52259/historijski pogledi.2021.4.5.217).

[22] *Drinski korpus 1992-1995,* Vojna ekspertiza. Br. 06-01/6-6.1-328/01, od 14. 02. 2001.

[23] Veljko Kadijević, *Protiv udar: Moje viđenje raspada Jugoslavije,* Beograd 2010, 148-162. (dalje: V. Kadijević, *Protiv udar*).

[24] Reorganizacijom OS SFRJ, TO je stavljena pod komandu JNA. Shodno tome GŠ JNA je donio 14. 5. 1990. godine naredbu str. pov. br. 19-1, a na osnovu iste komanda 1. VO donosi 15.5.1990. naredbu str. pov. br. 1-190, „kojom reguliše preuzimanje, smještaj i čuvanje kompletnog naoružanja i municije od TO u magacine JNA,“ Faid Hećo, *Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 2005, 285-286. „Nakon intenzivnog angažmana

Nakon referenduma prvoga marta 1992. godine JNA je pokazala svu svoju brutalnost i dodatno ispresijecala komunikacije, zauzela mnoge tvornice, i zajedno sa srpskim „dobrovoljcima i paravojskom" postavila barikade. Barikade su postavili mahom u gradovima u kojima Srbi nisu uspostavili svoju vlast. Širom Bosne i Hercegovine „incidenti" se redaju kao na filmskoj traci, a najviše ih izazivaju pripadnici JNA i „paravojska." Žele se isprovocirati situacije kako bi došlo do upotrebe vatrenog oružja od strane Bošnjaka.[25]

Maltretiranje naroda, ubistva, paljenje i miniranje poslovnih prostora i radnji u vlasništvu nesrba, bili su česta pojava početkom 1992. godine, a naročito nakon prvoga marta 1992. godine kada je sve intenzivirano. Stoga su mnogi Bošnjaci i drugi nesrbi napustili svoje domove i otišli u inostranstvo ili u gradove gdje je legalna vlast bila dominantna. Na ovo su uticali i učestali pozivi za mobilizaciju u rezervni sastav JNA na koje se Bošnjaci većinom nisu odazivali. Neodazivanje pozivu na mobilizaciju podrazumijevalo je gubitak radnog mjesta, a nerijetko i stanarskog prava.

Nakon ovako temeljnih priprema, okupacije zemlje, dogovora između Srba i Hrvata (iz Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine), posebno onoga u Gracu, te odluke Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini kojom su definirani „strateški ciljevi", na red je došlo etničko čišćenje i uništavanje Bošnjaka i svega što je bošnjačko i muslimansko u Bosni i Hercegovini.[26]

Abdulah Kovačević – prva žrtva u sjeveroistočnoj Bosni

Prva žrtva nadolazeće agresije u sjeveroistočnoj Bosni bio je magistar ekonomskih nauka Abdulah Kovačević[27] iz naselja Vražići u općini Lopare. Bio je predsjednik Muslimanske bošnjačke organizacije (MBO) u Bijeljini i uposlenik Termoelektrane „Ugljevik". Živio je u Bijeljini i upozoravao na narastajući srpski nacionalizam i šovinizam. Autor je elaborata o društvenoj i ekonomskoj opravdanosti formiranja općine Čelić. U svojim istupima zalagao se

Evropske zajednice u prvoj polovini 1991. na pokušaju rješavanja krize u jugoslaviji i potpunog neuspjeha, ista 5. 7. 1991. godine uvodi embargo na uvoz oružja u SFRJ i zamrzava svu finansijsku pomoć". Vlada SAD se pridružuje embargu 8. 7. 1991. godine, a Vijeće sigurnosti UN Rezolucijom 713 od 25. 9. 1991. godine uvodi embargo na isporuke oružja i vojne opreme za sve republike bivše SFRJ; S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 386.

[25] General Kadijević kaže: „...zadatke treba izvršavati u okviru sprečavanja međunacionalnoih sukoba uz svjesno dozvoljavanje da neprijatelj prvi napadne." V. Kadijević, *Protiv udar*, 93. i 127.

[26] S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 387.

[27] Abdulah Kovačević rođen je 3. maja 1954. godine od oca Avde i majke Aiše. Osnovnu školu završio je u Vražićima, a srednju u Brčkom. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Subotici, postdiplomski studij završio je u Ljubljani, a na Beogradskom univerzitetu pripremao je doktorsku disertaciju. Objavio je pedeset naučnih radova iz oblasti ekonomije, a svoje osvrte na predratnu političku situaciju objavljivao je u mnogim novinama. Za života je objavio zbirku poezije pod naslovom "Zlatne kiše", a posthumno je objavljena njegova zbirka poezije "Bosnoljublje". U njoj naslućuje svoju smrt stihovima: "Umrijeti majko hoću da ne bude Bosna RAM, što ostalo od života, bilo bi me živjet' sram".

za nezavisnu i suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Zbog toga je postao „meta“ antibosanskih, velikosrpskih snaga koje su na ovome području bile izuzetno snažne.

Rezervisti Jugoslavenske narodne armije (JNA) kidnapovali su ga 29. novembra 1991. godine iz njegovoga voćnjaka u Vražićima. Potraga policije iz Lopara, Tuzle i Sarajeva nije urodila plodom, a njegov nestanak izazvao je proteste u Vražićima, Čeliću te ispred zgrade Općine Lopare. Unakaženo Kovačevićevo tijelo pronađeno je 5. januara 1992. godine na brdu Žunovo nedaleko od Vražića. Pronašla ga je grupa lovaca na teško pristupačnom terenu.[28]

Istražni sudija Višeg suda u Tuzli Tomislav Ljubić je, u ponedjeljak, 6. januara 1992. godine, izvršio uviđaj na mjestu gdje je pronađeno tijelo. Potom je izvršena i obdukcija. „Smrt pokojnog Abdulaha Kovačevića je nasilna i nastupila je neposredno usljed oštećenja po život važnih centara u gornjem segmentu vratne kičme i produžene moždine. Ova oštećenja po život važnih centara nastala su u sklopu preloma, odnosno rastave vratne kičme, a do čega je došlo usljed jakog i naglog opružanja prema unazad, kada i nastaje prelom trtastog nastavka donjeg segmenta vratne kičme. Eventualno blagovremeno pružanje ljekarske intervencije ne bi moglo spriječiti smrt istog“ – stoji, između ostalog, u saopštenju sudskog obducmenta.[29]

Ubistvo Abdulaha Kovačevića izazvalo je ogorčenje kod njegove porodice i građana Vražića, Čelića, Humaca, Koraja i drugih mjesta ovoga dijela Bosne i Hercegovine. Posebno je uznemiravala činjenica da ubice nisu bile pronađene i sankcionirane. Bilo je to vrijeme kada su pod patronatom Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine (SDS) zaokruživane i proglašavane tzv. srpske autonomne oblasti u Bosni i Hercegovini, među kojima i tzv. Srpska autonomna oblast Sjeveroistočna Bosna (kasnije SAO Semberija i Majevica) koja je proglašena 19. septembra 1991.godine.

Poslije pronalaska tijela Abdulaha Kovačevića politička situacija u ovome dijelu Bosne i Hercegovine se usložnjavala. Muslimanska bošnjačka organizacija, stranka čiji je član bio Abdulah Kovačević, izdala je zvanično saopštenje u kojem je tvrdila da se radi o „političkom ubistvu“ jer se ubijeni Kovačević zalagao u svojim istupima za suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu.[30]

---

[28] „Ko su ubice?“, *Front slobode,* god. XLIX, broj 3171, Tuzla, petak, 10. januara 1992, 6.; Vidi i: „Pronađeno tijelo Abdulaha Kovačevića“, *Oslobođenje,* god. XLIX, broj 15642, Sarajevo, utorak, 7. januara 1992, 20.

[29] „Ko su ubice?“, *Front slobode,* god. XLIX, broj 3171, Tuzla, petak, 10. januara 1992, 6. Na zahtjev porodice Abdulaha Kovačevića vršena je i reobdukcija leša. Reobdukciju su izvršili prof. dr. Ilijas Dobrača iz Sarajeva, dr. Ljubomir Cukić iz Doboja i prof. dr. Zdenko Cihlaž iz Tuzle. Oni su napisali, prema navodima *Osobođenja*, da Abdulah Kovačević „nije ubijen, nego je umro od zadesne smrti, ili je stradao nesretnim slučajem“. „Zadesna smrt ili nesrećan slučaj“, *Oslobođenje,* god. XLIX, broj 15653, Sarajevo, subota, 18. januara 1992, 16. Međutim, malo ko je vjerovao u profesionalnost ovih stručnjaka.

[30] „Ko su ubice?“, *Front slobode,* god. XLIX, broj 3171, Tuzla, petak, 10. januara 1992, 6.

Abdulah Kovačević ukopan je 12. januara 1992. godine u Vražićima, uz prisustvo „više od 10.000 ljudi s područja sjeveroistočne Bosne“. U ime Muslimanske bošnjačke organizacije od Kovačevića se oprostio akademik Muhamed Filipović. On je, između ostaloga, istakao:

> *Iz sudbine Abdulaha Kovačevića vidite sa kakvim se zlom mi suočavamo. Zbog toga vas pozivam na opreznost i slogu, pozivam vas da čuvate jedni druge, da se svi zajedno izborimo za našu Bosnu i Hercegovinu koju žele da nam rastoče. Pozivam vas da budemo zajedno, bez obzira na politička uvjerenja*.[31]

Osim akademika Muhameda Filipovića, od Abdulaha Kovačevića se oprostio i Irfan Ajanović, ispred Stranke demokratske akcije (SDA), ukazavši „na potrebu suživota i sloge na ovim prostorima, uprkos tragičnoj sudbini Kovačevića.“[32]

Međutim, tu zlu nije bio kraj. Pripremalo se mnogo veće zlo za stanovnike ovoga kraja.

Okupacija Zvornika, ratni zločini i etničko čišćenje

Zvornik je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bila meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Zvorniku su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

U Bosni i Hercegovini je 1991. godine živjelo 43,48% Bošnjaka, 31,21% Srba, 17,38% Hrvata, 5,54% Jugoslavena i 2,39% Ostalih. U općini Zvornik živjelo je 59,17% Srba, 31,17% Bošnjaka, 4,59% Ostalih, 4,56% Jugoslavena i 0,51% Hrvata. U gradu Bijeljini je 1991. godine živjelo 52,24% Bošnjaka, 28,70% Srba, 9,48% Jugoslavena i 8,57% Ostalih.[33]

Bošnajci su imali i većinsko vlasništvo nad zemljištem u općini Zvornik. U njihovome vlasništvu bilo je 277,70 km^2 ili 75.05% zemljišta, dok je u vlasništvu Srba bilo 92,30 km^2 ili 24,95% zemljišta.[34]

---

[31] „Sloga uprkos zlu“, *Front slobode,* god. XLIX, broj 3172, Tuzla, utorak 14. januara 1992, 3.
[32] *Isto*.
[33] Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten,* 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7, 127.
[34] *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 33.

Ovakvom etničkom strukturom stanovništva Bosne i Hercegovine i Zvornika nisu bili zadovoljni politički predstavnici Srba u Bosni i Hercegovini. Oni su to i javno isticali, posebno naglašavajući činjenicu da zajdnički život nije moguć i da je neophodno „etničko razdvajanje", da ima „previše" Bošnjaka („Muslimana"), te da oni nisu narod i nacija.

Na sjednici tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 25. februara 1992. godine, Rajko Dukić iz Milića je govorio o demografiji u Bosni i Hercegovini i rekao da su „Muslimani" na putu da postanu apsolutna većina u Bosni i Hercegovini. Rekao je da su prema popisu stanovništva iz 1971. godine „Muslimani" činili 39% stanovništva Bosne i Hercegovine, a Srbi 37%, dok su ti podaci za 1981. godinu iznosili 39%, odnosno 32%. Iznio je tezu da će „Muslimani" do 2001. godine činiti 51% stanovništva. Pozvao je na uspostavljanje najmanje 15 do 20 srpskih opština, tvrdeći da je tadašnja podjela Bosne i Hercegovine po opštinama prevaziđena i da ide na štetu srpskog naroda.[35]

Na istoj sjednici, Vojislav Kuprešanin je rekao sljedeće:

> *Dakle, ja nisam ni za bilo kakvu zajedničku instituciju zajedno s Muslimanima i Hrvatima Bosne i Hercegovine. Lično smatram da su oni nama prirodni neprijatelj. Vi već znate šta su prirodni neprijatelji, i, da mi više nikada ne možemo živjeti zajedno, niti možemo bilo šta zajednički raditi.*[36]

Na sjednici tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, održanoj 18. marta 1992. godine, Momčilo Krajišnik, predsjednik te Skupštine, posebno se osvrnuo na potrebu da se započne s onim što je dogovoreno, naime s etničkim razdvajanjem na terenu, i na potrebu da se počne „utvrđivati teritorija". Krajišnik je rekao da bi bilo „dobro strateški učiniti jednu stvar: početi ovo što smo se dogovorili – etničko razdvajanje na terenu".[37]

Govoreći na Dvadeset četvrtoj sjednici tzv. Skupštine Republike srpske, 8. januara 1993. godine, Momčilo Krajišnik je rekao:

> *Skupština je zauzela stav da su Muslimani komunistička tvorevina i da predstavljaju vjersku skupinu turske orjentacije (…) Oni su nevjernici, narod koji nije narod, odnosno narod koji hoće da bude narod i nema nikakve argumente za naciju.*[38]

Članovi tzv. Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine (od 12. avgusta 1992. tzv. Skupštine Republike srpske) su u svojim javnim nastupima

[35] Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 60.
[36] Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996,* Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu, University Press, Sarajevo 2012, 36. (dalje: R. Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996).* Vidi i: Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 60.
[37] Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 62.
[38] R. Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996,* 40.

negirali etnički i nacionalni identitet Bošnjaka, dehumanizirali ih, diskreditirali, degradirali, marginalizirali te tako pripremali teren za etničko čišćenje i genocid.

S tim u vezi nastao je, „najkasnije 24. oktobra 1991. godine“, „Udruženi zločinački poduhvat (UZP)“[39], koji je „postojao tokom cijelog perioda sukoba u Bosni i Hercegovini, do potpisivanja Dejtonskog sporazuma 1995. godine.“[40]

Cilj UZP-a bio je „trajno uklanjanje bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva sa teritorije planirane srpske države sredstvima koja su obuhvatala činjenje zločina,“ kao što su progoni, ubistva, mučenja itd.[41]

Predsjednik Srbije Slobodan Milošević bio je dio „udruženog zločinačkog poduhvata“ u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Zajednički zločinački cilj dijelilo je više političko, vojno i policijsko rukovodstvo u Srbiji, SAO Krajini, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem i Republici Srpskoj, sa ključnim članovima, između ostalih i koji su varirali ovisno o području i vremenu izvršenja zločina, a to su Slobodan Milošević, Radmilo Bogdanović, Radovan Stojičić Badža, Mihalj Kertes, Milan Martić, Milan Babić, Goran Hadžić, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić i Željko Ražnatović Arkan.[42]

Navedene činjenice pokazuju da je Srbija, između ostaloga, odgovorna za ratne zločine počinjene u Republici Bosni i Hercegovini.

Prva na „udaru“ velikosrpske politike bila je Bijeljina. Počelo je 31. marta 1992. godine, oko ponoći, kada je snažna eksplozija probudila stanovnike Bijeljine. Eksploziju je izazvala bomba bačena u kafić „Istanbul“, koji je bio u vlasništvu Izeta Ahmića. Kafić se nalazio kod Autobuske stanice u Bijeljini, u

[39] (...) Udruženi zločinački poduhvat (UZP) je novi oblik suučestvovanja u zločinu koji je uveo Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Počinjeni zločini se promatraju kao sistem, tj. kao planiran i postavljen cilj koji se ostvaruje kroz sistem države. U ostvarenje planiranog cilja uključen je državni ili paradržavni sistem, njegove institucije i funkcioneri, od najviših do najnižih razina. Čak, može se utvrditi da je cijeli državni sistem prilagođen i podređen planiranom zločinačkom cilju. To znači da je to sistem u kome jedan čovjek u državi ili veoma mali broj ljudi donosi odluke i cijeli sistem podređuje dogovorenom zločinačkom cilju. Planiranje i provođenje tog cilja krije se od javnosti, na njega nemaju uticaja ni legalni državni i politički organi. Oni su u tom segmentu donošenja državnih odluka suspendirani. Običajno pravo poznaje oblike udruživanja pri izvršenju zločina, ali su ta udruživanja ograničenog dometa i zločini koje izvršavaju su također ograničeni. Pojedinci se mogu udružiti protiv nekoga, nekog drugog udruženja ili grupe nad kojima žele izvršiti zločin (partnerskog, konkurentskog i sl) ali to suučestvovanje u zločinu nije sistem i nije državni plan. UZP utvrđen na prostoru bivše Jugoslavije je državni sistem zločina koji država ili njeni najviši funkcioneri planiraju i pretvaraju u sistem. On je usmjeren protiv druge države, protiv cijelog jednog naroda ili dijelova naroda, protiv cijelog jednog društva. On nije usmjeren samo na neku ograničenu skupinu. (...). Vidi: Ivo Komšić, Udruženi zločinački poduhvat (UZP) – Što je to?, *https://www.autograf.hr/udruzeni-zlocinacki-poduhvat-uzp-sto-je-to-1/.* (Preuzeto: 10. 8.2021).

[40] O tome vidi: Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 47.

[41] *Isto.*

[42] Arhiv Internacional Residual Mechanism for Criminal Tribunals, Predmet broj MICT-15-96-T (Predmet Jovica Stanišić-Franko Simatović), Presuda, Hag, 30. 06. 2021, 160.

kojem se uglavnom skupljala bošnjačka omladina. Tom prilikom je šest osoba bilo povrijeđeno. Bombu je bacio Aleksandar Zekić iz semberskog sela Gojsovci.[43]

Bijeljina je prvoga aprila 1992. godine bila napadnuta od strane tzv. „srpskih snaga".[44] Meta napada bili su Bošnjaci, Albanci, Romi i drugi nesrbi, koji nisu bili svjesni šta se dešava u njihovome gradu. Ubijani su u svojim kućama, stanovima, džamiji. Masakrirani su i na Ramazanski bajram, 4. aprila 1992. godine. Okrutnošću se posebno isticala tzv. Srpska dobrovoljačka garda (SDG), specijalna jedinica Službe državne bezbijednosti Srbije, koju je predvodio Željko Ražnatović Arkan, i koja je bila pod direktnom komandom režima Slobodana Miloševića u Srbiji, te „Mirkovi četnici" koje je predvodio Mirko Blagojević.[45] Pod Arkanovu komandu stavila se općinska vlast, policija, vojska, sudstvo, Teritorijalna odbrana. Bijeljina je bila okupirana.

Slike zločina sa bijeljinskih ulica, brzo su obišle svijet, ali na slike užasa međunarodna zajednica nije reagirala.

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine uputilo je u Bijeljinu delegaciju u kojoj su bili: Fikret Abdić i Biljana Plavšić, članovi Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Miodrag Simović, potpredsjednik Vlade, Jerko Doko, ministar odbrane Bosne i Hercegovine i Dobrašin Praščević, general JNA. Nakon obilaska grada, Biljana Plavšić se pred televizijskim kamerama „zahvaljuje" Željku Ražnatoviću Arkanu i proglašava „oslobođenje" Bijeljine.[46]

Bijeljina je bila generalna proba za rat, ubistva, ratne zločine i genocid koji su ubrzo uslijedili u Bosni i Hercegovini.

Među izvršiocima zločina u Bijeljini ili među onima koji su znali za zločine „bili su: lokalni Krizni štab; pripadnici Vojske Republike Srpske (VRS), uključujući Istočnobosanski korpus VRS-a; pripadnici lokalne milicije pod komandom Predraga Ješurića, koji je do jula 1992. godine bio načelnik Centra službe bezbijednosti (CSB-a), a kasnije pripadnik MUP-a RS u Bijeljini; Specijalna jedinica Duška Malovića; ljudi koje je predvodio Vojkan Đurković i među kojima su povremeno bili lokalni milicioneri; i paravojne snage, uključujući Arkanove Tigrove, Mauzerove Pantere, kao i Bele orlove."[47]

---

[43] S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, 114.

[44] Pojam „srpske snage" koristio je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ/ICTY). Pod ovim pojmom podrazumijevaju se jedinice tzv. Vojske Republike srpske, Policije Republike srpske, Jugoslavenska narodna armija (JNA), Vojska Jugoslavije (VJ), Jedinice pod kontrolom Službe državne bezbijdnosti Srbije, paravojne jedinice iz Srbije i Bosne i Hercegovine, te lokalne jedinice tzv. Srpske Teritorijalne odbrane.

[45] Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 274.

[46] Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54, Predmet Slobodan Milošević, svjedok B-1493, četvrtak, 10. april 2003.

[47] Arhiv ICTY, Predmet IT-08-91-T, Predmet protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, 274. Više knjiga o ratnim zločinima u Bijeljini napisao je Jusuf Trbić, pisac i novinar. Bio je direktor „Radio Bijeljina". Vidi: Jusuf Trbić, *Gluho doba,* BZK Preporod, Bijeljina 2005; Jusuf Trbić, *Majstori*

Samo u toku mjeseca aprila 1992. godine u Bijeljini su ubijena najmanje 93 civila (81 Bošnjak, 8 Albanaca, 3 Srbina i 1 Hrvat).[48] Od 31. marta do 6. aprila 1992. godine, ubijeno je najmanje 55 civila.[49]

Pokolj civila u Bijeljini, u prvim danima aprila 1992. godine, pokazao je kako će se stvari odvijati. Otimanje vlasti, istjerivanje s posla, privođenja, naizgled nasumična i nemotivisana ubistva bespomoćnih, noćna odvođenja, izbacivanje iz stanova, pljačke, silovanja, ponižavanja svih vrsta, logori i prisilni rad, stalni i neprekinuti teror, bjesomučna propaganda, postali su svakodnevnica u Bijeljini.

Tzv. „srpska vlast“ nezakonito je „privodila“ i ubijala nedužne građane Bijeljine, prije svih, ugledne Bošnjake. Tako je priveden i ubijen Salko Nargalić Ćosa, poznati bijeljinski bokser iza kojega su ostali supruga Hanumka i djeca Omer i Amra. Priveden je i ubijen Asim Fidahić, koji je poticao iz ugledne begovske porodice i koji je imao kafić u Bijeljini. Ubijen je u centru grada ispred kuće Alije Zejnilagića. Ubijeni su i mnogi drugi: djeca, žene, starci.[50]

U Bijeljini su na dan 24. septembra 1992. godine ubijena 22 civila iz porodica Sarajlić (12), Malagić (5), Sejmenović (4), Denjagić (1).[51] Bio je to masakr u kojem su u samo jednome danu ubijene cijele porodice. Niko nije bio pošteđen. Čak ni djeca.

Na vijesti o ratnim zločinima u Bijeljini nije bilo reakcija „međunarodne zajednice“, i ako su ubijani civili i ako je Bijeljina bila izvan zone ratnih dejstava. Vlasti tzv. Republike srpske mogle su nastaviti etničko čišćenje Bijeljine i drugih gradova u Bosanskom podrinju, ali i u cijeloj Republici Bosni i Hercegovini.

Radovan Karadžić je u javnim nastupima isticao da je njegov cilj uspostavljanje „jedne države za sve Srbe”. U intervjuu za list „Ilustrovana Politika” objavljenom 20. januara 1992, na pitanje o srpskoj strategiji je odgovorio: „Nema više povlačenja. Boricemo se.” A na pitanje koliko će daleko ići, odgovorio je: „Dok ne postignemo Karađorđev cilj – ujedinjenje svih Srba i dok ne dovršimo borbu.” Uskoro se ponovo oglasio i priznao: „Nema povratka na jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu. Došlo je vrijeme da se srpski narod organizira kao cjelina, ne gledajući na administrativne granice.” Prije nego što je postao predsjednik „krnje Jugoslavije” Dobrica Ćosić je otvoreno govorio da

---

mraka, knj. 1 i 2, BZK Preporod, Bijeljina 2007; Jusuf Trbić, *Istine i laži* , BZK Preporod, Bijeljina-Sarajevo, 2013.

[48] Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, knjiga 4, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo 2012, 522-554. (dalje: M. Tokača, *Ljudski gubici u BiH*).

[49] M. Tokača, *Ljudski gubici u BiH*, 522-554. O žrtvama u Bijeljini vidi: Spisak ubijenih bijeljinskih civila 1992-1995, https://preporodbn.com/. (Preuzeto: 7.8.2021). Na pomenutom spisku se, na dan 07. 08. 2021. godine, nalazi 361 ime. (dalje: *Spisak ubijenih bijeljinskih civila 1992-1995*).

[50] Više o ubistvima u Bijeljini vidi: Jusuf Trbić, *Majstori mraka,* knj. 1, 2, BZK Preporod, Bijeljina 2007; Osim knjiga, Jusuf Trbić je objavio desetine tekstova o ratnim zločinima u Bijeljini od 1992. do 1995. godine. Vidi i: Boris Pavelić, *Kad glave padaju: svijetla strana devedesetih,* Kuća ljudskih prava, Zagreb 2019, 107-108.

[51] M. Tokača, *Ljudski gubici u BiH*, 522-554. Vidi i: *Spisak ubijenih bijeljinskih civila 1992-1995*.

„mir u Bosni i Hercegovini ne može biti sačuvan priznavanjem tih komunističkih postojećih republičkih granica „ili „unutrašnjih administrativnih granica", kako ih je on nazivao.[52]

Iako je bošnjačko stanovništvo bilo najzastupljenije u strukturi općine Zvornik, to nije spriječilo sljedbenike srpske genocidne ideologije i politike o Velikoj Srbiji da se ova općina uključi u sastav tzv. Srpskih autonomnih oblasti, SAO Birač i SAO Semberija i Majevica. Odluka o osnivanju „Srpske opštine Zvornik" donesena je 27. decembra 1991. godine, a 15. marta 1992. godine proglašena je „Srpska opština Zvornik". Akt o proglašenju općine i njeno uključivanje u SAO Semberija-Majevica i Birač potpisao je Jovo Mijatović. Šestog aprila 1992. godine, na dan međunarodnog priznanja Republike Bosne i Hercegovine, „Srpska opština Zvornik" proglasila je ratno stanje.[53]

Bošnjaci su kao većinsko stanovništvo postali meta oružanih jedinica iz Srbije, JNA i tzv. „Srpske opšine Zvornik". Trebalo ih je „ukloniti" sa prostora Zvornika i Bosanskog podrinja i stvoriti „etnički čist srpski teritorij uz rijeku Drinu".

Srbijanska Državna bezbjednost imala je ključnu ulogu u uspostavi etnički čistih općina uz Drinu. Zvornik nije bio izuzetak, tu radikalno lokalno rukovodstvo u Beogradu kontaktira i počinje surađivati s Radetom Kostićem, čovjekom od ogromnog povjerenja Jovice Stanišića, Radeta Bogdanovića, konačno, i Slobodana Miloševića. Pripremajući se za rat, Kostić često boravi u Zvorniku, tamo šalje Branka Popovića, koji će u Bosni koristiti ime Marko Pavlović. Branko Popović održava svakodnevne tijesne veze sa Životom Panićem, načelnikom Generalštaba Vojske Jugoslavije, a sastaje se i s Goranom Žugićem, tadašnjim šefom SDB-a. Žugić, rođak Radovana Karadžića, u tim danima predstavlja jednu od najvažnijih osoba za podjelu policije u Republici Bosni i Hercegovini i organizaciju napada na Zvornik.[54]

Važnu ulogu imala je i JNA. Jedinice JNA, koje su se povukle iz Slovenije i Hrvatske raspoređivane su po Republici Bosni i Hercegovini. Tako je JNA zaposjela strateške kote oko Zvornika. Uvečer sedmog aprila okončane su pripreme za napad na Zvornik. Na izlazima iz grada barikade, tenkovi i oklopni transporteri. Počinje artiljerijski napad. Tenkovima JNA komandira pukovnik Milan Tačić. Artiljerija tuče iz Karakaja, a jedinice JNA granatiraju Zvornik iz Srbije. Patriotska liga postavlja barikade i pokušava odbraniti grad. Postoje informacije kako su na barikadi na Vidakovoj Njivi tada uhapšeni i zloglasni

[52] Norman Cigar, *Genocid u Bosni. Politika etničkog čišćenja*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1998, 52-53; Zijad Šehić, *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna. Međunarodna diplomatija u vrijeme disolucije SFRJ i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (do Vašingtonskog sporazuma 1994),* Dobra knjiga, Sarajevo 2013, 97.

[53] Vidi: Arhiv Tuzlanskog kantona, *Odluka o proglašenju ratnog stanja na području srpske opštine Zvornik,* broj 01-2/92, Zvornik, 6. 4. 1992; Vidi i: Edina Bećirević, *Na Drini genocid*; http://www.bosnjaci.net/prilog. „Genocid u Zvorniku". (Preuzeto: 20.12. 2016).

[54] http://stav.ba/krvavi-trag-srbijanske-drzavne-bezbednosti-epizoda-zvornik/. (Preuzeto: 26.4.2018); Vidi: Predmet Branko Grujić i drugi (KV.5/05).

Milorad Luković Legija, zatim Vojin Vučković Žućo, Dušan Vučković Repić te Milan Pejić i da su potom zamijenjeni za jednog uglednog zvorničkog Bošnjaka.[55]

Napad na Zvornik je otpočeo 8. aprilu 1992. godine. Bio je to rezultat dobro organizovane i unaprijed pripremljene akcije u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, čiji je cilj bilo trajno uklanjanje Bošnjaka iz Zvornika i Podrinja. U napadu i zločinima su, pored jedinica JNA, učestvovali pripadnici Srpske demokratske stranke, specijalne jedinice SDB i MUP-a Srbije, „Arkanovi Tigrovi", „Beli orlovi" i druge „srpske snage".[56]

Zvornik je bio okupiran, a branioci grada su se povukli na Kula Grad kojeg su, pod komandom Samira Ništovića – kapetana Almira, branili do 27. aprila 1992. godine.[57]

---

[55] Žućo i Repić poslije pada Zvornika čine stravične zločine u logorima Ćelopek, Novi Izvor, Standard Alhos itd. Braća su u Zvornik stigla po naredbi KOS-a, četvrtog aprila 1992. godine. Žućo formira jedinicu "Žute ose". U Dom kulture u Ćelopeku 28. juna 1992. godine, u kojem je bilo zatvoreno više od 150 Bošnjaka Diviča, upada Repić i čini tzv. vidovdanski masakr. Repić je 17. marta 2005. godine uhapšen i, nakon istrage, našao se na optužnici Tužilaštva za ratne zločine u Beogradu. Suđenje nije dočekao. Nađen je mrtav u ćeliji beogradskog Centralnog zatvora 20. novembra 2005. godine. Zvanično, umro je nakon zatajenja rada srca. http://stav.ba/krvavi-trag-srbijanske-drzavne-bezbednosti-epizoda-zvornik/. (Preuzeto: 26.4.2018). Vidi i: Nazim Ibrahimović-Hazim Karić, *Skinuti su sa hljeba i vode,* Zvornik-Tuzla 2017; Muhamed Omerović, *Kamenica u paklu opsade*, Tuzla 2017.

[56] Vidi: Predmet Branko Grujić i drugi (KV.5/05); Nijaz Mašić, *Istina o Bratuncu: Agresija, genocid i oslobodilačka borba 1992-1995,* Opština Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla 1996, 29; Naser Orić, *Srebrenica svjedoči i optužuje: genocid nad Bošnjacima u istočnoj Bosni (srednje Podrinje), april 1992-septembar 1994,* Općina Srebrenica, Srebrenica 1995, 38; http://www.bosnjaci.net/prilog. „Genocid u Zvorniku". (Preuzeto: 20.12. 2016); Avdo Huseinović, *Naser: od Gazimestana do Haga i nazad,* Udruženje za zaštitu istorijskih vrijednosti Haber, Sarajevo 2013, 55; Rahel Beš, „Nije građanski rat nego genocid", u: *Etničko čišćenje genocid za Veliku Srbiju: dokumentacija Društva za ugrožene narode/priredio Tilman Cilh,* Vijeće Kongresa Bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1996, 210. Vidi i: „Rat (Anatomija užasa II)", *Ratna tribina*, br. 9, Zvornik, 30.9.1992, 7.

[57] Nijaz Mašić, *Istina o Bratuncu: Agresija, genocid i oslobodilačka borba 1992-1995,* Opština Bratunac sa privremenim sjedištem u Tuzli, Tuzla 1996, 29; Naser Orić, *Srebrenica svjedoči i optužuje: genocid nad Bošnjacima u istočnoj Bosni (srednje Podrinje), april 1992-septembar 1994,* Općina Srebrenica, Srebrenica 1995, 38. Nakon gubitka centralnog dijela grada, 12. aprila 1992. godine, jedinice Patriotske lige se povlače i posijedaju dominantan objekat – Kula Grad, iznad Zvornika. Ubrzo je formirana i odbrana Kula Grada koju je činilo 130 naoružanih i 20 nenaoružanih boraca. Na čelu odbrane stajao je kapetan Almir. Pripreme za odbranu i otpor su tekle munjevito: iskopavani su rovovi sa grudobranima, formira se kružna odbrana, postavljaju se improvizovana minska polja, mještani sela dobijaju svoje zadatke itd. Ipak, još prije pada centra grada, 8. aprila, agresor je izvršio snažno artiljerijsko bombardovanje Kula Grada. Tom prilikom poginuo je jedan branioc, dok su gotovo sve stambene jedinice bile uništene. Uskoro je krenuo i prvi pješadijski napad agresora koji je odbijen. Nakon nekoliko propalih napada srpski agresor je pokušao ubacivanjem diverzantske grupe iznenaditi branioce. Vođa te grupe je bio Arkanov zet Rambo, koji je prilikom napada ubijen. Nakon niza žestokih pješadijskih i avijacijskih napada na Kula Grad, u periodu od 19. do 23. aprila 1992. godine, agresor 24. aprila zaposjeda objekat Crni Vrh čime je sa svih strana granatirao branioce. Zbog žestine napada i neslaganja oko odbrane, dolazi i do prvog ozbiljnijeg nesporazuma u redovima branilaca, zbog čega je morala biti polagana nova svečana zakletva, pod komandom kapetana Almira. Dana 25. aprila 1992. godine agresor je

Na ovom području izvršeni su brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, kao što su: ubistva i hotimično lišavanje života, progoni, istrebljenje, silovanja, protivpravno zatočenje, zatvaranje, mučenje, hotimično nanošenje velikih patnji, deportacija (prisilna premeštanja), bezobzirno razaranje, pljačka javne ili privatne imovine.[58]

U samom napadu na grad 9. i 10. aprila 1992. ubijeno je 15 ljudi. U Rašidovom Hanu je, 28. i 29. aprila 1992, ubijeno 36 ljudi. Na ekonomiji u Karakaju od 12. do 14. maja 1992. ubijeno je oko šest zatočenika. Oko 55 muškaraca je ubijeno u školi u Drinjači 30. maja 1992. Na Bijelom potoku ubijeno je najmanje 668 civila, a u Gerinoj klaonici je od 5. do 8. juna 1992. ubijeno najmanje 190 muškaraca.[59]

Ratni zločini nad Bošnjacima počinjeni su u gotovo svim naseljima općine Zvornik koja su bila okupirana 1992. godine.

Policija i Vojska tzv. Republike Srpske, uz aktivnu pomoć tzv. Jugoslavenske narodne armije (Vojska Jugoslavije - od 27. aprila 1992. godine), specijalnih jedinica policije, DB i drugih naoružanih formacija iz Srbije - pokrenula je u aprilu i maju 1992. godine proces etničkog čišćenja nesrpskog stanovništva, a najviše bošnjačkog i hrvatskog iz većeg dijela Republike Bosne i Hercegovine. Tokom tog zločinačkog pohoda vršena je opsada gradova i sistematsko zlostavljanje, mučenje, ubijanje, silovanje, zatvaranje u logore, tuče, uznemiravanje, diskriminacija, zastrašivanje, prislino raseljavanje ljudi, konfiskacija imovine.[60]

U selima Motovo i Potočani 10. maja je ubijeno 13 bošnjačkih civila; zatim 21. maja ubijeno je 69 civila iz sela Donji Grbavci; 25. aprila u selu Liplje uhapšeno je i zatvoreno oko 450 civila, žena, djece i staraca. U prigradskom naselju Divič je 26. maja zarobljeno oko 175 muškarca i zatvorena u upravnoj zgradi preduzeća „Novi izvor" gdje su ubijena najmanje dva zatočenika muškog

---

poduzeo posljednju ofanzivu u toku noći i sutradan. Glavni napad je išao prema položajima branilaca iz pravca Ćuprije. U kombinovanom pješadijsko – tenkovskom napadu odbrana branilaca Kule Grada nije izdržala, nakon čega se pristupilo organiziranom probijanju kroz obruč i izvlačenju u dva pravca prema Kalesiji. Branioci su cijelo vrijeme zahtijevali i pojačanje, ali je ono došlo samo iz Živinica i Kalesije. Time je nakon herojskog otpora okončana jedna od prvih bitki odbrambeno – oslobodilačkog rata. http://bosnae.info/index.php/bitka-za-kula-grad-kod-zvornika-jedan-od-prvih-ozbiljnijih-otpora-agresiji#. (Preuzeto: 5.6.2017).

[58] Vidi: „Iskazi svjedoka", u: *Etničko čišćenje genocid za Veliku Srbiju: dokumentacija Društva za ugrožene narode/priredio Tilman Cilh,* Vijeće Kongresa Bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1996, 135-136.

[59] *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 143-167; Vidi: Predmet Branko Grujić i drugi (KV.5/05); Sead Selimović, Ratni zločin nad Bošnjacima Zvornika od 1992. do 1995. godine, *Zločini na području Zvornika 25 godina poslije: Zbornik radova,* Zvornik 2018, 63-84; Omer Zulić, Zločini nad Bošnjacima Zvornika sa akcentom na Bijeli Potok, *Zločini na području Zvornika 25 godina poslije: Zbornik radova,* Zvornik 2018, 86-107.

[60] Vidi više: Smail Čekić, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 2012.

spola, a 12 ih je izdvojeno iz grupe i tu im se gubi svaki trag. Odatle su 29. maja 162 muškarca prebačena u logor Doma kulture u Čelopeku, u kome je zvjerski likvidirano oko 100 zatvorenika. Nakon Diviča, na red su došla ostala sela. Tako je 27. maja, u selu Jusići ubijeno i odvedeno 49 lica; 30. maja iz sela Drinjača, Kostjerevo i Sopotnik pobijeno je i odvedeno u logore 111 osoba, od kojih niko nije preživio. Samo u prva dva mjeseca agresije u Zvorniku je ubijeno više od 800 civila Bošnjaka, a stotine su bile zatvorene po logorima i protjerane.[61]

Zločini su nastavljeni i narednih mjeseci. Tako je već 1. juna 1992. godine počinjen najveći zločin na zvorničkoj općini. Naime, tada je najmanje 668 ljudi iz zvorničkih mjesnih zajednica: Đulići, Klisa, Kučić Kula, Šetići, Kaludrani, Tršić, uhapšeno i odvedeno u Tehnički školski centar u Karakaj, a ostalo stanovništvo, njih oko 4.000, je deportirano za Kalesiju. Ljudi zatvoreni u Tehničkom školskom centru u Karakaju su pobijeni.[62]

Ubijanja su nastavljena i po drugim selima. Tako je 12. juna u selu Križevići ubijeno 29 starih i iznemoglih lica koja nisu mogla pobjeći pred srpskim hordama zla, nakon što je „pala“ odbrana ovog sela. Najstarija, tada ubijena osoba bila je Hata Nezirović rođena 1886. godine, koja je tada imala 106 godina. Prilikom prisilnog iseljavanja stanovništva Kozluka i Skočića, 26. juna 1992. godine, ubijena su i zarobljena 24 lica, a u selu Gušteri ubijeno je jos 13 ljudi na samom kraju mjeseca juna. Dakle, tokom juna 1992. godine u Zvorniku je ubijeno više od 750 Bošnjaka. Okončanje genocida na području ove općine izvršeno je tokom jula 1992. godine. Do tada su Bošnjaci u nekim selima Zvornika pružali otpor. A, onda je došao red i na njih. Najprije je 5. jula organiziran progon 800 stanovnika Šepka koji su protjerani preko Drine u Saveznu Republiku Jugoslaviju (u mjesto Loznica u Srbiji) i tom prilikom je ubijeno četvero ljudi. Jula 1995. preko 400 Bošnjaka ubijeno je u i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice.[63]

Od 20. maja do 1. juna 1992. godine u logoru u Liplju počinjena su brojna silovanja civila Bošnjaka. Žene su zatvarane i više puta silovane, a među njima su se nalazile i maloljetnice, ali i određen broj muškaraca.[64]

Logor „Liplje“ oslobodila je 1. juna 1992. godine Armija Republike Bosne i Hercegovine. Bio je to jedini logor u Bosni i Hercegovini koji su u oružanoj akciji oslobodili branioci Republike Bosne i Hercegovine. U akciji

---

[61] http://www.bosnjaci.net/prilog. „Genocid u Zvorniku“. (Preuzeto: 20.12. 2016); *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 143-167.

[62] *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 36-42; http://www.bosnjaci.net/prilog. „Genocid u Zvorniku“. (Preuzeto: 20.12.2016).

[63] http://www.bosnjaci.net/prilog. „Genocid u Zvorniku“. (Preuzeto: 20.12.2016); *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 143-167.

[64] *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 143-167.

oslobađanja učestvovalo je 300 boraca, od kojih vežina nije imala vatreno naoružanje. [65]

Mnogi Bošnjaci su zatočeni u sljedećim mjestima (logorima): Fabrika „Alhos“ u aprilu mjesecu; Zgrada u Drinjači - Dom kulture (od maja do juna 1992); Fabrika „Standard“ (od aprila do kraja juna 1992), Dom kulture u Čelopeku (od maja do juna 1992), Tehnička škola u Karakaju (od maja do juna 1992); Preduzeće „Novi izvor“ (29. maja do 30. jula 1992); Poljoprivredno dobro Ekonomija u Karakaju (od aprila do decembra 1992).[66]

Nakon preuzimanja Zvornika, DB Srbije krvavi trag ostavlja u selu Lokanj, selu u kojem je bilo većinsko stanovništvo srpske etničke zajednice, u blizini Zvornika i Teočaka. Većina stanovnika odavno je bila u inostranstvu, a oni koji su ostali bili su u dobrim odnosima s komšijama Bošnjacima iz Teočaka. No, kako se rat rasplamsavao, rastu i tenzije. Lokalni SDS osniva Krizni štab i nemilice dijeli naoružanje svim svojim članovima i simpatizerima. Ključna osoba u podjeli oružja bio je Radivoje Đorđić. Ostali su morali plaćati oružje. “Naši gastarbajteri slali su opremu i plaćali 100 švicarskih franaka mjesečno onima koji su išli na liniju kako bi čuvali selo i njihovu imovinu”, svjedoči Stjepan Mitrović.[67]

Obližnji je Teočak već blokiran, nema lijekova, hrane, municije. Oni koji poznaju teren organiziraju marševe ka slobodnoj teritoriji kako bi osigurali namirnice. Za njihove se prolaske brzo saznalo u Zvorniku i Ugljeviku. Ujutro, 13. jula 1992. godine, u Lokanj iz Ugljevika stiže tridesetak policajaca. U selu je već odavno pripadnik DB-a Ljubo Bošković zvani Hejs. Stigao je još u februaru iz Borova Sela kako bi obučio ljude i pripremio odbranu sela. Hejs je bio smješten u kući Gordane Lazarević. Njen muž, lokalni pop, poginuo je u borbi u Skelanima.[68]

„Niko od nas mještana ne zna otkud on tu. Stalno je bio s popadijom. Vidjeli smo da je obučen i da zna s vojskom. Ja sam ga vidio u Loknju i 14. jula”, pričao je godinama kasnije Dragan Tejić, jedan od mještana Loknja. „Došao je da obuči specijalnu jedinicu. To je bilo po zadatku vojne i državne bezbjednosti. Nismo imali povjerenja u njega, bio je vrlo sumnjiv”, sjeća se i Stjepan Mitrović. Tog 14. jula saznat će se i zašto je Hejs poslan u selo. Iz Teočaka i ka njemu već nekoliko puta prolazile su kolone civila i rijetki vojnici. Neki da se spasu od noža, neki da odu po zalihe. Kapetan Hajrudin Mešić, komandant odbrane Teočaka, već odavno smeta. Njegov je želja spojiti se sa slobodnim teritorijama i razbiti blokadu. Stoga je skovan plan pljačke i masakra. „DB zna da u koloni idu i ljudi

[65] Više o tome vidi: Edina Bećirević, *Na Drini genocid*.

[66] *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 43; http://www.bosnjaci.net/prilog. „Genocid u Zvorniku“. (Preuzeto: 20.12.2016).

[67] http://stav.ba/krvavi-trag-srbijanske-drzavne-bezbednosti-epizoda-zvornik/. (Preuzeto: 26.4.2018).

[68] http://stav.ba/krvavi-trag-srbijanske-drzavne-bezbednosti-epizoda-zvornik/. (Preuzeto: 26.4.2018).

koji nose novac, plan je da se novac opljačka, da se pobiju ljudi kako više ne bi bilo povratka na staro. DB je sve osmislio preko svojih ljudi koji su već bili na terenu i onih koje je poslala u Lokanj", tvrdi advokat Duško Tomić. On zna što govori. I sam je, punu deceniju, do sredine osamdesetih radio za DB u Beogradu. Dana 14. jula 1992. godine, po noći, oko 120 ljudi kreće iz Teočaka. U koloni uglavnom muškarci, dvije žene i jedno dijete. U zoru je kolona presječena. Pucnjava traje oko sat vremena, odbrana je bezuspješna jer je u koloni tek lovačko oružje i nekoliko pištolja. Spasiti se uspjelo pedesetak ljudi. Ostalih sedamdeset uhvaćeno je u šumi i odvedeno ka selu.[69]

U selu zarobljenike razdvajaju u dvije grupe. Jednu grupu odvode na ispitivanje u lokalni Dom kulture. Svjedoci tvrde, policajac Stjepan Simić ih je ispitivao u Domu, a u selo su dolazili i čelnici ugljevičke policije Vinko Lazić i Borko Đurić. Među zarobljene s nožem upada popadija Gordana Lazarević. Traži da sazna ko joj je ubio muža, traži da se zarobljeni pobiju. Strijeljanja su počela kasnije tokom dana. „To i mala djeca znaju. Jedni su ubijeni i bačeni u jamu Čarkovača, a drugi su pobijeni kod crkve", kazao je Dragan Tejić, bivši pripadnik Lokanjske čete VRS-a.[70]

Stjepan Mitrović svjedoči da je veću grupu zatočenika, četrdesetak osoba, iz sela ka jami, koju su sebi sami morali iskopati, vodio Radivoje Đorđić. On je i učestvovao u njihovom strijeljanju. "Krenuli smo tragom odvedenih. Došli smo do jame. Na ljude su pucali. Puca Đorđić, puca Ljubo Hejs… Puca i Vukašin Drašković. Ljudi stoje, ne znam jesu li vezani. Vidim jedno dijete. Te oči nikada nisam zaboravio. Otrgnuo se i potrčao ka nama. Viče: 'Čiko, spasi me, pokrstit ću se, ići ću u crkvu.' Od nas ga je odvukao Drašković, viče da naša crkva nije stadion da svako u nju ulazi. Odveo ga je ka jami. Tu su ga ubili. Svi su pucali", svjedoči Mitrović i nastavlja: „Druga grupa, koju je policija odvojila i odvela na ispitivanje u komandu u seoskoj čitaonici, pobijena je iznad crkve. Znam ko ih je pobio, Mićo Tomić. On je bio monstrum."[71]

U međuvremenu, u selo vojnim PUCH-om dolazi izvjesni Stevo, izaslanik iz komande brigade. Nedugo nakon njega, stigao je i autobus. „Stevo razgovara s policajcima, traži da se ljudi puste i prebace u Bijeljinu", kaže Mitrović. No, zarobljeni Bošnjaci već su pobijeni. Spašene su samo dvije žene, dvoje djece te nekoliko muškarca. Među njima i Sead Mujkanović. Njih autobusom voze ka Zvorniku, gdje će u zatočeništvu ostati nekoliko mjeseci. „Moj je posao ovdje završen", govori Stevo, sjeda u PUCH i odlazi iz sela.[72]

---

[69] http://stav.ba/krvavi-trag-srbijanske-drzavne-bezbednosti-epizoda-zvornik/. (Preuzeto: 26.4.2018).

[70] http://stav.ba/krvavi-trag-srbijanske-drzavne-bezbednosti-epizoda-zvornik/. (Preuzeto: 26.4.2018).

[71] http://stav.ba/krvavi-trag-srbijanske-drzavne-bezbednosti-epizoda-zvornik/. (Preuzeto: 26.4.2018).

[72] "On je došao kako bi uzeo pare za koje su znali da se nalaze kod nekog od zarobljenih. Ali je zakasnio, pare su drugi već uzeli", tvrdi advokat Duško Tomić. Večer nakon akcije srpska televizija emitira izvještaj o uspješnoj akciji VRS, koja je u selu Lokanj eliminirala sedamdeset pripadnika "Zelenih beretki". Odmah nakon akcije, iz sela nestaje Ljubo Bošković Hejs. Odlazi ka Beogradu

Ubistva i protjerivanja iz Zvornika su sistematski planirana i provođena. Vršena je ideološka priprema za provođenje ratnih zločina. Nakon izvršenja ratnih zločina, počinioci su prikrivali i poricali zločine. Iz samog Zvornika je izvršeno prisilno protjerivanje/deportacija 15.436 osoba u Mađarsku i Austriju.[73]

U periodu od 1992. do 1995. godine sa područja Zvornika ubijeno je i „nestalo“ najmanje 2.005 osoba.[74] Vječni smiraj našlo je njih 1.587 dok se 418 građana Zvornika vode kao nestali.

Cilj udruženog zločinačkog poduhvata postignut je i kampanjom progona koja je dostigla takve razmjere da je uključivala ponašanje na osnovu kojeg se vidjela namjera da se djelimično ili u cjelosti unište Bošnjaci, nacionalna, etnička i/ili vjerske grupa kao takva. Bilo je neophodno uništiti tragove kulturnog i vjerskog postojanja uništavanjem spomenika kulture i sakralnih objekata. Tako je u Zvorniku uništeno 28 džamija, među kojima one: u Đulićima, u Kula Gradu, u Kozluku, u Diviču, Snagovu, u Novom Selu, u Skočiću, u Svrakama, u Drinjači, u Glumini, u Donjoj Kamenici, u Gornjoj Kamenici, u Klisi, u Kovačevićima, u Rijeci, u Selimovićima…Osim džamija uništeni su mektebi, mesdžidi, turbeta i drugi sakralni objekti. Tako su na području Zvornika uništena 62 sakralna objekta.[75]

---

i gubi mu se svaki trag. Neki tvrde da je ubijen koju godinu poslije. Drugi, pak, tvrde kako mirno živi u Americi. Ondje gdje je nakon svega otišla i Gordana Lazarević. Mičo Tomić je poginuo. Kući se vraća Radivoje Đorđić. Policijskim poslovima vraća se Vinko Lazić. Tijela ubijenih razmijenjena su nekoliko mjeseci poslije. Barem ona koja su pronađena kod crkve. I u jami Čarkovača. http://stav.ba/krvavi-trag-srbijanske-drzavne-bezbednosti-epizoda-zvornik/. (Preuzeto: 26.4.2018).

[73] Roj Gatman, „Logor Palić u Srbiji na granici sa Mađarskom“, u: Sonja Biserko, *Bosna i Hercegovina jezgro velikosrpskog projekta,* Beograd 1996, 656. Vidi: Roy Gutman, *Svjedok genocida,* Durieux, Zagreb 1994; *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 181.

[74] Podaci Hakije Smajlovića, sekretara Udruženja nestalih i zarobljenih opštine Zvornik, dati na konferenciji za medije održanoj 29. 5. 2017. godine u Zvorniku. http://bportal.ba/gornja-kalesija-1-juna-kolektivna-dzenaza-ubijenim-zvornicanima/. (Preuzeto: 26.4.2018); http://radio-feral.ba/kalesija/u-gornjoj-kalesiji-1-juna-dzenaza-za-19-u-ratu-ubijenih-zvornicana. (Preuzeto: 26.4.2018); Do prvog juna 2021. godine ukopano je, u Memorijalnom kompleksu i šehidskom mezarju u Gornjoj Kalesiji, 787 žrtava rata u Zvorniku. Podaci: Ahmet Grahić, predsjednik Udruženja porodica zarobljenih i nestalih lica Opštine Zvornik. https://www.aa.com.tr/ba/balkan/kolektivna-d%C5%BEenaza-u-gornjoj-kalesiji-idriz-dobio-ime-po-djedu-kojeg-su-ubili-zlo%C4%8Dinci-u-zvorniku. (Preuzeto: 26.12. 2021).

[75] Tilman Cilh, „Bosanska 'Kristalna noć' ili razaranje jedne islamske kulture“, u: *„Etničko čišćenje“ i genocid za veliku Srbiju: dokumentacija Društva za ugrožene narode,* Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1996, 93-95; *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995),* Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla 1996, 52. Ekspertni tim za traženje nestalih Kantonalnog tužiteljstva iz Tuzle, maja mjeseca 2008, ekshumirao je 30 tijela iz primarne masovne grobnice Ulice kod zvorničkog naselja Karakaj. Od toga su 23 kompletna i 7 nekompletnih skeletnih ostataka Bošnjaka, žrtava zločina genocida počinjenog aprila mjeseca 1992. godine u Zvorniku. Od jula do oktobra mjeseca 2003. godine ekshumirana je masovne grobnice na lokalitetu Crni vrh kod Zvornika iz koje je izvađeno ukupno 628 posmrtnih ostataka. U njoj su pronađeni skeleti djece, žena i odraslih muškaraca. Osim Crnog Vrha na teritoriji općine Zvornik pronađene su i druge masovne grobnice na lokacijama: Ramin grob gdje su pronađena 274

Vođa srpskih radikala Vojislav Šešelj je na televiziji SRNA sa Pala iznio niz optužbi na račun „režima u Beogradu", posebno Miloševića, njegove supruge Mirjane Marković koju je nazvao „crvenom vešticom s Dedinja", a Željka Ražnjatovića Arkana „najvećim kriminalcem na području srpskih zemalja." Tvrdio je da su glavne kriminalne aktivnosti koje su se u toku rata događale na prostorima RS-a i Republike Srpske Krajine bile vezane za režim u Srbiji i njenu policiju. Smatrao je da je dosta toga bilo vezano za KOS jugoslavenske vojske a u njemu su prednjačili komunisti, članovi SK - Pokreta za Jugoslaviju." „Gde god smo bili, iznenađivali smo se u koliko jedinica ima boraca iz Srbije. Kad smo ih pitali odakle su, rekli su nam da su iz Prokuplja, Kragujevca, Lučana, Ivanjice... Neki od njih su nam rekli da su na bosanskom ratištu još od 1991. godine."... „Da je Milošević tada rekao da je ona Titova, avnojevska Srbijica sama sebi dovoljna, da ga ne interesuju zapadni Srbi, on tada izbore ne bi dobio", kategorično je tvrdio Šešelj, smatrajući da je Milošević izbore i dobio parolama: „Srbija se saginjati neće" i „Svi Srbi u jednoj državi." „On je i na izborina 1993. odneo dosta glasova busajući se da će pomoći zapadnim Srbima. Njegovi socijalisti su inaugurisali prugu Bijeljina - Miloševac. Umesto da kažu Bijeljina - Doboj, ali su uzeli Miloševac, jer podseća na Miloševića. Kada smo tada upućivali dobrovoljce imali smo dobru saradnju sa Slobodanom Miloševićem", tvrdio je Šešelj. „Milošević nam je davao uniforme, opremu i autobuse i čitavu kasarnu onu u Bubanj-potoku u Beogradu. Imali smo tada sve što je trebalo i tada je upućivanje naših dobrovoljaca mnogo bolje funkcionisalo."[76]

Na ministarskom zasjedanju Vijeća NATO-a održanom u Briselu (Brüssellu) 17. decembra 1992, „jugoslavenska armija, jugoslavensko vođstvo i bosanski Srbi" su optuženi za etničko čišćenje, povrede ljudskih prava, mučenja, ubistva, sistematska silovanja žena, otmice, uništavanje vjerskih objekata i ostale postupke u Republici Bosni i Hercegovini koji su imali za cilj stvaranje etnički čistih teritorija. Domet rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija (VS UN-a) ostao je ograničen različitim političkim interesima članica Evropske zajednice (EZ-a) i stalnih članica VS UN-a. Reakcija na povrede humanitarnih prava zadržale su se samo na verbalnim osudama i prijetnjama.[77]

---

tijela, Berbića groblje 69 tijela, Kazabašča 132 tijela itd; O rušenju sakralnih objekata u Zvorniku vidi: Mustafa Muharemović, Rušenje objekata Islamske zajednice u Zvorniku 1992-1995, *Zločini na području Zvornika 25 godina poslije: Zbornik radova,* Zvornik 2018, 112-148.

[76] Šešelj je gostovao na TV SRNA 13. maja 1995. godine. "Međunarodni obračun. Šešelj tvrdi: Milošević slao dobrovoljce u Bosnu", *Oslobođenje*, broj 16855, Sarajevo, 15. 5. 1995, 5.

[77] Zijad Šehić, *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna. Međunarodna diplomatija u vrijeme disolucije SFRJ i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (do Vašingtonskog sporazuma 1994),* Dobra knjiga, Sarajevo 2013, 209-210.

Kraj rata i povratak prognanih

Oružana agresija na Republiku Bosnu Hercegovinu okončana je potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), parafiranog u Dejtonu 21. novembra 1995.[78], a potpisanog 14. decembra 1995. godine u Parizu „na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku".[79] Prema mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini. Dejtonski sporazum je je potvrdio činjenicu da su Republika Srbija i Republika Hrvatska ratovale na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.[80]

Dejtonski sporazum je potvrdio činjenicu da je SRJ imala stvarnu kontrolu (vlast) nad tzv. Republikom Srpskom.

Slobodan Milošević je, u ime SRJ, 21. novembra 1995. godine u Dejtonu potpisao Izjavu:

> *Ekselencijo: Pozivam se na sporazum o vojnim aspektima mirovnog rješenje, koji je Savezna Republika Jugoslavija odobrila, i na Sporazum između Republike Bosne i Hercegovine i Organizacije sjevernoatlantskog pakta (NATO-a) i njegovog osoblja.*
>
> *U ime Savezne Republike Jugoslavije želim Vas uvjeriti da će Savezna Republika Jugoslavija poduzeti sve potrebne korake, u skaldu sa suverenitetom, teritorijalnim integritetom i političkom nezavisnošću Bosne i Hercegovine, kako bi osigurala da Republika Srpska u potpunosti poštuje i ispunjava obaveze prema NATO-u, uključujući naročito pristup i status snaga, kako je to utvrđeno u gore spomenutim Sporazumima*.[81]

Iz ove Izjave i niza drugih Sporazuma iz Dejtona koje je potpisao Slobodan Milošević, vidi se da je SRJ imala vlast nad Republikom Srpskom.

Aneks 4 Dejtonskg sporazuma odredio je unutrašnju strukturu Bosne i Hercegovine. U unutrašnjoj strukturi Bosne i Hercegovine postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine koju čini 10 kantona i Republika srpska.[82] Osim dva entiteta, postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine koji je nastao Odlukom Međunarodnog arbitražnog suda. Uspostavljen je 8. marta 2000. godine.[83]

Prema Dejtonskom sporazumu, Republika Bosna i Hercegovina, čiji je službeni naziv postao „Bosna i Hercegovina", nastavlja svoje pravno postojanje

---

[78] „Mir dobija šansu", *Oslobođenje,* godina LII, broj 17045, Sarajevo, 22. novembra 1995, 1-2; D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*, 371-372.

[79] Vidi: *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini*, član 11; Vidi i: „U Parizu potpisan Mirovni sporazum za Bosnu i Hercegovinu", *Oslobođenje,* godina LII, broj 17068, Sarajevo, 15. decembra 1995, 1.

[80] Vidi: S. Čekić, *Dejtonski sporazum.*

[81] Vidi: *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini*.

[82] *Dejtonski sporazum*, Aneks 4, Ustav Bosne i Hercegovine, član 1, tačka 3.

[83] Vidi: *Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, prečišćeni tekst, broj: 02-02-36/10, Brčko. 14.01.2010.

po međunarodnom pravu kao država sa svojim međunarodno priznatim granicama. Ona je ostala članica Ujedinjenih Nacija, a kao Bosna i Hercegovina može zadržati članstvo ili zatražiti članstvo u organizacijama unutar sistema Ujedinjenih Nacija i u drugim međunarodnim organizacijama.[84]

Ustavom Bosne i Hercegovine (Aneks 4 Dejtonskog sporazuma) garantovana su ljudska prava i „temeljne slobode". Bosna i Hercegovina i Entiteti, prema Ustavu, osiguraće „najviši stupanj međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda".[85] U tu svrhu predviđeno je i obrazovanje Komisije za ljudska prava kako to predviđa Aneks 6 Općeg okvirnog sporazuma.

Pitanje povratka izbjeglica i raseljenih osoba tretira Aneks 7 Dejtonskog sporazuma nazvan „Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama".

Prema Aneksu 7, sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate u svoje domove te imaju pravo na povrat imovine koja im je oduzeta za vrijeme neprijateljstva od 1991. godine i da dobiju kompenzaciju za svu imovinu koja im se ne može vratiti. U „Sporazumu" se navodi da je povratak izbjeglica i raseljenih osoba važan cilj rješenja sukoba u Bosni i Hercegovini.[86]

„Sporazum" predviđa da će „Strane" (Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska) osigurati da izbjeglicama i raseljenim osobama bude omogućeno vratiti se u sigurnosti, bez opasnosti od uznemiravanja, zastrašivanja, progona ili diskriminacije, osobito zbog njihovog etničkog porijekla,vjerskog uvjerenja ili političkog mišljenja.[87]

„Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama", sastoji se iz dva poglavlja koja vrlo precizno tretiraju pitanje izbjeglica i raseljenih osoba.

Prvo poglavlje koje se naziva „Zaštita" sadrži šest članova kojima se reguliraju prava izbjeglica i raseljenih osoba (član 1), stvaranje uvjeta pogodnih za povratak (član 2), saradnja sa međunarodnim organizacijama i međunarodnim promatračima (član 3), pomoć pri repatrijaciji (član 4), nestale osobe član 5) i amnestija (član 6).[88]

U drugom poglavlju nazvanom „Komisija za izbjeglice i raseljene osobe" regulira se osnivanje komisije (član 7), saradnja (član 8), sastav (član 9), objekti, osoblje i izdaci (član 10), mandat (član 11), postupci pred komisijom (član 12), korištenje napuštene imovine (član 13), imovinski fond izbjeglica i raseljenih osoba (član 14), pravila i propisi (član 15), prijenos[89] (član 16), obavijest (član 17), stupanje na snagu (član 18).[90]

---

[84] *Dejtonski sporazum*, Aneks 4, Ustav Bosne i Hercegovine, član 1, tačka 1.
[85] *Dejtonski sporazum*, Aneks 4, Ustav Bosne i Hercegovine, član 2, tačka 1.
[86] *Dejtonski sporazum*, Aneks 7, Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama, član 1, tačka 1.
[87] *Dejtonski sporazum*, Aneks 7, Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama, član 1, tačka 2.
[88] *Dejtonski sporazum*, Aneks 7, Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama.
[89] Regulira se finansiranje Komisije.
[90] *Dejtonski sporazum*, Aneks 7, Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama.

„Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama“ dao je pravo da se svi građani Bosne i Hercegovine vrate na svoja prijeratna mjesta prebivališta. Međutim, u praksi, provođenje Aneksa 7 išlo je veoma teško.[91]

U periodu od 1992. do 1995, približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano, pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine, napustiti svoje domove.[92]

Dejtonski sporazum je dao mogućnost povratka izbjeglica i raseljenih osoba ali je to bilo teško sprovesti u praksi zbog „oslabljenog“ unutarnjeg suvereniteta države Bosne i Hercegovine. Dejton nije bio Versaj, gdje su pobjednici izdiktirali svoje uslove poraženima. Navedeni mirovni sporazum bio je rezultat teških pregovora i bolnih kompromisa za postizanje mirovnog rješenja.[93]

U pogledu vanjskog suvereniteta, Bosna i Hercegovina je dobila čvrste garancije njenom opstanku kao nezavisne, suverene i nedjeljive države. Moglo bi se čak reći da malo koja zemlja u Evropi danas ima takve garancije za svoj opstanak.[94]

Cilj velikosrpske politike u Bosni Hercegovini je i nakon rata bio „razdvajanje naroda.“ Predvodnici te politike u Bosni i Hercegovini bili su ratni zločinci Radovan Karadžić i Momčilo Krajišnik. Podršku projektu „razdvajanja etnničkih zajednica“ u Sarajevu i drugim gradovima i općinama u Bosni i Hercegovini, dao je i Slobodan Milošević. On je na sastanku političkog i vojnog rukovodstva SRJ 28. decembra 1995. godine u Beogradu, uz prisustvo ratnog zločinca Ratka Mladića, rekao da treba graditi „srpski deo Sarajeva“ i da je najbolje da se izvrši „razdvajanje naroda“.[95]

Pod snažnim pritiskom nosilaca velikosrpske ideologije, došlo je do masovnog iseljavanja Srba, iz do tada okupiranih dijelova Sarajeva, u martu 1996. godine. Oni su, prema uputama vlasti entiteta Republika srpska, raseljeni diljem toga entiteta od Bijeljine do Trebinja. Najveći dio toga stanovništva zadržao se u mjestima u okolini Sarajeva: Lukavici, Kasindolu, sve do Pala i Sokoca.[96]

---

[91] Vidi: Sead Selimović, Spriječiti povratak: Provođenje aneksa VII Dejtonskog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (1995-2000), *Historijski pogledi,* god. IV, br. 6, Tuzla 2021, 206-232. (htps://doi.org//10.52259/historijski pogledi.2021.4.6.206)

[92] Arhiva Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, *Izvještaj Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, za 2016. godinu. Sarajevo, 11. 9. 2017; Vidi i: Adnan Rondić, *Povratak: Između privida i stvarnosti*, Sarajevo 2007, 6-7. (dalje: A. Rondić, *Povratak*).

[93] Miro Lasić, *Evropska unija. Nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi*, Sarajevo 2009, 288-289; Vidi i: D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*, 375.

[94] Dejan Jović, Bosna i Hercegovina i međunarodni sistem u kontekstu 20. godišnjice Dejtonskog sporazuma, u: *Dvadeset godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma - trajni mir ili trajni izazovi, Zbornik radova,* Beograd 2016, 40.

[95] D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*, 386.

[96] *Isto*.

Gojko Kličković, šef ureda za naseljavanje bosanskih Srba, kasnije premijer RS, je rekao: „Ne smemo dozvoliti da jedan jedini Srbin ostane na teritorijama koje su potpale pod muslimansko-hrvatsku kontrolu“.[97]

Prije reintegracije Sarajeva u martu 1996. godine vlasti entiteta Republika Srpska su „naredile“ Srbima iz okupiranih dijelova grada da prilikom napuštanja svojih mjesta prebivališta zapale svoje kuće i stanove što je bilo potpuno besmisleno.[98]

Na Trećoj skupštini nevladine organizacije Srpsko građansko vijeće (SGV) održanoj u julu 1996. godine, ocijenjeno je da je masovno iseljavanje Srba iz Sarajeva, s reintegiranog područja, provedeno kao dio zacrtanog projekta kojim se htjela izvršiti potpuna etnička podjela stanovništva u cilju stvaranja etnički čiste teritorije.[99]

Za razliku od politike „razdvajanja naroda“, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je u više navrata javno pozivalo Srbe iz Sarajeva da se ne iseljavaju dajući garanciju da će im državni organi vlasti osigurati potpunu sigurnost i slobodu.[100]

U periodu 1995-2013. godine vlasti bosanskohercegovačkog entiteta Republika srpska nisu odustajale od projekta „razdvajanje naroda“. Provođenje Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma opstruirano je na različite načine: ubistvima, premlaćivanjem, zastrašivanjem, napadima na vjerske objekte i na druge načine.

Opstrukcije u provođenju Aneksa 7 vršene su i u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine. Međutim, to nije bilo izraženo kao u Republici srpskoj.

Prvi povratak prognanika (izbjeglica i raseljenih osoba) bio je u naselje Mahala koje se do Dejtonskog sporazuma nalazilo u općini Kalesija a nakon Dejtona u općini Osmaci u entitetu Republika srpska. Bilo je to 24. avgusta 1996. godine. Nakon toga uslijedio je povaratak Bošnjaka u naselja Jusići i Dugi dio u općini Zvornik te Svjetliča u općini Doboj. Ovi događaji su označili i zvaničan početak provedbe Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini. Iako je Dejtonski sporazum garantirao povratak prognanima, na terenu je sve išlo puno teže, a bilo je i ljudskih žrtava.

Prvi pokušaj mještana Mahale i susjednih sela Capardi i Hajvaza da posjete svoja razrušena imanja radi stvaranja uslova za povratak desio se 25. aprila 1996. godine. Spriječen je od strane srpskog stanovništva i policije RS, uz upotrebu oružja, pa je bilo nekoliko ranjenih od eksplozije bombe. Tom prilikom lakše su ranjeni Mustafa Halilović i Abdurahman Omerović iz Hajvaza. Na njih su pucali pripadnici MUP-a RS-a. Američki vojnici iz sastava mirovnih snaga su intervenisali i stali između sukobljenih strana. Nakon toga, na inicijativu tadašnjeg kalesijskog načelnika, komandant IFOR-a u toj zoni naredio je

[97] Richard Holbrooke, *Završiti rat*, Sarajevo 1998, 337-338. (dalje: R. Holbrooke, *Završiti rat*).
[98] R. Holbrooke, *Završiti rat*, 338. Vidi i: Volfgang Petrič, *Bosna i Hercegovina od Dejtona do Evrope*, Sarajevo 2002, 71-74.
[99] Mirko Pejanović, *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1999, 270-271; D. Bećirović, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije*, 387.
[100] S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, knj. 2, 1585-1586.

premještanje njihovog kontrolnog punkta iz Memića u Mahalu, što je bilo veoma značajno za sigurnost povratnika.

Napad na povratnike u selu Mahala izvršen je i 28. avgusta 1996. godine. Povratnike su napale srpske specijalne policijske jedinice. Tom prilikom je lakše tjelesne povrede zadobilo 18 bošnjačkih povratnika, dok je Muradif Alić zadobio teške tjelesne povrede od kojih je podlegao u bolnici u Tuzli.

Zastrašivanje povratnika, miniranje njihovih kuća i ubistva imali su za cilj da spriječe povratak izbjeglica i raseljenih osoba na njihova prijeratna mjesta prebivališta.

Ubistva povratnika vršena su u više općina u Bosni i Hercegovini. Tako su u općini Čelić, u njivi zv. Memine vode, udaljenoj oko dva kilometra od tadašnje linije razdvajanja, NN lica pucala i teško ranila Aliju Agića, sina Rašida, rođenog 1929. godine u Čeliću. On je istoga dana od zadobijenih povreda je preminuo.[101]

U novembru 1996. godine u naselju Gajevi pripadnici MUP-a RS-a iz vatrenog oružja ubili su Mehmeda Arnautovića, sina Behadera, rođenog 1966. godine u Vražićima, koji je tog dana pomagao oko smještaja Bošnjaka u Gajevima.[102]

Napadi na povratnike vršeni su i u Bijeljini, Ugljeviku, Loparama, Zvorniku, Bratuncu, Srebrenici, Vlasenici, Banjoj Luci.

Na dan kada je u Potočarima postavljen kamen temeljac za gradnju Memorijalnog centra, u Vlasenici je ubijena Meliha Durić. Tog kobnog 11. jula 2001. godine napisala je: „Mama, otišla sam sa babom u Vlasenicu, Meliha“.

Bila je to posljednja poruka ostavljena majci, napisana u žurbi kreonom, u plavoj tankoj svesci koja je ležala pored telefona. Šesnaestogodišnjakinja je ubijena jednim hicem u vrat. Bio je to prvi put da se Meliha vratila kući od maja 1992, kada je kao sedmogodišnjakinja, u naručju svoje majke, protjerana iz svoje Vlasenice. Meliha je jedna od poslijeratnih bošnjačkih žrtava, čije ubice nikada nisu pronađene.

Dana 7. maja 2001. godine u Banjoj Luci je prilikom postavljanja kamen temeljca za izgradnju Ferhadija džamije teške tjelesne povrede zadobio Murat Badić iz Cazina, koji je nakon 19 dana provedenih u komi umro. Ubica nikada nije otkriven.[103]

Statistike govore, a podatak je saopćen i na prvom Kongresu izbjeglih i raseljenih osoba Bosne i Hercegovine, održanom 27. juna 2007, da se od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma do 2007. u Bosnu i Hercegovinu vratilo blizu milion osoba. Ovo su podaci vladinih zvaničnika. Interesovanje za povratak u Bosnu i Hercegovinu ne opada, sudeći po broju podnesenih zahtjeva za registriranje potencijalnih korisnika pomoći na osnovu javnog poziva

[101] E. L. Dvadeset i četiri godine poslije: Neriješena ubistva i napadi na Bošnjake u RS-u. https://faktor.ba/vijest/dvadeset-i-cetiri-godine-poslije-nerijesena-ubistva-i-napadi-na-bosnjake-u-rs-u/90372 (Preuzeto: 18.11.2020).
[102] *Isto*.
[103] *Isto*.

Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Riječ je o više od 40.000 porodica, odnosno oko 135.000 osoba koje se žele vratiti u svoje domove. Proces povrata imovine i stanarskih prava realiziran je u visokom procentu: 99,7%. Prema službenim pokazateljima, u Bosni i Hercegovini je od ukupno blizu 445.000 potpuno srušenih ili devastiranih stambenih jedinica, obnovljeno blizu 260.000, što je oko 45 %.[104]

Stanje na terenu, ipak, govori nešto drugačije. Ne postoji ni približno tačna evidencija prodane ili zamijenjene imovine, nakon što je ona vraćena u posjed ranijim vlasnicima ili nositeljima stanarskog prava. Nemali broj povratnika, povratnici su samo na papiru. Dio njih u ranija mjesta prebivališta navraća tek u vrijeme ljetnih odmora, dio njih vrijeme boravka, u različitim omjerima, "raspoređuje" u oba bosanskohercegovačka entiteta.

Kakav je danas položaj povratnika u Bosni i Hercegovini, bez obzira na njihovu etničku pripadnost? Može li se dati generalna ocjena procesa koji je zapravo ključ reintegracije Bosne i Hercegovine? Vladini izvještaji, najčešće preko resornih ministarstava, daju, preovlađujuće, optimističnu sliku, ali i detektiraju određene probleme, objektivne ili subjektivne prirode, kad je proces povratka u pitanju.

Predstavnik UNHCR-a za Bosnu i Hercegovinu James Lynch ističe da je mnogo toga postignuto u oblasti povratka i održivog ostanka u Bosni i Hercegovini, ali i dalje je potrebno ulagati napore u povratak raseljenih osoba, posebno na zbrinjavanju ljudi iz kolektivnih smještaja. S druge strane, izvještaj Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, čiji se značajan dio odnosi na proces povratka u Bosnu i Hercegovinu, daje prilično drugačiju sliku: U 2006. manjinskih povrataka gotovo da nije bilo. Mada se niko zbirno ne bavi analizom broja vraćene, pa prodate ili zamijenjene nekretnine, obilaskom povratničkih naselja i gradova može se ustvrditi kako je više od 50% u vlasništvo vraćenih stanova, kuća i posjeda, nekom vrstom kupoprodajnih ili zamjenskih ugovora promijenilo vlasnika, a barem još 30 posto je u procesu prodaje ili se koristi samo vikendom. Predmetom prodaje su i neki tek obnovljeni objekti sredstvima povratničkih fondova. Slabe rezultate provedbe Aneksa 7 u 2006. dodatno opterećuje, nerijetka, pojava onih koji su se prije godinu ili više vratili, da bi sada, zbog neodrživog povratka, opet krenuli tamo gdje misle da mogu pre/živjeti.[105]

Uzroke zbog kojih se život povratnika ne razlikuje previše od kraja do kraja, smatramo svojevrsnim faktorima *održivosti povratka.* Treba istaći da održivost povratka ovisi o najmanje šest faktora: Sigurnost povratnika, Ekonomski status povratnika, Socijalna i zdravstvena zaštita dostupna povratnicima, Mogućnost obrazovanja u povratničkim područjima, Pravo i mogućnost učešća u organima lokalne samouprave i javnim preduzećima, Pravo na kulturnu posebnost povratnika.

[104] A. Rondić, *Povratak*, 8-12.
[105] *Isto*.

U bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska negira se *bosanski jezik*. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje *bosanski*.

Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, negiraju genocid nad Bošnjacima, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Ulice u gradovima nose nazive ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grade se biste ratnim zločincima, „osveštavaju“ škole i druge državne institucije itd.[106]

Situacija sa upošljavanjem u javnoj upravi nije dobra. Povratnici se, uglavnom, bave poljoprivredom, no ovdje postoji problem plasmana viška proizvoda.

Za ratne zločine počinjene u Zvorniku samo rijetki počinioci su osuđeni na kazne zatvora. Pred sudovima u Bosni i Hercegovini donesene su tri presude za zločine nad civilima u Zvorniku. Sreten Lazarević, Dragan Stanojević i Slobodan Ostojić proglašeni su krivima jer su kao rezervni policajci Stanice javne bezbjednosti (SJB) Zvornik i stražari u Sudu za prekršaje i zgradi „Novi Izvor” u Zvorniku nečovječno postupali prema nezakonito zatočenim civilima Bošnjacima.

Pred Specijalnim sudom za ratne zločine u Beogradu za zločine u Zvorniku osuđeni su Darko Janković Pufta, Dragan Slavković Toro, Ivan Korać, Siniša Filipović zvani Lopov i Goran Savić.

Bivši komandant Teritorijalne odbrane Zvornika Branko Popović osuđen je na 15 godina zatvora, a ratni predsjednik općine Branko Grujić dobio je 6 godina zatvora.

Ratni zločinci Momčilo Krajišnik i Biljana Plavšić su pred Haškim tribunalom presuđeni i za zločine u Zvorniku. U presudi bivšem predsjedniku RS-a, ratnom zločincu Radovanu Karadžiću stoji i presuda za zločine u Zvorniku u sklopu dijela presude koji se odnosi na zločine u 20 općina, a koji su počeli od marta 1992, kao i kod ratnog komandanta Vojske RS-a, ratnog zločinca Ratka Mladića i ministra unutrašnjih poslova RS-a, ratnog zločinca Miće Stanišića.[107]

U ponovljenom procesu koji se pred Međunarodnim mehanizmom za krivične sudove u Hagu vodi protiv bivših čelnika Državne bezbjednosti Srbije Jovica Stanišić i Franko Simatović odgovaraju i za zločine u Zvorniku. Sud u Šapcu je osudio bivšeg komandatna paravojne formacije „Žute ose” Dušana Vučkovića, zvanog Repić, na 10 godina zatvora. Vučković se nakon istrage našao i u optužnici Tužilaštva za ratne zločine u Beogradu zajedno sa još šestericom optuženih za zločine počinjene u Zvorniku i okolini nad civilima od

[106] Vidi: *Izvještaj o negiranju genocida u Srebrenici 2020*, Memorijalni centar Srebrenica-Potočari, Srebrenica, maj 2020.

[107] Vidi: Predmeti protiv ratnih zločinaca Biljane Plavšić, Momčila Krajišnika, Radovana Karadžića, Ratka Mladića.

početka maja do polovine jula 1992. godine, ali je 17. marta 2005. godine umro u zatvoru.

Etnička struktura stanovništva Zvornika 2013. godine

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Zvornika, izražena u brojkama, može se vidjeti u tabeli 4.[108]

Tabela 4.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Zvornika prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 2013. godine, u brojkama

Bosna i Hercego-vina	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnj-ava se	Ostali	Bez odgo-vora
	3.531.159	1.769.592	1.086.733	544.780	27.055	96.539	6.460
Federa-cija BiH	2.219.220	1.562.372	56.550	497.833	18.344	79.838	4.233
Repub-lika srpska	1.228.423	171.839	1.001.299	29.645	8.189	15.324	2.127
Brčko distrikt BiH	83.516	35.381	28.884	17.252	522	1.377	100
Zvornik - općina	58.856	19.855	38.579	106	81	129	106
Zvornik - grad	11.497	992	10.308	54	52	68	23

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je u Bosni i Hercegovini živjelo 3.531.159 stanovnika, što je bilo 845.874 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Rezultat je to agresije i rata protiv Bosne i Hercegovine. Bošnjaci su bili najbrojnija etnička grupa i bilo ih je 1.679. osobe što je 223.364 osobe manje u odnosu na 1991. Srba je bilo 1.086.733 osobe što je 279.371 osoba manje u odnosu na 1991. Hrvata je bilo 544.780 što je bilo 216.072 osobe manje u odnosu

[108] Vidi: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016, 54-56. Za Zvornik općinu i Zvornik grad vidi: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 900-908.

na 1991. Ostalih, onih koji se nisu izjasnili i onih osoba koji su bili bez odgovora bilo je 130.054 ili 3,68% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

U Federaciji Bosne i Hercegovine živjelo je 2.219.220 stanovnika. Bošnjaka je bilo 1.562.372, Hrvata 497.833, Srba 56.550, Ostalih 79.838, onih osoba koji se nisu izjasnili 18.344 i bez odgovora 4.233 osobe. Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je u Federaciji Bosne i Hercegovine živjelo 62,85% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine, Republici srpskoj 34,79%, a u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine 2,36%.

U općini Zvornik je 2013. godine živjelo je 58.856 stanovnika, što je za 22.439 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Grad Zvornik imao je 11.479 stanovnika, što je za 3.087 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu.

U etničkoj strukturi stanovništva došlo je do drastične promjene. Tako je u općini Zvornik 2013. godine živjelo 19.855 Bošnjaka što je za 28.247 manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 38.579 što je za 7.761 stanovnik više u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo 106 što je u odnosu na 1991. Godinu manje za 16 osoba.

Još drastičnija promjena je u gradu Zvorniku. Bošnjaka je, prema popisu stanovništva 2013. godine, bilo 992, što je za 7.862 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 10.308, što je u odnosu na 1991. godinu, više za 6.073 osoba. Hrvata je bilo 54, što je u odnosu na 1991. godinu manje za 22 osobe.

Ovakvo stanje uzrokovao je rat protiv Republike Bosne i Hercegovine, ratni zločini nad Bošnjacima te etničko čišćenje i protjerivanje nesrpskog stanovništva sa prostora tzv. srpske države zapadno od Drine.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Zvornika, izražena u procentima, može se vidjeti u tabeli 5.[109]

Tabela 5.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Zvornika prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 2013. godine, u procentima

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
Bosna i Hercegovina	100	50,11	30,77	15,43	0,77	2,73	0.18
Federacija BiH	100	70,40	2,55	22,43	0,83	3,60	0.19

[109] Vidi: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016, 54-56. Za Zvornik općinu i Zvornik grad vidi: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 900-908.

Republika srpska	100	13,99	81,51	2,41	0,67	1,25	1,17
Brčko distrikt BiH	100	42,36	34,58	20,66	0.63	1,65	0,12
Zvornik - općina	100	33,73	65,55	0,18	0,14	0,22	0,18
Zvornik - grad	100	8,63	89,66	0,47	0,45	0,59	0,20

Podaci u tabeli pokazuju da su Bošnjaci najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini. Bošnjaci čine 50,11% ukupnog stanovništva države. Srba je prema popisu iz 2013. godine bilo 30,77%, Hrvata 15,43% u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine. U odnosu na 1991. godinu Bošnjaka je u ukupnom procentu stanovnika Bosne i Hercegovine bilo više za 6,61%, Srba manje za 0,43%, a Hrvata manje za 1,97%.

U Federaciji Bosne i Hercegovine živjelo je 70,40% Bošnjaka, 22,43% Hrvata i 3,60% Ostalih. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 0,83%, a osoba bez odgovora 0,19% ukupnog stanovništva Federacije.

Podaci u tabeli pokazuju da je u bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska živjelo je 81,51% Srba, 13,199% Bošnjaka, 2,41% Hrvata i 1,25 Ostalih. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 0,67%, a osoba bez odgovora 1,17% ukupnog stanovništva Republike srpske.

U Brčko distriktu Bosne i Hercegovine živjelo je 42,36% Bošnjaka, 34,58% Srba, 20,66% Hrvata i 1,65% Ostalih. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 0,63%, a osoba bez odgovora 0,12% ukupnog stanovništva Distrikta.

Na području općine Zvornik živjelo je 33,73% Bošnajaka, što je za 52,44% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 65,55% što je za 28,59% više u odnosu na 1991. godinu.

U gradu Zvorniku živjelo je 8,63% Bošnjaka, što je za 52,08% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 89,66%, što je za 51,70% u odnosu na 1991. godinu.

Promjene u etničkoj strukturi stanovništva, što se vidi iz tabele, desile su se na štetu Bošnjaka koji su u ratu protiv Bosne i Hercegovine bili najveća žrtva. Rezultat je to „planske politike“ koju su vodile vlasti Republike srpske. Njihov cilj je, između ostaloga, bio da se promijeni etnička struktura stanovništva „srpske države“, tako što će Bošnjaci i drugi nesrbi biti ubijeni, protjerani, raseljeni. Ta politika, što se vidi na primjeru Zvornika, dala je rezultate, a sve to je „legalizirala“ međunarodna zajednica Dejtonskim (mirovnim) sporazumom.

Zvornik je tipičan primjer kako se ratom, ubistvima, protjerivanjem, silovanjem, zastrašivanjem, odvođenjem u logore, prisilnom mobilizacijom, rušenjem i drugim sredstvima može, drastično promijeniti etnička struktura stanovništva jednoga grada. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjena broja Bošnjaka u Zvorniku kao što su sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Naselja općine Zvornik 2013. godine

Općina Zvornik imala je 2013. godine 58.856 stanovnika koji su živjeli u gradu Zvorniku i još 67 naselja. Prema broju stanovnika naselja je moguće podijeliti na mjesta u kojima živi do 1.000 stanovnika, od 1.000 do 2.000 i preko 2.000 stanovnika.

Struktura stanovništva općine Zvornik po naseljima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine vidi se iz tabele 6.[110]

Tabela 6.

Stanovništvo općine Zvornik po naseljima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
1. Androvići	300	92	205	---	---	3	---
2. Baljkovica	19	---	19	---	---	---	---
3. Baljkovica Donja	197	45	152	---	---	---	---
4. Boškovići	600	118	479	---	---	---	3
5. Branjevo	2.755	1	2.737	7	1	2	7
6. Buložani	314	---	314	---	---	---	---
7. Cer	438	1	435	1	---	---	1
8. Čelopek	1.830	50	1.773	2	2	2	1
9. Divič	853	850	---	---	---	3	---
10. Donja Kamenica	1.108	1.106	---	---	---	---	2
11. Donja Pilica	1.214	1	1.203	---	---	3	7
12. Donji Lokanj	1.146	---	1.143	2	---	1	---
13. Donji Šepak	408	---	406	---	---	1	1
14. Drinjača	127	113	13	1	---	---	---
15. Dugi Dio	328	327	---	---	---	---	1
16. Đevanje	289	8	281	---	---	---	---
17. Đulići	731	621	109	---	---	---	1
18. Ekonomija	1.415	---	1.400	6	1	1	7
19. Glodi	1.007	1.006	---	---	---	---	1
20. Glumina	1.191	1.089	92	1	---	8	1
21. Gornja Kamenica	808	705	100	---	---	---	3
22. Gornja Pilica	840	---	838	1	---	---	1

[110] *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 901-909.

23. Gornje Snagovo	929	925	2	---	---	---	2
24. Gornji Grbavci	1.009	275	732	---	1	1	---
25. Gornji Lokanj	683	---	681	1	1	---	---
26. Gornji Šepak	999	954	43	---	---	1	1
27. Grbavci Donji	420	342	76	---	---	2	---
28. Gušteri	62	62	---	---	---	---	---
29. Jardan	589	186	399	---	1	1	1
30. Jasenica	946	---	943	---	1	---	2
31. Jošanica	422	421	---	---	---	---	1
32. Jusići	303	303	---	---	---	---	---
33. Karakaj	2.828	324	2.475	8	7	8	6
34. Kiseljak	363	---	362	1	---	---	---
35. Kitovnice	441	112	328	---	---	1	---
36. Klisa	416	413	---	---	---	---	3
37. Kostijerevo	734	350	377	4	1	1	1
38. Kozluk	2.004	1.501	487	1	6	8	1
39. Križevići	2.016	1.997	11	---	---	---	8
40. Kučić Kula	391	390	---	---	---	---	1
41. Kula Grad	698	593	103	---	---	---	2
42. Liješanj	121	---	120	---	---	1	---
43. Liplje	477	474	2	---	1	---	---
44. Malešić	417	24	392	---	---	---	1
45. Novo Selo	728	561	166	1	---	---	---
46. Odžačina	6	---	5	1	---	---	---
47. Oraovac	711	80	627	1	---	2	1
48. Pađine	523	---	522	---	---	1	---
49. Paljevići	198	188	9	---	1	---	---
50. Petkovci	373	373	---	---	---	---	---
51. Potočani	245	239	6	---	---	---	---
52. Roćević	1.259	---	1.256	2	---	1	---
53. Samari	283	282	---	---	---	---	1
54. Skočić	228	98	128	1	---	1	---
55. Snagovo	173	39	133	---	---	---	1
56. Sopotnik	206	127	78	1	---	---	---
57. Srednji Šepak	346	181	162	---	---	3	---
58. Sultanovići	239	238	---	---	1	---	---
59. Šetići	541	455	85	---	1	---	---
60. Tabanci	862	12	846	2	---	---	2
61. Trnovica	703	---	702	---	---	1	---
62. Tršić	1.805	198	1.599	2	---	2	4
63. Ugljari	360	13	344	1	2	---	---

64. Ulice	1.845	---	1.834	2	1	1	7
65. Vitinica	2	---	2	---	---	---	---
66. Vrela	97	---	97	---	---	---	---
67. Zelinje	424	---	422	2	---	---	---
68. Zvornik - grad	**11.497**	**992**	**10.308**	**54**	**52**	**68**	**23**
Zvornik - općina	**58.856**	**19.855**	**38.579**	**106**	**81**	**129**	**106**

Iz podataka u tabeli vidi se da je općina Zvornik imala 68 naselja uključujući i grad Zvornik, koji je imao 11.497 stanovnika. Osim grada Zvornika, veća naselja sa preko 2.000 stanovnika bila su: Branjevo, Karakaj, Kozluk i Križevići.

Podaci u tabeli pokazuju da je u općini Zvornik bilo 11 naselja koja su imala od 1.000 do 2.000 stanovnika. To su slijedeća naselja: Čelopek, Donja Kamenica, Donja Pilica, Donji Lokanj, Ekonomija, Glodi, Glumina, Gornji Grbavci, Ročević, Tršić i Ulice.

Naselja sa manje od 1.000 stanovnika su: Androvići, Baljkovica, Baljkovica Donja, Boškovići, Buložani, Cer, Divič, Donji Šepak, Drinjača, Dugi Dio, Đevanje, Đulići, Gornja Kamenica, Gornja Pilica, Gornje Snagovo, Gornji Lokanj, Gornji Šepak, Grbavci Donji, Gušteri, Jardan, Jasenica, Jošanica, Jusići, Kiseljak, Kitovice, Klisa, Kostjerevo, Kučić Kula, Kula Grad, Liješanj, Liplje, Malešić, Novo Selo, Odžačina, Oraovac, Pađine, Paljevići, Petkovci, Potočani, Samari, Skočić, Snagovo, Sopotnik, Srednji Šepak, Sultanovići, Šetići, Tabanci, Trnovica, Ugljari, Vitinica, Vrela i Zelinje.

U 59 naselja općine Zvornik većinu stanovništva čine Srbi, a u 29 naselja većinu čine Bošnjaci. Srbi čine 65,55% stanovništva Općine i 89,66% Grada, a Bošnjaci 33,73% ukupnog stanovništva općine Zvornik i 8,63% grada Zvornik. Rezultat je to, između ostaloga, agresije i rata protiv Bosne i Hercegovine koji je imao za cilj da izmijeni etničku strukturu stanovništva krajeva koji su smatrani „srpskim prostorom“.

Naselja općine Sapna 2013. godine

Općina Sapna nalazi se u sastavu entiteta Federacija Bosne i Hercegovine. Formirana je 18. marta 1998. godine. Toga dana je prvi puta, na osnovu odluke Federalnog parlamenta, održana sjednica Općinskog vijeća Sapna. Sapna je prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu ulazila u sastav općine Zvornik.

Struktura stanovništva općine Sapna po naseljima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine vidi se iz tabele 7.[111]

Tabela 7.

Stanovništvo općine Sapna po naseljima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine

	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
1. Baljkovica	148	122	26	---	---	---	---
2. Goduš	1.104	1.097	---	---	---	5	2
3. Gornji Lokanj	---	---	---	---	---	---	---
4. Kiseljak	---	---	---	---	---	---	---
5.Kraljevići	1.471	1.419	5	1	1	44	1
6. Međeđa	1.220	1.191	---	---	1	26	2
7. Nezuk	1.022	1.012	5	---	---	5	---
8. Podgora	---	---	---	---	---	---	---
9. Rastošnica	223	30	192	1	---	---	---
10. Rožanj	22	16	6	---	---	---	---
11. Sapna	2.027	2.023	---	---	3	---	1
12. Vitinica	2.831	2.820	---	---	---	7	4
13. Zaseok	1.110	1.097	---	1	5	6	1
Sapna općina	**11.178**	**10.827**	**234**	**3**	**10**	**93**	**11**

Općina Sapna je 2013. godine imala 11.178 stanovnika. Bošnjaka je bilo 10.827 (92,03%), Srba 234 (2,09%), a svih ostalih 117 (1,05%).

Iz podataka u tabeli vidi se da je općina Sapna imala 13 naselja: Baljkovica, Goduš, Gornji Lokanj, Kiseljak, Kraljevići, Međeđa, Nezuk, Podgora, Rastošnica, Rožanj, Sapna, Vitinica i Zaseok. U općini Sapna su, 2013. godine, samo dva naselja imala više od 2.000 stanovnika, a to su Vitinica i Sapna.

Od 1.000 do 2.000 stanovnika imala su naselja Goduš, Kraljevići, Međeđa, Nezuk i Zaseok. Manje od 1.000 stanovnika imala su naselja Baljkovica, Rastošnica i Rožanj. Naselja koja su prema Dejtonskom sporazumu pripala Federaciji Bosne i Hercegovine, a u kojima ne živi niti jedan stanovnik su Gornji Lokanj, Kiseljak i Podgora.

[111] *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 162-165.

Zaključak

Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje, kultura, sport i zdravstvo utjecali su da Zvornik bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Zvorniku su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali.

U općini Zvornik je 1991. godine živjelo 81.295 stanovnika. Bošnjaka je bilo 48.102 ili 59,17%, Srba 30.863 ili 37,96%, Hrvata 122 ili 0,15%, Jugoslavena 1.248 ili 1,54% i ostalih 960 ili 1,18%.

Grad Zvornik bio je mjesto zajedničkog življenja Bošnjaka, Srba, Hrvata, Jugoslavena i Ostalih. Bošnjaka je bilo 8.854 (60,71%), Srba 4.235 (29,04%), Hrvata 76 (0,52%), Jugoslavena 944 (6,47%) i Ostalih 475 (3,26%).

Zvornik je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i ratni zločini nad Bošnjacima. U Zvorniku su organizirani logori za Bošnjake, ubijani su civili, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano je ubijana i progonjena bošnjačka elita, masovno su protjerivani i deportovani civili, uništavana su kulturna dobra i imovina te rušeni islamski vjerski objekti.

Napad na Zvornik je otpočeo 8. aprilu 1992. godine. Bio je to rezultat dobro organizovane i unaprijed pripremljene akcije u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, čiji je cilj bilo trajno uklanjanje Bošnjaka iz Zvornika i Podrinja. U napadu i zločinima su, pored jedinica JNA, učestvovali pripadnici Srpske demokratske stranke, specijalne jedinice SDB i MUP-a Srbije, „Arkanovi Tigrovi“, „Beli orlovi“ i druge „srpske snage“.

Zvornik je bio okupiran, a branioci grada su se povukli na Kula Grad kojeg su, pod komandom Samira Ništovića – kapetana Almira, branili do 27. aprila 1992. godine.

Na ovom području izvršeni su brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, kao što su: ubistva i hotimično lišavanje života, progoni, istrebljenje, silovanja, protivpravno zatočenje, zatvaranje, mučenje, hotimično nanošenje velikih patnji, deportacija (prisilna premeštanja), bezobzirno razaranje, pljačka javne ili privatne imovine.

Ubistva i protjerivanja iz Zvornika su sistematski planirana i provođena. Vršena je ideološka priprema za provođenje ratnih zločina. Nakon izvršenja ratnih zločina, počinioci su prikrivali i poricali zločine. Iz samog Zvornika je izvršeno prisilno protjerivanje/deportacija 15.436 osoba u Mađarsku i Austriju.

U periodu od 1992. do 1995. godine sa područja Zvornika ubijeno je i „nestalo“ najmanje 2.005. osoba. Vječni smiraj našlo je njih 1.587 dok se 418 građana Zvornika vode kao nestali.

Cilj udruženog zločinačkog poduhvata postignut je i kampanjom progona koja je dostigla takve razmjere da je uključivala ponašanje na osnovu kojeg se vidjela namjera da se djelimično ili u cjelosti unište Bošnjaci, nacionalna, etnička i/ili vjerske grupa kao takva. Bilo je neophodno uništiti

tragove kulturnog i vjerskog postojanja uništavanjem spomenika kulture i sakralnih objekata. Tako je u Zvorniku uništeno 28 džamija, među kojima one: u Đulićima, u Kula Gradu, u Kozluku, u Diviču, Snagovu, u Novom Selu, u Skočiću, u Svrakama, u Drinjači, u Glumini, u Donjoj Kamenici, u Gornjoj Kamenici, u Klisi, u Kovačevićima, u Rijeci, u Selimovićima…Osim džamija uništeni su mektebi, mesdžidi, turbeta i drugi sakralni objekti. Tako su na području Zvornika uništena 62 sakralna objekta.

Oružana agresija na Republiku Bosnu Hercegovinu okončana je potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), parafiranog u Dejtonu 21. novembra 1995, a potpisanog 14. decembra 1995. godine u Parizu „na bosanskom, hrvatskom, engleskom i srpskom jeziku“. Prema mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini. Dejtonski sporazum je je potvrdio činjenicu da su Republika Srbija i Republika Hrvatska ratovale na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.

Dejtonski sporazum je potvrdio činjenicu da je SRJ imala stvarnu kontrolu (vlast) nad tzv. Republikom Srpskom.

U periodu od 1992. do 1995, približno 2,2 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano, pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine, napustiti svoje domove.

Cilj velikosrpske politike u Bosni Hercegovini je i nakon rata bio „razdvajanje naroda.“ Predvodnici te politike u Bosni i Hercegovini bili su ratni zločinci Radovan Karadžić i Momčilo Krajišnik. Podršku projektu „razdvajanja etnničkih zajednica“ u Sarajevu i drugim gradovima i općinama u Bosni i Hercegovini, dao je i Slobodan Milošević.

Otežavajuća okolnost za povratnike je i činjenica što se u bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska negira bosanski jezik. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje bosanski.

Osim toga, visoki zvaničnici iz Republike srpske u javnim istupima negiraju državu Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake kao narod, što utiče na perspektivu ljudi ovih prostora. Ulice u RS-u nose nazive ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i perioda agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grade se biste ratnim zločincima, „osveštavaju“ škole i druge državne institucije itd.

Situacija sa upošljavanjem u javnoj upravi nije dobra. Povratnici se, uglavnom, bave poljoprivredom, no ovdje postoji problem plasmana viška proizvoda.

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. U općini Zvornik je živjelo 58.856 stanovnika, što je za 22.439 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Grad Zvornik imao je 11.479 stanovnika, što je za 3.087 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu.

U etničkoj strukturi stanovništva došlo je do drastične promjene. Tako je u općini Zvornik 2013. godine živjelo 19.855 Bošnjaka što je za 28.247 manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 38.579 što je za 7.761 stanovnik više u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo 106 što je u odnosu na 1991. Godinu manje za 16 osoba.

Još drastičnija promjena je u gradu Zvorniku. Bošnjaka je, prema popisu stanovništva 2013. godine, bilo 992, što je za 7.862 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 10.308, što je u odnosu na 1991. godinu, više za 6.073 osoba. Hrvata je bilo 54, što je u odnosu na 1991. godinu manje za 22 osobe.

Na području općine Zvornik živjelo je 33,73% Bošnajaka, što je za 52,44% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 65,55% što je za 28,59% više u odnosu na 1991. godinu.

U gradu Zvorniku živjelo je 8,63% Bošnjaka, što je za 52,08% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 89,66%, što je za 51,70% u odnosu na 1991. godinu.

Promjene u etničkoj strukturi stanovništva, desile su se na štetu Bošnjaka koji su u ratu protiv Bosne i Hercegovine bili najveća žrtva. Rezultat je to „planske politike“ koju su vodile vlasti Republike srpske. Njihov cilj je, između ostaloga, bio da se promijeni etnička struktura stanovništva „srpske države“, tako što će Bošnjaci i drugi nesrbi biti ubijeni, protjerani, raseljeni. Ta politika, što se vidi na primjeru Zvornika, dala je rezultate, a sve to je „legalizirala“ međunarodna zajednica Dejtonskim (mirovnim) sporazumom.

Zvornik je tipičan primjer kako se ratom, ubistvima, protjerivanjem, silovanjem, zastrašivanjem, odvođenjem u logore, prisilnom mobilizacijom, rušenjem i drugim sredstvima može, drastično promijeniti etnička struktura stanovništva jednoga grada. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjena broja Bošnjaka u Zvorniku kao što su sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Summary

Geographical location, developed economy, education, culture, sports and health have influenced Zvornik to be an attractive place for people of different cultures, religions and peoples. Before the aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and Others lived together in Zvornik.

In 1991, there were 81,295 inhabitants in the municipality of Zvornik. There were 48,102 Bosniaks or 59.17%, 30,863 or 37.96% Serbs, 122 or 0.15% Croats, 1,248 or 1.54% Yugoslavs and 960 or 1.18% others.

The town of Zvornik was a place where Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and Others lived together. There were 8,854 Bosniaks (60.71%),

4,235 Serbs (29.04%), 76 Croats (0.52%), 944 Yugoslavs (6.47%) and 475 Others (3.26%).

Zvornik, as a strategically important city in the plans and goals of the aggressors, has been the target of attacks since 1991. Aggression and war crimes against Bosniaks were planned, prepared and organized against this Bosnian town. Camps for Bosniaks were organized in Zvornik, civilians were killed, mass and systematic rapes and other forms of sexual violence were committed, the Bosniak elite was targeted killed and persecuted, civilians were expelled and deported en masse, cultural property and property were destroyed and Islamic religious buildings were demolished. .

The attack on Zvornik began on April 8, 1992. It was the result of a well-organized and pre-prepared action within a joint criminal enterprise, aimed at the permanent removal of Bosniaks from Zvornik and Podrinje. In addition to JNA units, members of the Serbian Democratic Party, a special unit of the SDB and the Serbian Interior Ministry, „Arkan's Tigers“, „White Eagles“ and other „Serbian forces“ took part in the attack and crimes.

Zvornik was occupied, and the defenders of the city withdrew to Kula Grad, which they defended under the command of Samir Ništović - Captain Almir, until April 27, 1992.

Numerous forms of crimes against humanity and international law have been committed in this area, such as murder and willful deprivation of life, persecution, extermination, rape, unlawful detention, imprisonment, torture, willful suffering, deportation (deportation), wanton destruction. , looting of public or private property.

The killings and expulsions from Zvornik were systematically planned and carried out. Ideological preparations were made for the implementation of war crimes. After committing war crimes, the perpetrators covered up and denied the crimes. 15,436 people were forcibly expelled / deported from Zvornik to Hungary and Austria.

In the period from 1992 to 1995, at least 2,005 people were killed and „disappeared“ from the Zvrnik area. person. 1,587 of them have found eternal peace, while 418 citizens of Zvornik are listed as missing.

The goal of the joint criminal enterprise was also achieved by a campaign of persecution that reached such proportions that it included behavior that indicated an intention to partially or completely destroy Bosniaks, national, ethnic and / or religious groups as such. It was necessary to destroy the traces of cultural and religious existence by destroying cultural monuments and sacral buildings. Thus, 28 mosques were destroyed in Zvornik, including those in Đulići, Kula Grad, Kozluk, Divič, Snagovo, Novo Selo, Skočić, Svrake, Drinjača, Glumina, Donja Kamenica and Gornja Kamenica, in Klisa, in Kovačevići, in Rijeka, in Selimovići… In addition to mosques, mektebs, masjids, turbets and other sacral buildings were destroyed. Thus, 62 sacral buildings were destroyed in the area of Zvornik.

The armed aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina ended with the signing of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Agreement), initialed in Dayton on November 21, 1995, and signed on December 14, 1995 in Paris „in Bosnian, Croatian, English and the Serbian language „. According to many researchers, intellectuals of various profiles, the Agreement legalized the genocide of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina. The Dayton Agreement confirmed the fact that the Republic of Serbia and the Republic of Croatia were at war on the territory of the Republic of Bosnia and Herzegovina.

The Dayton Agreement confirmed the fact that the FRY had real control (power) over the so-called Republika Srpska.

Between 1992 and 1995, approximately 2.2 million people in Bosnia and Herzegovina were forced to flee their homes as a result of the war against Bosnia and Herzegovina.

The goal of the Greater Serbia policy in Bosnia and Herzegovina even after the war was to „separate the people.“ The leaders of that policy in Bosnia and Herzegovina were war criminals Radovan Karadzic and Momcilo Krajisnik. Slobodan Milosevic also supported the project „Separation of Ethnic Communities“ in Sarajevo and other cities and municipalities in Bosnia and Herzegovina.

An aggravating circumstance for returnees is the fact that the Bosnian language is denied in the Republika Srpska entity of Bosnia and Herzegovina. Teaching in the Bosnian language is prohibited, and the language is called the non-existent Bosniak language. This discriminates against students who want their language to be called Bosnian.

In addition, high-ranking officials from the Republika Srpska deny the state of Bosnia and Herzegovina and Bosniaks as a people in their public speeches, which affects the perspective of the people of this area. Streets in RS bear the names of war criminals from the Second World War and the period of aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, busts of war criminals are being built, schools and other state institutions are being „sanctified“, etc.

The situation with employment in public administration is not good. Returnees are mainly engaged in agriculture, but there is a problem with the placement of surplus products.

In 2013, a census was conducted in Bosnia and Herzegovina. It was the first census after the war and aggression. In the municipality of Zvornik lived 58,856 inhabitants, which is 22,439 inhabitants less than in 1991. The city of Zvornik had 11,479 inhabitants, which is 3,087 inhabitants less than in 1991.

There has been a drastic change in the ethnic structure of the population. Thus, in 2013, there were 19,855 Bosniaks living in the municipality of Zvornik, which is 28,247 less than in 1991. There were 38,579 Serbs, which is 7,761 more than in 1991. There were 106 Croats, which is 16 people less than in 1991.

An even more drastic change is in the city of Zvornik. According to the 2013 census, there were 992 Bosniaks, which is 7,862 fewer than in 1991. There were 10,308 Serbs, which is 6,073 more than in 1991. There were 54 Croats, which is 22 people less than in 1991.

33.73% of Bosniaks lived in the municipality of Zvornik, which is 52.44% less than in 1991. There were 65.55% Serbs, which is 28.59% more than in 1991.

8.63% of Bosniaks lived in the town of Zvornik, which is 52.08% less than in 1991. There were 89.66% Serbs, which is 51.70% compared to 1991.

Changes in the ethnic structure of the population, occurred to the detriment of Bosniaks, who were the biggest victims in the war against Bosnia and Herzegovina. It is the result of a „planning policy“ pursued by the Republika Srpska authorities. Their goal, among other things, was to change the ethnic structure of the population of the „Serbian state“, so that Bosniaks and other non-Serbs would be killed, expelled and displaced. That policy, as can be seen in the example of Zvornik, gave results, and all that was „legalized“ by the international community with the Dayton (peace) agreement.

Zvornik is a typical example of how war, murder, expulsion, rape, intimidation, deportation, forced mobilization, demolition and other means can drastically change the ethnic structure of a city's population. such as security situation, economic situation, education, road and other infrastructure, etc.

Jusuf DŽAFIĆ
JU Specijalna biblioteka „Behram-beg“ u Tuzli
jusuf-dz91@hotmail.com

Stručni rad/Professional article
UDK/UDC: 930.25:94(0.02/.08)Šabić ef. Š.(497.6 Tuzla) (093)

NEKNJIŽNA I EFEMERNA GRAĐA IZ LEGATA ŠEVKET-EF. ŠABIĆA U SPECIJALNOJ BIBLIOTECI „BEHRAM-BEG“ U TUZLI

Apstrakt: *Rad predstavlja analitički inventarni popis neknjižne i efemerne građe iz legata Ševket-ef. Šabića, koja se čuva u JU Specijalnoj biblioteci „Behram-beg“ u Tuzli. Ševket-ef. Šabić (1911-1975) je istaknuti tuzlanski kulturni radnik. Radio je kao profesor u Behram-begovoj medresi, kao vjeroučitelj u više tuzlanskih srednjih škola, te kao imam Čaršijske (Hadži Hasanove) džamije u Tuzli. Objavio je preko 30 radova u domaćim časopisima. Preko deset njegovih autorskih djela je ostalo u rukopisu.*

Porodica rahmetli Ševket-ef. Šabića je darovala izvjesni dio Šabićeve knjižne i neknjižne građe Muftijstvu tuzlanskom, a Muftijstvo je dotičnu građu poklonilo Behram-begovoj biblioteci.

Specijalna biblioteka „Behram-beg“ čuva Legat Ševket-ef. Šabića, kojeg čine 1.362 bibliotečke jedinice: 241 predmet (neknjižna i efermerna građa), 588 kucanih brošura, 375 periodičnih izdanja, 158 knjiga i brošura. U radu je dat kratak osvrt na Šabićev životopis i njegov legat u Biblioteci „Behram-beg“, te analitički osvrt na 241 bibliotečku jedinicu neknjižne i efemerne građe iz Legata Ševket-ef. Šabića. Tako smo prikazali: 71 kucani tekst, 50 rukopisnih tekstova, 35 sveski, 20 potvrda, 20 razglednica, dopisnica i čestitki, 19 dokumenata, 5 fotografija, 5 novinskih isječaka, 4 vaktije, 4 karte, 3 kaligrafska rada, 5 ostalih predmeta.

Ključne riječi: *Ševket-ef. Šabić, Biblioteka Behram-beg, neknjižna građa, efemerna građa, Tuzla.*

NON-BOOK AND EPHEMERAL MATERIAL FROM THE LEGACY OF ŠEVKET-EF. ŠABIĆ IN THE SPECIAL LIBRARY „BEHRAM-BEG“ IN TUZLA

Abstract: *The paper presents an analytical inventory of non-book and ephemeral material from the legacy of Ševket-ef. Šabić, which is kept in the*

Public Institution Special Library „Behram-beg“ in Tuzla. Ševket-ef. Šabić (1911-1975) was Tuzla's prominent cultural worker. He worked as a professor in Behram-beg's madrasa, as a religious teacher in several high schools in Tuzla, and as an imam of the Čaršija (Hadži Hasan's) mosque in Tuzla. He has published over 30 papers in domestic journals. Over ten of his works remain in manuscript.

The family of the late Ševket-ef. Šabić donated a certain part of Šabic's book and non-book material to the Mufti of Tuzla, and the Mufti's Office donated the material to the Behram-beg library.

The special library „Behram-beg“ keeps the Legate (collection) of Ševket-ef. Šabić, which consists of 1,362 library units: 241 items (non-book and ephemeral material), 588 printed brochures, 375 periodicals, 158 books and brochures. The paper gives a brief overview of Šabic's biography and his collection in the Behram-beg Library, and an analytical review of 241 library units of non-book and ephemeral material from the collection. Thus, we presented: 71 typed text, 50 manuscripts, 35 notebooks, 20 certificates, 20 postcards, postcards and greeting cards, 19 documents, 5 photographs, 5 newspaper clippings, 4 vaktis, 4 maps, 3 calligraphic works, 5 other items.

Key words: *Ševket-ef. Šabić, Behram-beg Library, non-book material, ephemeral material, Tuzla.*

Uvod

Dvadeseto stoljeće je u historiji Bosne i Bošnjaka obilježeno društvenim previranjima. U samo ovih stotinu godina Bosna i Hercegovina je promijenila šest puta državno uređenje: posebna okupaciona jedinica unutar Austrougarske (1901-1918); dio Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (1918-1941); okupacija NDH (1941-1945); posebna federalna republika unutar DF Jugoslavije, FN Jugoslavije i SFR Jugoslavije (1945-1992); nezavisna Republika Bosna i Hercegovina (1992-1995); dejtonska Bosna i Hercegovina (1995-2000). U tom burnom stoljeću je među Bošnjacima djelovao veći broj alima, koji su dali upečatljiv doprinos razvoju naše islamske misli, ali čiji pregalački rad je pao u zaborav. Među njima je, svakako, i tuzlanski muderris Ševket-ef. Šabić (1911-1975). JU Specijalna biblioteka „Behram-beg“ u Tuzli odnedavno čuva zaostavštinu Ševket-ef. Šabića, koja je krajem 2020. godine proglašena legatom.[1]

U ovom radu ćemo prikazati neknjižnu i efemernu građu iz legata Ševket-ef. Šabića u Behram-begovoj biblioteci, tačnije donosimo analitički

[1] Vidi detaljnije o Behram-begovoj biblioteci: Senad Čeliković, *Islamske biblioteke u Bosni i Hercegovini 1878-2010*, Specijalna biblioteka „Behram-beg“, Tuzla 2014, 2-73, 171-178; Mirsada Suljić, Islamska biblioteka „Behram-beg“ u Tuzli, *Bosniaca*, 16/2011, 48-56.

inventarni popis dotične građe. Ukratko ćemo se i osvrnuti na Šabićev životopis i njegov legat u Biblioteci „Behram-beg“.

Biografija Ševket-ef. Šabića

Ševket-ef. Šabić je rođen u Čajniču 12. februara 1911. godine. Porodica Šabić je porijeklom iz Šabića u Velikom Badiću kod Bosanske Krupe. Šabićev otac i amidža su studirali u Istanbulu. Njegov otac Mehmed Fevzi-efendija (umro 1939. godine) je bio imam Sinan-begove džamije u Čajniču, muderris čajničke mektebi-ibtidaije (osnovne islamske škole), te muderris i direktor Ibrahim-kadine medrese u istom gradu, dok je amidža Abdullah-efendija bio imam Aladža džamije i muderris medrese Mehmed-paše Kukavice u Foči.[2]

Ševket-ef. je završio Gazi Husrev-begovu medresu i Alijju - viši stepen Gazi Husrev-begove medrese. Radio je, kao profesor (muderris), u Behram-begovoj medresi 17 godina (1932-1949), sve do njenog prinudnog zatvaranja. Predavao je: arapski jezik i književnost, turski jezik i književnost, tarih (povijest islama), akaid, husni-hat (kaligrafiju). Jedno vrijeme je bio pomoćnik upravitelja medrese, a obavljao je i dužnost upravitelja. Službovao je kao vjeroučitelj u tuzlanskim srednjim školama: Građanskoj, Trgovačkoj i Tehničkoj. Bio je 42 godine (1933-1975) imam Čaršijske (Hadži Hasanove) džamije u Tuzli.

Pored obavljanja redovnih poslova, Šabić je imamima pripremao arapske tekstove hutbi i prevode hutbi, te prevode prigodnih tekstova sa arapskog i turskog jezika. Budući da je dobro poznavao orijentalne jezike, bio je 20-ak godina sudski tumač za arapski i turski jezik pri Okružnom sudu u Tuzli. Aktivno je sudjelovao u radu Udruženja Ilmijje. Tako je bio delegat Glavnog odbora Udruženja Ilmijje. Obnašao je i dužnost potpredsjednika Sreskog vakufskog povjerenstva u Tuzli. Ne treba zaboraviti da je imao i lijep rukopis, te se u slobodno vrijeme bavio kaligrafijom.

Ševket-ef. je bio izvrstan vaiz i odličan učač mevluda, kako bosanskih mevluda (Gaševićevog, Bašagićevog, Kadićevog), tako i poznatog mevluda Sulejmana Čelebije na turskom jeziku. Vrlo rado se odazivao pozivima za učešće na različitim vjerskim manifestacijama, na kojima je držao predavanja i

[2] Zahvaljujući kazivanju Sabahete Alešević, sestrične Ševket-ef. Šabića, došli smo do dragocjenih podataka o familiji Šabić. Mehmed Šabić je, pored Ševketa, imao još 11 djece: 1 sina i 10 kćerki. Sa Ševketom materom je imao 6 djece: sinove Ševketa i Samija, te kćerke Feridu, Vehidu, Džemilu i Bahriju. Nakon smrti Ševketove matere, oženio se njenom sestrom. Tako je sa Ševketovom tetkom imao 2 kćerke: Nusretu i Abidu. Sa trećom ženom Devletom Šabić (rođ. Alijagić), nenom Sabahete Alešević, sa kojom se oženio nakon preseljenja i druge supruge na ahiret, imao je 4 kćerke: Hafizu - Sabahetinu majku, Hatimu, Avniju i Fethiju.

učio mevlude.[3] Preselio je na ahiret 2. jula 1975. godine u Tuzli.[4] Ukopan je na tuzlanskom mezarju Ilinčica.[5]

Ševket-ef. Šabić je mnogo pisao. Objavio je preko 30 radova u sljedećim časopisima: Glasnik Rijaseta IZ, Hikjmet, El-Hidaje, Novi Behar. Kao 21-godišnjem mladiću, izašao mu je *Prijevod Treće Gazi Husrev-begove vakufname*, u okviru *Spomenica Gazi Husrev-begove četristote godišnjice*. Nažalost, veliki broj njegovih radova je ostao u rukopisu: prevod i komentar Kur'ana, prevod i komentar Hidir-bejove (Hizir-begove) Kasidei-nunijje (El-Kaside en-nunijje), prevod Muslimove zbirke hadisa, prevod Šemaila Tirmizije, prevod Akaida Nesefija, prevod 48 kalendarskih hutbi; autorska djela *Kavaidul-islam*, *Mali ilmihal*; zbirka od 60 hutbi na bosanskom jeziku, zbirka od 60 hutbi na arapskom jeziku itd.

Legat Ševket-ef. Šabića u Specijalnoj biblioteci „Behram-beg“ u Tuzli

Porodica rahmetli Ševket-ef. Šabića je darovala izvjesni broj njegovih knjiga, brošura, časopisa, novina, ličnih zabilješki i drugih sličnih sadržaja Muftijstvu tuzlanskom 2019. godine. Muftijstvo je poklonilo darovanu Šabićevu ostavštinu Specijalnoj biblioteci „Behram-beg“ 5. novembra 2019. godine. Knjige i druga građa su u više navrata prenošene iz vakufske kuće, gdje je nekada živio Ševket-efendija, u prostorije Behram-begove biblioteke. Proces je završen početkom februara 2020. godine, o čemu je Biblioteka izvijestila javnost putem svoje internet stranice.[6] Uposlenici Biblioteke su napravili preliminarni popis građe 3. februara 2020. godine.[7]

Mr. Admir Muratović, direktor Behram-begove biblioteke, je 10. novembra 2020. godine donio odluku o reviziji bibliotečke građe iz

[3] Vidi: Specijalna biblioteka Behram-beg u Tuzli (dalje: BBB), Neknjižna i efemerna građa iz legata Ševket-ef. Šabića (dalje: NEG LŠŠ), *Plan za mevludski program i zadnji dio spjeva „Smrt Hazreti Fatime“*, inv. br ŠRT-13.

[4] Vidi detaljnije o Ševket-ef. Šabiću: Midhat Spahić, Ševket ef. Šabić - život i djelo, u: *Naučna konferencija Tuzlanski prosvjetitelji 2013*, Dijalog - centar za promociju kulture i dijaloga, Tuzla 2013, 85-105; Kemal Bašić - Midhat Spahić, *Znameniti Tuzlaci*, BZK Preporod, Tuzla 2005, 93-97.

[5] Iza Ševket-efendije Šabića je ostala žena Šefika (rođ. Poplata) i troje djece: najstariji Irfan (rođ. 1941), srednji Adnan (rođ. 1945) i najmlađa Semina (rođ. 1950). Adnan se nikada nije ženio. Semina se udavala, ali nije imala djece. Irfan se oženio Subhijom Šabić (rođ. Pirić), sa kojom ima dvije kćerke: Azru (rođ. 1975) i Eminu (1981). Inače, podatke o porodici Ševket-efendije smo dobili od Subhije Šabić i Sabahete Alešević. Vidi još o porodici Šabić: Meliha Terzić, Portret: Hafiza Alešević, *Bosanska Sumejja*, 17/2005, 18.

[6] *Knjige rahmetli Ševket-ef. Šabića u Biblioteci “Behram-beg”*, behrambeg.ba/knjige-rahmetli-sevket-ef-sabica-u-biblioteci-behram-beg. (Pristup: 25.2.2021, 7:08).

[7] BBB, *Brojno stanje knjiga, časopisa i drugih sadržaja koje je Muftijstvo tuzlansko poklonilo Biblioteci „Behram-beg“ 05.11.2019. godine a koje su nekada pripadale profesoru Ševketu Šabiću*, djel. br. 02-02-1-81-35/20.

zaostavštine Ševket-ef. Šabića.[8] Reviziju je uradio bibliotekar Jusuf Džafić. Džafić je o tome je podnio izvještaj direktoru 20. novembra. 2020. godine.[9] Na 73. sjednici Upravnog odbora Biblioteke, održanoj 15. decembar 2020. godine, direktor je informisao članove Upravnog odbora o namjeri formiranja Legata Ševket-ef. Šabića. Informacija je jednoglasno usvojena. S obzirom na navedeno, direktor je donio odluku o proglašenju Legata Ševket-ef. Šabića.[10]

Legat Ševket-ef. Šabića, koji čuva JU Specijalna biblioteka „Behram-beg” u Tuzli, tako čine 1362 bibliotečke jedinice:

a) 241 predmet (neknjižna i efermerna građa) – 71 kucani tekst, 50 rukopisnih tekstova, 35 sveski, 20 potvrda, 20 razglednica, dopisnica i čestitki, 19 dokumenata, 5 fotografija, 5 novinskih isječaka, 4 vaktije, 4 karte, 3 kaligrafska rada, 5 ostalih predmeta;
b) 588 kucanih brošura – 67 primjeraka *Hutbe*, 138 primjeraka *Mevlud I*, 77 primjeraka *Mevlud II*, 259 primjeraka mevludskog spjeva *Smrt hazreti Fatime*, 43 primjerka priručnika *Sure, dove i salavati*, 4 primjerka ostalih kucanih brošura;
c) 375 periodičnih izdanja – novine i časopisi na bosanskom, arapskom, savremenom turskom, osmanskom turskom i engleskom jeziku;
d) 158 knjiga i brošura – 58 knjiga i brošura na bosanskom jeziku, uključujući 5 na arebici; 39 knjiga i brošura na turskom jeziku, uključujući 13 na osmanskom turskom; 61 knjiga i brošura na arapskom jeziku, uključujući 2 rukopisa.[11]

Legat Ševket-efendije je već prezentiran široj javnosti par puta. Tako je biblioteka „Behram-beg“ do sada organizirala dvije izložbe Legata. Prva izložba, pod nazivom „Iz zaostavštine Ševket-ef. Šabića“, je upriličena povodom Mevluda - rođenja Allahovog poslanika Muhammeda, a.s. Izložba je bila otvorena u Tuzli u prostorijama Behram-begove biblioteke, u periodu 10. novembar - 10 decembar 2020. godine.[12] Druga izložba, naslovljena „Iz Legata Ševket-ef. Šabića“, je bila postavljena u izložbenom prostoru Bosanskog kulturnog centra Živinice, povodom Međunarodnog dana maternjeg jezika i Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Dotična izložba je bila otvorena za posjetioce od 19. februara do 2. marta 2021. godine.[13] Autor obje izložbe je Jusuf Džafić, uposlenik Behram-begove biblioteke.

---

[8] BBB, *Odluka za obavljanje revizije knjiga i ostalih sadržaja Ševket-ef. Šabića*, djel. br. 02-02-1-290/20.
[9] BBB, *Izvještaj o obavljenoj reviziji knjiga i ostalih sadržaja Ševket-ef. Šabića*, djel. br. 02-02-1-290-2/20.
[10] BBB, *Odluka o formiranju Legata Ševket-ef. Šabića*, djel. br. 02-02-1-306/20.
[11] Vidi o Šabićevom legatu i: Jusuf Džafić, Legat Ševket-ef. Šabića u Biblioteci „Behram-beg“, *Preporod*, 8-1186/2021, 48.
[12] *Najava izložbe "Iz Šabićeve zaostavštine"*, behrambeg.ba/najava-izlozbe-iz-sabiceve-zaostavstine. (Pristup: 8.3.2021, 10:44).
[13] *U Živinicama otvorena izložba "Iz Legata Ševket-ef. Šabića"*, muftijstvotz.ba/u-zivinicama-otvorena-izlozba-iz-legata-sevket-ef-sabica. (Pistup: 8.3.2021, 10:46).

Između ostalog, RTV TK je, u saradnji sa našom Bibliotekom, napravila prilog o životu, djelu i legatu Ševket-ef. Šabića. Prilog je emitiran na spomenutoj televiziji 16. januara 2021. godine u emisiji „Hod vijekova“, koju uređuje novinarka Azra Gegić-Kahrović.[14]

Neknjižna i efemerna građa iz legata Ševket-ef. Šabića

Neknjižnu i efemernu građu[15] iz legata Ševket-ef. Šabića, koju čini 241 predmet, klasificirali smo u 12 kategorija: kucani tekstovi (šifra ŠTE, 71 predmet); rukopisni tekstovi (šifra ŠRT, 50 predmeta); sveske (šifra ŠSV, 35 predmeta); potvrde (šifra ŠPO, 20 predmeta); razglednice, dopisnice, čestitke i slično (šifra ŠRA, 20 predmeta); dokumenti (šifra ŠDO, 19 predmeta); fotografije (šifra ŠFO, 5 predmeta); novinski isječci (šifra ŠNO, 5 predmeta); vaktije (šifra ŠVA, 4 predmeta); karte (šifra ŠKAR, 4 predmeta); kaligrafija (ŠKAL, 3 predmeta); ostali predmeti (šifra ŠOS, 5 predmeta).[16]

---

[14] *HOD VIJEKOVA - 16.01.2021.*, www.youtube.com/watch?v=lcS5O8YtyI8&t=5s. (Pristup: 8.3.2021, 11:01).

[15] Neknjižna i efemerna građa obuhvata svu štampanu, rukopisnu, audio-vizuelnu i digitalnu bibliotečku građu koja ne potpada pod knjižnu (knjige, brošure, časopise, novine, separate, disertacije i sl). Tačnije, u dotičnu građu spada sva bibliotečka građa koja je istovremeno i muzejska i arhivska. Dakle, neknjižna i efemerna građa obuhvata: kataloge (prodajne, izložbene, umjetničke itd), reklamne materijale, vodiče, prospekte, vizitke, kartice, plakate, letke, programe (proizvodne, pozorišne, koncertne, nastavne, kompjuterske itd), planove rada obrazovnih ustanova, ulaznice, pozivnice, cjenovnike, upute za korištenje proizvoda, tehničke upute, kartografske publikacije, standarde, patente, muzička djela (muzikalije), likovna djela, reprodukcije likovnih djela, igračke koje imaju određenu kreativnu sadržinu, bojanke, materijale za izrezivanje, razglednice, dopisnice, čestitke, pisma, koverte, poštanske markice, rukopisne tekstove, kucane tekstove, sveske, dnevnike, rokovnike, radne bilježnice, potvrde, diplome, ostale dokumente (obrasce, formulare, upisnice, izvještaje, uvjerenja itd), novinske isječke, adresare, kalendare, vaktije, fotografije, dijapozitive, dijafilmove, mikrofilmove, mikrofiše, dijamikrokartice, memorijske kartice, USB stikove, transparentne folije, gramofonske ploče, laserske ploče, magnetofonske trake, magnetne trake, audio kasete, video kasete, diskete, CD diskove i drugu građu koja se odnosi na društveni, politički, ekonomski, vjerski i kulturno-sportski život zajednice. Vidi detaljnije o definiciji neknjižne i efemerne građe: Vojislav Maksimović, *Osnove teorije bibliografije: sa primjerima*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 1987, 31; Ana Lešković - Daniela Živković, Efemerna građa i sitni tisak: opseg pojmova u Hrvatskoj i svijetu, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, sv. 54, br. 1-2, 2011, 120-134; Sanja Hasanović, *Zbirke sitnoga tiska u hrvatskim narodnim knjižnicama*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, Izvanredni studij bibliotekarstva, Zagreb 2017, 3-14; Katarina Bujanić, *Značaj zavičajne zbirke u zajednici*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, Smjer bibliotekarstvo, Zagreb 2014, 13; Gordana Radetić - Berić, *Zavičajne zbirke u očuvanju kulturne baštine*, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, Rijeka 2016, 12.

[16] Posebno zahvaljujemo, na korisnim savjetima pri klasifikaciji, obradi, inventarisanju i pohranjivanju neknjižne i efemerne građe iz legata Ševket-ef. Šabića, ali i pri pisanju ovog članka, sljedećim osobama: Elmedini Ćetin iz JU Specijalne biblioteke „Behram-beg“ u Tuzli,

Za pohranu i čuvanje predmeta iskoristili smo: jednu kutiju (šifra K-1), jednu fasciklu (šifra F-1) i police ormara, gdje se inače nalazi legat Ševket-ef. Šabića. Nakon obrade, izradili smo i poseban odjeljak *I. Inventarna knjiga neknjižne i efemerne građe iz legata Ševket-ef. Šabića* unutar *Inventarna knjiga - ostalo*. Odjeljak ima 40 stranica A4 formata i predstavlja jednu vrstu analitičkog inventara.[17]

U nastavku ćemo predstaviti predmete neknjižne i efemerne građe.

Šabić - Kucani tekstovi: 71 predmet

Kucani tesktovi su pohranjeni u fascikli 1 (F-1).

- ***1-2. Islamsko vjerovanje.*** Tekst *Islamsko vjerovanje*, 1 list, 2 ispisane stranice, format A4 (21x29,7cm). Autor je Ševket-ef. Šabić.

Na prednjoj stranici Šabić obrađuje ukratko imanske šarte (temeljne istine vjerovanja) kroz 1 naslov (I. Imanski šartovi) i 6 podnaslova: 1. Zašto vjerujem Boga?; 2. Vjerujem(o) Božije meleke; 3. Vjerujem Božije knjige ili kitabe; 4. Vjerujem Božije poslanike - pejgambere; 5. Vjerujem Sudnji dan - Kijamet; 6. Vjerujem u određenje - kader. Zanimljivo da je Šabić prvobitno bio otkucao podnaslove 2, 3, 4 i 5 u formi „Vjerujem u“, pa je kasnije izbrisao prijedlog „u“, ukucavanjem X preko njega, u dotičnim podnaslovima.

Na zadnjoj stranici autor obrađuje islamske šartove, pod naslovom „Islamski šartovi“, kroz 5 podnaslova: I. Izgovarati kelimei šehadet; II. Klanjati namaze; III. Post; IV. Zekat; V. Hadž.

Biblioteka posjeduje dva primjerka ovog teksta.[18]

- ***3-31. Kako se klanjaju namazi.*** Tekst *Kako se klanjaju namazi*, 1 list, 2 ispisane stranice, format A4 (21x29,7cm). Autor je Ševket-ef. Šabić.

Na prednjoj stranici je prvo naslov „I. Sabah namaz - Sunneti“, gdje Šabić u 25 tačaka objašnjava kako se klanja sabahski sunnet. Onda dolazi naslov „II. FARZOVI“, gdje autor pojašnjava nijjet za sabahski farz i naglašava da se isto klanja kao i sabahski sunnet.

Na zadnjoj stranici se nalaze tri poglavlja: Tespih i dova poslije namaza; Dova; Ezan. U prva dva poglavlja Šabić, kroz 12 tačaka, objašnjava šta se sve uči iza namaza, dok je u trećem poglavlju donešen tekst ezana. Svi zikrovi, dove i ezan su ispisani latiničnom transkripcijom.

Biblioteka posjeduje 29 primjeraka ovog teksta. Na većini primjeraka, na 2. stranici, na samom kraju teksta, nalazi se sljedeća završna formulacija, koja sadrži mjesto, datum (dan, mjesec i godina) i potpis autora u formi inicijala:

Sabini Babajić iz JU Narodne i univerzitetske biblioteke „Derviš Sušić“ u Tuzli i mr. Omeru Zuliću iz JU Arhiva Tuzlanskog kantona u u Tuzli.

[17] Vidi za detaljnije: BBB, Inventarna knjiga - ostalo, *I. Inventarna knjiga neknjižne i efemerne građe iz legata Ševket-ef. Šabića*, 1-40.

[18] BBB, NEG LŠŠ, *Islamsko vjerovanje*, inv. br. ŠTE-1-2.

Tuzla, 5. VI. 1966. g.
Š.Š.[19]

- ***32-44. Mali ilmihal.*** Tekst *Mali ilmihal*, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm). Autor je Ševket-ef. Šabić. Nepotpun tekst.

Tekst počinje Bismillom, nakon čega se daje odgovor na dva pitanja „Šta je vjera?“ i „Šta je islam?“. Zatim autor donosi naslov „I. islamsko vjerovanje“. Ispod samog naslova navodi šest imanskih šarta. Onda daje odgovore na pitanje „Zašto vjerujemo Boga?“. Potom u podnaslovu „Božija svojstva“, navodi 14 Allahovih sifata.

Zanimljivo da Šabić u tekstu koristi konstrukciju „Bog dž.š.“, umjesto, danas uobičajene „Allah, dž.š.“.

Biblioteka posjeduje 13 primjeraka ovog teksta. Očigledno je da se ovdje radi o samoj prvoj stranici teksta *Mali ilmihal*, pošto nedostaje govor o ostalih 5 imanskih šartova, svih 5 islamskih stubova, kao i redovi u kojima se govori o ahlaku - islamskom ponašanju.

Inače, u okviru onog dijela zaostavštine Ševket-ef. Šabića, koji se trenutno nalazi u posjedu njegovog sina Irfana, nalazi se i cjelovit rukopis Šabićevog djela *Mali ilmihal*. Rukopis je otkucan na pisaćoj mašini.[20]

- ***45. Islamski šartovi - ibadat.*** Tekst *Islamski šartovi - ibadat*, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm). Autor je Ševket-ef. Šabić. Nepotpun tekst. Možda je dio rada *Mali ilmihal*.

Ovaj tekst sadrži dva naslova: „Kelimei šehadet glasi“ i „Namazi“. Pod naslovom „Namazi“ imamo 6 podnaslova: Vrste namaza; Pripreme za namaz; Gusul - kupanje; Tejemmum; Mesh - potiranje; Abdest će pokvariti. Tekst je očigledno nepotpun, budući da fale treći, četvrti i peti islamski šart.[21]

- ***46. Prva ramazanska hutba, Dervišević Abdulah.*** Tekst *Prva ramazanska hutba*, 6 listova, 6 ispisanih stranica, format A4 (21x29,7cm). Autor je Abdulah-ef. Dervišević (1909-1981). Tekst je klasična hutba koja govori o blagodatima i vrijednostima mjeseca ramazana i ramazanskog posta.

Dervišević je završio Gazu Husrev-begovu medresu 1934. godine. Na El-Azharu je diplomirao 1937. godine. Te iste godine je preuzeo dužnost suplenta na Gazi Husrev-begovoj medresi, a kasnije i nastavnika. Jedan period je predavao u: Okružnoj medresi u Banja Luci, Prvoj državnoj stručnoj školi u Sarajevu i Višoj islamsko-teološkoj školi u Sarajevu. Bio je potpredsjednik Sreskog odbora El-Hidaje u Sarajevu (1938-1941), te dva puta predsjednik istog odbora (1941-1943, 1943-1945). Komunističke vlasti su ga zatvorile u Zenicu. Od 1959. godine je bio vjersko-prosvjetni referent Starješinstva IZ u Bosni i Hercegovini. Od 1962. godine do penzionisanja 1973. godine, radio je u Gazi Husrev-begovoj medresi: prvo kao profesor na predmetima akaid, arapski

[19] BBB, NEG LŠŠ, *Kako se klanjaju namazi*, inv. br. ŠTE-3-31.
[20] BBB, NEG LŠŠ, *Mali ilmihal*, inv. br. ŠTE-32-44.
[21] BBB, NEG LŠŠ, *Islamski šartovi - ibadat*, inv. br. ŠTE-45.

jezik, imamet, fikh, hadis, tefsir, povijest islama i usuli-fikh, a od 1969. godine kao direktor. Umro je u Sarajevu.[22]

- ***47. Čovjek i međuljudski odnosi.*** Tekst *Čovjek i međuljudski odnosi*, 6 listova, 6 ispisanih stranica, format A4 (21x29,7cm). Autor je najvjerovatnije Ševket-ef. Šabić.[23]
- ***48. Zapisi i hamajlije (izvodi), Muhamed Garčević.*** Tekst *Zapisi i hamajlije*, 10 listova, 6 ispisanih stranica plus naslovna strana, format A4 (21x29,7cm). Radi se o izvodu iz knjige „Zapisi i hamajlije“, autor Muhamed Garčević, I dio, izdanje 1942. godine, izdavač Hrvatski državni muzej u Banja Luci. Izvod je načinio Ševket-ef. Šabić. Sadrži stranice 5-8 iz knjige.[24]
- ***49. Allah nas zove.*** Tekst *Allah nas zove*, 6 listova, 4 ispisane stranice, ne računajući neispisane korice, format A4 (21x29,7cm).

Riječ je o predavanju Ševket-ef. Šabića, u kojem se govori o Allahovom pozivu, kako u islam - obožavanje samo Jednog Boga, tako i u selam - mir. Sastoji se iz dvije stranice. Pošto je predavanje dva puta kucano, cijeli tekst ima 4 stranice.[25]

- ***50. Predavanje o Palestini, održano uz filmove 17. maja 1968. g., u domu „Učo“ u Tuzli.*** Tekst *Predavanje o Palestini* je kucana verzija predavanja, koje je održano uz filmove 17. maja 1968. g., u domu „Učo“ u Tuzli. Tekst se sastoji iz 8 listova, 6 ispisanih stranica, usto ispisana naslovnica, format A4 (21x29,7cm).

Na samom početku predavanja je kratka historija Palestina, gdje se pobija tvrdnja da je Palestina domovina Jevreja. Onda se pobijaju tri druge osnovne tvrdnje cionista:

- vjersko pravo
- njihove velike mogućnosti obrađivanje zemlje
- njihovo proganjanje od strane nacista i dobra volja imperijalista da im nadoknadi štetu.

Dalje se u tekstu: nabraja 5 posljedica stvaranja Izraela; spominje pravo na nacionalno oslobođenje, koje je u skladu sa pravima naroda na odbranu, proklamovanu u UN-u, članom 51 Statuta; govori o osnivanju PLO (Palestinska oslobodilačka organizacija) 1964. godine; iznosi 9 zaključaka Konferencije triju kontinenata: Azije, Afrike i Latinske Amerike, održanoj u Havani od 3. do 12. januara 1966. godine, itd.

Na kraju predavanja, u završnoj formulaciji, navodi se da je tekst predavanja pripremila Generalna unija Palestinskih studenata, Sekcija Tuzla,

[22] BBB, NEG LŠŠ, *Prva ramazanska hutba, Dervišević Abdulah*, inv. br. ŠTE-46.
[23] BBB, NEG LŠŠ, *Čovjek i međuljudski odnosi*, inv. br. ŠTE-47.
[24] BBB, NEG LŠŠ, *Zapisi i hamajlije (izvodi), Muhamed Garčević*, inv. br. ŠTE-48.
[25] BBB, NEG LŠŠ, *Allah nas zove*, inv. br. ŠTE-49.

14. maja 1968. godine. Interesantno je da su palestinski studenti i prije više od 50 godina aktivno djelovali u Tuzli.[26]

- ***51. Letak „Vijesti iz Medine, Od Sejfa Ahmeda Emira, čuvara Turbeta Muhameda A.S“.*** Letak sa tekstom *Vijesti iz Medine: Od Sejfa Ahmeda Emira, čuvara Turbeta Muhameda A.S*, 1 list, 1 ispisana stranica, format 20,5x23,5cm. Autor je, kako stoji u naslovu, izvjesni Sejf Ahmed, navodno čuvar Turbeta Muhameda, a.s. Iako tekst obiluje akaidskim, i gramatičkim greškama, kao i nelogičnostima, zbog sociološkog značaja teksta, donosimo ga u cjelosti, uz blage gramatičke i štamparske ispravke:

On kaže: Podranio sam u petak i učio Kur'an Kjerim, pa pošto sam završio učenje, prevari me san i zaspim, pa onda vidjeh u snu Muhammeda A.S. i on mi reče: „Meni je tijesno došlo od ružnih poslova moga ummeta i nisam u stanju pred Boga Dž.š. izaći, jer od petka do petka umire 160.000 ljudi bez imana. Bilo ih je koji su bili bogati, a nisu davali (činili) merhameta na fukaru. Bili su ogrezli na svakakve nevaljaštine: u trgovini krivo mjerili, natjecali se tko će više griješiti, jeli tuđe kamate, pili opojna pića itd. Ova vijest je mome ummetu velika milost Božija, da se osvijesti i boljim putem krene. Reci im, o Sejfu Ahmede, neka se osvijeste i boljim putem krenu prije nego što ih stigne kazna Božija, dok se nije zatvorila Teobe kapija, jer je blizu Kijametski dan.

U 1340. godini po Hiđretu (1921/22. godina, op. prev) će žena bez dozvole svoga muža odkriti svoje lice i tijelo. U 1350. godini po Hiđretu (1931/32. godina, op. prev.) prikazivat će se u obliku jajeta na nebesima, što znači da je Kijametski dan blizu.

U 1370. god. po Hiđretu (1950/51. godina, op. prev) nestaće sunca 3 (tri) dana, pa će se roditi na zapadu, a zaći na istoku, i tada će će zatvoriti Teobe kapija.

1380. god. po Hiđretu (1960/61. godina, op. prev) otići će Kur'an. Neće se znati učiti. Nadjačaće Isa pejgamber Derdžala i opet će se narod pokvariti i islam će se uništiti, kao što se je i raširio. Dokaži, o Sejfu Ahmede, da su ove riječi prepisate iz Temmumešura. Ko ove riječi preipiše i pošalje iz mjesta u mjesto, ili iz jedne mahale u drugu, napravit će mu Bog Dž.š. mjesto u ćošku dženneta, a tko ne prepiše, od Boga mu je kazna na onom svijetu. Tako, tko prepiše, a bude siromašan, Bog dž.š. će mu oprostiti grijehe, a tko zataji i sakrije pred narodom, haram mu što se broji u ummet. Crn mu obraz bio i ovog i onog svijeta“, tako govori veliki Sejf Ahmed. Tako je govorio. Ako budem slagao, neka idem na ahiret bez imana, a tko bude vjerovao, spašen je džehenemske vatre.

Tekst je zanimljiv, jer nam daje uvid u bošnjačko javno mnijenje i društvo od prije stotinjak godina. Naime, lančane poruke, koje se moraju dalje

[26] BBB, NEG LŠŠ, *Predavanje o Palestini, održano uz filmove 17. maja 1968. g. u domu „Učo“ u Tuzli*, inv. br. ŠTE-50.

proslijediti, jer, u protivnom, nešto će se ružno dogoditi onome ko ih ne pošalje, a i teme bliskosti Sudnjeg dana, su i dan-danas aktuelne.[27]

- ***52. Koristi od namaza.*** Tekst *Koristi od namaza*, 1 list, 1 ispisana stranica, format 14,7x21cm. Autor je Ševket-ef. Šabić. Tekst govori o 13 koristi koje čovjek ima od namaza.[28]
- ***53. Na granici znanosti počinje verovanje (Prevod sa njemačkog) - Iz njemačkog časopisa - mesečnika: „Das Beste“.*** Tekst *Na granici znanosti počinje verovanje* predstavlja članak objavljen u njemačkom časopisu „Das Beste“ (Izbor) prvi put 1949. godine, a drugi put 1961. godine. Autor je Abraham Cressy Morrison (1864-1951), američki hemičar i bivši predsjednik Akademije znanosti u Nju Jorku. Članak je preveden na naš jezik. Autor prevoda nije Ševket-ef. Šabić na što, između ostalog, ukazuje i činjenica da je cijeli tekst ispisan ekavicom.

Šabić je prvo prekucao tekst bez afrikata (č, ć, đ, š, ž), pa je onda, hemijskom olovkom, ispisao kvakice i crtice.

Tekst ima 4 lista, 4 ispisane stranice, format A4 (21x29,7 cm). Morrison je u članku iznio i obrazložio sljedećih 7 dokaza, na kojima on, lično, zasniva svoje vjerovanje u Boga:

1. Na osnovu nepobitnih matematskih zakona možemo da dokažemo, da je naš svemir izmišljen i uspostavljen po jednom visokom Intelektu.
2. U bogatstvu i raznolikosti sredstava i puteva, na kojim život ostvaruje svoje ciljeve, jasno se odražava postojanje jednog sveupravnog Intelekta.
3. Instinkt, kojim je obdaren životinjski svet, jasno i neoborivo ukazuje na postojanje neuporedivo mudrog i milostivog Stvoritelja, koji je i najsitnijim živim bićima podario tu snagu nepogrešivog životnog instinkta, bez koga bi ta stvorenja, bila potpuno bespomoćna, ne bi mogla da se razvijaju, niti da postoje.
4. Čovek ima nešto, što je jače od životinjskog instinkta: ima sposobnost razuma, pametnog suđenja i mišljenja.
5. Unapred predodređena namera i zbriga svega na ovome svetu osobito se očituje u fenomenima, kao što su čuda „GENA“.
6. S obzirom na oskudnost prirode same po sebi, nameće nam se spoznaja, da samo neka nedokučiva Mudrost svojom stvaralačkom preciznošću može da sve tako unapred predvidi i opskrbi.
7. Od svih živih bića jedino čovek, i samo čovek, može da razmišljanjem predstavi pojam „Boga“, a to je već jedinstven dokaz o njegovom postojanju.[29]

[27] BBB, NEG LŠŠ, *Letak „Vijesti iz Medine, Od Sejfa Ahmeda Emira, čuvara Turbeta Muhameda A.S.“*, inv. br. ŠTE-51.
[28] BBB, NEG LŠŠ, *Koristi od namaza*, inv. br. ŠTE-52.
[29] BBB, NEG LŠŠ, *Na granici znanosti počinje verovanje (Prevod sa njemačkog) - Iz njemačkog časopisa - mesečnika: „Das Beste“*, inv. br. ŠTE-53.

- ***54. Akaid - islamsko vjerovanje, Prevod akaida od Omera Nesefije.*** Tekst *Akaid - islamsko vjerovanje*, 3 lista, 3 ispisane stranice, format A4 (21x29,7cm). Radi se o prevodu poslanice (risale, traktata) iz akaida, čiji je autor znameniti hanefijski učenjak Nedžmuddin Ebu Hafs Omer ibn Muhammed ibn Ahmed en-Nesefi (1068-1142). Dotična poslanica je bila izuzetno popularna kod nas. Predstavljala je osnovni udžbenik iz akaida u prvim razredima naših medresa u Sarajevu, Mostaru, Foči, Tuzli, Travniku, Bihaću, Banjaluci itd. Također, tumačila se i po džamijama i tekijama. O tome svjedoči i preko 40 rukopisa Nesefijevog akaida, čuvanih u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Prevod je načinio Ševket-ef. Šabić. Prevedenu materiju je podijelio u 61 tačku, odnosno 62 tačke, pošto je redni broj 6 dva puta ponovljen. Koliko je nama poznato, ovaj Šabićev prevod nije objavljen za vrijeme njegovog života.[30] Na samom kraju se nalazi sljedeća završna formulacija:

Tuzla, 22.9.1971.[31]
Šabić Ševket
muderis

- ***55-56. Jasinska dova.*** Tekst *Jasinska dova*, 1 list, 1 ispisana stranica, format 17,7x20,8cm. Riječ je o dovi koja se uči poslije učenja kur'anske sure Jasin. Dova je ispisana latiničnom transkripcijom.

Biblioteka posjeduje 2 primjerka ovog teksta.[32]

- ***57. Mudre izreke hazreti Alije.*** Tekst *Mudre izreke hazreti Alije*, 4 lista, 5 ispisanih stranica, format 10,5x17cm. Radi se o 27 izreka h. Alije.[33]
- ***58. Dio većeg teksta o zavičajnoj zbirci.*** Dio većeg teksta koji govori kako se pravi zavičajna zbirka, 2 lista, 2 ispisane stranice, format A4 (21x29,7cm). Autor nam je nepoznat.[34]
- ***59. Treća stranica Šabićevog prevoda Kur'ana.*** Treća stranica prevoda Kur'ana, kojeg je uradio Ševket-ef. Šabić. Tačnije, riječ je o prevodu 11 ajeta iz sure El-Bekare (ajeti 6-16). Margine stranice su manje od margina lista. Tako je format lista A4 (21x29,7cm), a format kur'anske stranice 14x22,7cm.[35]
- ***60. Brošura Saida Nursija iz Iraka iz 1964.*** Brošura Saida Nursija, koju je Ševket-ef. Šabić dobio poštom. 3 lista, 3 ispisane strane,

[30] Mi smo Šabićev prevod Nesefijevog Akaida obradili i, uz prigodnu Šabićevu biografiju, objavili u Preporodu 2020. godine. Vidi: Jusuf Džafić, Šabićev prevod Nesefijevog akaida, *Preporod*, 22-1176/2020, 52-53.
[31] BBB, NEG LŠŠ, *Akaid - islamsko vjerovanje, Prevod akaida od Omera Nesefije*, inv. br. ŠTE-54.
[32] BBB, NEG LŠŠ, *Jasinska dova*, inv. br. ŠTE-55-56.
[33] BBB, NEG LŠŠ, *Mudre izreke hazreti Alije*, inv. br. ŠTE-57.
[34] BBB, NEG LŠŠ, *Dio većeg teksta o zavičajnoj zbirci*, inv. br. ŠTE-58.
[35] BBB, NEG LŠŠ, *Treća stranica Šabićevog prevoda Kur'ana*, inv. br. ŠTE-59.

format 10,5x22,7cm. Brošura je poslana poštom iz Iraka, 19. aprila 1964. godine. Na prvoj stranici je napisano hemijskom, latiničnim pismom, iznad dvije iračke poštanske markice:

Muhterem
Şevket Sabic
Müderris Tuzla
Yogoslavia

A pored ovog latiničkog teksta, istom hemijskom, napisano je na arapskom jeziku: *Juguslafije*.[36]

- ***61. Proglas „Braćo muslimani!“.*** Tekst proglasa *Braćo muslimani!*, 1 list, 1 ispisana stranica, format 23,2x31,3cm. Riječ je o proglasu, koji je dan na znanje tuzlanskim Muslimanima (tj. Bošnjacima), nakon konačnog oslobođenja Tuzle iz fašističkih 17. septembra 1944. godine. Proglas su dali bošnjački tuzlanski uglednici, čija su imena potpisana u dnu proglasa. Među potpisanima je i Ševket-ef. Šabić, tada upravnik Behram-begove medrese. Navodimo imena potpisnika, istim redoslijedom, i na isti način, kako je u proglasu:

Kurt Šefket ef. muftija; Čokić Ibrahim ef, muftija; Kulović Seadbeg, posjednik; Dr. Alija Mehmedbašić, advokat; Aganović Sabit ef, imam matičar; Mulalić Ahmet ef, šef šerijatskog suda; Čokić Adil ef, profesor; Pašić H. Hasanaga, trgovac; Husić Muhamed ef, muderis; Redžebašić Hafiz Ahmed, muftijski tajnik; Hajdarević Kadrija, šerijatski sudija; Sijerčić Lutvibeg, trgovac; Šabić Ševket ef, upravnik medrese; Zaimović Mehmedbeg, posjednik; Telalbašić Džemal, trgovac; Jahić Sinan, šerijatski sudija; H. Efendić Jusufaga, trgovac; Omazić Daut, brijač; Žilić Sadik, obućar; Muharemagić Ibrahim, trgovac; Kunosić Mujaga, pekar; Ćopić Džemal, mesar; Mehmedagić Adem, trgovac; i Prcić Ago, obućar.

Zanimljivo da se proglas završava sa sljedećim riječima:

Bratski vas selamimo:
Smrt fašizmu - sloboda narodu![37]

- ***62-69. Jasini-Šerif.*** List na kojem je ispisano prvih 35 ajeta sure Jasin, tj. dvije i pol prve stranice. Tačnije, kako saznajemo na osnovu drugih bibliotečkih jedinica iz legata Šefket-efendije, riječ je o prvoj od tri stranice na kojima je Ševket-ef. Šabić ispisao cijeli Jasin. Ajeti su ispisani transkripcijom, latinicom. Format A4 (21x29,7cm).[38]
- ***70-71. Kratka sureta na 10. stranici.*** Kratka sureta (10 sura: El-Fatiha i sure od En-Nas do Kurejš) na 10. stranici. Dio nekog većeg teksta, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm).[39]

[36] BBB, NEG LŠŠ, *Brošura Saida Nursija iz Iraka iz 1964*, inv. br. ŠTE-60.
[37] BBB, NEG LŠŠ, *Proglas „Braćo muslimani!“*, inv. br. ŠTE-61.
[38] BBB, NEG LŠŠ, *Jasini-Šerif*, inv. br. ŠTE-62-69.
[39] BBB, NEG LŠŠ, *Kratka sureta na 10. stranici*, inv. br. ŠTE-70-71.

Šabić - Rukopisni tekstovi: 50 predmeta

Rukopisni tekstovi su pohranjeni u kutiji 1 (K-1).

- ***Mevludsko predavanje iz 1372/1952. na arapskom jeziku.*** Tekst na arapskom jeziku, naslovljen: *El-Mevlidu en-nebevijj el-kerim, 1372 sene* (*Vjerovjesnički plemeniti mevlud, 1372. godine*), dvolisnica sveske, 2 ispisane stranice, format 14,2x20,2cm. Na kraju teksta stoji potpis na arapskom jeziku: *Ševket*.

Navjerovatnije se radi o uvodu u mevludsko predavanje, budući da je Ševket-ef. Šabić često držao mevludska predavanja po tuzlanskim džamijama.[40]

- ***2. Bejtovi iz kaside „Ja men jera“.*** Tri bejta (prvi, drugi i zadnji, tj. sedmi) iz kaside *Ja men jera*, autor poznati mufessir Zamahšeri (1075-1144), ceduljica, 1 ispisana stranica, format 6,6x10,1 cm. Interesani je za spomenuti da je ova kasida danas popularna na našim prostorima, pogotovo u izvedbi Ahmeda Buhatira (rođ. 1975), poznatog emiratskog izvođača ilahija.[41] U nastavku donosimo tri ispisana bejta na arapskom jeziku:

يـا مـن يـرى مـد البعـوض جناحهـا
فـي ظلـمــة الليـل البـهـيـم الأليـل

ويـرى منـاط عروقـها فـي نحرهـا
والـمخ مــن تـلـك العـظـام النحــل

أمـنـن علـي بتـوبـة تـمـحـوا بهـا
مـا كـان منـي فـي الـزمـان الأول

- ***3. Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf.*** Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir (komentar) sure Jusuf, nekompletno, 6 listova, 12 ispisanih stranica, format 11,9x19,6cm. Riječ je o Ševket-efendijinom tefsiru ajeta iz sure Jusuf. Moguće da se radi o njegovim pripremama za predavanja. Na početku drugog poglavlja stoji datum na arapskom: 21. juli 1946. godine.[42]
- ***4. Crveni nokti - kineska lirika.*** Tekst *Crveni nokti - kineska lirika*, 1 list, 1 ispisana stranica, format 12,5x35,5cm. Navjerovatnije je stihove ispisala Semina Šabić, kćerka Ševket ef. Tekst je na bosanskom jeziku.[43]
- ***5. Definicija ahlaka na arapskom jeziku.*** Definicija ahlaka na arapskom jeziku, 1 list, 1 ispisana stranica, format 13x20,2cm.[44]

[40] BBB, NEG LŠŠ, *Mevludsko predavanje iz 1372/1952. na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-1.
[41] BBB, NEG LŠŠ, *Bejtovi iz kaside „Ja men jera“*, inv. br. ŠRT-2.
[42] BBB, NEG LŠŠ, *Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf*, inv. br. ŠRT-3.
[43] BBB, NEG LŠŠ, *Crveni nokti - kineska lirika*, inv. br. ŠRT-4.
[44] BBB, NEG LŠŠ, *Definicija ahlaka na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-5.

- ***6. Hadis o gledanju svojih poslova.*** Zabilješke na arapskom jeziku o hadisu „U lijep islam čovjeka spada ostavljanje onoga što ga se ne tiče“, 1 list, 1 ispisana stranica, format 13,6x18cm.[45]
- ***7. Izreke na arapskom jeziku.*** Izreke na arapskom jeziku (slučaj onoga ko ostavi namaz, onoga ko pije sjedeći itd), ceduljica, 1 ispisana stranica, format 10,8x8cm.[46]
- ***8. Ajeti za teravih-namaz.*** Ajeti za učenje na teravih-namazu, 1 dvolisnica, 4 ispisane stranice, format 14x20,4cm. U naslovu stoji na arapskom jeziku: *Ajat li et-teravih* (*ajeti za teraviju*).[47]
- ***9. Skica predavanja o Musau, a.s.*** Skica predavanja o Musau, a.s., 1 list, 1 ispisana stranica, format 15x20,9cm. Skica je napisana na arapskom jeziku.[48]
- ***10. Skica predavanja o dženazi.*** Skica predavanja o dženazi, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm). Skica je napisana na arapskom jeziku.[49]
- ***11. Stihovi na osmanskom turskom jeziku.*** Stihovi na osmanskom turskom jeziku, 1 list, 1 ispisana stranica, format 14,8x20,9cm.[50]
- ***12. Koristi i svrha vjere.*** 18 koristi i svrha vjere, 1 list, 1 ispisana stranica. Tekst je ispisan na bosanskom jeziku, latinicom, format 20,5x29,5cm.[51]
- ***13. Plan za mevludski program i zadnji dio spjeva „Smrt Hazreti Fatime“.*** Plan za mevludski program i zadnji dio mevludskog spjeva „Smrt Hazreti Fatime“, kojeg je napisao Sejflulah-ef. Proho (1858-1932), 1 list, 2 ispisane stranice na bosanskom jeziku, latinicom, format 20,7x27,5cm.

Na prednjoj strani se nalazi plan za mevludski program u 10 stavki, koji se navjerovatnije trebao održati u Tuzli. Nepoznati čovjek se izvinjava muderis-ef. (Ševket-ef), što ne može doći na zdogovor u vezi sutrašnjeg programa. Stoga, on moli Ševket-ef. da napravi program i pošalje, po njegovoj kćerci, svoj prijedlog redoslijed programa u 10 stavki. Predloženi plan u 10 stavki izgleda ovako:

1. Ašare
2. Vi učite turski mevlud do el-fatihe (ovdje se misli na mevlud Sulejmana Čelebije)
3. Učenje prologa od Rešada Kadića
4. Učenje Rođenja od Rešada Kadića
5. Poslije ustajanja jedno kratko ašare, npr. Lekad džaekum

[45] BBB, NEG LŠŠ, *Hadis o gledanju svojih poslova*, inv. br. ŠRT-6.
[46] BBB, NEG LŠŠ, *Izreke na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-7.
[47] BBB, NEG LŠŠ, *Ajeti za teravih-namaz*, inv. br. ŠRT-8.
[48] BBB, NEG LŠŠ, *Skica predavanja o Musau, a.s.*, inv. br. ŠRT-9.
[49] BBB, NEG LŠŠ, *Skica predavanja o dženazi*, inv. br. ŠRT-10.
[50] BBB, NEG LŠŠ, *Stihovi na osmanskom turskom jeziku*, inv. br. ŠRT-11.
[51] BBB, NEG LŠŠ, *Koristi i svrha vjere*, inv. br. ŠRT-12.

6. Vi uzimate malo Gaševića/sve stvoreno i do od Meke su prvi ljudi
7. Miradž Mirza Safet-bega Bašagića
8. Iz Gaševića dragi Bože milosti, ti njegove itd.
9. Ašere lillahi fisemavati do kraja sure „Bekare“
10. Dova/koju želite

Iz ovog prijedloga, vidimo da su 1960-ih i 1970-ih u tuzlanskim džematima, u okviru mevludskih programa, učena čak četiri mevluda na bosanskom i turskom jeziku: Čelebijin, Gaševićev, Bašagićev i Kadićev mevlud.

U donjem dijelu prednje stranice rukopisnog teksta stoje prazne stavke, sa rednim brojevima od 1 do 10, gdje nepoznati čovjek nudi Ševket-ef. Šabiću da napiše konačnu verziju. Pošto su stavke prazne, možemo pretpostaviti da se Ševket-efendija složio sa gorespomenutim prijedlogom redoslijeda u 10 stavki.

Završni dio mevludskog spjeva „Smrt Hazreti Fatime“ se nalazi ispisan na zadnjoj strani rukopisnog teksta.[52]

- ***14. Skica predavanja o Davudu, a.s, i Sulejmanu, a.s.*** Skica predavanja o Davudu, a.s, i Sulejmanu, a.s, dvolisnica, 3 ispisane stranice, format 14x20,2cm. Skica je napisana na arapskom jeziku.[53]
- ***15. Skica predavanja o 1.400 Kur'ana.*** Skica predavanja o 1400 (izdanja?) Kur'ana, dvolisnica, 3 ispisane stranice, format 20,2x28,8cm. Skica je napisana na bosanskom jeziku, latinicom. Predavanje održano 27. i 29. decembra 1967. godine.[54]
- ***16. Ramazanski ders o zekatu iz 1387/1967.*** Pripreme za ramazanski ders o zekatu, naslovljen na arapskom *Ders jevm el-ehad* (*Nedeljno predavanje*), od 25. decembra 1967. godine, ramazan 1387. godine po Hidžri, dvolisnica, 2 ispisane stranice, format 14,6x21,5cm. Pripreme su na arapskom jeziku.[55]
- ***17. Islamske izreke na arapskom jeziku.*** Islamske izreke na arapskom jeziku (slučaj onoga ko ostavi namaza, onoga ko pije sjedeći, ko urinira stojeći itd.), ceduljica, 1 ispisana stranica, format 10,8x8cm.[56]
- ***18. Pjesma na osmanskom turskom jeziku.*** Pjesma na osmanskom turskom jeziku, dvolisnica, 4 ispisane stranice, format 19,3x25cm.[57]
- ***19. Islamski savjeti na arapskom jeziku.*** Islamski savjeti na arapskom jeziku, 1 list, 1 ispisana stranica, format 14,7x20,9cm. Na poleđini ima par redova ispisanih pisaćom mašinom, nejasnih, jer su izvađeni iz šireg konteksta.[58]

---

[52] BBB, NEG LŠŠ, *Plan za mevludski program i zadnji dio spjeva „Smrt Hazreti Fatime“*, inv. br. ŠRT-13.
[53] BBB, NEG LŠŠ, *Skica predavanja o Davudu, a.s. i Sulejmanu, a.s*, inv. br. ŠRT-14.
[54] BBB, NEG LŠŠ, *Skica predavanja o 1.400 Kur'ana*, inv. br. ŠRT-15.
[55] BBB, NEG LŠŠ, *Ramazanski ders o zekatu iz 1387/1967*, inv. br. ŠRT-16.
[56] BBB, NEG LŠŠ, *Islamske izreke na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-17.
[57] BBB, NEG LŠŠ, *Pjesma na osmanskom turskom jeziku*, inv. br. ŠRT-18.
[58] BBB, NEG LŠŠ, *Islamski savjeti na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-19.

- ***20. Predavanje o higijeni i popis ulcinjskih džamija.*** Predavanje o higijeni i popis ulcinjskih džamija, 1 list, 2 ispisane stranice, format 21,1x30cm.

Na prednjoj strani su zabilješke sa predavanja o higijeni, kojeg je održao Safet Mehmedović, u Tuzli, 25. oktobra 1964. godine. Na zadnjoj strani je popis džamija u Ulcinju i imena džamijskih imama iz 1964. godine. Oba teksta su na bosanskom jeziku.[59]

- ***21. Ružni običaji na hadždžu i savjeti u vezi udjeljivanja.*** Ružni običaji na hadždžu i savjeti u vezi udjeljivanja, 1 list, 2 ispisane stranice, format 14,7x21cm. Oba teksta su na arapskom jeziku.[60]
- ***22. Osnovni principi islama.*** 11 temeljnih principa islama na arapskom jeziku, 1 list, 1 ispisana stranica, format 14,7x21cm.[61]
- ***23. Jedan prevod svjedočanstva o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese iz 1968. na arapski jezik.*** Jedan prevod svjedočanstva o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese na arapski jezik, od 25. juna 1968. godine, 1 list, 2 ispisane stranice, format 20,1x29cm.

Prevod svjedočanstva Ramazana Bajgorića, rođenog u aprilu 1950. godine, u Stocu, na arapski jezik. Prevod je pisan ručno, jer, najvjerovatnije, tada u socijalističkoj Jugoslaviji nisu bile dostupne pisaće mašine sa arapskim slovima. Prevod je uradio Ševket-ef. Šabić.

U prvom dijelu su zaključne ocjene iz V razreda Medrese, iz onih predmeta koje Bajgorić nije polagao na završnom ispitu: Usuli-fikh - vrlodobar (4); Imamet - vrlodobar (4); Vaz - vrlodobar (4); Retorika - vrlodobar (4); Historija - dovoljan (2).

U drugom dijelu su zaključne ocjene iz predmeta koje je Bajgorić polagao na završnom ispitu: Kiraet - dobar (3); Sprskohrvatski jezik - dobar (3); Arapski jezik - dobar (3); Tefsir - vrlodobar (4); Hadis - vrlodobar (4); Akaid - vrlodobar (4); Fikh - vrlodobar (4); Historija islama - dobar (3).

Na kraju piše da je učenik prošao završni ispit sa ocjenom dobar (3).[62]

- ***24. Skica predavanja povodom mevluda za žene 1970.*** Skica predavanja povodom mevluda za žene 1970. godine, dvolisnica, 2 ispisane stranice, format A4 (21x29,7cm). Skica je napisana na arapskom jeziku. Kao što je očito iz skice, Šabić-ef. je govorio o osobinama žena koje spominje Kur'an, obavezama žena i sl.[63]
- ***25. Svjedočanstvo o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese iz 1968. sa prevodom na arapski jezik.*** Svjedočanstvo o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese, sa prevodom na arapski jezik, od 25. juna 1968. godine, dvolisnica, 4 ispisane stranice, format 20,1x29cm.

[59] BBB, NEG LŠŠ, *Predavanje o higijeni i popis ulcinjskih džamija*, inv. br. ŠRT-20.
[60] BBB, NEG LŠŠ, *Ružni običaji na hadždžu i savjeti u vezi udjeljivanja*, inv. br. ŠRT-21.
[61] BBB, NEG LŠŠ, *Osnovni principi islama*, inv. br- ŠRT-22.
[62] BBB, NEG LŠŠ, *Jedan prevod svjedočanstva o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese iz 1968. na arapski jezik*, inv. br. ŠRT-23.
[63] BBB, NEG LŠŠ, *Skica predavanja povodom mevluda za žene 1970.*, inv. br. ŠRT-24.

Svjedočanstvo Omera Nukića, rođenog 5. aprila 1948. godine, u Poljicu, Lukavac, zajedno sa prevodom na arapski jezik, koji se nalazi sa strana i ispod bosanskog teksta. Prevod je pisan ručno, jer, najvjerovatnije, tada u Jugoslaviji nisu bile dostupne pisaće mašine sa arapskim slovima. Prevod je načinio Ševket-ef. Šabić.

U prvom dijelu su zaključne ocjene iz V razreda Medrese, iz onih predmeta koje Nukić nije polagao na završnom ispitu: Usuli-fikh - dobar (3); Imamet - dobar (3); Vaz - vrlodobar (4); Retorika - dobar (3); Historija - dovoljan (2).

U drugom dijelu su zaključne ocjene iz predmeta koje je Nukić polagao na završnom ispitu: Kiraet - vrlodobar (4); Sprskohrvatski jezik - dobar (3); Arapski jezik - dovoljan (2); Tefsir - dovoljan (2); Hadis - dobar (3); Akaid - dobar (3); Fikh - dobar (3); Historija islama - dovoljan (2).

Na kraju piše da je učenik prošao završni ispit sa ocjenom dobar (3).

Inače, Omer Nukić je studirao u Fesu u Kraljevini Maroko.[64]

- ***26. Drugi prevod svjedočanstva o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese iz 1968.*** Drugi prevod svjedočanstva o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese na arapski jezik, od 25. juna 1968. godine, 1 list, 2 ispisane stranice, format A4 (21x29,7cm).

Svjedočanstvo Omera Nukića, rođenog 5. aprila 1948. godine, u Poljicu, Lukavac, zajedno sa prevodom na arapski jezik, koji se nalazi sa strana i ispod bosanskog teksta. Prevod je pisan ručno, jer, najvjerovatnije, tada u Jugoslaviji nisu bile dostupne pisaće mašine sa arapskim slovima. Prevod je načinio Ševket-ef. Šabić.

Detaljnije o sadržaju svjedočanstva u opisu predmeta br. ŠRT-25.[65]

- ***27. Skica predavanja za žene.*** Skica predavanja za žene, dvolisnica, 1 ispisana stranica, format 14,9x21,2cm Skica je napisana na arapskom jeziku. Iz skice se vidi da je Šabić-ef. govorio na predavanju o temama važnim za žene (stid, zikr, čistoća, namaz, brak itd), te o grijesima (kufr, fisk, nifak, blud, laž, potvora, krađa, sujevjerje itd).[66]
- ***28. Bilješke o bontonu putovanja iz 1964.*** Bilješke o bontonu putovanja na arapskom jeziku, od 17. oktobra 1964. godine, 1 list, 1 ispisana stranica, format 14,8x20,4cm.[67]
- ***29. Hutba o sa'ju.*** Arapski dio hutbe o sa'ju (privređivanju), 1 list, 1 ispisana stranica, format 13,3x20,1cm.[68]
- ***30. Kupoprodajni ugovor između Galiba Farisa i Muhammeda el-Izzija iz 1967.*** Kupoprodajni ugovor između Galiba Farisa Ibrahima

[64] BBB, NEG LŠŠ, *Svjedočanstvo o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese iz 1968. sa prevodom na arapski jezik*, inv. br. ŠRT-25.
[65] BBB, NEG LŠŠ, *Drugi prevod svjedočanstva o završnom ispitu Gazi Husrev-begove medrese iz 1968*, inv. br. ŠRT-26.
[66] BBB, NEG LŠŠ, *Skica predavanja za žene*, inv. br. ŠRT-27.
[67] BBB, NEG LŠŠ, *Bilješke o bontonu putovanja iz 1964*, inv. br. ŠRT-28.
[68] BBB, NEG LŠŠ, *Hutba o sa'ju*, inv. br. ŠRT-29.

(Ghaleb Farres Ibrahim) i Muhammeda (Mohamed) el-Izzija, na hrvatskom jeziku, sklopljen 9. marta 1967. godine u Zagrebu, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm).

Ugovorom El-Izzi, rođen 16.12.1942. godine u Palestini, kupuje kola, marke Mercedes, od Galiba Farisa, rođenog 10.9.1939. godine u Mejdan eš-Šemsu.[69]

- ***31. Prevod kupoprodajnog ugovora između Galiba Farisa i Muhammeda el-Izzija iz 1967. na arapski jezik.*** Prevod kupoprodajnog ugovora između Galiba Farisa Ibrahima (Ghaleb Farres Ibrahim) i Muhammeda (Mohamed) el-Izzija, na hrvatskom jeziku, sklopljen 9. marta 1967. godine u Zagrebu, na arapski jezik, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm).

Ugovorom El-Izzi, rođen 16.12.1942. godine u Palestini, kupuje kola, marke Mercedes, od Galiba Farisa, rođenog 10.9.1939. godine u Mejdan eš-Šemsu. Prevod je uradio Ševket-ef. Šabić.[70]

- ***32. Ovlaštenje Muhammeda Ismaila el-Izzija Abdullatifu Muhammedu Sakru sa prevodom.*** Ovlaštenje Muhammeda Ismaila el-Izzija Abdullatifu Muhammedu Sakru, sa prevodom na bosanski jezik, dvolisnica, 1 ispisana stranica, format 20,1x29,4cm.

Student El-Izzi ovlašćuje gospodina Sakra da raspolaže sa kolima, marke Mercedes, 1957. godište. Ovlaštenje je na arapskom jeziku. Prevod na naš jezik je uradio Ševket-ef. Šabić.[71]

- ***33. Mudre izreke i darovni ugovor.*** Mudre izreke i darovni ugovor, 1 list, 2 ispisane stranice, format 20,8x34cm. Na jednoj strani su mudre izreke na arapskom jeziku, sa prevodom na bosanski, dok je na drugoj strani neispunjeni obrazac Darovnog ugovora.[72]
- ***34. Skica za predavanje i dove na arapskom jeziku.*** Skica za predavanje na arapskom jeziku, iz ponedjeljka, 25. oktobra 1970. godine, i dove na arapskom jeziku, dvolisnica, 2 ispisane stranice, format 20,4x29,4cm. Na jednoj strani je skica za predavanje, dok su na drugoj strani dvije duže dove.[73]
- ***35. Skica za predavanje o bajramu i sadekai-fitru.*** Skica za predavanje o bajramu i sadekai-fitru, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm). Skica je na arapskom jeziku.[74]

[69] BBB, NEG LŠŠ, *Kupoprodajni ugovor između Galiba Farisa i Muhammeda el-Izzija iz 1967*, inv. br. ŠRT-30.
[70] BBB, NEG LŠŠ, *Prevod kupoprodajnog ugovora između Galiba Farisa i Muhammeda el-Izzija iz 1967. na arapski jezik*, inv. br. ŠRT-31.
[71] BBB, NEG LŠŠ, *Ovlaštenje Muhammeda Ismaila el-Izzija Abdullatifu Muhammedu Sakru sa prevodom*, inv. br. ŠRT-32.
[72] BBB, NEG LŠŠ, *Mudre izreke i darovni ugovor*, inv. br. ŠRT-33.
[73] BBB, NEG LŠŠ, *Skica za predavanje i dove na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-34.
[74] BBB, NEG LŠŠ, *Skica za predavanje o bajramu i sadekai-fitru*, inv. br. ŠRT-35.

- ***36. Zabilježeni stihovi Fuzulije na arapskom jeziku.*** Zabilježeni stihovi Fuzulije na arapskom jeziku, 1 list, 1 ispisana stranica, format 20,8x29,4cm. Muhammed ibn Sulejman Fuzuli (c. 1494-1556) je čuveni azerbejdžanski osmanski divanski pjesnik.[75]
- ***37. Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf (ajeti 57-69).*** Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf, 1 list, 2 ispisane stranice, format 19,2x24,5cm. Riječ je o Ševket-efendijinom tefsiru c. 57-69. ajeta iz sure Jusuf. Moguće da se radi o njegovim pripremama za predavanja.[76]
- ***38. Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf (ajeti 77-79).*** Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf, dvolisnica, 2 ispisane stranice, format 19,2x24,5cm. Riječ je o Ševket-efendijinom tefsiru c. 77-79 ajeta iz sure Jusuf. Moguće da se radi o njegovim pripremama za predavanja.[77]
- ***39. Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf (ajeti 96-99).*** Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf, dvolisnica, 4 ispisane stranice, format 19,2x24,5cm. Riječ je o Ševket-efendijinom tefsiru c. 96-99 ajeta iz sure Jusuf. Moguće da se radi o njegovim pripremama za predavanja.[78]
- ***40. Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir nekoliko ajeta.*** Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir nekoliko ajeta, dvolisnica, 4 ispisane stranice, format 21,5x24cm. Moguće da se radi o Ševket-efendijinim pripremama za predavanja.[79]
- ***41. Dova na arapskom jeziku.*** Dova na arapskom jeziku, 1 list, 1 ispisana stranica, format 11,8x19,5cm.[80]
- ***42. Dove na arapskom jeziku i skica za predavanje.*** Dove na arapskom jeziku i skica za predavanje na arapskom jeziku o svrsi gradnje džamija, 1 list, 2 ispisane stranice, format 20,1x29cm. Na jednoj strani su dove, a na drugoj strani skica za predavanje.[81]
- ***43. Podsjetnik za učenje hatme za Samardžić Sajimu.*** Podsjetnik za učenje hatme za Samardžić Sajimu (rođenu Sarihodžić), u ime muža Hasana Samardžića, 1 ceduljica, 1 ispisana stranica, format 19,5x12,5cm. Na bosanskom jeziku, na latinici.[82]

---

[75] BBB, NEG LŠŠ, *Zabilježeni stihovi Fuzulije na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-36.
[76] BBB, NEG LŠŠ, *Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf (ajeti 57-69)*, inv. br. ŠRT-37.
[77] BBB, NEG LŠŠ, *Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf (ajeti 77-79)*, inv. br. ŠRT-38.
[78] BBB, NEG LŠŠ, *Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir sure Jusuf (ajeti 96-99)*, inv. br. ŠRT-39.
[79] BBB, NEG LŠŠ, *Zabilješke na arapskom jeziku za tefsir nekoliko ajeta*, inv. br. ŠRT-40.
[80] BBB, NEG LŠŠ, *Dova na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-41.
[81] BBB, NEG LŠŠ, *Dove na arapskom jeziku i skica za predavanje*, inv. br. ŠRT-42.
[82] BBB, NEG LŠŠ, *Podsjetnik za učenje hatme za Samardžić Sajimu*, inv, br. ŠRT-43.

- ***44. Posjetnik za učenje Jasina za Mejru Samardžić, Ševku Samardžić, te Halidu i Seniju.*** Posjetnik za učenje Jasina, u ime Samaradžić Hasana, za njegovu majku Mejru Samaradžić (rođenu Omerović), sina Ševka Samardžića, te kćerku Halidu i Seniju, 1 ceduljica, 1 ispisana stranica, format 26,8x12,7cm. Na bosanskom jeziku, na latinici.[83]
- ***45. Bilješke na tri jezika.*** Bilješke na tri jezika, 1 list, 1 ispisana stranica, format 13,6x18,1cm.

Prvo su zabilježeni, na engleskom jeziku, dva imena (Ibrahim Abdul Jabbar, Khuda Bukhs) i adresa (Makki Masjid, Garden Road, Karachi - Pakistan). Zatim su navedeni izvjesni zikrovi na arapskom jeziku. Na kraju, na bosanskom jeziku, latinicom stoji: *Boravili 28.3.1966.* Najvjerovatnije se radi o bilješkama na hadždžu, jer je Ševket-ef. Šabić u martu i aprilu 1966. godine bio na hadždžu.[84]

- ***46. Skica za kurs iz 1967.*** Skica za kurs, od 21. novembra 1967. godine, 1 list, 1 ispisana stranica, format 21,1x30cm. Skica je na bosanskom jeziku, na latinici.[85]
- ***47. Skica za predavanje na arapskom jeziku.*** Skica za predavanje na arapskom jeziku, 1 list, 1 ispisana stranica, format 18,9x24,6cm.[86]
- ***48. Skica za hutbu o ramazanu na arapskom jeziku.*** Skica za hutbu o ramazanu na arapskom jeziku, 1 list, 1 ispisana stranica, format 14,9x20,9cm.[87]
- ***49. Arapski dio predavanja hadžijama o hadždžu.*** Arapski dio predavanja hadžijama o hadždžu, 1 list, 2 ispisane stranice, format 21,1x34cm.[88]
- ***50. Ceduljica na arapskom jeziku.*** Ceduljica na arapskom jeziku, format 6,7x11,5cm. Na jednoj strani je četiri puta ispisano na arapskom/ osmanskom turskom jeziku: *šefaat* (zagovaranje, misli se na zagovaranje Muhammeda, a.s., na Sudnjem danu). Na drugoj strani se nalazi pečat šejha hafiza Saliha Suljića-Kuge (1870-1945), imama tuzlanske Brdo džamije, iz 1350. godine po Hidžri (1931. godine), te neki zapisi na arapskom jeziku.[89]

[83] BBB, NEG LŠŠ, *Posjetnik za učenje Jasina za Mejru Samardžić, Ševku Samardžić, te Halidu i Seniju*, inv. br. ŠRT-44.
[84] BBB, NEG LŠŠ, *Bilješke na tri jezika*, inv. br. ŠRT-45.
[85] BBB, NEG LŠŠ, *Skica za kurs iz 1967.*, inv. br. ŠRT-46.
[86] BBB, NEG LŠŠ, *Skica za predavanje na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-47.
[87] BBB, NEG LŠŠ, *Skica za hutbu o ramazanu na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-48.
[88] BBB, NEG LŠŠ, *Arapski dio predavanja hadžijama o hadždžu*, inv. br. ŠRT-49.
[89] BBB, NEG LŠŠ, *Ceduljica na arapskom jeziku*, inv. br. ŠRT-50.

Šabić - Sveske: 35 predmeta

Sveske se nalaze na policama legata.

- ***1. Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika.*** Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika. Format 17x19,5cm.[90]
- ***2. Sveska za predavanja.*** Sveska za predavanja. Format 16,5x20,5cm. Bilješke su na arapskom jeziku.[91]
- ***3. Sveska za gramatiku arapskog jezika.*** Sveska za gramatiku arapskog jezika. Format 16x20cm. Bez korica.[92]
- ***4. Sveska za dove.*** Sveska za dove (hatma-dova, dženaza-dova, nikah-dova, talkin-dova). Format 16x20cm. Dove su na arapskom jeziku, dok su naslovi dova na osmanskom turskom.[93]
- ***5. Sveska za osmanski turski - vježbe.*** Sveska za osmanski turski, tačnije za vježbe iz predmeta osmanski turski jezik. Format 16,5x20cm.[94]
- ***6. Sveska za arapski jezik - vježbe.*** Sveska za arapski, tačnije za vježbe iz predmeta arapski jezik. Format 16,5x20cm.[95]
- ***7. Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika.*** Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika. Format 16,5x20cm.[96]
- ***8. Sveska za misli (fikirler).*** Sveska za bilježenje misli ili kako je sam Šabić naslovio za fikirler (tur. misli). Format 16,5x20cm. Sve zabilježene misli su napisane na osmanskom turskom jeziku.[97]
- ***9. Sveska za poučne članke i arapske izreke.*** Sveske za bilježenje poučnih članaka i arapskih izreka. Format 16x20cm.[98]

Na jednoj strani sveske se nalaze predavanja i pouke Ševket-ef. Šabića na bosanskom jeziku, dok se na drugoj strani nalazi oko 310 arapskih izreka, ispisanih na 16 listova, odnosno 32 stranice. Sve su izreke zapisane na arapskom jeziku, s tim da prvih 10-ak izreka imaju i prevod na naš jezik.

- ***10. Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika.*** Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika. Format 16x20cm.[99]
- ***11. Sveska za dove, kaside i gramatiku osmanskog turskog jezika.*** U prvom dijelu sveske su dove i druga učenja: hatma-dova, dova za hatmu za dušu mejta, dova za otvorenje džamije, nikah-dova (dova za brak), hadžska-dova, sakal-dova (dova za bradu), jedna općenita hutba, jedna dova, teravih-dova itd. U sredini su kaside na arapskom

[90] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika*, inv. br. ŠSV-1.
[91] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za predavanja*, inv. br. ŠSV-2.
[92] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za gramatiku arapskog jezika*, inv. br. ŠSV-3.
[93] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za dove*, inv. br. ŠSV-4.
[94] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za osmanski turski - vježbe*, inv. br. ŠSV-5.
[95] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za arapski jezik - vježbe*, inv. br. ŠSV-6.
[96] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika*, inv. br. ŠSV-7.
[97] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za misli (fikirler)*, inv. br. ŠSV-8
[98] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za poučne članke i arapske izreke*, inv. br. ŠSV-9.
[99] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za gramatiku osmanskog turskog jezika*, inv. br. ŠSV-10.

jeziku. Na kraju sveske su neke lekcije iz gramatike osmanskog turskog jezika. Format 16x20 cm.

Dove i kaside su na arapskom jeziku, dok su naslovi dova na osmanskom turskom. Na kraju skoro svake dove je pečat Ibrahim-kadine medrese u Čajniču, gdje je Mehmed Fevzi-ef. Šabić, otac Ševket-efendije, bio muderris. Na kraju velikog broja dova je i potpis Ševketa Šabića. Poslije hatma-dove za hatmu za dušu mejta, Ševket-efendije se potpisao na osmanskom turskom, na sljedeći način: *Yazıci: Şevket Şabiç* (*Pisac: Ševket Šabić*). Iza opće dove, Šabić je, pored potpisa, ostavio i datum: *29. XI. 29* (tj. 29. novembar 1929. godine). Iz ovoga se može zaključiti da je Ševket-ef. dove prepisao, kada je imao 18 godina, možda na zahtjev svoga oca Mehmed-ef. Moguće da je Mehmed-efendija koristio ovu svesku sa dovama kao pomoćni udžbenik u nastavi u čajničkoj medresi.[100]

- ***12. Sveska za prevod dijela hadisa iz Šemaila Tirmizije.*** Sveska u kojoj su, između ostalog, zabilježeni prevodi na bosanski jezik jednog broja hadisa iz hadiske zbirke *Eš-Šemail el-muhammedijje* (*Muhammedove vrline*), autor imam Tirmizi (824-892). Format 16x20,2cm. Prevoditelj je Ševket-ef. Šabić. Na samom početku sveske stoji datum i mjesto:

6/XII. 1938. - Tuzla

Ševket-efendija je tako preveo u ovoj svesci 74 hadisa iz prvih 14 poglavlja Šemaila: 11 hadisa iz poglavlja *Ličnost Božijeg Poslanika Muhameda, a.s*; 8 hadisa iz poglavlja *O Hatemi Nubuvvetu (pečatu ili znaku Muhammed, a.s, Poslanstva)*; 5 hadisa iz poglavlja *O kosi Božijeg Poslanika*; 4 hadisa iz poglavlja *O češljanju kose Božijeg Poslanika*; 5 hadisa iz poglavlja *O starosti Božijeg Poslanika (o sijedim dlakama)*; 4 hadisa iz poglavlja *O bojenju kose Božijeg Poslanika*; 2 hadisa iz poglavlja *O surmi Božijeg Poslanika;* 5 hadisa iz poglavlja *O odijelu Božijeg Poslanika*; 1 hadis iz poglavlja *O životu Muhameda, a.s*; 2 hadisa iz poglavlja *O mestvama Muhameda, a.s*; 10 hadisa iz poglavlja *O Muhamed, a.s. obući*; 13 hadisa iz poglavlja *O prstenu i pečatu Muhamed, a.s*; 4 hadisa iz poglavlja *O sablji Božijeg Poslanika*.

Ako pogledamo u arapski izvornik, vidjet ćemo da dotična hadiska zbirka u ovih 14 poglavlja ima 110 hadisa. Dakle, Šabić je u ovoj svesci preveo izbor iz spomenutih poglavlja, tačnije dvije trećine ili 67%. Budući da Šemail ima ukupno 415 hadisa u 56 poglavlja, dolazimo do zaključka da ova 74 prevedena hadisa predstavljaju skoro petinu djela, tačnije 18%.

Poslije prevoda dijela Šemaila, u svesci se nalazi 13 stranica, na kojima su ispisane, kako Ševket-efendija kaže u naslovu: *Razne pouke od Ibni Hadžeri Askalanije*. Inače, Ibn Hadžer el-Askalani (1372-1449) je čuveni egipatski šafijski učenjak i erudita.

[100] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za dove, kaside i gramatiku osmanskog turskog jezika*, inv. br. ŠSV-11.

Inače, u okviru jednog dijela zaostavštine Ševket-ef. Šabića, koji se trenutno nalazi u posjedu njegovog sina Irfana, nalazi se i rukopis prevoda kompletnog Šemaila imama Tirmizije. Rukopis je otkucan na pisaćoj mašini. Na rukopisu stoji da je završen 1939. godine u Tuzli.[101]

- ***13. Sveska za tekst „Islamska država" (pogrešno naslovljeno „Sveska za arapsku književnost").*** Sveska u kojoj se u prvom dijelu nalazi tekst „Islamska država", na 31 list, odnosno 62 stranice. Sa druge strane sveske se nalazi sakal-dova, te misli na arapskom jeziku. Format 16x20,2cm.

Tekst „Islamska država" je zapisao Ševket-ef. Šabić tokom svoga školovanja u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, tačnije krajem 1928. godine i početkom 1929. godine, kada je imao 17 i 18 godina. Tekst je na latinici, na bosanskom jeziku. Na kraju određenih poglavlja se nalaze i datumi, kada su ta poglavlja napisana:

- *29.12.28.*
- *12.1.29.*
- *29.1.29.*
- *11.5.29.*
- *14.5.29.*[102]

- ***14. Sveska za ramazanske dersove iz 1957. (1376).*** Sveska za ramazanske dersove, koje je Ševket-ef. Šabić održao tokom ramazana 1957. godine (1376. hidžretske godine). Format 14,2x20,5cm. Svi dersovi su zabilježeni na arapskom jeziku.[103]
- ***15. Sveska za spisak polaznika vjerske obuke.*** Tačnije, riječ je o dnevniku polaznika mekteba 1966-1969. godine kojima je Ševket-ef. Šabić bio muallim. Format 14x20,5cm. Sve bilješke su na bosanskom jeziku.[104]
- ***16. Sveska za Akaid.*** Sveska za Akaid na bosanskom jeziku. Format 14,2x20,5cm. Navjerovatnije se radi o Šabićevoj svesci za predmet Akaid, koju je koristio dok je bio učenik Gazi Husrev-begove medrese.[105]
- ***17. Sveska za „Medresu" 1969-1972.*** Riječ je o svesci na bosanskom jeziku koju je Ševket-ef. Šabić koristio za svoju neformalnu medresu u periodu 1969-1972. godine. Format 14,2x20,5cm.

Ševket-ef. Šabić je vodio „Medresu" u svojoj privatnoj režiji. U ovoj svesci se nalaze dnevnici sa imenima učenika koji su pohađali spomenutu medresu u vremenu od 1969. do 1972. godine. Na osnovu podataka o datumima rođenja učenika, vidimo da je tu bilo i djece od 12 godina (npr. rođen 1957.

[101] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za prevod dijela hadisa iz Šemaila Tirmizije*, inv. br. ŠSV-12.
[102] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za tekst „Islamska država" (pogrešno naslovljeno „Sveska za arapsku književnost")*, inv. br. ŠSV-13.
[103] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za ramazanske dersove iz 1957. (1376)*, inv. br. ŠSV-14.
[104] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za spisak polaznika vjerske obuke*, inv. br. ŠSV-15.
[105] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za Akaid*, inv. br. ŠSV-16.

god., upis 1969. god), a i omladinaca od 23 godine (npr. rođ. 1946. god, upis 1969. god).

Kako stoji u svesci, sljedećih predmeti su se predavali u „Medresi“: Kur'an, Akaid, Fikh, Arapski, Povijest islama, Ahlak, Fikh, Srpskohrvatski, Husni-hat (Kaligrafija), Biologija, Geografija, Predavanje.[106]

- ***18. Sveska za vjersku obuku 1966 - spisak polaznika.*** U svesci se nalazi spisak polaznika mekteba iz 1966. godine, kojima je Ševket-ef. Šabić predavao. Format A4 (21x29,7cm). Sveska je na latinici, na bosanskom jeziku.[107]
- ***19. Sveska za prevod govora o razlici između mudžize, kerameta i istidradža.*** Sveska za prevod govora o razlici između mudžize, kerameta i istidradža iz knjige *Nefehat el-uns fi menakib el-evlija'* (*Dahovi druženja o vrlinama evlija*). Format 14,2x20cm. Prevod je, po svoj prilici, uradio Ševket-ef. Šabić.[108]
- ***20. Sveska za prevode dova.*** Sveska u kojoj je Ševket-ef. Šabić zabilježio na bosanski jezik, latinicom, prevode sljedećih dova: 29 kur’anskih dova, 99 Allahovih lijepih imena, Ajetu-l-Kursijje, sure El-Ihlas i 6 Pejgamberovih dova. Format 13,7x19,5cm.[109]
- ***21. Sveska za predavanja o Musau, a.s.*** Sveska za predavanja o Musau, a.s. Format 13,7x19,7cm. Sve zabilješke su na bosanskom jeziku.[110]
- ***22. Sveska za gramatiku arapskog jezika.*** Sveska za gramatiku arapskog jezika. Format 16,2x20cm. Bez korica, fali stranica.[111]
- ***23. Sveska za predavanja iz 1941.*** Sveska za Šabićeva predavanja na arapskom jeziku iz 1941. godine. Format 12x19,5cm. Bez pola korice.[112]
- ***24. Sveska za skice zapisnika sa skupština sreskih odbora iz 1953. godine.*** Sveska za skice zapisnika sa skupština sreskih odbora iz 1953. godine. Format 11,5x17cm. Riječ je o skicama zapisnika sa 10 skupština sreskih odbora Udruženja Ilmije u Gračanici, Doboju, Tešnju, Gradačcu, Brčkom, Bijeljini, Zvorniku, Srebrenici, Kladnju i Tuzli, održanim od 6. do 29. jula 1953. godine.[113]
- ***25. Sveska za 60 hutbi na arapskom jeziku.*** Riječ je o svesci u kojoj je Ševket-ef. Šabić zapisao svojih 60 kratkih hutbi na arapskom jeziku. Tačnije, hutbi ima 61, ali zadnja nije dovršena. Format

[106] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za „Medresu“ 1969-1972*, inv. br. ŠSV-17.
[107] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za vjersku obuku 1966 - spisak polaznika*, inv. br. ŠSV-18.
[108] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za prevod govora o razlici između mudžize, kerameta i istidradža*, inv. br. ŠSV-19.
[109] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za prevode dova*, inv. br. ŠSV-20.
[110] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za predavanja o Musau, a.s*, inv. br. ŠSV-21.
[111] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za gramatiku arapskog jezika*, inv. br. ŠSV-22.
[112] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za predavanja iz 1941*, inv. br. ŠSV-23.
[113] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za skice zapisnika sa skupština sreskih odbora iz 1953. godine*, inv. br. ŠSV-24.

13,2x17,7cm. Hutbe su napisane izuzetno čitkim i lijepim rukopisom. Inače, Šabić se bavio i kaligrafijom (husni-hat).

Radi se o sljedećim hutbama: 1. Spoznaja Uzvišenog Allaha (*Ma'rifetillah teala*); 2. Bratstvo (*El-Uhuvve*); 3. Društveno potpomaganje (*El-Muavene el-idžtimaijje*); 4. Islamska prava i obaveze (*El-Hukuk el-islamijje*); 5. Vedrina lica i ljepota govora (*Talaka el-vedžh ve tib el-kelam*); 6. Prava komšije (*Hukuk el-džar*); 7. Čuvanje časti muslimana (*En-Nusre ird el-muslim*); 8. Laž i lažno svjedočenje (*El-Kezib ve šehade ez-zur*); 9. Vjerovanje gataru i njemu sličnima (*Tasdik el-kahin ve ihvanihi*); 10. Pouzdanje (*Et-Tevekkul*); 11. Pesimizam (*Et-Tešaum*); 12. Ogovaranje, prenošenje tuđih riječi i potvora (*El-Gibe ve en-nemime ve el-buhtan*); 13. Vrijeđanje, proklinjanje i ismijavanje (*Et-Ta'n ve el-la'n ve el-istihza'*); 14. Oholost (*El-Kibr*); 15. Zavist (*El-Hased*); 16. Slijeđenje i neslijeđenje nefsa (*Ittiba' en-nefs ve muhalefetuha*); 17. Dobro djelo (*El-Amel es-salih*); 18. Veliki grijesi (*El-Kebair*); 19. Pokajanje (*Et-Tevbe*); 20. Ispitivanje na Danu proživljenja (*Sual el-Kijame*); 21. Lijepo ponašanje (*Husn el-huluk*); 22. Privređivanje (*El-Kesb*); 23. Halal i haram (*El-Halal ve el-haram*); 24. Trud i rad (*Es-Sa'j ve el-amel*); 25. Zanat (*Es-San'a*); 26. Bogatstvo (*El-Gina'*); 27. Udruživanje između braće (*Eš-Šerike bejne el-ihvan*); 28. Trgovčeva pakost i laganje (*Hikd et-tadžir ve kizbuhu*); 29. Varanje i obmanjivanje (*El-Gišš ve el-gabn*); 30. Monopol (*El-Ihtikar*); 31. Tolerancija, prodaja, kupovina, suđenje i parničenje (*Es-Semaha ve el-bej' ve eš-šira' ve el-kada' ve et-tekadi*); 32. Dug i njegovo izmirenje (*Ed-Dejn ve kadauhu*); 33. Odgađanje vraćanja duga i zadovoljstvo vjerovnika (*Matl ed-dejn ve rida' li el-garim*); 34. Pretjerivanje (*El-Israf*); 35. Umjerenost (*El-Iktisad*); 36. Kur'an (*El-Kur'an*); 37. Brak (*En-Nikah*); 38. izostavljen naslov, hutba govori o razvodu braka - talak; 39. Bračna prava i obaveze (*El-Hukuk ez-zevdžijje*); 40. Izjednačavanje djece pri davanju (*Tesvije el-evlad fi el-atijje*); 41. Odgoj djece (*Terbije el-evlad*); 42. Izdržavanje siročadi i udovica (*Kefale el-jetama ve el-eramil*); 43. Otimačina i nepravde (*El-Gasb ve el-mezalim*); 44. Poljoprivreda i sadnja drveća (*Ez-Ziraa ve gars el-ešdžar*); 45. Trajna sadaka (*Es-Sadeka el-džarije*); 46. Poslušnost roditeljima (*Ta'a el-ebevejn*); 47. Izgradnja i održavanje gradova (*I'mar el-bilad ve tenzimuha*); 48. Pripremanje snage (*I'dad el-kuvve*); 49. Rođenje Vjerovjesnika, s.a.v.s. (*Mevlid en-Nebijj, s.a.v.s.*); 50. Miradž (*El-Mi'radž*); 51. Blud (*Ez-Zina*); 52. Djela Lutovog naroda (*Amel kavm Lut*); 53. Dova (*Ed-Dua'*); 54. Primanje dove (*Idžabe ed-dua'*); 55. Ugovor i čuvanje emaneta (*El-Ahd ve hifz el-emane*); 56. Zluradost i izbjegavanje muslimana (*Šemata el-muslim ve hedžruhu*); 57. Popravljanje odnosa među ljudima (El-Islah bejne en-nas); 58. Strah od Uzvišenog Allaha (*Mehafetullah teala*); 59. Noć Berata (*Lejle el-berat*); 60. Opojna pića (El-Muskirat); 61. Prva hutba o ramazanu (*El-Hutbe el-ula fi er-ramadan*).[114]

[114] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za 60 hutbi na arapskom jeziku*, inv. br. ŠSV-25.

- ***26. Spomenar kćerke Semine Šabić.*** Spomenar Semine, kćerke Ševket-ef. Šabića. Format 15,5x21cm.[115]
- ***27. Dersovi i vazovi.*** Sveska za dersove i vazove Ševket-ef. Šabića na bosanskom jeziku. Format 20x29cm.[116]
- ***28. Sveska za arapske pripovijetke.*** Sveska Ševket-ef. Šabića u kojoj je bilježio pripovijetke na arapskom jeziku. Format 19,2x23,8cm. Po svojoj prilici, riječ je o Šabićevoj svesci koju je koristio dok je bio učenik Gazi Husrev-begove medrese.[117]
- ***29. Sveska za Nur-dovu.*** Sveska u kojoj je ispisana Nur-dova na arapskom jeziku. Format 14,7x22cm. Na naslovnoj strani se nalazi naziv Nur-dove ispisan bosanskim jezikom, na arebici.[118]
- ***30. Sveska za poučne hikaje.*** Sveska, gdje je Ševket-ef. Šabić bilježio poučne hikaje na arapskom jeziku. Format 19,5x24,5cm. Bez korica.[119]
- ***31. Notes za 1968.*** Notes za 1968. godinu. Format 7,5x11,5cm. Izdavač: Novinsko-izdavačko preduzeće „Borba“, Beograd.[120]
- ***32. Sveska za vazove Mehmeda Handžića.*** 32 vaza Mehmeda Handžića, ispisana u svesci. Tačnije, radi se o skicama Handžićevih predavanja na arapskom jeziku. Jedino su naslovi predavanja na bosanskom. Skice su ispisane ručno, plavom hemijskom. Radio ih je, po svoj prilici, Ševket-ef. Šabić. Format 20x29cm.[121]
- ***33. Univerzitetski notes na arapskom jeziku za 1971/1391.*** Univerzitetski notes (arap. mufekkeretu-l-džamia) na arapskom jeziku za 1971. godinu (1391. hidžretsku godinu), zajedno sa kalendarom, vaktijom i drugim dodacima (karte arapskih država, najvažniji saobraćajni znakovi, udaljenosti između jordanskih, palestinskih i sirijskih gradova, osnovni islamski propisi i dove itd). Izdavač Daru-l-Džamia (Univerzitetska izdavačka kuća), Damask. Format 7x9,5cm.[122]
- ***34. Sveska za Nur-dovu.*** Sveska u kojoj je ispisana Nur-dova na arapskom jeziku. Format 15x21cm. Na naslovnoj strani se nalazi dvojezičan naziv Nur-dove: na arapskom jeziku, te na bosanskom jezikom, na arebici.[123]
- ***35. Sveska za pojašnjenja studenata Daru-l-fununa učenicima Risalei-nura.*** Sveska u kojoj su na 35 listova, tačnije 35 stranica,

[115] BBB, NEG LŠŠ, *Spomenar kćerke Semine Šabić*, inv. br. ŠSV-26.
[116] BBB, NEG LŠŠ, *Dersovi i vazovi*, inv. br. ŠSV-27.
[117] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za arapske pripovijetke*, inv. br. ŠSV-28.
[118] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za Nur-dovu*, inv. br. ŠSV-29.
[119] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za poučne hikaje*, inv. br. ŠSV-30.
[120] BBB, NEG LŠŠ, *Notes za 1968*, inv. br. ŠSV-31.
[121] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za vazove Mehmeda Handžića*, inv. br. ŠSV-32.
[122] BBB, NEG LŠŠ, *Univerzitetski notes na arapskom jeziku za 1971/1391*, inv. br. ŠSV-33.
[123] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za Nur-dovu*, inv. br. ŠSV-34.

ispisana pojašnjenja studenata Daru-l-fununa (Darülfünun, Istanbulski univerzitet) upućena učenicima Risalei-nura. Tačnije, radi se o prevodu pojašnjenja sa osmanskog turskog na arapski jezik. Prevod su uradili mulla Abdulmedžid i mulla Salahuddin, učenici Risalei-nura. Format 16,5x21cm.

Inače, Risalei-nur je tematski tefsir na osmanskom turskom koji je napisao Said Nursi (1877-1960), glasoviti turski učenjak i reformator. Tefsir je pisan 40 godina - od 1910-ih do 1950-ih. Ima 6.000 stranica u 14 svezaka.[124]

Šabić - Potvrde: 20 predmeta

Potvrde su pohranjene u K-1.

- ***Priznanica na 30 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost", Zagreb.*** Poštanska priznanica na 30 novih dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost", Zagreb. Uplatio Ševket Šabić. Prva rata za kupljeni Kur'an. Moguće da je predmet kupovine prevod Kur'ana Džemaludina Čauševića i Mehmeda Pandže, koji je nekoliko puta izdavan otkako je preveden 1937. godine. Uplaćeno u Tuzli, 19. novembra 1969. godine. Format 8x10,7cm.

Inače, u okviru onog dijela zaostavštine Ševket-ef. Šabića, koji se trenutno nalazi u posjedu njegovog sina Irfana, nalazi se prevod Kur'ana Džemaludina Čauševića i Mehmeda Pandže, koji je izdan upravo 1969. godine u Zagrebu, u nakladi dotične izdavačke kuće „Stvarnost".[125]

- ***2. Priznanica na 30 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost", Zagreb.*** Poštanska priznanica na 30 novih dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost", Zagreb. Uplatio Ševket Šabić. Druga rata za kupljeni Kur'an. Uplaćeno u Tuzli, 8. decembra 1969. godine. Format 8x10,7cm.[126]
- ***3. Priznanica na 75 dinara u korist Zbirnog-prelaznog računa doprinosa i poreza građana Skupštine Opštine Tuzla.*** Poštanska priznanica na 75 novih dinara u korist Zbirnog-prelaznog računa doprinosa i poreza građana Skupštine Opštine Tuzla. Uplatio je: *Ševket Šabić, sveštenik - Tuzla*, kako piše na priznanici. Uplaćeno u Tuzli, 12. novembra 1969. godine. Format 10x11,2cm.[127]
- ***4. Priznanica na 20 dinara u korist Vrhovnog islamskog starješinstva IVZ u FNRJ, Sarajevo.*** Poštanska priznanica na 20

[124] BBB, NEG LŠŠ, *Sveska za pojašnjenja studenata Daru-l-fununa učenicima Risalei-nura*, inv. br. ŠSV-35.
[125] BBB, NEG LŠŠ, *Priznanica na 30 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost", Zagreb*, inv. br. ŠPO-1.
[126] BBB, NEG LŠŠ, *Priznanica na 30 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost", Zagreb*, inv. br. ŠPO-2.
[127] BBB, NEG LŠŠ, *Priznanica na 75 dinara u korist Zbirnog-prelaznog računa doprinosa i poreza građana Skupštine Opštine Tuzla*, inv. br. ŠPO-3.

dinara u korist Vrhovnog islamskog starješinstva Islamske vjerske zajednice u FNRJ, Sarajevo. Uplatio Ševket Šabić. Uplaćeno u Tuzli, 8. decembra 1969. godine. Format 8x10,7cm.[128]

- ***5. Priznanica na 30,45 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb.*** Poštanska priznanica na 30,45 novih dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb. Uplatio Ševket Šabić. Peta, i po svoj prilici, zadnja rata za kupljeni Kur'an. Uplaćeno u Tuzli, 5. jula 1970. godine. Format 8x10,7cm.[129]
- ***6. Priznanica na 30 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb.*** Poštanska priznanica na 30 novih dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb. Uplatio Ševket Šabić. Četvrta rata za kupljeni Kur'an Uplaćeno u Tuzli, 5. marta 1970. godine. Format 8x10,7cm.[130]
- ***7. Priznanica na 30 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb.*** Poštanska priznanica na 30 novih dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb. Uplatio Ševket Šabić. Treća rata za kupljeni Kur'an. Uplaćeno u Tuzli, 31. januara 1970. godine. Format 8x10,7cm.[131]
- ***8. Knjižica priznanica „ELEKTRO-TUZLE“ U TUZLI za uplatu iz 1973.*** Knjižica priznanica sa temeljnicama „ELEKTRO-TUZLE“ U TUZLI za uplatu iz 1973. godine. Potrošač je Ševket Šabić. 12 priznanica je popunjeno, pošto je struja plaćena za 12 mjeseci u 1973. godini. Ostala je nepopunjena 1 priznanica sa temeljnicom. Format 21x9,4cm.[132]
- ***9. Opomena „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLA iz 1973.*** Opomena „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLA, datirana 30. septembar 1973. godine. Dužnik je Ševket Šabić. Iznos duga je 151,60 dinara. Format 15,5x9,7cm.[133]
- ***10. Opomena „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLA iz 1974.*** Opomena „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLA, datirana 30. juni 1974. godine. Dužnik je Ševket Šabić. Iznos duga je 1090,30 dinara. Format 15,5x9,7cm.[134]

---

[128] BBB, NEG LŠŠ, *Priznanica na 20 dinara u korist Vrhovnog islamskog starješinstva IVZ u FNRJ, Sarajevo*, inv. br. ŠPO-4.
[129] BBB, NEG LŠŠ, *Priznanica na 30,45 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb*, inv. br. ŠPO-5.
[130] BBB, NEG LŠŠ, *Priznanica na 30 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb*, inv. br. ŠPO-6.
[131] BBB, NEG LŠŠ, *Priznanica na 30 dinara u korist Novinarsko izdavačke kuće „Stvarnost“, Zagreb*, inv. br. ŠPO-7.
[132] BBB, NEG LŠŠ, *Knjižica priznanica „ELEKTRO-TUZLE“ U TUZLI za uplatu iz 1973*, inv. br. ŠPO-8.
[133] BBB, NEG LŠŠ, *Opomena „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLA iz 1973*, inv. br. ŠPO-9.
[134] BBB, NEG LŠŠ, *Opomena „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLA iz 1974*, inv. br. ŠPO-10.

- ***11. Obavještenje „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLI o zamjeni brojila iz 1974.*** Obavještenje „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLI o zamjeni brojila, datirano 15. januara 1974. godine. Tada je zamijenjeno Iskrino brojilo, baždareno 1961. godine, sa drugim Iskrinim brojilom, baždarenim 1973. godine. Potrošač je Ševket Šabić. Format 17,5x9,7cm.[135]
- ***12. Knjižica priznanica KOMPRED-a Tuzla, OOUR-a „VODOVOD“ Tuzla iz 1978.*** Knjižica priznanica sa temeljnicama KOMPRED-a Tuzla, OOUR-a „VODOVOD“ Tuzla iz 1978. godine. Na samom početku je plaćeni račun, za period 1.1.1977-31.12.1977. godine, za utrošenu vodu, korišćenje kanalizacije i doprinos za ispuštenu i zagađenu vodu. Potrošač je Ševket Šabić. 10 priznanica za 12 mjeseci 1978. godine je popunjeno, a ostalo je nepopunjeno 5 priznanica sa temeljnicama, jer je, pri plaćanju duga iz 1977. godine, koji je iznosio 393,40 dinara, preplaćeno 88 dinara, što je pokrilo januar, februar i dio marta 1978. Format 20x7,5cm. Inače, Ševket-ef. Šabić je umro 1975. godine.[136]
- ***13. Knjižica priznanica Vodovoda, komunalnog preduzeća za vodovod i kanalizaciju, Tuzla, iz 1972/73.*** Knjižica priznanica sa temeljnicama Vodovoda, komunalnog preduzeća za vodovod i kanalizaciju, Tuzla, iz 1972/73. godine. Na samom početku je plaćeni račun, za period 1.10.1971-30.9.1972. godine, za utrošenu vodu i korišćenje kanalizacije. Potrošač je Ševket Šabić. 11 priznanica je popunjeno, a ostala je nepopunjena 1 priznanica sa temeljnicom. Format 20x10,5cm.[137]
- ***14. Knjižica priznanica KOMPRED-a Tuzla, OOUR-a „ČISTOĆA“ Tuzla iz 1978.*** Knjižica priznanica sa temeljnicama KOMPRED-a Tuzla, OOUR-a „ČISTOĆA“ Tuzla iz 1978. godine. Na samom početku je plaćeni račun, za period 1.1.1977-31.12.1977. godine, za izvršene usluge odvoza smeća. Ostao je neplaćeni dug od 114 dinara. Potrošač je Ševket Šabić. 11 priznanica je popunjeno (1 za preostali dug, a 10 za 12 mjeseci 1978), a ostale su nepopunjene 4 priznanica sa temeljnicama. Format 20x7,5cm. Inače, Šabić je umro 1975. godine.[138]
- ***15. Priznanica o plaćenoj RTV preplati za RTV Sarajevo iz 1974.*** Priznanica o plaćenoj Radio-televizijskoj preplati za Radio-televiziju

[135] BBB, NEG LŠŠ, *Obavještenje „ELEKTRO-TUZLE“ TUZLI o zamjeni brojila iz 1974*, inv. br. ŠPO-11.
[136] BBB, NEG LŠŠ, *Knjižica priznanica KOMPRED-a Tuzla, OOUR-a „VODOVOD“ Tuzla iz 1978*, inv. br. ŠPO-12.
[137] BBB, NEG LŠŠ, *Knjižica priznanica Vodovoda, komunalnog preduzeća za vodovod i kanalizaciju, Tuzla, iz 1972/73*, inv. br. ŠPO-13.
[138] BBB, NEG LŠŠ, *Knjižica priznanica KOMPRED-a Tuzla, OOUR-a „ČISTOĆA“ Tuzla iz 1978*, inv. br. ŠPO-14.

Sarajevo za januar 1974. godine, u iznosu od 55 dinara. Pretplatnik Ševket Šabić. Format 17,2x7,1cm.[139]

- ***16. Autobusna vozna karta iz 1936.*** Autobusna vozna karta broj 8169, datirana 21. juli 1936. godine. Autoprevoznik: Autobusno saobraćajno preduzeće „Semberija“, Blagomira M. Đukanovića u Bijeljini. Vozna cijena je 33 dinara, za put od Čelića do Tuzle. Pretpostavljamo da je putnik bio 25-godišnji Ševket Šabić. Format 14,5x10,3cm.[140]
- ***17. Ugovor o kupoprodaji knjiga na otplatu iz 1969.*** Ugovor o kupoprodaji knjiga na otplatu, sklopljen 29. oktobra 1969. godine u Tuzli, sa izdavačkom kućom „Stvarnost“ Zagreb, Predstavništvo Sarajevo. Predmet je kupovina Kur'ana, 1 komad, po cijeni od 150 novih dinara. Kupac je Ševket Šabić. Ugovorom se kupac obavezuje da će isplatiti kupljenu knjigu, u najviše 12 mjesečnih rata. Iz pet već obrađenih potvrda (zavedene pod inventarnim brojevima ŠPO-1, ŠPO-2, ŠPO-5, ŠPO-6, i ŠPO-7), zaključujemo da je Ševket-ef. Šabić isplatio dug u pet rata, u periodu od novembra 1969. godine do jula 1970. godine. Format 15,5x24cm.[141]
- ***18. Račun Robne kuće „Čelik“.*** Račun Robne kuće „Čelik“ br. 40/17, iz 3. decembra 1970. godine. Puni naziv pravnog lica glasi: „METAL-IMPEX“, preduzeće za unutrašnju i spoljnu trgovinu Tuzla, Sektor za široku potrošnju i metalurgiju, Robna kuća „Čelik“. Kupac je Šabić Ševket, koji je kupio veš-mašinu 526 K, 1 kom, za 3.160 dinara. Format 13x20,5cm.[142]
- ***19. Revers za takvime iz 1969.*** Revers na 70 komada Takvima za 1970. godinu, koje je Ševket-ef. Šabić, tadašnji imam Čaršijske džamije, primio od Udruženja Ilmije u Tuzli, dana, 12. novembra 1969. godine. Format 20,7x5,4cm.[143]
- ***20. Račun „Komunalca“ Tuzla iz 1973.*** Račun „Komunalca“ Tuzla br. 31, datiran 6. februara 1973. godine, za naplaćenu naknadu za odvoz smeća. Tačnije, radi se o četiri priznanice: 1 priznanica za 470 dinara, uplaćena na ime duga iz ranijih godina, te 3 priznanice po 1.375 dinara za tri mjeseca u 1973. godini (januar, februar, mart). Format priznanice za preostali dug je 12,8x4,5cm. Format priznanica za prva tri mjeseca 1973. godine je 6,7x4cm.[144]

[139] BBB, NEG LŠŠ, *Priznanica o plaćenoj RTV preplati za RTV Sarajevo iz 1974*, inv. br. ŠPO-15
[140] BBB, NEG LŠŠ, *Autobusna vozna karta iz 1936*, inv. br. ŠPO-16.
[141] BBB, NEG LŠŠ, *Ugovor o kupoprodaji knjiga na otplatu iz 1969.*, inv. br. ŠPO-17.
[142] BBB, NEG LŠŠ, *Račun Robne kuće „Čelik“*, inv. br. ŠPO-18.
[143] BBB, NEG LŠŠ, *Revers za takvime iz 1969*, inv. br. ŠPO-19.
[144] BBB, NEG LŠŠ, *Račun „Komunalca“ Tuzla iz 1973*, inv. br. ŠPO-20.

Šabić - Razglednice, dopisnice, čestitke i slično: 20 predmeta

Razlednice, dopisnice, čestitike i slično je pohranjeno u K-1.

- ***1. Posjetnica Gazi Husrev-begova Kuršumli medresa Sarajevo.*** Posjetnica Gazi Husrev-begova Kuršumli medresa Sarajevo, format 13,5x20 cm. Prazna.[145]
- ***2. Razglednica Travnička sahat-kula i Hadži Ali-begova džamija sa bajramskom čestitkom.*** Razglednica Travnička sahat-kula i Hadži Ali-begova džamija sa bajramskom čestitkom, dva lista, format 15,1x9,8 cm. Razglednicu je, kao bajramsku čestitku, poslao hadži Hafiz Sinanudin Sokolović.[146]
- ***3. Razglednica maketa Bijele džamije u Visokom sa bajramskom čestitkom.*** Razglednica maketa Bijele džamije u Visokom, sa bajramskom čestitkom, format 9x13,7 cm. Razglednicu je, kao bajramsku čestitku, poslao, navjerovatnije, Odbor IZ Visoko.[147]
- ***4. Dopisnica iz perioda FNRJ.*** Dopisnica iz perioda FNRJ, format 13,9x9 cm. Neispunjena.[148]
- ***5. Bajramska čestitka sa razglednicom ruže.*** Bajramska čestitka sa razglednicom ruže, dva lista, format 10,3x15 cm. Čestitku, na turskom jeziku, šalje Ismail Anbarli svome prijatelju Ševket-ef. Šabiću.[149]
- ***6. Dopisnica upućena Ševket-ef. Šabiću 1949.*** Dopisnica je upućena Ševket-ef. Šabiću, format 13,9x9 cm. Uputio ju je izvjesni prijatelj, iz Istoka (zap. Kosovo, nedaleko od Peći), 22.9.1949. godine.[150]
- ***7. Dopisnica upućena Ševket-ef. Šabiću 1960.*** Dopisnica je upućena Ševket-ef. Šabiću, format 14x8,9 cm. Uputio ju je izvjesni prijatelj, iz Peći (Kosovo), 20.1.1966. godine.[151]
- ***8. Razglednica Skoplje upućena Ševket-ef. Šabiću.*** Razglednica Skoplje, upućena Ševket-ef. Šabiću, format 14,5x10,2 cm. Razglednicu je poslao Irfan Šabić, sin Ševket-ef. Šabića, 1975. godine iz Skoplja.[152]
- ***9. Razglednica Hotel „Šator“ na Jahorini upućena Irfanu Šabiću.*** Razglednica Hotel „Šator“ na Jahorini, upućena Irfanu Šabiću, sinu

[145] BBB, NEG LŠŠ, *Posjetnica Gazi Husrev-begova Kuršumli medresa Sarajevo*, inv. br. ŠRA-1.
[146] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Travnička sahat-kula i Hadži Ali-begova džamija sa bajramskom čestitkom*, inv. br. ŠRA-2.
[147] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica maketa Bijele džamije u Visokom sa bajramskom čestitkom*, inv. br. ŠRA-3.
[148] BBB, NEG LŠŠ, *Dopisnica iz perioda FNRJ*, inv. br. ŠRA-4.
[149] BBB, NEG LŠŠ, *Bajramska čestitka sa razglednicom ruže*, inv. br. ŠRA-5.
[150] BBB, NEG LŠŠ, *Dopisnica upućena Ševket-ef. Šabiću 1949*, inv. br. ŠRA-6.
[151] BBB, NEG LŠŠ, *Dopisnica upućena Ševket-ef. Šabiću 1960*, inv. br. ŠRA-7.
[152] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Skoplje upućena Ševket-ef. Šabiću*, inv. br. ŠRA-8.

Ševket-ef. Šabića, format 13,3x8,6 cm. Izvjesni doktor Emir je poslao razglednicu sa Jahorine 1. aprila 1958. godine.[153]

- ***10. Razglednica Višegradska ćuprija upućena Ševket-ef. Šabiću.*** Razglednica Višegradska ćuprija, upućena Ševket-ef. Šabiću, format 14,5x10,5cm. Šalju je 21. juna 1975. godine, iz Višegrada, izvjesni Alija, Munir i djeca.[154]
- ***11. Razglednica Rijeka upućena Ševket-ef. Šabiću.*** Razglednica Rijeka, upućena Ševket-ef. Šabiću, format 14,5x9,5cm. Šalje je izvjesni Muhammed, iz Rijeke, 15. septembra 1968. godine. Na arapskom jeziku.[155]
- ***12. Razglednica Gazi Husrev-begova džamija upućena Ševket-ef. Šabiću.*** Razglednica Gazi Husrev-begova džamija, upućena Ševket-ef. Šabiću i njegovoj gospođi Šefiki, format 14,9x10,3cm. Šalju je Ata, Salih, Asifa, Emir, Ekrem i ostali, iz Sarajeva, 28. septembra 1969. godine.[156]
- ***13. Bajramska razglednica upućena Ševket-ef. Šabiću.*** Bajramska razglednica, upućena Ševket-ef. Šabiću, format 14,7x10,6cm. Na razglednici su slike Mekke, Medine, Istanbula. Čestitka je na arapskom jeziku. Imaju i dvije poruke - jedna je na arapskom jeziku, a druga na bosanskom jeziku, na arebici. Razglednicu je poslao izvjesni Ferid Ponjavić.[157]
- ***14. Razglednica Sarajevo upućena Ševket-ef. Šabiću.*** Razglednica Sarajevo, upućena Ševket-ef. Šabiću, format 15x10,3cm. Poslana je iz Sarajeva, 6. novembra 1965. godine.[158]
- ***15. Razglednica Aleksandrija upućena Muhamedu Rašidagiću.*** Razglednica Aleksandrija (Egipat), tačnije Stanley Bay Beach, Aleksandrija (Alexandria), upućena Muhamedu Rašidagiću, u Behram-begovoj medresi. Razglednicu su mu poslali roditelji, ili jedan od njih, 13. novembra 1935. godine. Pisano na bosanskom jeziku, na arebici, ali nečitko. Format 14x8,9cm.[159]
- ***16. Dopisna karta Hafize Šabić upućena porodici Šabić iz 1937.*** Dopisna karta Hafize Šabiće, sestre Ševket-efendije, upućena porodici Šabić, posebno roditeljima, adresirana na Gospodina Mehmed-ef.

[153] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Hotel „Šator“ na Jahorini upućena Irfanu Šabiću*, inv. br. ŠRA-9.
[154] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Višegradska ćuprija upućena Ševket-ef. Šabiću*, inv. br. ŠRA-10.
[155] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Rijeka upućena Ševket-ef. Šabiću*, inv. br. ŠRA-11.
[156] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Gazi Husrev-begova džamija upućena Ševket-ef. Šabiću*, inv. br. ŠRA-12.
[157] BBB, NEG LŠŠ, *Bajramska razglednica upućena Ševket-ef. Šabiću*, inv. br. ŠRA-13.
[158] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Sarajevo upućena Ševket-ef. Šabiću*, inv. br. ŠRA-14.
[159] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Aleksandrija upućena Muhamedu Rašidagiću*, inv. br. ŠRA-15.

Šabića, muderisa u Čajniču, format 13,9x9cm. Karta je poslana 15. februara 1937. godine, iz Sarajeva.[160]

- ***17. Razglednica Loznica upućena Semini Šabić.*** Razglednica Loznica, upućena Semini-Minki Šabić, format 14,7x10,2cm. Razglednicu je 30. septembar 1974. godine, iz Loznice. poslala Stana, Seminina kolegica sa fakulteta i profesor u Gimnaziji „Vuk Karadžić“, Loznica.[161]
- ***18. Razglednica tuzlanska Šarena džamija upućena IVZ Tuzla.*** Razglednica tuzlanska Šarena džamija, upućena Islamskoj vjerskoj zajednici Tuzla, format 14,8x10,6cm. Razglednicu, kao bajramsku čestitku, poslala je izvesna Vahida iz Tuzle. Poslana je gospodinu Mujiću, Šabiću i dr. Gospodin Mujić je, najvjerovatnije, Husein-ef. Mujić (1918-1993), koji je poslije bio tuzlanski muftija (1980-1987), te reis (1987-1989).[162]
- ***19. Razglednica maketa zagrebačke džamije sa bajramskom čestitkom upućena Šefiki Šabić.*** Razglednica maketa zagrebačke džamije sa bajramskom čestitkom, upućena Šefiki Šabić, format 14x9,5cm. Izvjesna Vahida, Zijad i djeca šalju razglednicu iz Zagreba.[163]
- ***20. Razglednica Banjaluka upućena Šefiki Šabić.*** Razglednica Banjaluka upućena Šefiki Šabić, format 14,6x10,1cm. Razglednicu šalje njena kćerka Semina iz Banja Luke, 197? godine.[164]

Šabić - Dokumenti: 19 predmeta

Dokumenti su pohranjeni u K-1.

- ***1. Dvojezično svjedočanstvo o pohađanju medrese i reklama za knjige.*** Na jednoj strani se nalazi dvojezično svjedočanstvo o pohađanju medrese - gornji dio je na osmanskom turskom, a donji dio na bosanskom, na latinici. Neispunjeno. Rubovi su oštećeni.

Na drugoj strani se nalazi reklama za knjige, tj. spisak knjiga koje prodaje Hadži Ahmed-aga Kujundžija (Kujundžić). Spisak je na arebici. Budući da se spominju cijene u helerima (heler je 1/100 krune), reklama je očito iz austrougarskog doba (1878-1918). Radi se o sljedećih 11 knjiga:

- Birgivija sa prevodom.....60 helera
- Mevludi-šerif.....30 helera
- Tedžvid za ibtidaije.....10 helera

[160] BBB, NEG LŠŠ, *Dopisna karta Hafize Šabić upućena porodici Šabić iz 1937*, inv. br. ŠRA-16.
[161] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Loznica upućena Semini Šabić*, inv. br. ŠRA-17.
[162] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica tuzlanska Šarena džamija upućena IVZ Tuzla*, inv. br. ŠRA-18.
[163] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica maketa zagrebačke džamije sa bajramskom čestitkom upućena Šefiki Šabić*, inv. br. ŠRA-19.
[164] BBB, NEG LŠŠ, *Razglednica Banjaluka upućena Šefiki Šabić*, inv. br. ŠRA-20.

- Prvi ilmihal za ibtidaije.....20 helera
- Drugi ilmihal za ibtidaije.....20 helera
- Kratak tarihi-islam za ibtidaije...40 helera
- Glavna načela islama.....30 helera
- Vazovi i nasihati.....30 helera
- Islamski velikani.....40 helera
- Ramazanski dar (latinicom).....20 helera
- Usuli-dinije.....20 helera

Format 15x22,7 cm, 1 list, 2 ispisane strane.[165]

➢ ***2. Đačka knjižica softe Mehmeda Kovačevića iz 1938.*** Đačka knjižica iz 1938. godine, 40 strana, format 9,5x14,5cm. Unutra, na 2. stranici, stoji naslov „Knjižica o uspehu i vladanju“. Naslov je napisan tri puta na dva različita jezika i dva različita pisma: prvi put na srpskom jeziku, ekavicom, na ćirilici; ispod toga na srpskom jeziku, ekavicom, na latinici; podno toga na slovenačkom jeziku, na latinici. Knjižicu je izdala Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.

Knjižica je pripadala softi Mehmedu (Mehmed) Kovačeviću, iz Gradačca, rođenom 9. februara 1922. godine. On je, te školske 1938/39. godine, bio učenik IV razreda Behram-begove medrese. Njegovi osobni podaci se nalaze na 3. stranici. Zanimljivo, adresa Behram-begove medrese je tada bila Kralja Petra 1.

Na 4. stranici se nalazi raspored časova:

- Ponedjeljak: 1. čas - Arapski; 2. čas - Turski; 3. čas - Ahlak; 4. čas - Fikh; 5. čas - Srpskohrvatski jezik.
- Utorak: 1. čas - Arapski; 2. čas - Tarih; 3. čas - Kur'an; 4. čas - /; 5. čas - Istorija.
- Srijeda: 1. čas - Arapski; 2. čas - Fikh; 3. čas - Turski; 4. čas - Tarih; 5. čas - Metodika.
- Četvrtak: 1. čas - Hadis; 2. čas - Ahlak; 3. čas - Kur'an; 4. čas - Akaid.
- Subota: 1. čas - Arapski; 2. čas - Akaid; 3. čas - Fikh; 4. čas - Istorija; 5. čas - /; 6. čas - Srpskohrvatski jezik.
- Nedjelja: 1. čas - Metodika; 2. čas - Arapski; 3. čas - Hadis; 4. čas - Turski.

Dakle, sljedeći predmeti su se tada predavali u Behram-begovoj medresi u IV razredu: Arapski (5 časova); Turski (3 časa); Fikh (3 časa); Istorija (2 časa); Srpskohrvatski jezik (2 časa); Metodika (2 časa); Hadis (2 časa); Akaid (2 časa); Tarih (2 časa); Ahlak (2 časa); Kur'an (2 časa). Ukupno: 11 predmeta i 27 časova, tokom 6 dana u sedmici.

Na 8. stranici se nalazi ukor Razrednog vijeća iz 2. januara 1939. godine iz I polugodišta. Na 12. i 13. stranici se nalaze ocjene iz I polugodišta: Kiraet: odličan; Srpskohrvatski jezik: dobar; Akaid: dobar; Fikh: vrlodobar;

[165] BBB, NEG LŠŠ, *Dvojezično svjedočanstvo o pohađanju medrese i reklama za knjige*, inv. br. ŠDO-1.

Hadis: dobar; Ahlak: dobar; Povjest islama: dobar; Arapski: slab (2) ; Turski: dobar; Opća povjest: dobar; Metodika: dobar. Vladanje: dobro. 3 neopravdana izostanka.

Na 14. stranici se nalazi opomena Razrednog vijeća od 2. maja 1939. godine iz II polugodišta zbog Arapskog.

Na 15. stranici prvo piše da je 9. februara 1939. učenik opomenut zbog izostanka na korepeticiji. U potpisu je razrednik. Ispod toga piše da je 25. aprila učenik dobio ukor od direktora zbog igre. U potpisu je tadašnji direktor Salih Sivčević.

Stranice 18. i 19, predviđene za ocjene iz II polugodišta, su prazne. Na kraju knjižice se nalazi slika učenika po kojoj je udaren pečat Behram-begove medrese u Tuzli. Ispod slike je učenikov potpis.

Navjerovatnije da softa Mehmed Kovačević nije nastavio medresansko školovanje, što možemo pretpostaviti iz neupisanih ocjena za II polugodište. Po svoj prilici, Ševket-ef. Šabić je bio dotične školske godine razrednik IV razredu, kojeg je pohađao softa Kovačević, na što upućuju dvije činjenice:

- Što je đačka knjižica ostala u posjedu Ševket-efendije. Naime, nepisano medresansko pravilo jeste da su đačke knjižice tokom trajanja polugodišta u rukama razrednika.
- Što je muderris Šabić bio dvije godine kasnije, u školskoj 1940/41. godini, razrednik prvog razreda. Naime, tada je školovanje u Behram-begovoj medresi trajalo pet godina.[166]

➢ ***3. Poziv Šabiću Ševketu na Glavnu godišnju skupštinu Udruženja Ilmije iz 1953.*** Poziv Izvršnog odobra Udruženja Ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini u Sarajevu, broj 385/53, upućen Šabiću Ševketu, Tuzla, i Begiću Ibrahimu, Koraj, na Glavnu godišnju skupštinu Udruženja. Datum: 19. jun 1953. godine. 1 list, 1 ispisana stranica. Format A4 (21x29,7cm).[167]

➢ ***4. Tribina udruženja Ilmije, program predavanja.*** Tribina udruženja Ilmije, program predavanja. Program je neispunjen. 1 list, 1 printana stranica, format A4 (21x29,7cm).[168]

➢ ***5. Izvještaj sa izvjesne sjednice Skuštine Ilmije.*** Izvještaj sa izvjesne sjednice Skuštine Ilmije, 4 lista, 8 ispunjenih strana, format 10,5x15cm. Izvještaj je iskucan pisaćom mašinom, plavim slovima. Na stranicama se nalaze sljedeći naslovi: N.V. (Nove vlasti?); Pripreme; Dnevni red; U diskusiji; Smjernice za budući rad; Izbor delegata; Zaključci.[169]

➢ ***6. Dopis Odbora IVZ Tuzla Šabić Ševketu iz 1967.*** Dopis Odbora Islamske vjerske zajednice Tuzla, iz 12. jula 1967. godine, broj

[166] BBB, NEG LŠŠ, *Đačka knjižica softe Mehmeda Kovačevića iz 1938*, inv. br. ŠDO-2.
[167] BBB, NEG LŠŠ, *Poziv Šabiću Ševketu na Glavnu godišnju skupštinu Udruženja Ilmije iz 1953*, inv. br. ŠDO-3.
[168] BBB, NEG LŠŠ, *Tribina udruženja Ilmije, program predavanja*, inv. br. ŠDO-4.
[169] BBB, NEG LŠŠ, *Izvještaj sa izvjesne sjednice Skuštine Ilmije*, inv. br. ŠDO-5.

354/67, upućen Ševket-ef. Šabiću, povodom skupljanja pomoći arapskom narodu (detaljnije o ovome u dokumentu ŠDO-7), format 21x15cm.[170]

- ***7. Raspis Starješinstva IVZ Sarajevo iz 1967.*** Raspis Starješinstva Islamske vjerske zajednice Sarajevo od 3. jula 1967. godine, broj 2589/67, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm). Raspis je upućen svim odborima IVZ na području spomenutog starješinstva. Predmet: Sakupljanje pomoći arapskom narodu. Naime, porazom u arapsko-izraleskom ratu 1967. godine, stotine hiljada Palestinaca su postali izbjeglice. Rukovođeno najplemenitijim islamskim osjećajima, kao i osjećajima patriotske svijesti, Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ, uputilo je republičkim starješinstvima raspis broj 1613/67, od 1. jula 1967. godine, i u istom dalo smjernice o načinu sabiranja pomoći bratskom arapskom narodu. U nastavku su navedene smjernice, odnosno dužnosti koje organi IVZ treba da ispune u određenom roku.[171]
- ***8. Dopis Starješinstva IVZ Sarajevo iz 1967.*** Dopis Starješinstva Islamske vjerske zajednice Sarajevo od 3. jula 1967. godine, broj 2584/67, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm). Dopis je upućen svim odborima IVZ na području spomenutog starješinstva. Predmet: Otvaranje seminara za imame u šk. god. 1967/68.[172]
- ***9. Dopis Starješinstva IVZ iz 1969.*** Dopis Starješinstva Islamske vjerske zajednice Sarajevo od 14. juna 1969. godine, broj 2127/69, 5 listova, 5 ispisanih stranica, format A4 (21x29,7cm). Dopis je upućen svim imamima-hatibima na području spomenutog starješinstva, putem nadležnih odbora IVZ. Predmet: Solidarnost u nedaćama. Riječ je o skupljanju pomoći za petero siročadi iz porodice Subašić iz Podžeplja, Odbor IVZ Žepa, koji su ostali bez oba roditelja zbog tragedije. Dopis je ustvari hutba, koju bi imami trebali pročitati na džumi-namazu, i pozvati džematlije da doniraju priloge.[173]
- ***10. Obavijest Izvršnog odbora Udruženja Ilmijje u SRBiH iz 1964. godine Ševket-ef. Šabiću.*** Obavijest Izvršnog odbora Udruženja Ilmijje u SRBiH, od 26. juna 1964. godine, upućena Ševket-ef. Šabiću, broj 202/64, 1 list, 2 ispisane stranice, format A4 (21x29,7cm). Obavijest je u vezi Glavne skupštine Udruženja Ilmijje, koja će se održati 8. jula, u Domu narodne milicije, Ul. Mustafe Golubića bb, u Sarajevu, sa početkom u 9 sati, kao i u vezi sjednice

[170] BBB, NEG LŠŠ, *Dopis Odbora IVZ Tuzla Šabić Ševketu iz 1967*, inv. br. ŠDO-6.
[171] BBB, NEG LŠŠ, *Raspis Starješinstva IVZ Sarajevo iz 1967*, inv. br. ŠDO-7.
[172] BBB, NEG LŠŠ, *Dopis Starješinstva IVZ Sarajevo iz 1967*, inv. br. ŠDO-8.
[173] BBB, NEG LŠŠ, *Dopis Starješinstva IVZ iz 1969*, inv. br. ŠDO-9.

Upravnog odbora Udruženja Ilmijje, koja će se održati 7. jula, u Gazi Husrev-begovoj medresi.[174]

- ***11. Odobrenje Odbora Islamske zajednice Tuzla iz 1978.*** Odobrenje Odbora Islamske zajednice Tuzla, od 28. februara 1978. godine, br. 19/78, 1 list, 1 ispisana stranica, format 20,9x14,6cm. Naime, ovim dokumentom Odbor IZ Tuzla odobrava podizanje nišana sa betonskom ogradom rahmetli ŠABIĆ ŠEVKET-ef. muderisu iz Tuzle na groblju Ilinčica u Tuzli. Odobrenje se izdalo na zahtjev Šabić Adnana iz Tuzle, tj. sina rahmetli Ševket-efendije.[175]
- ***12-13. Uredba o stalnim sudskim tumačima iz 1968.*** Uredba o stalnim sudskim tumačima, objavljena prvobitno u Službenom listu BH, broj 22/68, od 8. jula 1968. godine, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm). Radi se o četiri člana Uredbe koji objašnjavaju način naplaćivanja usluga sudskog tumačenja. Ispod se nalazi i urnek kako se prevod ovjerava sudski i evidentira.

Biblioteka posjeduje dva primjerka ovog dokumenta.[176]

- ***14. Prevod punomoći sa turskog jezika iz 1962.*** Prevod punomoći sa turskog jezika od 2. januara 1962. godine. Notar: Kazim Azamet, Istanbul. Sudski tumač: Ševket Šabić. 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm).

Nebaheta Erenler, rođena u Jugoslaviji 1936. godine, sa stanom u Istanbulu, opunomoćuje svoju majku Lutfi Ajšu, koja živi u Tuzli u Jugoslaviji, da može u njeno ime raspolagati sa njenim nasljedstvom, koje joj je ostalo iza oca Lutfi Bekira.[177]

- ***15. Original punomoći na turskom jeziku iz 1962.*** Original punomoći na turskom jeziku (Umumi vekaletname) od 2. januara 1962. godine, br. 000119. Notar: Kazim Azamet, Istanbul. 3 lista, 3 ispisane stranice, format 20,2x29cm.

Nebaheta Erenler, rođena u Jugoslaviji 1936. godine, sa stanom u Istanbulu, opunomoćuje svoju majku Lutfi Ajšu, koja živi u Tuzli u Jugoslaviji, da može u njeno ime raspolagati sa njenim nasljedstvom, koje joj je ostalo iza oca Lutfi Bekira.[178]

- ***16. Prevod garantnog pisma sa turskog jezika iz 1953.*** Prevod garantnog pisma sa turskog jezika od 27. maja 1953. godine. Notar: Kazim Azamet, Istanbul. Sudski tumač: Ševket Šabić. 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm).

Ahmet Šenoglu iz Istanbula, garantuje da će svojim rodicama - tetki i njenim kćerkama Ajši i Sabaheti, koje žive u Jugoslaviji, u Tuzli, a koje žele da

---

[174] BBB, NEG LŠŠ, *Obavijest Izvršnog odbora Udruženja Ilmijje u SRBiH iz 1964. godine Ševket-ef. Šabiću*, inv. br. ŠDO-10.
[175] BBB, NEG LŠŠ, *Odobrenje Odbora Islamske zajednice Tuzla iz 1978*, inv. br. ŠDO-11.
[176] BBB, NEG LŠŠ, *Uredba o stalnim sudskim tumačima iz 1968*, inv. br. ŠDO-12-13.
[177] BBB, NEG LŠŠ, *Prevod punomoći sa turskog jezika iz 1962*, inv. br. ŠDO-14.
[178] BBB, NEG LŠŠ, *Original punomoći na turskom jeziku iz 1962*, inv. br. ŠDO-15.

mu dođu u posjetu u Tursku u goste, ako im vlasti dadnu pasoše, obezbjediti stan, hranu i putne troškove, tako da se neće morati obraćati turskim vlasti za ikakvu pomoć.[179]

- ***17. Original garantnog pisma na turskom jeziku iz 1953.*** Original garantnog pisma sa turskog jezika od 27. maja 1953. godine. Notar: Kazim Azamet, Istanbul. 1 list, 1 ispisana stranica, format 20,2x29cm.

Ahmet Šenoglu iz Istanbula, garantuje da će svojim rodicama - tetki i njenim kćerkama Ajši i Sabaheti, koje žive u Jugoslaviji, u Tuzli, a koje žele da mu dođu u posjetu u Tursku u goste, ako im vlasti dadnu pasoše, obezbjediti stan, hranu i putne troškove, tako da se neće morati obraćati turskim vlasti za ikakvu pomoć.[180]

- ***18. Prevod rodnog lista sa arapskog jezika iz 1971.*** Prevod rodnog lista sa arapskog jezika od 27. avgusta 1971. godine. Ljekar: Abdulhafiz el-Muveffa. Sudski tumač: Ševket Šabić. 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm).

Riječ je o rodnom listu na ime Hader Abdulaziz Muhamed Davud Sakr. Hader je rođen 30.6.1946. Upisan je 12.7.1954. Ovaj primjerak rodnog lista je izdan 30. jula 1971. godine.[181]

- ***19. Obavijest Saveznog zavoda za statistiku SFRJ-a iz 1969.*** Obavijest Saveznog zavoda za statistiku, Savezna Federativna Republika Jugoslavija, iz 1969. godine, upućena građanima koji posjeduju poljoprivredna gospodarstva, 1 list, 1 ispisana stranica, format A4 (21x29,7cm). Predmet obavijesti je statistički popis poljoprivrednih gospodarstava, koji će se organizirati u vremenu od 24. do 30. aprila i od 15. do 31. maja 1969. godine. U potpisu: Branimir Marković, generalni direktor Zavoda.

Među poljoprivrednicima je bio i Ševket-ef. Šabić, koji je radio kao imam Čaršijske džamije u Tuzli 42 godine, od čega 30 godina (1945-1975) za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Naime, posao imama nije bio priznat za vrijeme komunističkog režima, tako da je većina imama bila prijavljena kao poljoprivrednici, odnosno zemljoradnici.[182]

Šabić - Fotografije: 5 predmeta

Fotografije su pohranjene u K-1.

- ***1. Fotografija sa hadždža 1971.*** Fotografija sa hadždža 1971. godine, format 17,9x24cm. Na slici su trojica bosanskih hadžija u ihramima - skroz desno je 60-godišnji Ševket-ef. Šabić. U pozadini, na zidu, nalazi se maketa Kabe. Fotografije je uslikana 4. zu-l-hidždžeta 1390. god. po Hidžri (31. januar 1971. godine), kako piše na poleđini u

[179] BBB, NEG LŠŠ, *Prevod garantnog pisma sa turskog jezika iz 1953*, inv. br. ŠDO-16.
[180] BBB, NEG LŠŠ, *Original garantnog pisma na turskom jeziku iz 1953*, inv. br. ŠDO-17.
[181] BBB, NEG LŠŠ, *Prevod rodnog lista sa arapskog jezika iz 1971*, inv. br. ŠDO-18.
[182] BBB, NEG LŠŠ, *Obavijest Saveznog zavoda za statistiku SFRJ-a iz 1969*, inv. br. ŠDO-19.

jednom pečatu. U drugom pečatu stoji da je fotografisano u Mekki, u kvartu Šubejka (Eš-Šubejka).[183]

- ***2. Fotografija Ševket-ef. Šabića iz mihraba Čaršijske džamije.*** Fotografija Ševket-ef. Šabića iz mihraba Čaršijske džamije u Tuzli, format 17,7x23,6cm. Na fotografiji nosi ahmediju i kaput. Inače, Ševket-ef. je 42 godine (1933-1975) bio imam i hatib dotične džamije.[184]
- ***3. Fotografija Ševket-ef. Šabića sa ćursa Čaršijske džamije,*** Fotografija Ševket-ef. Šabića sa ćursa Čaršijske džamije u Tuzli, format 17,7x23,6cm. Na fotografiji nosi ahmediju i kaput.[185]
- ***4. Fotografija Alije Kikanović, Cerik - 1965.*** Fotografija Alije Kikanović iz Cerika, iz 1965 godine, format 6,5x9,5cm. Inače, hadži-Alija Kikanović je bio cijenjen i poštovan džematlija tuzlanskog džemata Cerik. Na fotografiji nosi hadžijsku ahmediju.[186]
- ***5. Fotografija Dubrovnika iz 1973.*** Fotografija Dubrovnika iz 1973. godine, format 7,4x10,4cm.[187]

Šabić - Novinski isječci: 5 predmeta

Novinski isječci su pohranjeni u K-1.

- ***1. Delegacija indonežanskih žena u Sarajevu.*** Naslov članka je *Delegacija indonežanskih žena u Sarajevu*. Tačnije, radi se o novinskom isječku koji prikazuje sliku „Indonežanske gošće prilikom posjete supruzi reisu-l-uleme Hadži efendije Kemure“, kako piše ispod slike. Latinica, format 11,5x15,2cm.[188]
- ***2. Muslimanska relikvija.*** U rubrici „Ljudi i događaji“, stoji članak sa slikom, pod naslovom *Muslimanska relikvija*. Članak govori o tome kako su hodočasnici u Meku mogli vidjeti u istorijskoj džamiji najstariji rukopis „korana“. Beogradske novine „Politika“, ćirilica, format 13x14cm.[189]
- ***3. Milioneri u pelenama.*** U rubrici „Ljudi i događaji“, stoji članak sa slikom, pod naslovom *Milioneri u pelenama*. Članak govori o bračnom paru Kolin i Suzana Rozenkovic iz Kapštata, Južna Afrika, koji su nakon četiri godine braka dobili šestorke. Inače siromašni bračni par je od države dobio na poklon lijepu vilu i izdašnu pomoć. Usto, djeca često poziraju filmskim preduzećima i ilustrovanim časopisima. Već u prvom mjesecu života šestorke su stekle honorare u

[183] BBB, NEG LŠŠ, *Fotografija sa hadždža 1971*, inv. br. ŠFO-1.
[184] BBB, NEG LŠŠ, *Fotografija Ševket-ef. Šabića iz mihraba Čaršijske džamije*, inv. br. ŠFO-2.
[185] BBB, NEG LŠŠ, *Fotografija Ševket-ef. Šabića sa ćursa Čaršijske džamije*, inv. br. ŠFO-3.
[186] BBB, NEG LŠŠ, *Fotografija Alije Kikanović, Cerik - 1965*, inv. br. ŠFO-4.
[187] BBB, NEG LŠŠ, *Fotografija Dubrovnika iz 1973*, inv. br. ŠFO-5.
[188] BBB, NEG LŠŠ, *Delegacija indonežanskih žena u Sarajevu*, inv. br. ŠNO-1.
[189] BBB, NEG LŠŠ, *Muslimanska relikvija*, inv. br. ŠNO-2.

visini 900.000 dolara. Kada je članak pisan, imale su devet mjeseci. Beogradske novine „Politika“, ćirilica, format 13x24 cm.[190]

- ***4. Ibn Saud putuje.*** U rubrici „Ljudi i događaji“, stoji članak sa slikom, pod naslovom *Ibn Saud putuje*. Članak govori o odlasku Ibn Sauda, kralja Saudijske Arabije (1932-1953), u SAD-u, u Vašington, gdje se sastao sa Ajzenhauerom i Dalsom, američkim državnicima. Beogradske novine „Politika“, ćirilica, format 12x16cm.[191]
- ***5. Smotra.*** U rubrici „Ljudi i događaji“, stoji članak sa slikom, pod naslovom *Smotra*. Članak se bavi fotografijom koja prikazuje smotru alžirskih pobunjenika, koji su se borili protiv Francuske za nezavisnost Alžira. Ispod članka je grafitnom olovkom ispisano da je članak iz Politike, iz 1957. godine. Beogradske novine „Politika“, ćirilica, format 11,3x15,6cm.[192]

Šabić - Vaktije: 4 predmeta

Vaktije su pohranjene u K-1.

- ***1. Ramazanska vaktija za Tuzlu za 1980/1400.*** Ramazanska vaktija za Tuzlu za juli/avgust 1980. godinu, odnosno 1400. hidžretsku. Format 19,9x30,5cm. Pošto je ljetno računanje vremena u Jugoslaviji uvedeno tek 27. marta 1983. godine, u vaktiji stoji da je podne oko 12 sati.[193]
- ***2. Ramazanska vaktija za Sarajevo za 1984/1404.*** Ramazanska vaktija za Sarajevo za 1984. godinu, odnosno 1404. hidžretsku. Format 19,5x26cm. Izdavač je Udruženje islamskih vjerskih službenika u SR Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo.

Na dnu stranice je napisano da vaktija važi za: Sarajevo, Bileću, Gacko, Gračanicu, Kladanj, Osijek, Trebinje i Tuzlu. Ispod su ispisani i jugoslovenski gradovi čije je vrijeme namaza prije Sarajeva, kao i gradovi čija su namaska vremena poslije Sarajeva.[194]

- ***3. Ramazanska vaktija za Bagdad za 1964/1383.*** Ramazanska vaktija za pokrajinu Bagdad za 1964. godinu, odnosno 1383. hidžretsku. Format 21,5x34cm. Izdavač: časopis „Et-Terbijje el-islamijje“ (Islamski odgoj), Bagdad.[195]
- ***4. Ramazanska vaktija za Tuzlu za 1981/1401.*** Ramazanska vaktija za Tuzlu za 1981. godinu, odnosno 1401. hidžretsku. Format 21x29,5cm.[196]

---

190 BBB, NEG LŠŠ, *Milioneri u pelenama*, inv. br. ŠNO-3.
191 BBB, NEG LŠŠ, *Ibn Saud putuje*, inv. br. ŠNO-4.
192 BBB, NEG LŠŠ, *Smotra*, inv. br. ŠNO-5.
193 BBB, NEG LŠŠ, *Ramazanska vaktija za Tuzlu za 1980/1400*, inv. br. ŠVA-1.
194 BBB, NEG LŠŠ, *Ramazanska vaktija za Sarajevo za 1984/1404*, inv. br. ŠVA-2.
195 BBB, NEG LŠŠ, *Ramazanska vaktija za Bagdad za 1964/1383*, inv. br. ŠVA-3.
196 BBB, NEG LŠŠ, *Ramazanska vaktija za Tuzlu za 1981/1401*, inv. br. ŠVA-4.

Šabić - Karte: 4 predmeta

Karte su pohranjene u K-1.

- ***1. Geografska karta Bosne i Hercegovine iz 1949.*** Geografska karta Bosne i Hercegovine iz 1949. godine, format 47x53cm. Izdavač: Glavna Geodetska uprava pri Vladi FNRJ.[197]
- ***2. Auto-karta Evrope iz 1978.*** Auto-karta Evrope iz 1978. godine, format 80x57cm. Izdavač: beogradski dnevni list Politika, 16. april 1978. godine.[198]
- ***3. Karta „Stablo čistog roda Poslanikovog“.*** Karta „Stablo čistog roda Poslanikovog“ (tur. Şecere-i Nesl-i Pak-i Peygamberi) na turskom jeziku, format 49x68cm. Izdavač: Ekonomi Matbasi (Ekonomska štamparija), Istanbul, 1959. godine. Autor karte je Hüseyin Hüsnü Ohçabol.

Tačnije, na karti se nalazi nekoliko porodičnih stabala. Na desnoj strani je porodično stablo Muhammeda, a.s, - od Ibrahima, a.s, do Malika ibn Nadra (Kurejša Starijeg) ibn Kinane. U sredini je porodično stablo Muhammeda, a.s., i četverice pravednih halifa (Ebu Bekra, Omera, Osmana, Alije) - od Fihra (Kurejša Srednjeg) do njih peterice, uključujući i potomke h. Alije. Na lijevoj strani je porodično stablo mongolskih vladara (hakana) - od Džingis-hana (1206-1226) do Hulagua (1256-1265) i Ibkaj-hana (Abaka-hana, 1265-1282), Hulaguovog sina. U donjem desnom ćošku je grafikon koji prikazuje h. Hasana, Poslanikovog unuka, i njegovu djecu, dok je u donjem lijevom ćošku grafikon, na kojem su h. Husejn, Poslanikov unuk, i njegova djeca. Na sredini, u donjem dijelu, su kratke biografije Muhammeda, a.s, i četverice pravednih halifa, sa posebnim akcentom na spomen njihove djece.[199]

- ***4. Autokarta Jugoslavije iz 1966.*** Auto-karta Jugoslavije iz 1966. godine, format 99x70cm. Izdavač: Auto-moto savez Slovenije (Avto-moto zveza Slovenije). Zanimljivo je spomenuti da je legenda karte napisana na čak 10 jezika: slovenačkom, srpskohrvatskom, francuskom, engleskom, njemačkom, italijanskom, češkom, poljskom, ruskom i mađarskom.[200]

Šabić - Kaligrafija: 3 predmeta

Kaligrafija se nalazi pored K-1.

- ***1. Levha „El-Kasibu habibullah“.*** Levha „El-Kasibu habibullah“ (Onaj koji privređuje je Allahov miljenik). Format 29,2x37cm.

Vidi za detaljnije o ovom predmetu u opisu predmeta br. ŠKAL-2.[201]

---

[197] BBB, NEG LŠŠ, *Geografska karta Bosne i Hercegovine iz 1949*, inv. br. ŠKAR-1.
[198] BBB, NEG LŠŠ, *Auto-karta Evrope iz 1978*, inv. br. ŠKAR-2.
[199] BBB, NEG LŠŠ, *Karta „Stablo čistog roda Poslanikovog“*, inv. br. ŠKAR-3
[200] BBB, NEG LŠŠ, *Autokarta Jugoslavije iz 1966*, inv. br. ŠKAR-4.
[201] BBB, NEG LŠŠ, *Levha „El-Kasibu habibullah“*, inv. br. ŠKAL-1.

- ***2. Levha „Er-Rizku alellah“.*** Levha „Er-Rizku alellah“ (Opskrbljivanje pripada Allahu). Format 29,2x37cm.

Kako bismo dešifrovali ko je autor tri levhe iz legata Ševket-ef. Šabića, posebno levhi pod inventarnim brojevima ŠKAL-2 i ŠKAL-3 (ispod njih ima autorski potpis), kontaktirali smo naše poznate kaligrafe: Muniba Obradovića, Abdulhaka Hadžimejlića i dr. Ćazima Hadžimejlića.

Munib Obradović smatra da je riječ o sljedećem potpisu:

محمد فخرى عزيز حُوكَّم (Mehmed/Muhammed Fahri Aziz Hukkem)

Dr. Ćazim Hadžimejlić je kazao da je ovaj rad vidio ranije, tj. radi se o precrtanom radu. Dakle, nije kalemom rađeno. No, dosegao je starost. Originalno, kompozicija pripada Ismailu Hakkiju, poznatom osmanlijskom kaligrafu.

Abdulhak Hadžimejlić je rekao sljedeće o radovima: *Moje lično mišljenje je da ovo može danas svako uraditi, pa i ko nije uopće upućen u klasični vid arapske kaligrafije, čak i onaj ko ne zna uopće harfove.*

Također, stupili smo u kontakt i sa Nesibom Pepićem, profesorom turskog jezika, inače prevodiocem pri Ambasadi Republike Turske u Beogradu, koji se isprofilisao u čitanju natpisa na orijentalnim jezicima. Profesor Pepić je oko ovih levhi dodatno konsultirao jednog svog prijatelja, uposlenika Osmanskog arhiva u Istanbulu bošnjačkog porijekla. Dotični misli da se možda radi o osobi sljedećeg imena: Muhammed (Mehmed) Fahri (ili Fahruddin) Hukić.[202]

- ***3. Levha „Er-Rizku alellah“.*** Levha „Er-Rizku alellah“ (Opskrbljivanje pripada Allahu). Format 29,2x37cm.

Vidi za detaljnije o ovom predmetu u opisu predmeta br. ŠKAL-2.[203]

Šabić - ostalo: 5 predmeta

Ostali predmeti su pohranjeni u K-1.

- ***1. Koverta časopisa Medželletu-l-Ezher iz 1965.*** Koverta u kojoj je bio jedan od brojeva časopisa Medželletu-l-Ezher, kojeg izdaje Univerzitet el-Azhar, Kairo. Koverta je iz 1965. godine. Na prednjoj strani koverte piše na latinici, plavom hemijskom: *Sabic Sevket muderis Tuzla, Yugoslavie*. Odmah ispod piše na ćirilici, crvenom hemijskom: *Тузла*. Vjerovatno je riječ Tuzla napisana u Jugoslaviji, po prispeću pošiljke iz Kaira. Ispod ćirilične riječi stoji na arapskom jeziku, plavom hemijskom: *Ševket Šabidž - muderris Tuzla, Juguslafija*. Format 18,5x24cm.[204]
- ***2. Upit Ševketa Šabića Ministarstvu Narodne prosvjete u Zagrebu, NDH, iz 1943.*** Pismo Ševket-ef. Šabića, tada vjeroučitelja Državne

[202] BBB, NEG LŠŠ, *Levha „Er-Rizku alellah“*, inv. br. ŠKAL-2.
[203] BBB, NEG LŠŠ, *Levha „Er-Rizku alellah“*, inv. br. ŠKAL-3.
[204] BBB, NEG LŠŠ, *Koverta časopisa Medželletu-l-Ezher iz 1965*, inv. br. ŠOS-1.

obće niže srednje škole, u Tuzli. Pismo je upućeno Ministarstvu Narodne prosvjete u Zagrebu, NDH, 1943. godine. Predmet pisma je upit/molba za objašnjenje glede polaganja državnog stručnog ispita. 1 list, 2 ispisane stranice, format 17x23cm.

Šabić navodi u pismu, kako je, Odlukom Ministarstva od 31. prosinca (decembra) 1941. godine, imenovan kao vjeroučitelj u Obćoj nižoj srednjoj školi u Tuzli. Pošto mu se približava vrijeme polaganja stručnog ispita, on šalje upit Ministarstvu povodom svog stručnog ispita. Naime, u Zakonu o vjerskoj nastavi iz 1933. godine, stoji da za vjeroučitelje građanskih škola nisu propisana pravila za polaganje vjeroučiteljskog ispita. Stoga, Šabić pita Ministarstvo da li treba ili ne treba polagati vjeroučiteljski stručni ispit. Dalje, ako je potrebno da ga polaže, da li će polagati ispit prema pravilima učiteljskog ispita, koji se polaže u Sarajevu, ili će polagati vjeroučiteljski ispit po pravilima za polaganje profesorskog ispita, koja su propisana Naredbom Ministarstva od 29. prosinca (decembra) 1943. godine, a koji se polaže u Zagrebu.[205]

- ***3. Pismo Đemile iz 1968. upućeno Ševket-ef. Šabiću.*** Pismo izvjesne Đemile, od 15. avgusta 1968. godine, upućeno Ševket-ef. Šabiću i njegovj ženi Šefiki. Đemila se raspituje za zdravlje Adnana, Ševketovog i Šefikinog sina, te obećava da će poslati djecu u „Medresu“, koju je vodio Ševket-ef. Šabić. 2 lista, 2 ispisane stranice, format 14x19cm.[206]
- ***4. Isprintani kaligrafski rad.*** Kaligrafski rad na arapskom jeziku, isprintan na listu papira. Ispisano je: *Euzu billahi mine-š-šejtani-r-radžim. Bismillahi-r-rahmani-rahim. Ja mufettiha-l-ebvab fettih lena hajre-l-bab!* (*Prevod: Tražim zaštitu kod Allaha od prokletog šejtana. U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog. O Ti, Koji otvaraš vrata, otvori nam najbolja vrata!*) Format rada je 35,5x18,6cm, a format lista je 36,8x23,4cm.[207]
- ***5. Koverta od Munire Branković.*** Koverta koju je poslala Munira Branković, Rogatica, Ševketu Šabiću. Datum 9. novembar. Godina nečitka, tačnije izbrisana. Format 15,5x10,1cm.[208]

Zaključak

Ševket-ef. Šabić je bio jedan od najznačajnijih bošnjačkih učenjaka XX. stoljeća. Mnogo je pisao, a malo je objavljivao. Specijalna biblioteka „Behram-beg“ čuva Legat Ševket-ef. Šabića, kojeg čine 1.362 bibliotečke

[205] BBB, NEG LŠŠ, *Upit Ševketa Šabića Ministarstvu Narodne prosvjete u Zagrebu, NDH, iz 1943*, inv. br. ŠOS-2.
[206] BBB, NEG LŠŠ, *Pismo Đemile iz 1968. upućeno Ševket-ef. Šabiću*, inv. br. ŠOS-3.
[207] BBB, NEG LŠŠ, *Isprintani kaligrafski rad*, inv. br. ŠOS-4.
[208] BBB, NEG LŠŠ, *Koverta od Munire Branković*, inv. br. ŠOS-5.

jedinice: 241 predmet (neknjižna i efermerna građa), 588 kucanih brošura, 375 periodičnih izdanja, 158 knjiga i brošura.

U ovom radu smo se analitički osvrnuli na 241 bibliotečku jedinicu neknjižne i efemerne građe iz Legata Ševket-ef. Šabića. Tako smo prikazali: 71 kucani tekst, 50 rukopisnih tekstova, 35 sveski, 20 potvrda, 20 razglednica, dopisnica i čestitki, 19 dokumenata, 5 fotografija, 5 novinskih isječaka, 4 vaktije, 4 karte, 3 kaligrafska rada, 5 ostalih predmeta.

Nadamo se da će ovaj naš rad o legatu Ševket-ef. Šabića probuditi veće interesovanje, kako za proučavanje Šabićevog života i djela posebno, tako i za proučavanje građe Behram-begove biblioteke.

Summary

Ševket-ef. Šabić was one of the most important Bosniak scholars of the 20th century. He wrote a lot but published little it. The special library „Behram-beg“ keeps the Legate (collection) of Ševket-ef. Šabić, which consists of 1,362 library units: 241 items (non-book and ephemeral material), 588 printed brochures, 375 periodicals, 158 books and brochures.

In this paper, we have analytically looked at 241 library units of non-book and ephemeral material from the collection. Among there, we presented: 71 typed texts, 50 manuscripts, 35 notebooks, 20 certificates, 20 postcards, postcards and greeting cards, 19 documents, 5 photographs, 5 newspaper clippings, 4 vaktis, 4 maps, 3 calligraphic works, 5 other items.

We hope that this work of ours on the legacy of Ševket-ef. Šabić will bring greater interest in Šabić's work, both for the study of his life and work in particular, and for the study of the material kept by the Behram-beg's library.

III

NOVA IZDANJA //
NEWLY PUBLISHED

Mr. sc. Sejdalija GUŠIĆ
Arhivističko udruženje u Federaciji Bosne i Hercegovine
sejdalijag@hotmail.com

UDK/UDC: 930.25(497.6) (051)

GLASNIK ARHIVÂ I ARHIVISTIČKOG UDRUŽENJA BOSNE I HERCEGOVINE, XLIX/L 2019/2020, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2019/2020, 277 str.

Novi broj časopisa *Glasnik Arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine* je pred vama – čitaocima, poštovaocima arhivistike i arhivske djelatnosti. Pojavljivanje ovog broja *Časopisa* je znak kontinuiteta i istrajnosti arhivske službe Bosne i Hercegovine, da ovu za društvo važnu djelatnost učini izvjesnijom, svrsishodnijom i korisnijom. Na tom, za nas arhiviste, važnom zadatku velika je uloga i značaj ovog *Časopisa*, na čijim stranicama je prezentovano arhivsko znanje, ali i potrebe arhivske struke u Bosni i Hercegovini. Potrebno je podsjetiti da je upravo ovaj časopis u proteklih 50 godina usmjeravao arhivsku djelatnost i davao joj pravac kako bi ista bila funkcionalna i održiva, te kako nebi zaostajala za arhivskim službama okruženja.

Malo je koji stručni sadržaj u Bosni i Hercegovini, kao što je to *Glasnik* sublimirao rezultate, znanja i potrebe arhivske struke, kroz svih 50 do sada objavljenih brojeva. Taj kontinuitet važnosti i značaja nastavlja se i ovim 49/50-tim dvobrojem, koji se jednostavno nametnuo kao potreba u jednom veoma složenom i kompleksnom trenutku, kada destruktivnost u vidu neznanja i politizacije uzima sve više maha, prijeteći da ugrozi sve ono što je vrijedno, a godinama je izgrađivano u arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine. Na tim osnovama je zasnovana i koncepcija ovog broja *Časopisa*, koji je prvenstveno rezultat održavanja Trećeg kongresa arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, održanog od 5. do 7. juna 2019. godine u Laktašima. Radovi sa Kongresa čine okosnicu *Časopisa* od 277 strana, a posvećeni su važnoj stručnoj problematici kakva je *Arhivi i obrazovanje* što je prezentovano u prvom poglavlju *Glasnika*: *Arhivistika i arhivska služba* (7-145).

S obzirom na činjenicu da je u prethodne dvije decenije u globalnim okvirima došlo do značajnog napretka informacionih nauka – arhivistike, bibliotekarstva i drugih srodnih disciplina – stručna arhivska zajednica u regionu dužna je učiniti potrebne korake da bi se međunarodni trendovi sustigli. Ovom temom otvorili smo diskusiju o razvoju arhivistike kao naučne discipline, o poziciji arhivskih ustanova i udruženja u tom procesu, o perspektivama arhivistike u visokom obrazovanju itd. Tema je obuhvatila i druga pitanja o arhivima i obrazovanju uopšte, uključujući i stručnu edukaciju, saradnju arhiva i

obrazovnih ustanova i odnos sa drugim naučnim disciplinama. U *Glasniku* je zastupljeno 11 autora iz Srbije, Hrvatske, Crne Gore i Bosne i Hercegovine sa sljedećim radovima: Vlatka Lemić, Sveučilište u Zagrebu, *Sveučilišni arhivi: globalna iskustva i perspektive u Hrvatskoj*; Maja Brunec, Željka Dmitrus, Državni arhiv u Zagrebu, *Preuzimanje gradiva u digitalnom obliku i proces edukacije djelatnika u arhvima i pismohranama*; Karolina Kapisoda, Državni arhiv Crne Gore, *Uloga, značaj i uticaj arhiva na obrazovni sistem;* Marija Todorović, Istorijski arhiv Šumadije – Kragujevac, *Edukacija arhivskog kadra u službi arhivske delatnosti;* Suzana Petrović, Milena Jovanović, Istorijski arhiv "31. januar" Vranje, *Saradnja arhiva i obrazovnih ustanova;* Милена Поповић Субић, Архив Војводине, Нови Сад, *Улога струковних организација у стручном оспособљавању и усавршавању запослених у архивима у Војводини;* Весна Лучић, Основна школа "Стари град" Ужице, др. Александар В. Савић, *Како унапредити сарадњу између школа и архива?;* Др. Небојша Кузмановић, мср. Љиљана Дожић, Архив Војводине, Нови Сад, *Архиви као активни чиниоци модерног друштва: пример публикације „Авантура на Балкану 1915.“*; Vukota Vukotić, Državni arhiv Crne Gore, *Arhivi i postmoderna*; dr. sc. Ivo Orešković, Državni arhiv u Dubrovniku, *Tko želi biti milijunaš?;* Jasmin Turčalo, Historijski arhiv Sarajevo, *Arhivska zgrada (depo) – standardi. Historijski arhiv Sarajevo – Depo Vrbanjuša trenutno stanje, problemi i rješenja.*

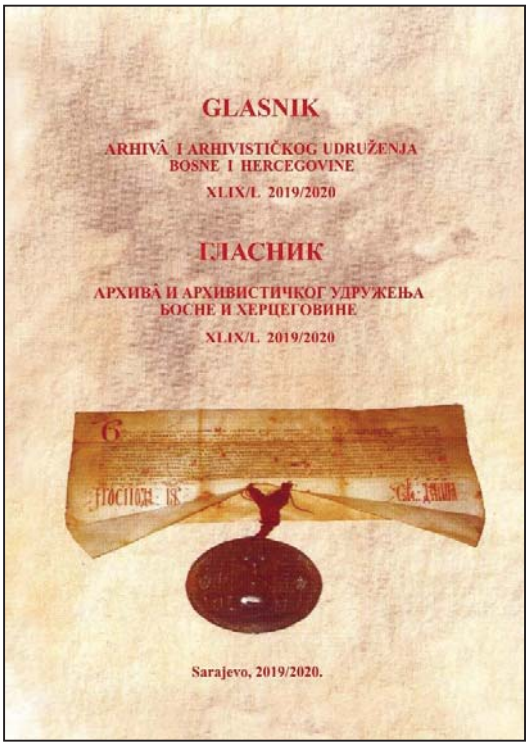

U drugom poglavlju *Glasnika Iz građe* (149-231) predstavljeno je 8 radova vezanih za drugu temu Kongresa: *Arhivska građa Bosne i Hercegovine van Bosne i Hercegovine*. Ova tema ostavlja prostor za razgovor kako o građi koja je nastala u Bosni i Hercegovini ali više nije na njenoj teritoriji, tako i o građi koja je akumulirana van Bosne i Hercegovine ali o njoj neposredno govori. Građa koja nastaje u jednoj zemlji može se otuđiti, prenijeti, sakriti, u nekim slučajevima da bi i sama bila sačuvana od nestanka. S druge strane, građa koja nastaje van granica te zemlje, može služiti kao višestruk izvor informacija o procesima koji se te zemlje direktno tiču. U ovom dijelu časopisa predstavljena

su tri zanimljiva historiografska rada u kojima se tretira historijska problematika iz različitog vremena bosanskohercegovačke prošlosti, počev od srednjeg vijeka pa sve do savremenog doba. To su slijedeći radovi: Tatjana Segedinčev, Istorijski arhiv Subotica, *Arhivski izvori koji se odnose na prošlost Bosne i Hercegovine;* Жељко Марковић, Историјски архив у Ужицу, *Фондови и збирке ужичког архива који садрже податке о чињеницама везаним за поједине аспекте историје Босне и Херцеговине*; dr. sc. Bratislav Teinović, Museum of Republic of Srpska, *History of the collection of documents from the Turkish period in the Museum of Republic of Srpska*; prof. dr. Sead Selimović, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzla, *Organizacija i rad srednjih stručnih škola u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine*; mr. sc. Sejdalija Gušić, Historijski arhiv Sarajevo, *Jevreji Sarajeva u 18. stoljeću*; dr. sc. Eli Tauber, *„Sarajevski Purim";* Vladimir Jerić, *Razglednice Travnika – Bibliografski Katalog, Zadik i Leon Levi, Travnik*; Vladimir Jerić, *Razglednice Travnika – Bibliografski katalog, Rasim ef. i Šefket ef. Ruždić, Travnik.*

U poglavlju *Prikazi* (233-248) predstavljene su tri zanimljive i sadržajne publikacije arhivističke i historijske provenijencije. Riječ je o publikacijama koje su objavljene u poslednje dvije godine i u istim su donosene nove naučne i stručne spoznaje iz arhivistike, historije i pomoćnih historijskih nauka. Želimo posebno pozdraviti pojavu novog stručnog i naučnog časopisa *Arhivski pogledi/Archival views*, br. 1 u izdanju kolega iz Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Publikacije na jednostavan i prihvatljiv način predstavljaju istaknuti stručni i naučni radnici iz Bosne i Hercegovine: mr. sc. Omer Zulić, Arhiv Tuzlanskog kantona, *Izet Šabotić*, *Život, ljudi i događaji: Tuzla na razmeđu 19. i 20. stoljeća, Centar za istraživanjemoderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2019, str. 383;* mr. Bojan Stojnić, Arhiv Republike Srpske, Banja Luka, *Zoran S. Mačkić, Kancelarijsko i arhivsko poslovanje, Priručnik za neupućene ili podsjetnik za upućene, osmo izmijenjeno i dopunjeno izdanje,Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, Banjaluka 2019, 640 str;* mr. Jasmin Jajčević, *Arhivski pogledi/Archival views, god/vol. 1, br/no. 1, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2020, 238 str.*

Važan segment časopisa čine veoma zanimljive informacije o stručnim i naučnim skupovima predstavljene u četvrtom poglavlju *Vijesti* (249-270). U istim nas autori upoznaju sa važnim arhivističkim sadržajima, ali i sa novim dostignućima i dometima u oblasti arhivistike, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i okruženju: мр. Бојан Стојнић, Архив Републике Српске, Бања Лука, *Изложбена дјелатност Архива Републике Српске у 2019. години;* mr. sc. Sejdalija Gušić, Historijski arhiv Sarajevo, *Izvještajo radu 3. Kongresa arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Laktaši, 5-7. juna 2019;* mr. Jasmin Jajčević, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, *Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Tuzlanski arhivski dani", Tuzla, 27. i 28. septembar 2019. godine*

U ovom broju *Glasnika* je, nažalost, i rubrika *In memoriam* jer su nas u zadnje dvije godine napustili troje istaknutih članova arhivske službe Bosne i

Hercegovine: Jevtić Simeuna (1956-2018), Edin Čelebić (1947-2019) i Hadžimehmedagić Seada (1939-2020).

Potrebno je istaći da je pohvalno što je izdavač u ovom veoma teškom vremenu pandemije COVID-19 istrajao i stvorio uslove za štampanje ovog dvobroja *Časopisa*. Na taj način, omogućeno je da putem istog otvorimo značajan broj važnih pitanja koja se odnose na aktuelne teme arhivske teorije i prakse. Redakcijski tim je nastojao da i ovaj broj *Časopisa* bude strukturalno i sadržajno raznovrsan i bogat, te vjeran ustaljenom programskom opredjeljenju i jasnoj koncepciji. Vjerujemo da smo stručnim i naučnim sadržajima ovog broja *Časopisa* učinili određen pomak na planu promicanja zanimljivih prije svega arhivističkih, ali i historijskih znanja. U svemu tome veliki doprinos dali su autori priloga i drugi saradnici časopisa, te članovi redakcije i glavni i odgovorni urednik.

Iz prethodno predstavljenog i elaboriranog možemo ustvrditi da ovaj dvobroj časopisa zasigurno donosi raznovrsne i kvalitetne sadržaje iz oblasti arhivistike i historije, čime se posebno unaprijeđuje spoznaja iz ove dvije naučne oblasti, ali i nauke uopće. *Glasnik*, zajedno sa drugim srodnim publikacijama, širi kvantum spoznaja arhivistike, doprinosi njenoj aktuelnosti i društvenoj svrsishodnosti u savremenim tokovima arhivske djelatnosti.

Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ
Историјски архив Пожаревац
natasamilosevicdulic@arhivpozarevac.org.rs

UDK/UDC: 930.25 (082)

АРХИВСКА ГРАЂА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ, Зборник радова са Међународног архивистичког саветовања, бр. 4, Архивистичко друштво Србије, Ниш 2020, 588 стр.

Четврто међународно саветовање архивиста у организацији Архивистичког друштва Србије одржано је у Нишу, у периоду од 7. до 9. октобра, а уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије, Државног архива Србије, Историјског архива Ниш и Међуопштинског историјског архива Чачак. У зборнику је објављено укупно 38 радова представника српске, босанске, хрватске и бугарске архивистике, објављених у две тематске целине. У првој тематској целини *Култура сећања и заборава – архиви чувари памћења* објављено је 27 радова, а у другој тематској целини *Архивска служба – питања и одговори* 11 радова. Аутори највећег броја радова, њих 30 су из Србије, док су ро 3 аутора из Босне и Херцеговине и Хрватске и 2 аутора из Бугарске.

Култура сећања и заборава – Архиви чувари памћења

У раду *Историјски архив Београда 75 година од оснивања* ауторке Зорица Смиловић и Снежана Лазић (ИА Београда) износе чињенице до којих се дошло приликом припреме монографије настале у циљу обележавања 75 година од оснивања овог архива. У раду је дат пресек значајних остварења из области сређивања, обраде, заштите и дигитализације архивске грађе, као и изложбене и издавачке делатности.

Др. Јасмина Живковић (ИА Пожаревац) у раду под насловом *Архиви између управне, културне и научне димензије* сажетом упоредном анализом стања и положаја архива у Србији и земљама окружења, према актуелном архивском законодавству истих, даје одговор на питање какво место „подарити“ архивима у националној, државној, културној или научној димензији једног друштва.

Иво Орешковић (Државни архив у Дубровнику) кроз чланак под насловом *Како осигурати одрживи развој културне баштине у архивима? Дубровачки архив не мора бити а приори захтјеван и заморан!* износи

своје мишљење о томе како је могуће осигурати одрживи развој културне баштине у архивима и то на примеру могућег развитка Државног архива у Дубровнику.

У раду *Јединствени информациони систем АРХИС – имплементација и презентација на примеру Фонда Министарства социјалног старања НРС - Архив Србије* ауторка Мирјана Богосављевић (Архив Србије) приказује употребу АРХИС-а на примеру уноса података из фонда Архива Србије-Министарство социјалног старања НРС, појашњавајући које су предности АРХИС система и одговарајући на питања да ли је он имплементиран у све архиве, који су услови потребни како би се постигла повезаност свих архива у Србији у један информациони систем, као и постоји ли могућност за стварање јединствене претраге података из било ког архива.

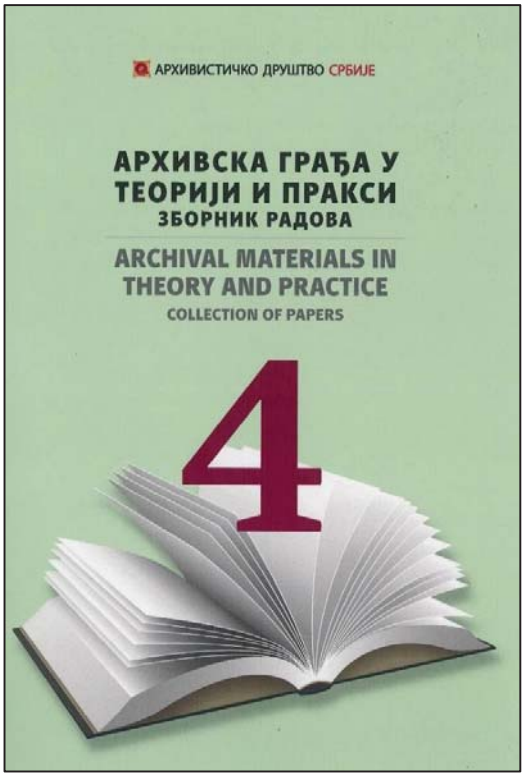

Ауторке Бранка Јаначковић (ИА „31. јануар“ у Врању) и Славица Соломун (Архив Србије) у чланку под насловом *Едиција водич кроз архивску грађу Србије* дају преглед историјата ове едиције и кратак приказ свих до сада објављених књига.

Срђан Сивчев (ИА Кикинда) у свом раду под називом *Зборник „Attendite“ Историјског архива Кикинда – чување памћења кроз публикацију архивске грађе* даје приказ зборника „ATTENDITE“. Рад представља покушај критичког осврта на издавачку делатност, односно на „ATTENDITE“ као најдуговечнији публицистички пројекат Историјског архива Кикинда.

Аутори Милорад Јовановић (ИА „Средње Поморавље“ Јагодина) и Слободанка Цветковић (ИА Пожаревац) у раду под насловом *Периодичне публикације архивских установа у Србији* указују на значај и важно место које заузимају периодичне публикације (научни и стручни часописи) у образовању и самообразовању у недостатку институционализованог образовања архивиста. Најпре дају кратак историјат објављивања

архивских гласила и часописа у бившој Југославији и у Србији, а затим преглед гласила архива који у Србији излазе данас, анализирају пројектоване редакционе задатаке и циљеве, физиономију, структуру, опрему и садржај часописа, периодичност и референтност на основу званичне категоризације.

Употреба архивске грађе у сврху научног истраживања је рад у коме Предраг М. Видановић (ИА у Пироту) приказује испреплетеност у свакодневним активностима једног архивисте – обављање примарног задатка и обавезе које су му наведене у Уговору о раду, законодавству, Упутствима, Кодексу итд. и научно истраживање и културно-просветна делатност у циљу популаризације архивске грађе.

У раду *Проблеми и изазови истраживања архивске грађе на примјеру изложбе „Трагом брчанских Јевреја“* ауторка Тамара Вијоглавин Манчић (Архив Брчко дистрикта Босне и Херцеговине) указује на проблеме и сазнања до којих је дошла при припреми изложбе *„Трагом брчанских Јевреја“;* на предности истраживања и прикупљања историјских извора путем Интернета, али и на недостатке оваквог истраживања, затим на проблеме при истраживању архиве других установа и приватних лица, који отварају нова питања која се односе на проблематику начина прибављања и коришћења, утврђивања аутентичности ових докумената, као и прилагођавање архивиста новом начину рада.

У чланку *На путу ка дигиталној историји. Дигитални центар Института за савремену историју* аутори Љубинка Шкодрић и Владимир Петровић (Институт за савремену историју) разматрају промене у историографским истраживањима настале као резултат употребе дигиталних технологија и износе могућности представљања резултата истраживања у дигиталним формама. Као пример рада на дигиталној историји представљају остварене резултате и реализоване пројекте, као и планове рада Дигиталног центра Института за савремену историју.

Дејан Вилимоновић и Снежана Ђуровић (Војни архив) у чланку под насловом *Значај архивске грађе Војног архива у очувању традиције и културе сећања о војсци Краљевине Србије у Првом светском рату* истичу значај архивске грађе коју похрањује Војни архив, а која је сведочанство на основу којег је могуће реконструисати прошлост, стратегију и ток битака које је водила српска војска у Великом рату.

Лични и породични фондови Хисторијског архива Сарајево као историјски извори за Први свјетски рат је рад Александре Пијук-Пејчић (Хисторијски архив Сарајево) у коме указује на значај личних и породичних фондова који садрже архивску грађу која је разнолика, па је од велике важности за свакодневни живот, али и за политичку, економску, правну и културну историју овог периода.

Драган Теодосић (Архив Југославије) у чланку под насловом *Издавачка и изложбена делатност Архива Југославије у контексту*

истраживања међународних односа и спољне политике југословенске државе у хх веку – изазови и перспективе анализира онај сегмент издавачке делатности Архива Југославије који се односи на публиковање зборника архивских докумената, објављивање студија аутора који обрађују спољну политику Југославије, издавање стручног часописа Архив, са прилозима спољнополитичке тематике, и организовање и коорганизовање научних конференција и скупова о спољној политици Југославије и балканског простора са којих су публиковани зборници радова.

Аутор Драгомир Бонџић (Институт за савремену историју), на основу двадесетогодишњег истраживачког искуства, у раду под насловом *Извори у београдским архивима за историју високог школства и науке у Србији у 20. веку* излаже стање архивске грађе у београдским архивима (Архив Југославије, Архив Србије, ИА Београда, Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије и Архив САНУ) која се може употребити за проучавање развоја високог школства и науке у Србији у 20. веку.

Изворима против контроверзи –случај Голог отока је чланак Мартина Превишића (Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу) у коме презентује читав низ открића, искустава и изазова на које се наилазило приликом истраживања документације, најчешће бивше тајне полиције, о теми Голог отока и сукоба Тито – Стаљин.

У чланку под називом *Оставински списи Земунаца страдалих или умрлих у периоду 1941-1944 – примери из фонда Котарски суд – Земун (1872-1944)* ауторка Исидора Стојановић Теодосић (ИА Београда) даје приказ оставинских списа Земунаца који су страдали или умрли у периоду 1941-1944. године, на основу 377 досијеа лица после чије смрти је вођена оставинска расправа у периоду 1941-1944. година.

Наташа Раденковић (ИА Ниш) кроз чланак под називом *Женски савези и друштва кроз архивске фондове Историјског архива Ниш* даје приказ рада женских савеза и друштава, пододбора друштава, подружина и занатских школа у Нишу, Сврљигу, Алексинцу и другим местима у региону, на основу архивске грађе која се чува у Историјском архиву Ниш.

Натали Величковић (ИА Ниш) у свом раду под насловом *Приказ варие из збирке Историјског архива Ниш – преписка Светозара Вукмановића Темпа утврђивања погибије његовог брата од стрица* кроз приказ докумената који су део Збирке вариа, а који се односе на потрагу Светозара Вукмановића Темпа за својим братом од стрица Велимиром Вукмановићем Вукманом који је страдао у Другом светском рату као припадник партизанског Сврљишког одреда 1941. године, указује на значај ове Збирке и упознаје истраживаче и ширу јавност са овим интересантним документима.

У свом раду под насловом *Архивска документа као извор за ставове Јосипа Броза: како је Тито „(ауто)цензурисан“* Слободан Селинић (Институт за новију историју Србије) превасходно на основу докумената из Архива Југославије, анализира разлике између интегралних говора Јосипа Броза приликом посета Србији и онога што је, после редактуре његових говора, објављивано у јавности.

Ивана Божовић и Марко Радовановић (Архив Југославије) у чланку *Збирке политичких емиграната у Архиву Југославије* дају приказ збирки политичких емиграната Божидара Влајића, кнеза Павла Карађорђевића, Марка Крстића, Десимира Тошића и Милана Гавриловића и то: како су збирке формиране, граничне године и количина архивске грађе збирки, начин сређености и доступности, информације о садржају и значају архивске грађе збирки.

Мирјана Обрадовић (ИА Београда) у свом чланку под називом *Фотографије у легатима, личним и породичним фондовима Историјског архива Београда - значај и разноврсност* представља фотографије из 57 легата, личних и породичних фондова Историјског архива Београда, које су бројне и разноврсне и зависе од личности, професије и интересовања самог ствараоца, а које на непосредан начин говоре о животу и раду легатора.

У раду под називом *Недићева школска радна служба – брошура штампана поводом прославе одржане 5. јула 1942. године* Маја Николова (Педагошки музеј) указује на мало познат догађај-прославу одржану 5. јула 1942. године, која је окупила београдску средњошколску омладину на свечаној Смотри ученика средњих школа сарадника Школске радне службе.

У чланку под насловом *Институт за јавно здравље Ниш – 120 година постојања* Стојанка Бојовић (Архив Косова и Метохије, ИА Ниш) даје приказ архивског фонда *Институт за јавно здравље Ниш, 1919-1976*, са акцентом на Пастеров завод у Нишу.

Горан Милосављевић (ИА Шумадије, Крагујевац) у раду под насловом *Лекар и дипломата у служби народа - представљање рукописне оставштине Јанићија Димитријевића* даје приказ рукописне заоставштине Јанићија Димитријевића (1880-1946), истакнутог представника Срба у Османском царству.

Чланак Красимире Тодорове Чакарове (Централни државни архив – Софија) *Стојан Аршинков – стенограф, новинар и аутор документарно-публицистичких и научно-популарних прилога* доноси мање познате податке из професионалне биографије Стојана Аршинкова који је био новинар и стенограф у Народној скупштини, један од ветерана бугарске стенографије и стенографског покрета и аутор документарнопублицистичких и научно-популарних прилога.

Станислава Генадиева Станкова – Георгиева (Државни архив – Перник) у свом чланку *Сарадња Државног архива Перник са основним и*

средњим школама у региону указује на ову сарадњу која се одвија на обострану корист, а којом се популаризује Историјски архив Петерник код младих генерација и директно учествује у њиховом васпитању у традиционалном духу.

Бојана Јовац (ИА Крушевац) у раду под називом *Културно-образовна делатност Историјског архива Крушевац - Изложбе и предавања у функцији едукације ученика* -даје приказ сарадње овог Архива са основним и средњим школама, акцентујући значај ове делатности у формирању односа школске деце према значају архива.

Архивска служба – питања и одговори

Циљ рада Марије Тодоровић (ИА Шумадије – Крагујевац) *Утицај Закона о архивској грађи и архивској делатности на подизање квалитета превентивне заштите архивске грађе* је да прикаже у којој мери су нова законска решења у области превентивне заштите архивске грађе боља од претходне законске регулативе, које одредбе старог закона се стављају ван снаге, које се, пак, мењају или проширују, а које су одредбе потпуно нове.

Јасмина Латиновић (ИА Београда) у чланку под називом *Излучивање безвредног документарног материјала у регистратурама републичког карактера* даје приказ рада општинских архива на излучивању безвредног документарног материјала у регистратурама републичког карактера.

О значају стручног надзора архива над ствараоцима и имаоцима архивске грађе и документарног материјала може се сазнати из рада *Стручни надзор архива над ствараоцима и имаоцима архивске грађе* аутора Бошка Ракића (ИА Краљево).

Стјепан Прутки (Државни архив у Вуковару) и Зденко Штрангар, (СЦУЛПТОР цомпутерс НЕТ д.о.о. Винковци) се у раду под називом *Архивска књига/књига писмохране: законом наметнут терет или неопходно помагало у свакодневном раду – Хрватска пракса* баве проблематиком обавезе вођења архивске књиге (хрватски: књиге писмохране) посматрано из призме упоређивања важећих законских одредаба које нормирају канцеларијско пословање ствараоца архивске грађе с одредбама које нормирају архивску делатност.

Јелена Ковачевић, Бојана Јовац (ИА Крушевац) у чланку *Разграничење и формирање архивских фондова стечајних дужника* разматрају проблеме с којима се суочавају архивисти при разграничењу и формирању архивских фондова стечајних дужника.

Александар Бережнов (Историјски архив Краљево) се у раду под називом *Вредновање архивске грађе и документарног материјала. Исплатне листе –значај и рокови чувања* бави валоризацијом исплатних листа, које спадају у групу докумената масовне продукције, али које због значаја треба чувати трајно.

У раду *Катастар непокретности- појам и формирање* -Милена Поповић Субић (Архив Војводине) даје приказ формирања катастра непокретности као јединствене евиденције о непокретностима.

Синиша Домазет (Архив Босне и Херцеговине) у раду под називом *Прошлост, садашњост и будућност микрофилма у Архиву Босне и Херцеговине* указује на чињеницу да је време показало сву оправданост труда, времена и материјалних средстава уложених у микрофилм, јер и након рата, пожара и поплава, који су однели огроман број докумената, захваљујући микрофилму подаци садржани у њима нису неповратно изгубљени.

Циљ рада Јасминке Марковић (ИА Краљево) *Значај откривања и управљања ризицима у архивима* је да укаже на могуће ризике у архивима, као и на потребу за превенцијом, контролом и системом управљања, при чему управљање ризицима омогућава да се у исто време откривају слабости и вредности што доприноси успешнијем пословању.

У чланку Снежане Петров (Архив Србије) *Заштита архивске грађе од катастрофа* у средишту пажње је план за управљање ризицима од катастрофа, који обухвата идентификацију, процену и умањење ризика пре настанка катастрофе, акцију заштите и спасавања (реаговање) током њеног трајања и обнову након завршетка катастрофе, као и заштиту архивске грађе као културног добра и виталних документа у условима катастрофе.

Светлана Перовић Ивовић (Архив Југославије) у свом раду *Савремена архивска зграда и кратак осврт на редизајн ентеријера услед пандемије корона вируса* указује на промене у радним просторијама архива до којих је дошло услед пандемије изазвана вирусом Ковид-19, који је створио дугорочне адаптивне стратегије које су спремне да одговоре на изазове будућих ограничења.

Сигурни смо да ће овај Зборник због великог броја квалитетних радова у којима су аутори решавали проблеме струке или представљали архивске фондове, бити незаобилазна литератута архивистима не само из Србије, већ и из окружења.

Треба истаћи да је Зборник поред штампаног издања, доступан и у електронском облику на вебсајту Архивистичког друштва Србије.[1]

[1] http://arhivistickodrustvosrbije.org.rs/images/izdanja/ADS_ZBORNIK%20NIS.pdf.

Hatidža FETAHAGIĆ
Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona
hatidza.arhiv@gmail.com

UDK/UDC: 930.25:37(0.05)(497.5) Lemić V. Štefanac T. (035)

Vlatka Lemić, Tamara Štefanac (urednici), RAZVOJ PUBLIKE – PRIRUČNIK ZA EDUKACIJU ARHIVISTA I BAŠTINSKIH STRUČNJAKA, ICARUS Hrvatska, Zagreb 2021, 79 str.

Publikacija naslovljena „Razvoj publike – Priručnik za edukaciju arhivista i baštinskih stručnjaka“ u izdanju ICARUS-a Hrvatska nastao je u okviru CREARCH projekta Kreativne Europe, koji je posvećen razvoju nove publike i kreativnoj interpretaciji arhivskih izvora. Voditelj projekta je Fondazione Banco di Napoli iz Republike Italije, a partneri projekta su

Odjeljenje za teatrološke studije Sveučilišta u Peloponezu iz Grčke, Regionaal Historisch Centrum Limburg iz Nizozemske i ICARUS Hrvatska.

Ideja CREARCH-a (Creative European Archives as innovative cultural hubs – Kreativni europski arhivi kao inovativni centri kulture) je upoznati što više ljudi s arhivima i značajem arhivske građe, odnosno povećavati broj i proširiti strukturu arhivske publike (korisnika i posjetitelja arhiva). Da bi to postigli, arhivi trebaju razvijati nove i bolje načine za predstavljanje prošlosti, bilo da se radi o ličnostima, mjestima ili lokalnim tradicijama ispričanima u njihovim dokumentima i približiti ih građanima, osobito onima koji su manje dostupni i podzastupljeni. Cilj projekta je razviti komunikacijske modele i inovativne prakse koje će približiti građane „njihovim“ arhivima, primjenjujući savremene vizualne i digitalne alate, interakciju i

kulturne interpretacije u opisu arhivskih priča, primjerice realizirati kreativno pripovijedanje kroz vizualne, digitalne i transmedijske izvedbe i događanja uživo.

Nastala sa navedenim ciljem, publikacija „Razvoj publike - Priručnik za edukaciju arhivista“, uređena od strane doc. dr. Vlatke Lemić i dr. sc. Tamare Štefanac, namijenjena je korištenju u praksi baštinskih ustanova i edukaciji stručnjaka. Priručnik se bavi digitalnim pripovijedanjem, transmedijalnošću, modelima razvoja publike i primjerima dobre prakse europskih baštinskih ustanova, s ciljem educiranja zajednice arhiva, biblioteka i muzeja, odnosno stručnjaka koji žele komunicirati baštinu iz repozitorija vlastitih ustanova u virtualnom okruženju uz pomoć inovativnih digitalnih alata. Priručnik na vizuelno privlačan način prikazuje materijal u tri glavna dijela:

1. Edukacijski materijal za razvoj publike CREARCH projektnog tima
2. ICARUS HR: Edukacijski program (seminar i radionica) „Razvoj publike“.
3. ICARUS HR: Primjeri dobre prakse.

Prvi dio sadrži edukacijski materijal za razvoj publike CREARCH projektnog tima. Ponuđene su informacije o metodologiji razvoja publike, perspektive o arhivima kao spremištima i vrijednosti, te arhivima u digitalnom dobu. Dio poglavlja bavi se javnom povijesti kao alatom, te novim modelima za pripovijedanje izvora. Iznesen je i niz primjera pripovjedačkih projekata koje su različiti arhivi primjenjivali: projekt Dan arhiva organizirali su arhivi iz Limburga, koji su rudarima i njihovim porodicama omogućili pristup dokumentima nekoliko rudarskih kompanija. Budući da ti dokumenti sadrže lične podatke, mogli su ih gledati samo rudari na koje se oni odnose ili njihovi bliski srodnici, pa su posjetitelji trebali pokazati lični dokument, a bliski srodnici dokaz kojim potvrđuju rudarevu smrt ili srodstvo s njim. Sa projektom „Priče iz arhiva“ ICARUS Hrvatska prikuplja arhivske zapise koji dokumentiraju zanimljive teme i jedinstvene povijesne priče, koje čine virtualnu zbirku iz različitih arhiva i baštinskih institucija dostupnu na internetu. Na kraju poglavlja poseban segment posvećen je poslovnoj ekonomiji i stvaranju vrijednosti kroz kulturnu baštinu, te kulturnoj memoriji i ekonomiji pamćenja.

Drugi dio naslovljen je ICARUS HR: Edukacijski program (seminar i radionica) „Razvoj publike“. ICARUS Hrvatska je u razdoblju od 27. maja do 5. juna 2020. organizirao online seminar i radionicu „Razvoj publike“ za arhiviste i baštinske stručnjake s ciljem povećanja njihovih kompetencija u ovom području. Program seminara okupio je desetak izlagača i više od 20 polaznika koji su se teorijski i praktično bavili temama iz područja kulturnih politika, arhivskih programa i praksi u digitalnom dobu, suvremenih modela interpretacije i predstavljanja povijesnih izvora, istraživanja publike, razvoja korisničkih usluga, primjene digitalnih vještina i alata, ekonomije baštine, kreativne industrije te primjere dobrih praksi uporabe baštine. Na temelju

zajedničkih materijala te predavanja sa seminara nastao je i ovaj dio priručnika. Isti uključuje slijedeća predavanja:

- Vlatka Lemić, Arhivi i ljudi u digitalnom svijetu – interakcija i sinergija,
- Aleksandra Uzelac i Barbara Lovrinić, Prilagodba digitalnom dobu: kulturne politike, prakse i vještine baštinskih stručnjaka po mjeri korisnika,
- Tamara Štefanac, Muzeji i arhivi u svijetu kreativnih industrija,
- Željka Miklošević, Publika i novi modeli predstavljanja izvora u baštinskim institucijama,
- Goran Zlodi, Virtualne izložbe i digitalno pripovijedanje i
- Jasna Horvat i Josipa Mijoč, Kreativna industrija i uloga baštine u proizvodnji kulturnih i kreativnih sadržaja.

Treba istaći da priručnik sem prezentiranja teksta, ilustracija, mapa i drugih priloga u cijelom drugom (ali i narednom, trećem dijelu) nudi određenu interaktivnost čitatelju. Naime, izdavači štampanih djela su uvijek nastojali iskoristiti nove tehnologije kako bi interaktivnost sa štampanom knjigom ili časopisom povećali na jednostavan i brz način, a takve opcije upravo nudi QR kod. QR kodovi, koji su zapravo varijanta barkodova, sada su sveprisutni i gotovo svaki pametni telefon programiran je da ih jednostavno čita. Priručnik na odličan način upotpunjuje radove koji su izloženi i daje u sklopu ili na kraju radova sa seminara opciju da se skeniranjem QR koda preuzme ili pogleda Powerpoint prezentacija izlaganja. U nekim od radova ponuđene su čak po četiri prezentacije fokusirane na različite aspekte teme kojima se autor bavio. Dodatno, u tekstu Tamare Štefanac skeniranje QR koda odvesti će nas direktno na virtualnu dvojezičnu izložbu Hrvatskog željezničkog muzeja „Pruga Prvog svjetskog rata“, itd. Ovakav jednostavan, a veoma praktičan način da se direktno pruži dopuna materijala vezanog za temu, poveže video materijal ili digitalna izložba i sl. svakako treba biti što češće korišten i zaslužuje svaku pohvalu.

Treći dio priručnika također je rezultat plodonosnog rada ICARUS-a Hrvatske, odnosno članova istog i detaljnije nam prezentira niz primjera dobre prakse:

- Vlatka Lemić predstavila je projekat suradničke digitalne platforme Topoteka. Topoteka omogućuje jednostavnu digitalizaciju i objavljivanje raznovrsnih povijesnih izvora (fotografija, dokumenata, tiskovina, AV zapisa) te korištenje interaktivnih IT alata za njihovo opisivanje, predstavljanje i pretraživanje.
- Filip Šimunjak predstavio je detalje o projektu „Bulwark of Europe“, koji se bavi proučavanjem rane faze Hrvatske i Slavonske vojne krajine, tj. razdobljem od sredine 16. stoljeća do „konsolidacije“ Krajine na Saboru u Brucku na Muri 1578. godine. Cilj projekta je približiti Vojnu krajinu široj publici na zanimljiv i interaktivan način.

- Željko Trbušić upoznaje nas sa platformom Spacetime Layers, koja predstavlja implementaciju informacija u interaktivnu kartu i stvaranje kulturnih ruta te povezivanje medijske i digitalne pismenosti sa edukacijom u području kulture. Spacetime Layers omogućuje besplatno i jednostavno korištenje i stvaranje interaktivnog sadržaja koji potiče na istraživanje urbanih i ruralnih sredina. Radionice i predavanja o platformi dostupne su skeniranjem QR kodova predočenim u samom tekstu.
- Marijana Tomić predstavila je projekat „Digitalizacija, bibliografska obrada i istraživanje tekstova zadarsko-šibenskog područja iz razdoblja do kraja 19. st. pisanih glagoljicom, bosančicom i latinicom“ (skraćeni naziv projekta je „Pisana baština“), a koji se provodi na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru u suradnji s Vestigia Institutom za istraživanje rukopisa Sveučilišta u Grazu, u Austriji, od 2016. godine.
- Petar Elez i Irena Milobara predstavili su didaktičku igru „Putovima zavičaja“ (ujedno su i autori ove igre). Temeljna svrha igre je usvajanje znanja o arhivima i arhivskom gradivu, kao i znanja o društveno-političkim, gospodarskim, kulturnim i vjerskim događajima i procesima te istaknutim povijesnim osobama, povezanima s prošlošću i kulturnim identitetom Vukovarsko-srijemske županije.
- Nela Kušanić upoznaje nas sa javnim programima u Državnom arhivu u Sisku koje organiziraju sa lokalnom zajednicom.
- Tamara Štefanac predočila je kratke informacije o časopisu @rhivi, koji izlazi dva puta godišnje, počev od 2017. godine, u izdanju ICARUS-a Hrvatska.
- Maja Haraminčić Cebalo autor je priloga koji nudi posljednji naznačeni primjer dobre prakse: izradi lente vremena u programu Timeline JS. U konkretnom primjeru, izrađena je lenta korčulanskih plivačica u okviru pripreme izložbe „Plivaju i praše – naprid naše!“.

S obzirom na navedeno, jasno je da se radi o vrsnom priručniku od posebne koristi arhivistima i drugim baštinskim stručnjacima koji nastoje pratiti moderne tokove i razvoj inovativnih praksi, a u cilju da krajnjeg korisnika arhivske građe približe i bolje ga upoznaju sa radom arhiva primjenjujući savremene i interaktivne alate. Stoga priručnik preporučujemo kolegama i baštinskim stručnjacima u arhivima, muzejima i bibliotekama.

Lidija ALEKSOSKA
Republika Sjeverna Makedonija
l.aleksoska@hotmail.com

UDK/UDC: 930.25(497.7)"1951/2021"Svetozarević B. Damjanovska J. (049.3)

"Arhiv Sjeverne Makedonije obilježava 70. godišnjicu" Branislav Svetozarević, Jasmina Damjanovska (ur), MONOGRAFIJA "PEČAT VREMENA" - 70 GODINA DRŽAVNOG ARHIVA (1951-2021), Državni arhiv Republike Sjeverna Makedonija, Skoplje 2021, 329 str.

Državni arhiv Sjeverne Makedonije ove godine obilježava 70 godina postojanja. Toliko godina Arhiv čuva, obrađuje, štiti i čuva značajne istorijske dokumente i kao takav polako izrasta u jednu od najvažnijih državnih institucija, riznicu koja čuva uspomene, kulturu, tradiciju i sve ono što se može okarakterisati kao identitet nacije.

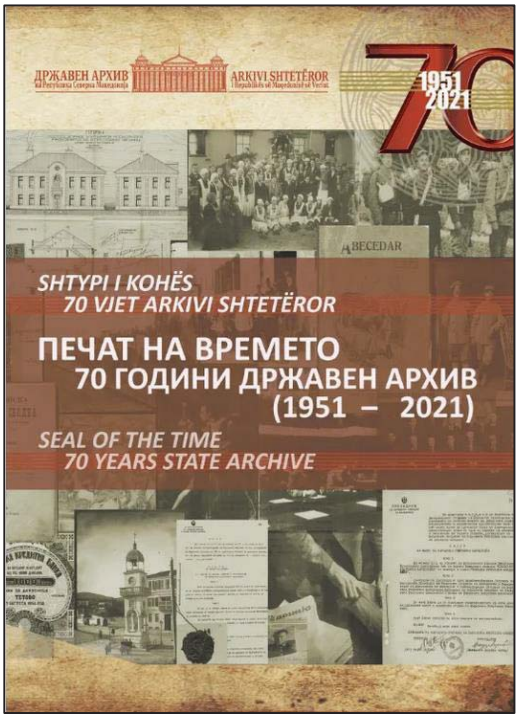

Arhiv je historijska, naučna i kulturna institucija koja se stalno razvija i raste. Ima status organa uprave u okviru državne uprave Republike Sjeverne Makedonije. U vertikalnoj liniji, Državni arhiv je direktno povezan sa Vladom, a podređen joj je direktno.

Odjeljenja arhiva protežu se širom zemlje. Pored svog sjedišta u glavnom gradu Skoplju, ima odjeljenja i u gradovima Bitolju, Skoplju, Prilepu, Kumanovu, Velesu, Strumici, Ohridu, Štipu i Tetovu.

Formalno-pravno, odjeljenja funkcionišu jednostavno kao lokalni ogranci Arhiva, koji imaju zadatak da obavljaju arhivske funkcije na teritorijama koje obično pokrivaju nekoliko opština.

Povodom svoje 70. godišnjice, Arhiv je objavio monografiju, obilježavajući svoje postojanje, ali što je još važnije, pružajući nam uvid u njegovo osnivanje, rast i razvoj poremećen mnogim izazovima, odnosno metamorfozu koja je dovela do postojanja ove izuzetno važne institucije, kao što znamo danas.

Razvoj moderne institucije

Savremeni arhivi su u vremenu stalnih i brzih promjena. Sama monografija je strukturirana na način da pokriva početke koji su bili izuzetno teški, počevši od osmanske vladavine preko Balkanskih ratova, perioda između dva svjetska rata, koji karakterizira uništavanje i pljačka vrijedne dokumentarne građe velikog historijskog i kulturnog značaja, kao i nestanak značajnih predmeta i rijetkih srednjovjekovnih rukopisa. Autori monografije daju sliku za svaku deceniju kao i ono što je bilo najznačajnije za taj period, sve do današnjih promjena koje se dešavaju konstantno, posebno u današnje digitalno doba. Monografija sadrži dijelove koji pokrivaju rad odeljenja Arhiva širom zemlje i njihov razvoj tokom godina. Prikazani su najvažniji dokumenti koje arhiv čuva i imamo priliku da slikovito vidimo i najstariji zapis koji Arhiv čuva, *Jevanđelje po Svetom Luki iz 12. stoljeća*, na grčkom jeziku, napisan na pergamentu, kao i mnoge druge dokumente koji daju uvid u to kako se ova institucija razvijala. Uvidom u ugovore o međunarodnoj saradnji otkriva se da su aktivnosti ove institucije usmjerene na razvoj struke, stručno usavršavanje i prikupljanje važnih informacija, čime ova institucija postaje zaštitnik nacionalnog identiteta.

Arhiv kroz decenije

Kao prva poznata mjesta gdje su se dokumenti, pisani zapisi u obliku knjiga, pisma uglavnom čuvali širom Makedonije, bile su crkve i manastiri. Manastirske ostave predstavljaju neku vrstu ranog arhiva. Od osmanske vladavine i pravoslavni i muslimanski vjerski objekti čuvali su dokumente, pored lokalne i regionalne uprave postojali su pravosudni organi koje su predstavljale osmanske sudije zvane kadije. U okviru Kraljevine SHS/Jugoslavije osnovan je prvi državni arhiv kao odeljenje Državnog arhiva Srbije, čija je djelatnost uglavnom prikupljanje i čuvanje dokumentarne građe nastale tokom osmanske vladavine.

Prva arhivska ustanova osnovana je 28. septembra 1926. godine u veoma skromnom stanju, smještena u privatnom stanu njenog direktora Delimira Lazarevića. Ubrzo nakon toga, arhiva je preseljena u prostorije Doma prosvjete i na kraju postojanja, odnosno pred početak Drugog svjetskog rata, u iznajmljenu privatnu zgradu. Državni arhiv u Skoplju je postojao kao samostalna ustanova do 1941. godine, kada je postao odeljenje pri Muzeju južne Srbije u Skoplju kao posebno odjeljenje, a osoblje u Arhivu je bilo potpuno nedovoljno za normalno funkcionisanje Arhiva. Tipičan posao za ovaj Arhiv je prikupljanje arhivske

građe do 1918. godine i za period između svjetskih ratova nije dobijao nikakav materijal od postojećih institucija, niti je njegovim službenicima bilo stalo do toga šta se dešava sa arhivskom građom koja je tada nastala, te službenici nemaju svijest o njegovom značaju i često građu drže u neodgovarajućim uslovima.

Nakon oslobođenja Makedonije 1944. godine donesena je određena zakonska regulativa za zaštitu kulturno-historijskih spomenika i drugih dobara od značaja za kulturu. Arhiv se ponovo suočio sa velikim poteškoćama u radu ove naučne ustanove bez obrazovanih ljudi sa odgovarajućim znanjem za čuvanje, sređivanje i obradu arhivske građe.

Na osnovu Uredbe br. 3/6-II-1951 (od 6. januara 1951) Predsjedništvo Narodne skupštine NR Makedonije je usvojilo *Zakon o državnim arhivima* i na osnovu tog *Zakona*, 1. aprila 1951. godine osnovan je Državni arhiv u Skoplju.

Osnivanjem arhiva, izazov je bio da ova institucija preraste u zaštitnika nacionalnih interesa koji će biti u službi građana i demokratskog društva. Ustanova rješava složene suštinske probleme vezane za arhivsku djelatnost. Polazeći od prostornog problema, unutrašnje organizacije, školovanja novih arhivskih radnika, zaštite arhivske građe, finansiranja, istraživačke i izdavačke djelatnosti, formiranja različitih odjela koji će doprinijeti svemu što arhiv danas predstavlja.

Od ovog trenutka možemo reći da arhiv počinje da organizuje svoj rad kroz niz aktivnosti kako bi istakao svoj značaj i ulogu u ukupnom kulturnom i društvenom životu.

Od 1955. godine organizuje se sedmica organizovanih aktivnosti arhiva za ukazivanje na potrebe prikupljanja, zaštite i čuvanja arhivsko-historijskih dokumenata. U ovom periodu intenzivnog razvoja arhivske djelatnosti formiran je odbor za osnivanje društva arhivskih radnika, a osnivačka skupština ovog udruženja održana je 12.12.1954. godine. Društvo ima svoje aktivnosti i aktivno postoji do 90-ih godina kada zvanično prestaje da postoji. Ono što je važno za ovo društvo jeste da postavlja temelje stručnog časopisa *Makedonski arhivist*, čije se izdavanje nastavlja i danas u okviru izdavačke djelatnosti Arhiva.

Svaki period od osnivanja Državnog arhiva ima svoje izazove, ali i novine. Tako se u periodu 1961-1970. može utvrditi da Državni arhiv raspolaže sa 250 fondova i 9 zbirki, u ovom periodu počinje sa radom laboratorija za konzervaciju i restauraciju, obavljaju se knjigovezački radovi i aktivira se istraživački rad u stranim arhivima.

U periodu od 1971. do 1980. godine arhiv je donio *Zakon o arhivskoj djelatnosti*, na osnovu kojeg je donesena uredba i uputstvo za kancelarijski rad i odabir arhivske građe iz registraturske građe. U maju 1973. izašao je prvi broj časopisa *Makedonski arhivist*. Počinje razmjena stručnog kadra u stranim arhivima, razvija se izdavačka djelatnost arhiva i nekako se osjećaju prvi počeci interesovanja za uvođenje informacionih tehnologija.

Arhiv u periodu 1981-1990. nastavlja sa svojim radom intenzivno pomaže stručno osposobljavanje i prekvalifikaciju svojih zaposlenih, a u isto

vrijeme u ovom periodu su počeci sektora za automatsku obradu podataka. 1990. godine usvojen je Zakon o arhivskoj građi.

U periodu 1991-2000 Republika Makedonija proglašava svoju nezavisnost i istovremeno se nastavlja period tranzicije sa jednopartijskog na višepartijski sistem. Ova decenija se svakako odrazila i na rad Arhiva. U skladu sa svim tim društvenim promjenama i potrebom brzog prilagođavanja arhivske djelatnosti, zbog lakšeg i efikasnijeg poslovanja i prilagođavanja novim uslovima, kao i primjeni Zakona iz 1990. godine, doneseni su podzakonski akti i više pravilnika.

Godine 1995. usvojen je *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj građi iz 1990. godine* kojim je zaokružena arhivska regulativa i stvorene normativno-pravne pretpostavke za unapređenje statusa, nadležnosti i funkcionisanje arhivske službe Makedonije, te veću efikasnost i kvalitet u zaštiti i korištenju arhivske građe. Godine 1996. donesena je *Uredba o kancelarijskom i arhivskom poslovanju* kojom se značajno upotpunjuje arhivsko zakonodavstvo Republike Makedonije u cilju efikasnijeg i kvalitetnije zaštite arhivske građe.

Devedesetih godina Arhiv počinje da se aktivno uključuje u međunarodne arhivske organizacije, posebno kao član Međunarodnog arhivskog vijeća, što znači učešće u radu tijela Međunarodnog savjeta. Arhiv ovu deceniju završava preimenovanjem u Državni arhiv Republike Makedonije.

Od 2001. do 2010. godine obavljene su mnoge međunarodne aktivnosti. Tako je 2001. godine jubilej 50 godina rada arhiva obilježen velikom izložbom *Makedonija kroz vijekove*, a ista izložba je predstavljena u Švedskoj, Rumuniji, Albaniji, Sloveniji, Francuskoj i Italiji.

Period od 2011-2020. godine donosi promjene kako bi arhiv intenzivno gradio međunarodnu saradnju, bio u trci za modernizacijom i digitalizacijom, uključivao se u mnoga europska i svjetska dešavanja, vršio promjene u unutrašnjem poslovanju, arhivskim dostignućima itd.

Kako je to bio slučaj i u ranijim decenijama njegova postojanja, Arhiv se i danas suočava sa brojnim izazovima, od finansijskih do stručnih, otklanja mnoge nedostatke i nastoji da unaprijedi svoj rad, promjeni metode i uhvati korak sa savremenom praksom.

Moramo biti iskreni i primijetiti da to nije jednostavan podvig za bilo koju instituciju tako delikatne prirode, posebno smještenu usred turbulentnog Balkana, gdje se kultura sjećanja i arhiviranja prošlosti tako često previdi ili čak ponekad namjerno zanemaruje.

Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
sabota_tuzla@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-6514-8618

UDK/UDC: 94:930.85(497.6 Zvornik)"13/18" Sulejmanović Š. (049.3)

Šefko Sulejmanović, ZVORNIK U OSMANSKO DOBA, El-Kalem – izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2021, 285 str.

Prošlost Zvornika je bogata i slojevita. Posebno je bogata prošlost koja se odnosi na kulturni segment historije. O prošlosti Zvornika postoji nekoliko vrjednih publikacija u kojima je tretirana i njegova kulturna komponenta.

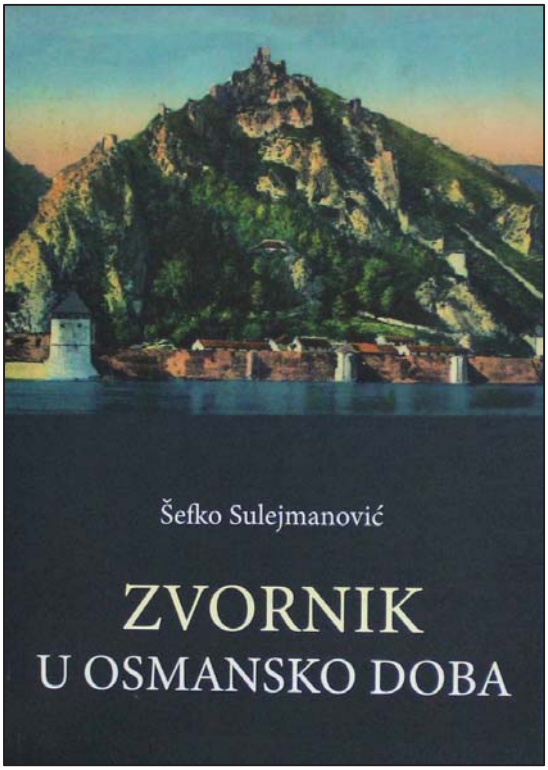

Kulturna historija je važan segment prošlosti. Obuhvata najznačajnije procese i pojave, te zadire u suštinu prošlosti nekog mjesta, prostora i zajednice. Međutim, još uvijek nemamo cjelovito zaokruženo historijsko štivo koje se odnosi isključivo na ovaj segment zvorničke prošlosti. Stoga, pojavljivanje knjige: "Zvornik u osmansko doba", predstavlja važan iskorak u smjeru validnijeg naučnog tretiranja prošlosti Zvornika, posebno njegove kulturno-orijentalne komponente. Ovo je posebno važno zbog činjenice, jer je Zvornik u osmansko doba bio središte Zvorničkog sandžaka od osnivanja istog 1481. do 1851. godine, kada je sjedište premješteno u Tuzlu. Mjesto, uloga i historijska važnost Zvornika, učinili su da isti pored administrativno-vojnog i privrednog sjedišta sandžaka, bude i kulturni centar istog. Orijentalno-islamska kultura Zvornika baštinila se kroz

vjerske, obrazovne, pravosudne i druge institucije koje su djelovale u osmanskom periodu na ovom području, ali i kroz graditeljsku komponentu, koja je svojim raskošom i bogastvom učinila ovaj prostor dominatno islamsko-orijentalnim. Kultura je u značajnoj mjeri obogaćena i duhovnim vrijednostima, utisnutim u svijest ljudi ovog područja, koja su postala dijelom vrijedne i nezaobilazne tradicije i kulture Zvornika i šire okoline.

Očito je, da je autor knjige bio svjestan svih gore navedenih činjenica, te je smatrao potrebnim sačiniti jedan integralni sadržaj vezan za kulturno-historijsko naslijeđe Zvornika orijentalno-islamske provenijencije. To je učinio pregledno i sistematično, detaljistički ukazujući na najvažnije kulturološke orijentalno-islamske vrijednosti Zvornika. Navedeno potvrđuje struktura knjige, sadržana kroz tri zasebna poglavlja, u kojima je otvoren iznimno veliki broj važnih historijskih pitanja, koja zadiru u suštinu tematike vezane za kulturno-historijsko naslijeđe Zvornika orijentalno-islamske provinijencije.

Pored *Uvoda* u kojem su date opće naznake o kulturno-historijskom naslijeđu, autor ukazuje na nivo istraženosti zvorničke prošlosti, upućujući zahvalnost svima onima koji su ostavili pisane i druge tragove iz prošlosti Zvornika, koji predstavljaju važnu početnu osnovu i pomažu istraživačima u daljim traganjima za prošlošću Zvornika.

Kako bi se čitalac valjano uveo u naznačenu problematiku, u knjizi je napravljen kraći osvrt zvorničke prošlosti, a kroz posebno poglavlje: *Zvornik u starom, srednjem i novom vijeku*, gdje je otvoreno nekoliko važnih historijskih pitanja, vezanih za period prošlosti Zvornika do dolaska Osmanlija. Koristeći se relevantnom literaturom iznesene su najznačajnije historijske činjenice od prvog pomena Zvornika, do najznačajnijih događaja i ličnosti koje su vezane za Zvornik u ovom historijskom periodu. Zanimljivo je tretirano pitanje uspostave osmanske vlasti i proces prihvatanja islama na ovom području. Obrada navedenih pitanja daje nam važnu polaznu osnovu vezanu za ukupnu prošlost Zvornika u osmanskom periodu. Grad i šire područje Zvornika, od strane Osmanlija su osvojeni i prije pada Kraljevstva Bosne, a konačno za vrijeme moćnog sultana Mehmeda el-Fatiha. Koliko je ovo područje bilo važno za Osmansko carstvo, potvrđuje činjenica da je na istom osnovana vojno-administrativna provincija sandžak, kao jedan od tri sandžaka na području nekadašnjeg Kraljevstva Bosna. Uspostavu osmanske uprave, shodno osmanskoj strategiji, pratili su i brojni drugi društveno-privrednih procesi. U kontekstu toga, na ukupne prilike i život na navedenom području značajno su uticale demografske promjene, koje su bile trajnog uzročno-posljedičnog karaktera. Zbog vojnih i privrednih potreba Carstva, doseljavao se dio stanovništva, koji je sa sobom donosio nove običaje, kulturu i tradiciju. Uporedo s činjenicom da je Zvornik bio sjedište sandžaka, razvijala se njegova urbanizacija, zasnovana na novim i drugačijim principima i načelima, isključivo vezenim za orijentalno-islamski karakter. Ta činjenica je utisnula snažan i trajan pečat, ne samo kulturno-vjerske, već i ukupne zvorničke prošlosti. Ukazano je da geostrateški i vojni značaj Zvornika imao uticaj da je

on značajno vrijeme bio najisturenije, provincijsko središte Osmanskog carstva prema zapadnoj kršćanskoj Evropi, a posebno, prema neprijateljskoj Ugarskoj. Stoga je Osmansko carstvo vodilo računa, da se ovo središte uporedo razvija kao vojni, politički, privredni i orijentalno-islamsko kulturno središte. To je Zvornik uistinu bio kroz najveći period osmanske uprave. Naime, izrastanju Zvornika u važan grad, najviše su doprinijele institucije koje su egzistirale u navedenom periodu, a prije svega one najvažnije, poput: sjedišta sandžak-bega, muftije, kadije, zvorničkih kapetana i dr. Sve je to uticalo, da Zvornik prirodno i vojno jača, pri čemu je dobio novu graditeljsku i duhovnu fizionomiju, prepoznatljivu od kraja 15. stoljeća, pa sve do danas. Zahvaljujući ovim činjenicama, izrastao je i razvijao se jedan novih duh Zvornika, koji je detaljno predočen u nastavku ovog vrijednog sadržaja.

Upravo u drugom poglavlju knjige: *Urbano naslijeđe Zvornika i njegove okoline* tretirane su značajne karakteristike vezane za orijentalno-islamsko naslijeđe Zvornika. Ovo poglavlje kao temeljno i najobimnije, daje nam i najsnažniju sliku orijentalno-islamskog bića Zvornika. Naime, u knjizi su na osnovu relevantne literature, historijskih izvora prvoga reda i izravnih terenskih istraživanja, date brojne pojedinosti vezane za institucije i objekte orijentalno-islamske provenijencije sa ovog područja. U uvodnom dijelu poglavlja dat je sažet presjek najznačajnijih karakteristika vezanih za orijentalno-islamsku kulturu muslimana u Bosni i Hercegovini, što nam je pomoglo da stvorimo jednu jasnu sliku o navedenoj problematici. Kako su džamije predstavljale, središta i centre ne samo vjerskih, već ukupnih zbivanja, u knjizi se značajna pažnja posvetila istim. Detaljno su obrađena sva važna pitanja koja su se odnosila na izgradnju i druge pojedinosti džamija na ovom području. Veoma sadržajan tekst tretira značaj i ulogu džamija u orijentalno-islamskoj kulturi i potvrđuje važnost džamije kao vjerske i obrazovne institucije muslimana. Pored temeljne funkcije vezane za uspostavu i širenje islama na ovim područjima, džamije su bile centri ukupnog života, ali i najvažnija urbana središta. Važnost džamija kao institucija potvrđuje i sama činjenica da su u izgradnjih istih, posebno u provincijskim središtima Carstva stajali upravo sultani. Zvornik je jedan od rijetkih balkanskih središta u kojem su tri sultana sagradila prelijepe džamije. Upravo o istim, kao i brojnim drugim džamijama u knjizi su donijete važne pojedinosti i značajke. Nažalost, značajan broj džamija više ne postoji, ali su u knjizi, na osnovu dostupnih izvora doneseni važni podaci o istim. S naučnog i metodološkog aspekta, to je urađeno prihvatljivo i dopadljivo uz neophodnu historiografsku preciznost, opisujući džamiju po džamiju. Počinje sa džamijom sultana Mehmeda el–Fatiha, a potom su predstavljene i ostale zvorničke džamije: sultana Bajazita II, Sulejmanija džamija, Hadži Durgutova džamija, Husein-begova, Hadži Mehmedova, Skela džamija, Zamlaz džamija, Namazđah, Bajra i Beksuja džamija. Pored navedenih, obrađene su Gornja i Donja džamija u Malom Zvorniku, te džamija na Diviču, Kozlučka i Hadži Nurbregova džamija u Skočiću. O svim džamijama su iznesene zanimljive pojedinosti vezane za njihov nastanak,

njihove vakife, efendije i mutevelije, njihove građevinske i geometrijske posebnosti, njihova ornamentnost, vjerska uloga i važnost, do onih podataka koji su vezani za destruktivnost i rušenje pojedinih džamija u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu. U predstavljanju džamija korištena je značajana historiografska osnova, koja je pomogla da se da jasna slika o istim. Ovim sadržajima, ukazano je na značaj i ulogu džamija u procesu orijentaliziranja grada Zvornika i njegove okoline, kao jednom trajnom procesu dalekosežnim vrijednostima koji je isti nosio.

Mektebima je u knjizi posvećena značajna pažna. Naime, oni predstavljaju nukleus razvoja školstva u osmanskom dobu. Tako je bilo i na području Zvornika i njegove okoline. Koliko su mektebi bili vjerske ustanove, toliko, ili još i više su bili obrazovne ustanove. U njima su se usvajala temeljna znanja o islamu, koja su predstavljala osnovu za dalje obrazovanje koje se nastavljalo u medresama. Stoga se ovo pitanje s pravom našlo u knjizi, gdje su dati važni podaci o osnivanju, radu i održavanju mekteba, kao i o njihovom doprinosu vjerskoj i obrazovnoj komponenti kod muslimanske djece. Sa puno zanimljivih detalja su predstavljeni mektebi, opisana je njihova lokacija, vrijeme rada, muderisi, broj polaznika i slično. Evidentno je da je riječ o rasprostranjenim vjersko-obrazovnim ustanovama, koje su uglavnom imale sve muslimanske mahale i mjesta. U fizičkom pogledu, mektebi su egzistirali, samostalno ili u sklopu određene džamije i džemata. Ukazano je u knjizi i na sadržaje koji su se prezentovali u mektebskoj nastavi, a koje su polaznici usvajali. Istaknuto je, da su samostalno ili zajednički kroz ovaj vid vjerskog obrazovanja prolazili i dječaci i djevojčice. Nakon okončanja mektebske nastave, jedan broj mektebskih polaznika je nastavljao školovanje u medresama, gdje su postizali značajne rezultate, te postali važni predstavnici ulemskog života u sandžaku, ejaletu i carstvu. Pored mekteba u Zvorniku, u knjizi su predstavljeni i mektebi u Malom Zvorniku, Diviču i Kozluku. Svi oni su predstavljali važna vjersko-obrazovna žarišta i bili važni nosioci i čuvari islama na ovim područjima. Nažalost, najvećih broj mekteba nastalih u osmanskom periodu je ljudskim nemarom i zubom vremena nestao. Stoga su sadržaji predstavljeni u ovoj knjizi od iznimne važnosti za očuvanje pamćenja vezanog za ovu vrstu vjersko-obrazovnih ustanova.

U knjizi je ukazano, da su najznačajnije obrazovno-vjerske ustanove osmanskog perioda bosanskohercegovačke prošlosti, svakako medrese. Njihov doprinos obrazovnoj komponenti je izuzetno veliki. One su bile jedine srednjoškolske, a neke od njih i visokoškolske ustanove u Osmanskom carstvu iz kojih su se regrutovali neophodni kadrovi potrebni brojnim vjerskim, administrativnim, obrazovnim, pravosudnim ustanovama osmanske države. Tako je bilo i na području Zvorničkog sandžaka, gdje su egzistirale dvije medrese: Zvornička i medresa u Kozluku. O navedenim medresama, shodno dostupnih historijskim izvorima dato je dosta važnih informacija. Te informacije vezane su za osnivanje medresa, njihovu organizaciju, programske sadžaje, muderise i softe koji su pohađali medrese. Ukazano je na doprinos

medresa razvoju obrazovne i vjerske komponente ne samo u Zvorničkom sandžaku i širem zvorničkom području, već i Bosanskom ejaletu. Medrese su obrazovale značajan broj uglednih predstavnika uleme, koji su ostavili vrijedan trag u ukupnoj prošlosti ovoga područja i Bosne i Hercegovine. Podrinjska medresa u Zvorniku egzistirala je do 1945. godine, kada je ukinuta uspostavom nove komunističke vlasti. O svim bitnim pojedinostima vezanim za ove medrese u rukopisu je dato dosta zanimljivih i vrijednih podataka.

U knjizi su predstavljene i ruždije. Riječ je o srednjim građanskim školama, koje se u Bosanskom ejaletu pojavljuju 60-ih godina 19. stoljeća, u vrijeme bosanskog namjesnikovanja Osman Šerif-paše. Uspostava ruždija u obrazovnom sistemu predstavljao je važan zaokret u bosanskohercegovačkom školstvu. Ruždije su bile uspostavljene u brojnim većim mjestima Bosanskog ejaleta, pa tako i u Zvorniku. Autor ističe da je kod pisanja o ovom pitanju raspolagao skromnim brojem izvora. Međutim, značajno je to što dostupni izvori potvrđuju egzistiranje Ruždije u Zvorniku te ukazuju na njen značaj u obrazovnom sistemu. Kako dodatak ovoj probelmatici, dati su statistički podaci o školstvu u zvorničkom kraju 1867/68, 1877/78, što u dobroj mjeri upotpunjava obazovni segment Zvornika u navedenom vremenu.

Zanimljiv osvrt dat je i o tekijama. Iste su predstavljale važna stjedišta islamske duhovnosti, te su u značajnoj mjeri doprinijele širenju islama, islamske kulture i tradicije na širem bosanskohercegovačkom prostoru. U knjizi je dat osvrt na opći značaj tekija u orijentalnoj–islamskoj kulturi, te na širenje tarikata (derviških redova) u Bosanskom ejaletu. Upečatljivo su predstavljene tekije na području Zvornika. Zanimljive informacije o tekijama na ovom području crpljene su iz putopisa Evlije Čelebije, ali i usmenih predaja koje su se prenosila s koljena na koljeno i tako očuvale sve do današnjih dana. Predstavljeni su obredi i rituali koji su se obavljali u tekijama, te ukazano na ulogu i uticaj šejhova na ukupan vjerski i duhovni život.

Turbeta na području Zvornika, predstavljaju važnu komponentu orijentalno-osmanske kulture. Ukazano je na motive i funkciju izgradnje turbeta, kao važnih vjersko-orijentalnih obilježja, koja su posvećena uglednicima, vojskovođama, državnicima i uglednim duhovnjacima. Jedan broj turbeta je izgrađen i na području Zvornika. Najznačajnije je ono posvećeno Hasanu Kaimiji na Kula gradu nedaleko od Zvornika. O samom turbetu, kao i o šejhu Hasanu Kaimiji dato je dosta zanimljivosti. Ukazano je da turbeta predstavljaju važne spomenike i obilježja osmanske-orijentalno islamske kulture u Bosni i Hercegovini, pa tako i na području Zvornika. Nažalost, jedan broj istih je uništen, što ljudskom nebrigom, što smišljenom agresorskom politikom 90-ih godina 20. stoljeća.

Važnu spomeničku kulturno-orijentalnu islamsku materijalnu komponentu čine mezarja i nišani. Prva mezarja ove provenijencije nastaju sa prvim pohodima Osmanlija na ovim područjima. Stara muslimanska mezarja se nalaze i na području Zvornika. Datiraju od prvih pohoda Osmanlija u ove krajeve. Jedan broj starih mezarja je bio stacioniran u haremima džamija, dok

su se neka mezarja nalazila odvojeno od džamija. Nišani, kao nadgrobni spomenici predstavljaju važne spomenike orijentalno-islamske kulture. Po obliku se razlikuju muški i ženski nišani. Istaknuto je da je na području Zvornika značajan broj, posebno starih nišana, uništen. U knjizi su opisana sva važnija mezarja sa područja Zvornika. Opis istih je rezultat istraživačkog terenskog rada, ali i korištenja validne literature vezane za ovu problematiku, tako da su predstavljena i ona mezarja koja danas ne postoje u gradu Zvorniku. Pored zvorničkih mezarja, prestavljena su i mezarja u Malom Zvorniku, Kula Gradu, Diviču i Kozluku. O svima su dati zanimljivi historijski podaci, kao i karakteristike vezane za pojedine nišane, poput nišana šejha Hasana Kaimije na Kula gradu. U knjizi se sa žaljenjem ukazalo na stradanje značajnog broja mezarja i nišana, posebno se to sistematski radilo u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995).

I zvornička musala je zanimljivo predstavljena u knjizi. Utvrđena je njena lokacija, te ukazano na njenu funkciju i značaj za stanovništvo. Ista je služila za obavljanje vjerskih obreda (namaza) na otvorenom, posebno džuma, kao i obreda prilikom ispraćaja hadžija i slično. Zanimljivo su u knjizi predstavljena dovišta u Zvorniku i njegovoj okolini. Konkretno su dati podaci o određenim dovištima, te navedeni primjeri rituala koji su se obavljali na istim.

Knjiga sadrži značajan broj veoma zanimljivih sadržaja vezanih za profane-karitativne objekte orijentalno-islamske kulture u Zvorniku. Predstavljena je Kiraethana u Zvorniku. Dati su podaci o njenom osnivanju, mjestu gdje se nalazila te svrsi kojoj je služila. Nekoliko zanimljivosti se odnosi na konak u Zvorniku. Riječ je o prestižnom objektu koji je služio zvorničkim prvacima. Kako je Zvornik bio važno trgovačko središte, te su u istom izgrađeni karavan-saraji i hanovi, a što je predstavljeno u knjizi. Dati su podaci o graditeljskim karakteristikama, ali i o značaju i funkciji istih. Zanimljivi sadržaji se odnose na javne banje i česme u Zvorniku, koje su imale izuzetno veliki značaj. Istaknute su pojedine posebnosti vezane za mjesto gdje se nalazila javna banja i česme, te ukazano na njihov značaj. Veoma slikovito su u knjizi opisane kule i odžaci u Zvorniku i okolnim mjestima. O nekim je dato dosta konkretnih podataka, poput Kule Begzadića u mjestu Skočić, nedaleko od Kozluka. Ukazano je na njihovu svrhu i funkciju. Isto tako, istaknuto je da su ovi profani objekti na području Zvornika uglavnom nestali, ili su u ruševnom stanju, te se samo nadziru neki elementi njihovog postojanja na određenom mjestu. O skelama i mostovima je dat prigodan sadržaj. Kako je Zvornik naslonjen na rijeku Drinu, mostovi i skele su predstavljali sastavni dio života Zvornika. Mostovi i skele su povezivali obale Drine, kao i ljude na obalama. Opisane su lokacije gdje su bili postavljeni stari drveni mostovi i skele, te predočena njihova važnost za funkcionisanje života u Zvorniku. Kako starih mostova više nema, kao ni skela, ostala su samo sjećanja u zapisima, koji su predočeni u ovoj knjizi .

U posebnom poglavlju: *Duhovno naslijeđe muslimana Zvornika i njegove okoline*, donosi se puno važnih podataka i karakteristika o duhovnom

životu Zvornika od vremena osmanske uprave pa do današnjih dana. U ovom poglavlju su predstavljeni znameniti alimi sa područja Zvornika, a na način da su predstavljeni prepisivači, kaligrafi i pjesnici. Predočen je njihov doprinos duhovnoj kulturi muslimana na ovom području. S pravom je najznačajnija pažnja posvećena šejhu Hasanu Kaimiji. Ukazano je na nekoliko značajnih biografskih podataka vazanih za šejha Kaimiju, na njegovu vjersko-duhovnu komponentu i njegov uticaj na širenju islama i uspostavljanju islamskih normi na širem području Zvornika. Među onima koji su doprinijeli orijentalno-islamskom duhovnom uzdizanju bile su svakako i zvorničke kadije o kojima su dati važni podacima o njihovom službovanju i ovlaštenjima te njihovom uticaju u društvu. Kraći osvrt dat je i o zvorničkim muftijama. Riječ je o malom broju vjerskih dostojanstvenika, čiji je ulemski uticaj bio veoma značajan. Zvornički muderisi su bili nosioci rada podrinjske medrese. Riječ je o obrazovanim pojedincima, koji su nosili obrazovni sitem u osmanskom periodu. Istaknuto je, da u nedostatku historijskih činjenica nije bio u mogućnosti predstaviti sve muderise, tako da navedeni sadržaj nije potpun. No, u svakom slučaju sve ono što je predstavljeno, a vezano je za muderise od izuzetnog je značaja za bolje poznavanje ovog dijela prošlosti Zvornika. Na kraju ovog poglavlja, predstavljen je jedan broj znamenitih zvorničkih imama-alima, koji su bili nosioci vjerskog života u Zvorniku. Svi navedeni podaci ukazuju da je duhovno naslijeđe muslimana Zvornika izuzetno bogato i važno u ukupnom životnom i historijskom bitisanju Zvornika kroz nekoliko vjekova. Do sada isto nije u značajnoj mjeri bilo poznato naučnoj i široj javnosti, te je stoga i vrijednost ove knjige veća.

Na kraju ove vrijedne knjige, dat je rezimiran presjek značaja orijentalno-islamskog naslijeđa te ukazano na njegov uticaj na urbani i duhovni razvoj Zvornika, pri čemu su istaknute najbitnije vrijednosti orijentalno-islamskog naslijeđa. Uz prigodan *Zaključak*, urađen je popis korištenih izvora i literature.

Potrebno je naglasiti, da navedena knjiga predstavlja uspješan pokušaj prezentovanja kulturno-historijskog naslijeđe Zvornika orijentalno-islamske provenijencije. Kroz valjanu strukturu, otvorena su najvažnija pitanja vezana za orijentalno-islamske znamenitosti, sakralne i profane-karitativne, poput: džamija, mekteba, medresa, ruždija, tekija, turbeta, mezarja i nišana, musala i dovišta, kiraethana, konaka, karavan-saraja i hanova, javnih banja i česmi, kula i odžaka, skela i mostava. Duhovno naslijeđe muslimana Zvornika i njegove okoline je bitan segment njegovog orijentalno-islamskog habitusa, te su stoga predstavljeni znameniti alimi, poput: prepisivača, kadija, muftija, muderisa, imama, a posebno šejh Hasan Kaimija. O svemu su date važne karakteristike, na osnovu kojih se mogu spoznati najvažnije kulturne, orijentalne i islamske vrijednosti istih. Sve su to vrijednosti koje su činili život Zvornika onakvim kakav je tekao stoljećima, od početka osmanske uprave, pa sve do današnjih dana.

Ova knjiga je najbolja potvrda kakve je izvrsne orijentalno-islamske vrijednosti iznjedrio grad Zvornik u osmansko doba. Knjigu smatram važnim doprinosom bosanskohercegovačkoj historiografiji, te uz iskrene čestitke autoru, izdavaču, istu toplo preporučujem naučnoj i široj javnosti.

Mr. Adnan TINJIĆ
Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona
tinjicadnan@gmail.com

UDK/UDC: 94:37(497.6)"1918/1929" Selimović S. (049.3)

Sead Selimović, ZA JEDINSTVO DOMOVINE I SLAVU DINASTIJE: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 442 str.

Krajem 2021. godine, kao rezultat višegodišnjeg rada i istraživanja prof. dr. sc. Seada Selimovića, vanrednog profesora na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, izdata je publikacija pod nazivom *Za jedinstvo domovine i slavu dinastije – Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Izdavač ovog djela je Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.

Pri susretu sa ovom publikacijom ono što potencijalnom čitaocu prvo može privući pažnju jeste zanimljiv naslov knjige. Iako podnaslov knjige, „Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, jednostavno opisuje temu kojom se publikacija bavi, Selimović formira naslov kojim daje određenu svježinu i izbjegava suhoparnost, te istim „poziva“ potencijalnog čitatelja da „otvori“ knjigu, iako to možda ne bi učinio da je podnaslov knjige jedino što se nalazi na njenoj korici. Istovremeno, odabrani naslov, odnosno fraza, zapravo ponajbolje i daje opis stanja školstva u ovom periodu i kakvoj je zapravo politici isto bilo u potpunosti podređeno. Ovakav

moderan pristup autor je slijedio i tokom imenovanja mnogih poglavlja, što je svakako pohvalna i potrebna praksa.

Samo djelo predstavlja bogatu sintezu svih sfera školstva u Bosni i Hercegovini u periodu od 1918. do 1929. godine, odnosno razdoblju funkcionisanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, te je sačinjeno od cjelina:

- *Predgovor (sačinjen od strane autora publikacije),*
- *Uvodni dio,*
- *Osvrt na izvore i literaturu,*
- *Od tradicije do modernizacije: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske i austrougarske uprave,*
- *Osnovno školstvo u službi državnog jedinstva i veličanja dinastije (1918-1929),*
- *Srednjoškolsko obrazovanje u službi državnog jedinstva i veličanja dinastije (1918-1929),*
- *Zaključak i*
- *Izvori i literatura*

Na kraju, knjiga sadrži i vrlo korisne registre ličnih imena i geografskih pojmova, izvode iz recenzija i bilješku o autoru.

Prva cjelina knjige, pod naslovom „Od tradicije do modernizacije: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske i austrougarske uprave“, podijeljeno je u dva poglavlja. Prvo se bavi periodom osmanske uprave, gdje je školstvo isključivo konfesionalne prirode. Naglašava se da je za vrijeme osmanske vlasti bilo pokušaja da se obrazovanje reformira, ali su ovi napori ostali bez uspjeha, te su na prostoru ejaleta Bosna nastale i djelovale tri vrste konfesionalnih škola koje su se pararelno razvijale i djelovale: muslimanske, pravoslavne i katoličke. Od kraja 16. stoljeća njima se pridružuju i jevrejske škole. Autor obrađuje rad islamskog školstva, koje se odvijalo kroz sibjan mektebe i muallimhane – temeljne islamske škole, medrese – srednje škole, te od 19. stoljeća ruždije (svjetovne škole). Pored mekteba, muallimhana, medresa i ruždija, u Bosni i Hercegovini postojale su i škole: Činovnička škola (Sabah mektebi), Učiteljska škola (Dar-ul-muallimin), Popravilište (Islahana) ili Sirotište (Daru-š-šefeka) i Pripravna vojna škola (Mektebi-idadijje).

Na sličan način autor obrađuje i pravoslavne osnovne i srednje škole, te osnovne i srednje škole katolika u Bosni i Hercegovini. Rana pismenost kod pravoslavnog stanovništa Bosne, kao i škole, vezane su za potrebe crkve i sveštenstva, a najveće zasluge za razvoj školstva kod katolika imali su franjevci. Dolaskom Sefarda u Bosnu, započeto je i organizovanje jevrejskih škola. Osmanska država pokušala je donošenjem Zakona o školama (odnosno Uredbom o narodnom obrazovanju, 1869. godine) otvoriti državne škole, ali Zakon o školama nije našao svoju primjenu u praksi, jer je jedino muslimansko stanovništvo prihvatilo ove škole.

Modernizacija školstva započela je u periodu austrougarske uprave, te su osnovane državne osnovne škole. Naravno, i dalje su radile i mnogobrojne konfesionalne osnovne i srednje škole, koje su se vremenom mijenjale, vrlo sporo se prilagođavajući novim uslovima, a o njima su dati interesantni podaci preuzeti iz primarnih izvora ili štampe. Autor u okviru ovog poglavlja čitaocu nudi detalje o reformiranim mektebima, franjevačkim školama i školama Milosrdnih sestara, ali i o školovanju učiteljskog kadra, stvaranju „novih intelektualaca" i otvaranju prvih gimnazija (velike gimnazije u Sarajevu, Mostaru, Tuzli i Bihaću, velike realke u Banja Luci i Sarajevu i niže realne gimnazije u Derventi i Sarajevu). Za austrougarske uprave započelo je i školovanje stručnjaka za „nova" zanimanja u stručnim školama, kakva je bila Trgovačka akademija u Sarajevu, Srednja tehnička škola u Sarajevu i druge trgovačke škole. Više djevojačke škole otvorene su u Sarajevu, Mostaru i Banja Luci, a zanatlijske škole radile su u Sarajevu i Mostaru.

Druga cjelina, naslovljena „Osnovno školstvo u službi državnog jedinstva i veličanja dinastije (1918-1929)" čitaocu ponajviše predstavlja rad državnih osnovnih škola po osnivanju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, čiji je školski sistem primarno imao za cilj „razvijanje državne svijesti u duhu narodnog jedinstva". Autor naglašava da je pitanje školstva određeno članom 16 Vidovdanskog ustava, prvog ustava Kraljevine, što govori o važnosti istog. Rad državnih škola pratilo je niz problema: smještajni, kadrovski, materijalni i dr, a nastavu su prekidali i poljoprivredni radovi, te „španska bolest" (pandemija španske gripe). Selimović ukazuje i na vjersku strukturu učitelja, koja nije bila u srazmjeru sa vjerskom strukturom učenika. S obzirom na visok nivo nepismenosti (87 % u Bosni i Hercegovini po ulasku u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca), organizirani su i tečajevi za opismenjavanje stanovništva. Tabelarno je, između ostalog, predstavljena mreža osnovnih škola u Bosni i Hercegovini (po okruzima), a dati su detaljni podaci o pismenosti stanovništva (na osnovu popisa iz 1921. godine). Podaci jasno ukazuju da je Bosna i Hercegovina po pitanju mreže osnovnih škola znatno zaostajala u odnosu na druge dijelove države, odnosno za Slovenijom, Hrvatskom i Srbijom.

Autor je ukazao i na pokušaje ujednačavanja nastavnih planova i programa, te predočio nastavne planove za nekoliko školskih godina (1925/26, 1926/27), a posebno je obradio pitanje udžbenika u službi ideje „narodnog i državnog jedinstva". Vlasti su kroz udžbenike nastojale da provode školsku politiku u skladu sa onom državnom, a posebna pažnja posvećivala se jeziku i pismu, ističe autor. I učitelji su također bili kategorizirani, polagali su stručne ispite pred posebnom komisijom koju je formirala nadležna vlast, a moćnici u Pokrajinskoj upravi obračunavali su se sa politički nepodobnim učiteljima, što je u nekim slučajevima dovodilo i do otpuštanja iz službe. Učitelji su, kao i većina učenika, bili „Srbi, Hrvati i Slovenci" jer ostali narodi (Bošnjaci, Makedonci, Albanci) nisu bili nacionalno priznati. Na nekoliko stranica autor detaljno analizira i rad školskih odbora državnih škola, te stanje školskih zgrada, namještaja i inventara. Bilo je primjera da su pravoslavni sveštenici, uz političku

podršku, vršili posvetu školskih zgrada nakon njihove izgradnje, a na što su reagirali narodni poslanici, prije svega iz reda Bošnjaka.

Konfesionalne osnovne škole nastavile su rad i u periodu 1918-1929. godine. U knjizi su obrađene islamske i katoličke škole, budući da su pravoslavne škole početkom Prvog svjetskog rata zatvorene, a nakon rata pretvorene u državne škole.

Škole nacionalnih manjina, u kojima je nastava izvođena na njemačkom, mađarskom ili italijanskom jeziku, bile su pak na udaru države i njihov broj stalno se smanjivao, da bi ih 1924. godine bilo samo 11, i to samo u Tuzlanskoj i Vrbaskoj oblasti.

Treća, ujedno i najobimnija cjelina bavi se temom „Srednjoškolsko obrazovanje u službi državnog jedinstva i veličanja dinastije (1918-1929)“. I ova cjelina sadrži dva poglavlja: Državne srednje škole i Konfesionalne škole.

U okviru ove cjeline autor čitaoca upoznaje sa radom srednjih škola u periodu 1918-1929. godine: učiteljskih škola, gimnazija, građanskih, stručnih i nižih stručnih, te vjerskih škola. Predstavljene su aktivnosti i kompetencije Ministarstva prosvjete i Pokrajinske uprave. U nadležnosti posljednje je bilo otvaranje paralelnih razreda, privremeno zatvaranje škola zbog bolesti, obilježavanje praznika, primanje učenika, inspekcijski nadzor, davanje stipendija i drugo. Od 1925. godine nadležnost nad srednjim školama u Bosni i Hercegovini imalo je Ministarstvo prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a odlukom ovog ministarstva veliki župani dobili su određene ovlasti i poslove, sve do 1929. godine.

U cilju jačanja državnog jedinstva, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu donijela je naredbu o isticanju državne zastave i proslavi narodnog ujedinjenja i državnih praznika. Selimović jasno ukazuje i dokumentira da je vlast Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u potpunosti nastojala kontrolisati rad srednjih škola, te je praćeno kakve knjige ili časopise čita nastavni kadar. Predstavljena je i vjerska struktura učenika i nastavnika, pa je tako među učenicima šegrtskih škola bilo najviše učenika islamske vjere, dok su u ostalima većinu činili učenici pravoslavne i katoličke vjere. Muslimana je bilo najmanje među nastavnicima - činili su oko 10 % ukupnog broja nastavnika srednjih škola u Bosni i Hercegovini.

U nastavnim planovima nova kraljevina vršila je korekture u grupi nacionalnih predmeta tako što je akcenat stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lektiru su propisana djela iz književnosti ova tri naroda. Veličanje Habzburške dinastije zamijenilo je veličanje Karađorđevića, ističe Selimović. Na tragu ovakve politike bilo je i korištenje udžbenika – među autorima odobrenih udžbenika dominiraju Srbi, Hrvati i Slovenci koji su promovirali stav o „troplemenom narodu“. U Bosni i Hercegovini građani su u nekoliko mjesta iskazali i nezadovoljstvo nastavnim programima srednjih škola. U Tuzli, Mostaru i Travniku tražili su vraćanje trgovačkih škola iz starog sistema. Ovi zahtjevi ispunjeni su jedino 1927. godine u Tuzli, gdje je otvorena dvorazredna Trgovačka škola.

Autor nas upoznaje i daje preciznije informacije o osamnaest gimnazija koje su radile u Bosni i Hercegovini u periodu 1918-1929. godine, ali i sa radom stručnih škola u predmetnom vremenskom periodu. Ove su stručne škole uključivale muške zanatske, ženske stručne, ženske zanatske i šegrtske škole. O navedenima su uglavnom odlučivali niži nivoi vlasti, iako su bile u kompetenciji državnih ministarstava.

Po pitanju srednjih vjerskih škola, Selimović ističe da su od muslimanskih škola posebno važno mjesto zauzimale Šerijatska gimnazija u Sarajevu i Šerijatska sudačka škola u Sarajevu, a sem njih radile su i medrese, Dar-ul-muallimin i Viša djevojačka škola u Sarajevu. Među katoličkim školama po značaju se ističu gimnazija u Travniku, Visokom, Širokom Brijegu i Ženska učiteljska škola u Sarajevu. Jedina pravoslavna vjerska škola koja je radila u periodu 1918-1929. godine bila je Srpska pravoslavna bogoslovija u Sarajevu. Godine 1928. osnovan je i Jevrejski teološki središnji zavod u Sarajevu, čime su i Jevreji dobili srednju vjersku školu u Bosni i Hercegovini.

Kroz cijelu publikaciju autor je posebnu pažnju posvetio navođenju statističkih i drugih faktografskih podataka kojim argumentira predočene teze – publikacija sadrži gotovo stotinu tabela, koje se mogu naći na gotovo svakoj stranici, te 930 podnožnih napomena (fusnota) i 13 priloga (štampa, fotografije i slično). Popis literature uključuje 323 bibliografske jedinice, a korištena je neobjavljena arhivska građa iz sedam arhivskih ustanova lociranih na prostoru bivše Jugoslavije, što jasno govori o serioznom naučnom karakteru publikacije.

Metodološkim pristupom i strukturom, te prezentiranim sadržajem, autor je vrlo uspješno odgovorio postavljenom zadatku i ponudio detaljnu i preglednu sliku odabrane teme, te se publikacija može smatrati značajnim doprinosom bosanskohercegovačkoj historiografiji.

Mr. sc. Omer ZULIĆ
Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla
omer.arhiv@gmail.com

UDK/UDC: 94:332:325(497.6)"1945/1948" Šabotić I. (049.3)

Izet Šabotić, TVRDA KORA I KRVAVE BRAZDE: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 369. str.

Bogati naučni opus prof. dr. Izeta Šabotića obogaćen je od 2021. godine publikacijom koja se bavi temom agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini od 1945-1948. godine. Radi se o vrlo značajnoj i zahtjevnoj historijskoj temi, na čije istraživanje se odvažio navedeni autor. Knjiga je publikovana u izdanju Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla. Referentnost i značaj knjige potpisuju eminentni naučnici: akademik prof. dr. Smail Čekić, prof. dr. Sead Selimović i prof. dr. Adnan Velagić. Naravno, i bosanskohercegovačka stručna, naučna, ali i šira javnost i historiografija je bogatija za još jednu, itekako aktuelnu i temeljito naučno istraženu i elaboriranu temu.

Knjiga se sastoji od slijedećih poglavlja:

- *Predgovor,*
- *Uvod,*
- *Agrarno-posjedovni odnosi u Bosni i Hercegovini do 1945. godine,*
- *Uslovi, okolnosti, pravne i organizacione osnove za izvođenje agrarne reforme i kolonizacije,*
- *Provođenje kolonizacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu,*
- *Provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini,*
- *Zaključak,*
- *Izvori i literatura*,

Na kraju knjige, autor donosi indeks imena, indeks geografskih pojmova, izvode iz rezencija i bilješke o autoru.

U *Predgovoru* (7-15) autor ističe da je proces agrarne refrme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine posmatran u kontekstu osobenih historijskih, društvenih, nacionalnih, etničkih, ekonomskih i socijalnih prilika početne faze izgradnje socijalističkih, društveno-ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji.

U uvodnom dijelu (15-21) autor se bavi nivoom istraženosti predmetne teme, te konstatuje da u bosanskohercegovačkoj historiografiji agrarna problematika socijalističkog perioda nije u dovoljnoj mjeri istraživana. Uzroke takvog stanja i odnosa autor nalazi između ostalog i u skučenosti slobode stvaralaštva, neophodnosti vremenske distance, te nepristupačnosti krucijalnih arhivskih fondova.

U poglavlju *Agrarno-posjedovni odnosi u Bosni i Hercegovini do 1945. godine* (21-51), autor opravdano istražuje navedenu temu do 1945. godine. Pri tome on analizira tri ključne faze agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini i to: do 1918. godine, zatim od 1918-1941, te agrarne odnose u toku Drugog svjetskog rata od 1941-1945. godina. Autor navodi da je agrarno pitanje na prostoru Bosne i Hercegovine u vrijeme osmanske uprave imalo svoje specifikume, koji su se ogledali u činjenici da su bosanske spahije uživale poseban tretman i povlastice po pitanju naslijeđivanja posjeda, te da su spahiluke u Bosni mogla dobiti samo lica iz Bosne. Osim toga, autor obrađuje i elaborora i bezuspješne reforme koje je Osmansko carstvo nastojalo provesti. Ne samo u Osmanskom carstvu, već i u austrougarskom periodu agrarna problematika je predstavljala jedno od gorućih pitanja toga vremena. Koliko je agrarno pitanje bilo složeno u periodu austrougarske uprave u Bosni Hercegovini, najbolje ilustruje podatak da je između 1880. i 1910. godine pokrenuto 312.745 agrarnih sporova. Autor je posebnu pažnju posvetio rezultatima i posljedicama agrarne reforme od 1918-1941. godine, koja je bila brutalna, prije svega na štetu Bošnjaka, koji su u svom posjedu, nakon okončanja Prvog svjetskog rata, imali preko 62% zemlje. Stoga se po istraživanju autora, može zaključiti da je provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini od 1918-1941. godine, imalo za cilj ne samo socijalne, već i duboke nacionalno-etničke i vjerske komponente, usmjerene ka oduzimanju zemlje od predstavnika jednog naroda, odnosno Bošnjaka i davanja iste Srbima. Promjene u oblasti agrarno-posjedovnih odnosa činili su dio sveobuhvatnih promjena u društveno-ekonomskoj strukturi države stvarane u

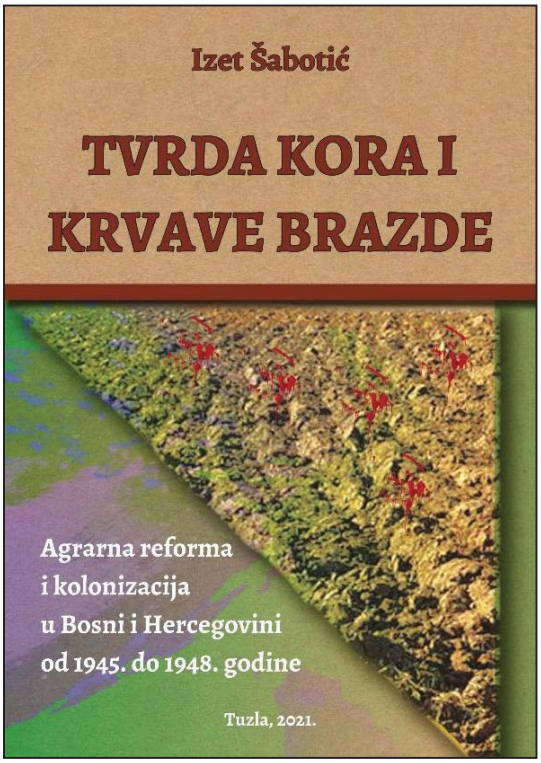

periodu 1941-1945. godina, sa napomenom da rukovodstvo KPJ nije imalo namjeru ići na proces provođenja agrarne reforme i kolonizacije prije oslobođenja zemlje.

U poglavlju *Uslovi, okolnosti, pravne i organizacione osnove za izvođenje agrarne reforme i kolonizacije* (51-81), autor je obradio nekoliko vrlo bitnih pretpostavki za izvođenje agrarne reforme i kolonizacije i to: *Prilike na selu nakon Drugog svjetskog rata, zatim, Političke pripreme za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, Donošenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i drugih pratećih propisa, te Organi i ustanove za provođenje agrarne reforme i kolonizacije*.

U poglavlju pod nazivom *Provođenje kolonizacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu* (81-127), autor prevenstveno obrađuje *Planove i tempo provođenja kolonizacije*. Autor argumentovano na osnovu historijskih izvora prvog reda donosi provjerene i precizne podatke koji govore o kolonizaciji. Preseljenje kolonista iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu vršeno je u pet etapa u posebno organizovanim transportima. U okviru navedenog poglavlja autor je posebno tretirao pitanje *Rezultata kolonizacije iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu* pri čemu donosi podatke vazane za prostore i naseljena mjesta koja su naseljavali kolonisti, broj porodica, članova, kuća, te drugim bitnim i relevantnim podacima. Autor posebno podvlači činjenicu da je procesom kolonizacije došlo do promjene strukture srpskog etničkog elementa na prostoru Bosne i Hercegovine. Takođe, naseljavanjem Vojvodine pretežno srpskim življem u demografskom pogledu naročito je osnažila srpska etnička zajednica, pri čemu je došlo do promjene etničke slike u korist srpskog nacionalnog elementa na prostoru Vojvodine.

Poglavlje *Provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije u Bosni i Hercegovini* (127-319), kao težišno pitanje i predmet autorovog interesovanja, istraženo je kroz nekoliko bitnih i nezaobilaznih pitanja i to:

- *Prva faza agrarne reforme i obrazovanje zemljišnog fonda,*
- *Zakonska osnova za provođenje agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije,*
- *Utvrđivanje agrarnih objekata i formiranje zemljišnog fonda,*
- *Provođenje agrarne reforme u 1947. i 1948. godini,*
- *Nepravilnosti i poteškoće u provođenju agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije,*
- *Žalbeni postupci u procesu agrarne reforme i unutrašnje kolonizacije,*
- *Raspodjela zemljišnog fonda,*
- *Utvrđivanje korisnika zemljišnog fonda,*
- *Dodjela zemlje iz zemljišnog fonda u 1946. godini,*
- *Raspodjela zemlje tokom 1947-1948. godine,*
- *Seljačke radne zadruge,*
- *Arondacija zemljišta,*
- *Unutrašnja kolonizacija,*
- *Ukupni rezultati agrarne reforme i kolonizacije.*

Autor u kontekstu ukupnih rezultata agrarne reforme i kolonizacije konstatuje da su agrarnom reformom i kolonizacijom nakon Drugog svjetskog rata uništeni svi veći zemljišni posjedi, te da je reforma imala negativne ekonomske posljedice, jer je poljoprivrednu proizvodnju vratila gotovo na naturalnu privredu.

U *Zaključku* (319-327), autor konstatuje da su posljedice agrarne reforme i kolonizacije, provedene u vremenu od 1945-1948. godine u Bosni i Hercegovini bile obimne, dalekosežne i prepoznatljive. Kao glavni rezultat agrarne reforme i kolonizacije u Bosni i Hercegovini nameće se promjena vlasničkih odnosa, koja se više ogleda kroz državni i nacionalno-etnički, nego kroz ekonomsko-sociološki segment. Provođenjem agrarne reforme i kolonizacije ostvarile su se vjekovne težnje srpskog nacionalnog elementa da se na jedan radikalan način izmijene posjedovno-agrarni odnosi na prostoru Vojvodine u njihovu korist. U Bosni Hercegovini došlo je do značajnog siromašenja, posebno kod bošnjačkog nacionalnog korpusa, koji je agrarnom reformom postao najveći gubitnik.

Na kraju knjige autor donosi obimne i nezaobilazne izvore, prvenstveno arhivske fondove i zbirke koje je koristio u istraživanju i elaboriranju navedene teme. Dosljednost, ozbiljnost i studioznost autora prema istraživanoj temi najbolje potvrđuje činjenica obimnosti korištenih i istraživanih arhivskih fondova: Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiva Jugoslavije, Arhiva Tuzlanskog kantona, Arhiva Republike Srpske Banja Luka. Osim nezaobilaznih historijskih izvora prvog reda, autor navodi i obimne objavljene izvore, te imponzantan broj korištenih knjiga, članaka, studija, rasprava, te štampe. Indeks ličnih imena i geografskih pojmova svakako su značajna olakšica svim čitaocima predmetne publikacije. Činjenica da knjigu prati naučni aparat sa 1.042 fus note, također svjedoči o temeljitom pristupu istraživanju teme, te naučno utemeljenim, argumentiranim i provjerljivim podacima, stavovima i zaključcima autora, iznesenim u samoj knjizi, koji daju potvrdu naučnom karakteru knjige.

Evidentno je da je pred nama značajno naučno djelo kako po svom predmetu istraživanja, sadržaju tako i metodološkom pristupu. Stoga knjigu *Tvrda kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*, autora prof. dr. Izeta Šabotića preporučujemo cjelokupnoj stručnoj, naučnoj, ali i široj javnosti.

Dr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ
Institut za društvena i religijska istraživanja Tuzla
shevkos@yahoo.com

UDK/UDC: 821.163:4(497.6)-94 Smajlović A. (049.3)

Abdulah Smajlović, DNEVNIK IMAMA, Institut za društvena i religijska istraživanja Tuzla i Medžlis Islamske zajednice Tuzla, Tuzla 2021, 363 str.

Dnevnik imama, Abdulah-efendije Smajlovića, djelo je vrijedno pažnje i iznimnog intelektualnog zanimanja, iz više razloga. Knjiga je nastala kao nasušna moralna potreba jednog čovjeka, odgajanog u časnoj vjeri, smjernoj bošnjačkoj porodici i plemenitoj bosanskoj tradiciji, da ispriča krajnje iskreno, otvoreno i ljudski benevolentno, šta se to sve događalo u njegovom životu, s njim i oko njega, i da kaže kako je to on vidio, i kako je sve to doživio. Djelo Abdulah-efendije Smajlovića, zanimljivog žanrovskog formata, metodološkog pristupa i osebujnog sadržaja, pojavilo se u izdanju Instituta za društvena i religijska istraživanja u Tuzli i Medžlisa Islamske zajednice u Tuzli sredinom 2021. godine. Knjiga je štampa na 347 stranica teksta i 14 stranica fotografskih i dokumentacionih priloga. Publikovanje knjige podržali su: Muftijstvo tuzlansko, Uprava za vjerske poslove i Udruženje Ilmijje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Recenzije su potpisali dr. Šefko Sulejmanović i dr. Almir Fatić. Knjiga je štampana u tiražu od 500 primjeraka.

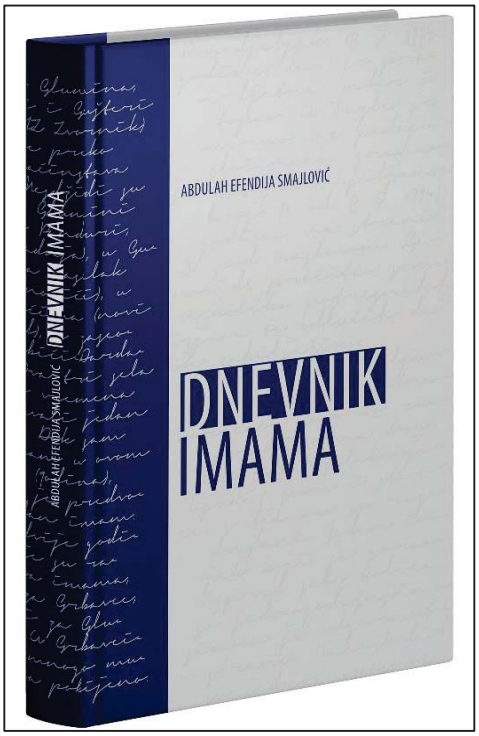

Dnevnik imama (dalje: *Dnevnik*) počinje sa nešto opširnijom *Posvetom*, zatim prigodnom *Zahvalom*, *Predgovorom (Vjesnik pamćenja u kontinuitetu zaborava)* i *Uvodom*. Strukturalno knjiga ima četrnaest poglavlja: *I Moje*

porijeklo, moja porodica i rodbina / II Srpska agresija na Zvornik i njegovu okolinu / III Srpska agresija na Kalesiju i njenu okolinu / IV Muhadžiri / V Kod sina Muhameda u Zenici / VI Ratna i poratna svakodnevica u Tuzli / VII Džamije i imami na nišanu agresora / VIII Agresija na Bosnu i Hercegovinu sa genocidnim namjerama / IX Posjete, solidarnost i druženja porodice Smajlović / X Ispraćaj rodbine i prijatelja / XI Prenesene bilješke i članci / XII Osvrti i (pod)sjećanja / XIII Dženaza-namazi / XIV Nekoliko napomena na kraju. Knjiga se završava *Pogovorom („Sve što se zabilježi - ostaje, a sve što se pamti – nestaje")* i *Prilozima* s fotografijama i arhivskim dokumentima.

Abdulah-efendija Smajlović po vokaciji nije historičar, ni književnik, ni pisac, ni znanstveni kritičar, nego džematski imam, vjerski službenik sa skromnim hijerarhijskim statusom. Tako ni *Dnevnik imama* nije prvenstveno naučno djelo, niti je nastao s takvom intencijom autora, nego pripovijest i narativ čovjeka, koji pored prenošenja egzaktnih podataka i autentičnih saznanja, za kojima je neumorno tragao, u svoj *Dnevnik* unosio i svoje lične impresije i emocije. Sa pisanjem *Dnevnika* započeo je spontano, u proljeće 1992. godine, kada su svi oko njega bili zbunjeni i zaokupljeni strašnom ratnom agonijom, strahom i slabašnom nadom za očuvanje golih života, jer ni slutiti nisu mogli da se tako podmuklo, bezdušno, bestidno, brutalno i bestijalno može lagati, varati, pljačkati, ubijati, klati, paliti, rušiti... A upravo tako je započeta agresija na Bosnu i Hercegovinu, i bosanski narod. I, tako je počela i nastajala ova *hronologija života, zločina i smrti*.

Kako god, čovjeku staje dah pred hronikama stravičnih slika ubijanja, sakaćenja, silovanja, pljačkanja, masovnog zločina... Kada je prag tuge za rođenim i dragim pomjeren u beskraj, ne čudi što su i njegovi aršini pri pisanju *Dnevnika* "često surovo ratni". Nema tog kantara koji bi mogao izmjeriti veličinu ljudske tuge i bola. Zato zločince i naziva pravim imenima: *zlikovcima, četnicima, ubicama, koljačima*. Bitno je da u ovoj knjizi ostaju trajno zabilježena, i za sva vremena zapamćena i zapečaćena *imena i prezimena zločinaca, ali i imena nedužnih žrtava*.

Početak agresije na Bosnu i Hercegovinu (april 1992) zatekao je Abdullah-efendiju u imamskoj službi u džematu Hajvazi, općina Kalesija. Stoga, sasvim očekivano Abdullah-efendija, pored rodne Glumine, veliku pažnju u svome *Dnevniku* posvećuje upravo ovome džematu, i svojim džematlijama, što na najbolji način govori o njegovom ljudskom karakteru, ali i profesionalnoj odgovornosti prema imamskom pozivu. On, koji je znao svaku kuću i ukućane u Hajvazima, vjenčavao mladence i novorođenima imena nadijevao, sada te iste svoje džematlije nalazi u skloništima po kolektivnim centrima, u prenatrpanim mektepskim i školskim učionicama, protjerane, opljačkane i ojađene, a njihovim najmilijim svakodnevno klanja dženaze. Gore od toga je što su mnogi njihovi sinovi, braća i očevi na prevaru vezani i odvedeni, da bi na svirep način bili ubijeni, i bagerima zatrpani u masovne grobnice. Brižno je evidentirao skoro sve svoje džematlije, bilježio njihove sudbine, i nastojao pomoći svakome od njih, onoliko koliko je mogao.

Nakon Hajvaza, Abdullah-efendija se "privremeno" zaustavio u Tuzli, gdje je ostao sve do danas. Boraveći u Tuzli, Abdulah-efendija piše o njenoj ratnoj svakodnevici, topovskim i tenkovskim granatama, haubicama, avionapadima, stradanju civila, mobilizaciji, ali i razaranju džamija i stradanju imama, što je, kako kaže, *posebno bilo na meti agresora*. Živeći pod višegodišnjom opsadom, neprestanim srpskim granatiranjem civila, svakodnevnim klanjanjem dženaza mladićima u najljepšim godinama života, Abdulah-efendija vizionarski zaključuje, i zapisuje, da je ovo "Agresija sa genocidnim namjerama", što će kasnije isto potvrditi i Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju u Hagu (ICTY).

Tužna su svjedočenja o ispraćanju rodbine, prijatelja i najmilijih na budući svijet. Abdullah-efendija sve to marljivo bilježi, kako u agresiji, tako i nakon agresije. Više od pet stotina dženaza je obavio u Tuzli**,** o čemu vjerno svjedoče zapisi u *Dnevniku*. Uz svaku obavljenu dženazu Abdulah-efendija je naveo ime i prezime umrlog, odnosno ubijenog, vrijeme i mjesto klanjanja dženaze i mjesto ukopa merhuma. Među onima koje je Abdulah-efendija ispratio na bolji svijet je i njegova supruga, vjerna životna saputnica, Hanifa-hanuma.

Ono što ovoga imama svrstava u angažirane intelektualce i društvene pregaoce svoga doba je aktivan odnos prema aktuelnim društvenim procesima. Autor ne samo da bilježi ono što se dešava oko njega, nego brižno i detaljno bilježi i sve informacije koje čuje na radiju, ili pročita u tadašnjoj štampi. Na desetine je novinskih članaka prepisano u *Dnevnik* kako bi se autentično i dosljedno prenijelo sve ono što se događalo, ne samo u Tuzli i oko nje, nego u Bosni i svijetu. Sve to govori o Abdulah-efendiji i njegovom nastojanju da se istina prenese, čuje, da se ne zaboravi, i na kraju da ostane ibret i pouka onima što dolaze iza nas. Znao je Abdulah-efendija da su dojučerašnje žrtve, gušeći se u hropcu vlastite krvi od četničkog noža, zaboravljane u projektovanoj tišini. O muslimanskim žrtvama iz Drugog svjetskog rata se nije smjelo ni šaputati, a kamo li glasno i javno govoriti. Stoga on sada govori otvoreno i jasno, ne ustežući se da upre prstom u dojučerašnje "srpske komšije", kako bi njihov zločin ostao zapisan, i dovijeka zapamćen.

Autor bez zadrške iznosi svoj sud o svim sudionicima agresije, kako o Srbima, tako i nekim servilnim komšijama Bošnjacima, koji su se naivno dodvoravali Srbima, da bi ih isti uskoro svirepo likvidirali. Za autora „nema sumnje da je kolaboracija zločin". Autor veoma otvoreno govori o svojoj široj porodici, njenoj rodbinskoj solidarnosti, ali i uobičajenim međurodbinskim razmiricama i nesporazumima. Ipak, mora se reći da to Abdulah-efendija čini s mjerom, čuvajući ljudsko, rodbinsko i komšijsko dostojanstvo. Koliko god govori o ljudima i događajima, on se više bavi pojavama i procesima, kako bi ukazao da zlo ne miruje, da ono nikada nije daleko, i da je spremno uvijek doći, kad god ga ljudi prizovu svojom nesmotrenošću, ili nastranaošću.

Za čitaoca koji nije svjedočio brutalnostima agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995), ili nekom dalekom posmatraču, sve što je napisano u *Dnevniku* može se (u)činiti preuveličanim i nerealnim. Uzaludno i jeste razborito

i smisleno pokušavati razumjeti povode, metode i posljedice agresije. To se samo može iskazati konkretnim imenima i brojkama, a one kažu da ni jedno selo u bosanskom Podrinju, do kojeg su stigli srpski "heroji i oslobodioci" nije ostalo, a da nije pretvoreno u zgarište, da ni jedan nesrbin nije ostao da živi u svojoj kući u rođenom selu, da ni jedna džamija nije ostala, a da nije devastirana i sravnjena sa zemljom. Sve je iza srpskih "oslobodilaca" ostalo pusto, s teškim mirisom crkvenog tamjana i jezivog zgarišta. Samo na području Zvornika otkriveno je 114 masovnih grobnica. Ukupno je ekshumirano 9.786 žrtava, od čega samo u Kamenici, "Dolini grobnica", 4.997 žrtava. Sasvim je jasno, da ni jedan narativ, ma koliko bio potresan i bolan, ne može približiti brutalnost srpske agresije, osim neumoljivih svjedočanstava i brojki. Eto, o tome piše Abdulah-efendija u svome *Dnevniku*, i zbog toga njegovo autentično svjedočenje ima trajnu i neprocjenjivu dokumentacionu vrijednost.

Imajući u vidu bošnjačku sklonost ka zaboravu, popraćenu neprilikama koje su ih čersto pratile, i kao da ih nikada nisu ni mimoilazile, ova knjiga ostat će da svjedoči o jednom životu, jednom vremenu, ljudskim sudbinama, i ponajviše o zločinu, usvojenoj impertinentnoj kulturi nasilja u ime svetosavskog mita, koji se niti može niti smije zaboraviti. Ostaje, da bude testament, opomena i pouka mlađim pokoljenjima kako se prvi komšija, radni kolega, kum, "prijatelj", preko noći može preobraziti u najkrvoločnijeg monstruma, koji otima, siluje, pali, ponižava, kolje i ubija. Mnogo je očevidaca i svjedoka koji nijemo svjedoče o tome. Abdulah-efendija je ovom knjigom progovorio, rekao, skinuo olovno breme sa svoje duše, ostavljajući najvrijedniji emanet svome narodu, narodu koji brzo zaboravlja. Vjerujemo da će Autor ovom svojom memorijalnom zadužbinom razbuditi uspavane, učvrstiti kolebljive, a možda u narednim decenijama i sačuvati mnoge živote bosanskohercegovačkih sinova i kćeri. On se bori za ljudskiju budućnost, koju možda neće vidjeti. Nije li ovo samo jedan od vjesnika svrhovitog pamćenja u kontinuitetu hroničnog bošnjačkog zaborava? Ovo je knjiga koja pruža znanje, uputu za snalaženje u mirnim i burnim vremenima. Kako za struku i nauku, tako i za običnog čitaoca, impresivan je izvor informacija. U nekim poglavljima stil je dokumetarno odmjeren, jezički hladana, dok je u nekim ekspresivan i prožet dubokim emocijama. Bez ulaženja u kulturalne, konfesionalne i nacionalne konflikte i sudove, treba reći da se ova knjiga neće svidjeti onima sa čijih ruku još uvijek kapa nevina ljudska krv, čije ruke vonjaju na garež spaljenih komšijskih domova, koji su gnusno pogazili svoju vjeru, ukaljali čast i obraz, jer ona dobrano govori o njima. Ne zato što se kaju za svoja zlodjela, ili stide, nego zato što se u njenom ogledalu reflektuje njihova patološka bijeda. Knjiga je pravovremen i uvjerljiv podsjetnik neporecive snage argumenata, i dobrog obrazloženja, s porukom, da će dobrota i ljudskost preživjeti i nadživjeti svako zlo i svaku bijedu ljudskog duha, i da se *čast nikome ne može oduzeti, ona se samo može izgubiti*.

Ovom knjigom Abdulah-efendija poručuje, da on, niti bilo koji preživjeli svjedok agresije nikada neće odustati od istine, od svoga praga i svoga prava, niti će prestati da govori. Vrijeme straha i šutnje je zauvijek prošlo, jer on, i njemu

slični, nemaju šta izgubiti. Stoga, autor ovog *Dnevnika* zaslužuje sve pohvale, društveno priznanje i lično poštovanje, jer nam je prošlost učinio jasnijom i bližom, a pamćenje dužim i smislenijim. Ova knjiga nije nam potrebna samo zato da iz nje čitamo prošlost, nego da iz nje čitamo i budućnost. Tako je treba čitati, i tako je treba razumijevati. I svakako, pridružiti svojoj kućnoj biblioteci.

Mr. Adnan TINJIĆ
Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona
tinjicadnan@gmail.com

UDK/UDC: 94(497:497.6)"18/20" (051)

HISTORIJSKI POGLEDI / HISTORICAL VIEWS, god/vol. IV, br/no. 6, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 425 str.

Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, koji dva puta godišnje izdaje časopis *Historijski pogledi*, stručnoj i naučnoj javnosti u posljednjem kvartalu 2021. godine prezentirao je šesti broj ovog časopisa.

Šesti broj *Historijski pogledi* sadrži, kao i raniji brojevi, slijedeće rubrike: *Članci*, *Prikazi*, *Izvještaji* i *Aktivnosti Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla*. Osim toga, dati su i *Popis publikacija štampanih u izdanju Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla*, te *Upute autorima*. Rubrika *Članci* sadrži 13 radova, rubrika *Prikazi* sedam radova, dok su rubrike *Izvještaji* i *Aktivnosti Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla* čitateljima ponudile po jedan rad.

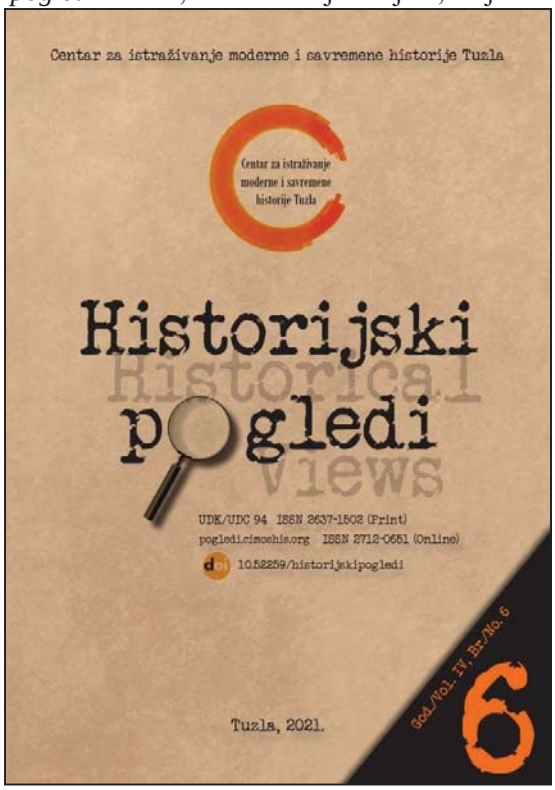

Ono što *Historijske poglede* čini posebnim među sličnim i tematski srodnim periodičnim publikacijama u zemlji jeste da je indeksiran u čak 35 međunarodnih baza, poput SCOPUS-a, CEEOL-a, ERIH PLUS, DOAJ, HEINONLINE, EUROPUB i mnogih drugih (popis istih može se naći na posljednoj stranici časopisa). Na ovaj način časopis je zauzeo posebno mjesto kako u Bosni i Hercegovini, tako i

regiji, za istraživače i naučne radnike koji djeluju na polju humanističkih i društvenih nauka, prije svega historije.

Prva rubrika časopisa, *Članci*, nudi nam slijedeće:

U prvom radu mr. Mirza Ahmedbašić u radu naslovljenom *Školske prilike na području Bosanske Krupe i njene okoline u vrijeme austrougarske uprave*, čitateljima daje podatke o razvoju školstva na širem području Bosanske Krupe u periodu od 1878. do 1918. godine. Pažnja je posvećena osnivanju i radu konfesionalnih osnovnih i srednjih škola, te osnivanju i djelovanju prvih državnih osnovnih škola. Rješavanje problema kakav je visok nivo nepismenosti dodatno su otežavale zarazne bolesti i nedostatak učiteljskog kadra. Istaknut je i značaj Narodne osnovne škole u Bosanskoj Krupi koja je djelovala tokom cijelog austrougarskog perioda.

Rad dr. Safeta Bandžovića (sa Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu) nosi naslov *Rat i humanost u historijskoj perspektivi: Bošnjačka iskustva u Sandžaku 1941. godine*. Na pedesetak strana autor je pružio pregršt dokumentovanih podataka i analiza vezanih za situaciju u Sandžaku u periodu Drugog svjetskog rata, posebno Novog Pazara, najvećeg sandžačkog grada, predmeta različitih političkih planova i koncepcija. U jesen 1941. godine četnici su tri puta pokušali osvojiti ovaj grad nakon povlačenja njemačkih snaga, ali je isti uspješno odbranjen. I u takvoj situaciji sukoba i nasilja ističu se primjeri međunacionalne saradnje i pomaganja. Znatan dio Bošnjaka Sandžaka djelovao je da spriječi anarhiju i sačuva Srbe u gradu od osvete i napada, a zbrinjavani su muhadžiri (izbjeglice) iz drugih dijelova Sandžaka i iz istočne Bosne. Dr. Bandžović naglašava da je „(...)*problematično svako svođenje historijskog totaliteta na samo jednu dimenziju, te je nužno višedimenzionalno tumačenje uzroka i tokova događaja* (...)“.

Prof. dr. Denis Bećirović u radu *Državna politika razdvajanja svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini na pozitivne i reakcionarne (1945-1963)* rasvjetljava državnu politiku razdvajanja „pozitivnih“ od „negativnih“ svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini tokom prvih decenija avnojevske Jugoslavije. Komunistička partija Jugoslavije tretirala je veći broj svećenika kao stvarne ili potencijalne državne neprijatelje, posebno jer je dio njih tokom Drugog svjetskog rata podržavao ustaški pokret. Prema dokumentima Komisije za vjerska pitanja, prepoznati su i „pozitivni“ svećenici, koji nisu pristajali na politiku konfrontacije sa državom. Na osnovu neobjavljenih arhivskih izvora, autor nas informira o državnoj politici diferencijacije „pozitivnih“ od „reakcionarnih“ svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, ukazuje na razloge i nosioce takve politike i analizira rezultate iste, te prikazuje politiku dodjeljivanja državnih priznanja i odlikovanja određenim, pozitivnim svećenicima.

Rad mr. Jasmina Jajčevića naslovljen *Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina (1948-1956) u historijskim izvorima i historiografiji* predstavlja dio doktorskog rada autora, i ukazuje na historijske izvore koji se nalaze u arhivima Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske, te na historiografska djela koja su se

bavila pitanjem Informbirovske krize u periodu od 1948. do 1956. godine i njenog odraza na području Bosne i Hercegovine. Historiografija i historijski izvori predstavljeni u radu opravdavaju dodatno istraživanje ove teme.

Prof. dr. Adnan Velagić, sa Fakulteta humanističkih nauka Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru autor je članka *Bosna i Hercegovina u političkoj orbiti Karađorđeva i Tikveša*, u kojem je nastojao da kroz izjave Tuđmana i Miloševića, te obraćanja njihovih saradnika i sudionika u brojnim političkim razgovorima predoči srpska i hrvatska nastojanja da podijele Bosnu i Hercegovinu. Istaknuto je da naučno razmatranje ove problematike može da se izučava jedino kroz iskaze i svjedočenja političkih aktera učesnika u političkim pregovorima 90-tih godina prošlog stoljeća, jer razgovori Tuđmana i Miloševića nikada nisu objavljeni, ako su uopće i zabilježeni. Cilj i željeni rezultat ovih razgovora, koji paradigmu imaju u sporazumu Cvetković-Maček 1939. i sporazumu Stojadinović-Pavelić 1954. godine, jeste negacija Bosne i Hercegovine, (...) *ne samo kao države već administrativno-teritorijalnog pojma - i nacionalizacija Bošnjaka*.(...)

Prilog dr. sc. Meldijane Arnaut Haseljić (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu) nosi naslov *Dejtonski mirovni sporazum – okončanje velikodržavnih pretenzija?*. Kako autor podsjeća, Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum) potpisali su Alija Izetbegović (za Republiku Bosnu i Hercegovinu), Franjo Tuđman (za Republiku Hrvatsku) i Slobodan Milošević (za SR Jugoslaviju), a postoje opravdani razlozi zašto je međunarodna zajednica zahtijevala da imenovani budu potpisnici sporazuma. Raniji razgovori u Sarajevu, Londonu, Vance-Owenov plan, Owen-Stoltenbergov mirovni plan i plan Kontakt-grupe, odnosno svi ponuđeni prijedlozi koje je međunarodna zajednica pokušala sprovesti (...) *zasnivali su se na ustavno-pravnoj devastaciji i teritorijalnoj podjeli čime su prihvaćena oružana osvajanja i okupacija područja sa konačnim ciljem uništenja njenog teritorijalnog intergiteta i državnog suvereniteta, čime je postalo očigledno da međunarodna zajednica nije spremna zaštititi suverenost međunarodno priznate države* (...). Autor naglašava da su stavljajući svoje potpise na sporazum Milošević i Tuđman potvrdili (...) *činjenicu da su države čiji su predsjednici bili za vrijeme agresije 1992-1995. vršile političku i vojnu kontrolu nad paradržavnim tvorevinama, te preko njih, ali i direktnim učešćem svojih oružanih jedinica u izvršenoj agresiji, učestvovale u planiranju i izvršenju različitih oblika i obima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid. Pružanjem materijalne, finansijske i pomoći u ljudstvu, te na druge načine, vršile su opću kontrolu nad realizacijom planirane agresije i na taj način su zauzele značajnu ulogu u devastaciji države, ali i državnosti Republike Bosne i Hercegovine*.(...)

Doc. dr. Izet Hadžić, sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, u koautorstvu sa Ahmedom Hadžićem, u prilogu naslovljenom *Političke i vojne prilike u Tuzlansko-podrinjskom kantonu u godini Deytonskog mira* čitaocu nudi podatke o tuzlanskoj regiji i njene specifičnosti, o osnovnim elementima

Washingtonskog sporazuma, sastancima koji su mu prethodili, načelima Bečkog sporazuma vezanim za kantone, kao i aktivno praćenje i razmatranje sporazuma od strane Skupštine Okruga Tuzla i njenim stavovima po pitanjima planova međunarodne zajednice. U radu je predočena i nadležnost predsjednika i vlade Tuzlansko-podrinjskog kantona, nacionalna zastupljenost i odnosi, posebno kod sastava vlade, te aktivnosti na podršci Armiji Republike Bosne i Hercegovine.

Prof. dr. Sead Selimović (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli) autor je članka *Spriječiti povratak: provođenje aneksa VII Dejtonskog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (1995-2020).* Pitanje povratka izbjeglica i raseljenih osoba tretira Aneks 7 Dejtonskog sporazuma, prema kojem sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate svojim domovima te imaju pravo na povrat imovine koja im je oduzeta za vrijeme neprijateljstava od 1991. godine i da dobiju kompenzaciju za imovinu koja im se ne može vratiti. Autor ističe da je u periodu od 1995. do 2020. godine provođenje Aneksa 7 opstruirano na različite načine: ubistvima, premlaćivanjem, zastrašivanjem, napadima na vjerske objekte i dr. Opstrukcije su vršene i u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine, ali su daleko izraženije u Republici Srpskoj. Procjenjuje se da je krajem 1995. godine bilo oko milion raseljenih osoba, što je činilo gotovo četvrtinu prijeratnog stanovništva Bosne i Hercegovine. Autor zaključuje da (...) *u periodu 1995-2020. godine nije u potpunosti proveden Aneks 7 Dejtonskog sporazuma, kao važan faktor u reintegraciji Bosne i Hercegovine i ublažavanju rezultata oružane agresije i genocida nad Bošnjacima* (...).

Rad naslovljen *Bosna i Hercegovina u aktuelnim srpskim i hrvatskim političkim koncepcijama* djelo je prof. dr. Omera Hamzića (Izdavačka kuća „Monos“ Gračanica, izdavač časopisa „Gračanički glasnik“), koji u istom nastoji da iz historijske perspektive predoči osvrt na aktuelne srpske i hrvatske političke koncepcije prema Bosni i Hercegovini, čini je historijski kontinuitet i aktuelni efekat očigledan. Autor ocjenjuje da je u navedenim koncepcijama Bosna i Hercegovina „interesna sfera“, te osim zajedničkih karakteristika ističe i neka posebna obilježja kako srpske, tako i aktuelne hrvatske politike prema Bosni i Hercegovini, koje se u konačnici svode na jedan cilj: (...) *ojačati (osamostaliti) Republiku Srpsku i kantone s hrvatskom većinom, kao i poziciju Hrvata u Federaciji s ciljem formiranja trećeg entiteta i istovremeno slabiti državu Bosnu i Hercegovinu sve dotle dok se ne postavi pitanje smisla njenog postojanja* (...).

Prof. dr. Vedad Gurda, prof. dr. Dževad Mahmutović i Maja Iveljić (Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli) koautori su priloga *Postdejtonsko traganje za pravdom: suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini pred nadležnim sudovima.* Procesuiranje optuženih za zločine počinjene u periodu 1992-1995. godina odvijali su se na nekoliko nivoa: pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, pred domaćim sudovima, te pred sudovima pojedinih inostranih država. U radu su analizirani pokazatelji vezani za procesuiranje ovih zločina, njihov obim i struktura, kao i odnos između osuđujućih i oslobađajućih presuda za ratne zločine, obim primjene konvencionalnih i sumarnih formi

okončanja krivičnih predmeta te sudska politika sankcionisanja počinitelja zločina.

Dejtonske kontroverze – javno odlučivanje između parlamentarne demokratije i partitokratije naslov je priloga doc. dr. Emira Tahirovića i doc.dr. Ermina Kuke, autora sa Fakulteta za upravu Univerziteta u Sarajevu. U radu je istaknuta činjenica da je usljed jakog uticaja etničkog principa u Bosni i Hercegovini 1990. godine došlo do formiranja dva tipa političkih stranaka: etničke, narodne (nacionalne) i građanske (multietničke) stranke. Etničke stranke prisvojile su monopol u promociji nacionalnih interesa, te pobjede na izborima, a njihova kontinuirana vladavina bez koalicionog političkog programa i sporazuma je učvrstila etnički pluralizam, pa su (...) *umjesto demokratskog odlučivanja i nadmetanja većine i opozicije, predstavnička tijela u Bosni i Hercegovini postala arenom i mjestom međusobnog nadmetanja i sučeljavanja stranaka koje čine parlamentarcnu većinu. Izostanak potrebnog demokratskog koncenzusa između vladajućih etničkih političkih stranaka, na državnom nivou nadomještao je i nadoknađivao Visoki predstavnik međunarodne zajednice* (...) proglašavajući pojedine zakone. (...). *Umjesto parlamentarne demokratije, na djelu je klasična partitokratija* (...), ističu autori priloga, te zaključuju da je neophodno uspostaviti parlamentarnu većinu zasnovanu na koalicionom sporazumu i političkom programu te koalicije, a što bi utjecalo na procese javnog odlučivanja i donošenje neophodnih državnih javnih politika, te izgradnju evropskih standarda.

Mr. Hazim Okanović (Fakultet za upravu Univerziteta u Sarajevu) autor je rada na temu *Značaj nevladinih organizacija u donošenju javnih politika u Bosni i Hercegovini u vremenu nakon Dejtonskog sporazuma*, čiji je cilj istraživanje mehanizama uticaja NVO-a na donošenje javnih politika u Bosni i Hercegovini nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine, i to kroz kvantitativnu analizu novoprikupljenih podataka do kojih se došlo anketnim istraživanjem na lokalnom, kantonalnom, entitetskom i državnom nivou. Pored navedenog, rad pruža detaljan pregled i teorijsku analizu civilnog društva, nevladinog sektora i javnih politika kao i komparativni uvid u institucionalne i neinstitucionalne mehanizme uticaja NVO-a na donošenje javnih politika u Bosni i Hercegovini, te njihovu praktičnu primjenu u zemljama iz okruženja i Evropske unije.

Mr. Sead Bandžović (Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu) autor je priloga *Fenomen fragilnih država: Bosna i Hercegovina*, u kojem ukazuje na fenomen fragilnih država u savremenoj pravnoj i političkoj nauci. Radi se o (...) *slučajevima nemogućnosti obavljanja osnovnih političkih, pravnih i drugih funkcija jedne zemlje zbog dugotrajnih unutrašnjih kriza i podjela, međunarodnih sukoba, građanskih ratova ili etničkih napetosti.* (...) Ova pitanja su predmet analize brojnih organizacija, među njima Fund for Peace, koja je izradila indeks fragilnosti država baziran na nizu pokazatelja čiji zbir govori o stabilnosti države. Navođenjem pojedinih propadajućih država, poput Somalije, Južnog Sudana ili Jemena može se zaključiti da se ova problematika najviše

pojavljuje u oblastima Bliskog istoka, južne Amerike i Afrike, regija koje su poprište političkih, vjerskih i dr. sukoba. U istoj ravni je razmatrano i stanje u Bosni i Hercegovini, koja ima specifično ustavnopravno uređenje i pluralnu sredinu, što se na političkom planu odražava kroz blokade i opstrukcije koje u pitanje dovode sposobnosti Bosne i Hercegovine da u takvim uslovima kao država obavlja svoju funkciju i zadatke.

Druga rubrika, *Prikazi*, sadrži čak 7 prikaza naučnih i stručnih publikacija i periodike.

Dr. sc. Semir Hadžimusić autor je prikaza publikacije Seada Selimovića, *Za jedinstvo domovine i slavu dinastije: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Djelo je izdato 2021. godine, od strane Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.

Mr. Ibrahim Kabil predstavio je knjigu Izeta Šabotića, *Tvrda kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*. Izdavač ove publikacije je Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, a ista je objavljena 2021. godine.

Prof. dr. Izet Šabotić čitaocima je prikazao knjigu Senaida Hadžića naslovljenu *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-tih do 1950-tih).* Djelo je također izdato 2021. godine, od strane Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.

Mr. sc. Sait Š. Šabotić autor je prikaza edicije objavljenih izvora za osmansku historiju Crne Gore, pod naslovom *Turski (osmanski) izvori za istoriju Crne Gore. Pljevaljski sidžil* (knjiga 2, tom 1). Priređivač zbornika je Šerbo Rastoder, a isti je izdat od strane Crnogorske akademije nauka i umjetnosti Podgorica.

Mr. Alen Zečević predstavio je publikaciju *Stanovništvo Kaknja u osmanskom periodu*, autora dr. sc. Emira Demira. Izdavač ove publikacije je Udruženje Kreativni centar za edukaciju i obrazovanje „Spektrum“ Sarajevo, a ista je objavljena 2021. godine.

Emina Mostić predstavila je tematski zbornik radova posvećen 70-toj godišnjici Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, naslovljen *Reflections on Life and Society in the Western Balkans: Studies in the History of Bosnia and Herzegovina* (Refleksije o društvu i životu na zapadnom Balkanu: Studije o historiji Bosne i Hercegovine). Zbornik sadrži 12 radova, a objavljen je 2020. godine od strane Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Omer Merzić predstavio je knjigu autora Hikmeta Karčića pod naslovom *Derviš M. Korkut: A biography*. Ovo biografsko djelo izdato je 2020. godine od strane El-Kalema i Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka.

Rubrika *Izvještaji* čitaocima donosi izvještaj sa naučne konferencije *Alimi Srebrenice i njihova uloga u duhovnom i društvenom životu Bošnjaka*. Navedena konferencija održana je 6. jula 2021. godine u Srebrenici, u okviru programa obilježavanja 26. godišnjice genocida nad Bošnjacima zaštićene zone UN-a Srebrenica. Autor izvještaja je Emir Šečić (Institut za društvena i religijska istraživanja u Tuzli).

Posljednja rubrika časopisa, *Aktivnosti Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla*, sadrži svojevrsni izvještaj navedenog Centra i aktivnosti istog (naučni skupovi, izložbe, izdavačka djelatnost, obilježavanje značajnih datuma, promocije publikacija i dr) u toku 2020. godine. Autor ovog priloga je mr. Jasmin Jajčević.

Na kraju, časopis uključuje i popis izdanja Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, te Upute saradnicima i već pomenut popis međunarodnih baza u kojima je časopis indeksiran.

IV

NOVOSTI // NEWS

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ
Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla
jasmin.jajcevic989@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0760-6091

UDK/UDC: 930.25(497.6 Tuzla) (047)

Izvještaj sa Međunarodne arhivske konferencije "2. TUZLANSKI ARHIVSKI DANI", Tuzla, 24. i 25. septembar 2021. godine

U organizaciji Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona održana je dvodnevna Međunarodna konferencija pod nazivom „2. Tuzlanski arhivski dani", 24. i 25. septembra (petak i subota) 2021. godine, u hotelu „Salis" u Tuzli.[1] Otvaranje Konferencije bilo je upriličeno 24. septembra 2021. godine, sa početkom u 18:00 sati u konferencijskoj sali Hotela "Salis" u Tuzli. Konferencija je okupila stručnjake iz oblasti arhivistike, historije i informaciono-komunikacijskih tehnologija iz Republike Slovenije, Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Republike Srbije. Izloženo je 10 naučnih radova sa okvirnom temom *Organizacija i rad arhiva u vremenu pandemije*. S obzirom na pandemiju SARS-CoV-2 virusa koja je obilježila prethodnu godinu dana, cilj

Prilog 1. *Plakat Međunarodne arhivske konferencije „2. Tuzlanski arhivski dani"*.

[1] Vidi: https://youtu.be/wMwCYOMwjn8 (RTV TK emisija *Dobro jutro*, gostovanje Hatidže Fetahagić, predsjednice Organizacionog odbora konferencije „2. Tuzlanski arhivski dani").

konferencije bilo je analizirati iskustva i prakse arhiva, te njihovo suočavanje i rad u okviru pandemijskih okolnosti.[2]

Međunarodnu arhivsku konferenciju „2. Tuzlanski arhivski dani„ organizovalo je Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, uz finansijsku podršku Federalnog ministarstva za obrazovanje i nauku, te Ministarstva za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona.

Prilog 2. *Detalj sa otvaranja Međunarodne arhivske konferencije „2. Tuzlanski arhivski dani“.*

Prisutnima su se u okviru uvodnog dijela obratili i konferenciju pozdravili:

- Hatidža Fetahagić, predsjednica Organizacionog odbora Međunarodne arhivske konferencije “2. Tuzlanski arhivski dani;
- Dr. sc. Vlatka Lemić, Sveučilište u Zagrebu, ICARUS Hrvatska
- Lela Pavlović, direktorica Međuopštinskog istorijskog arhiva Čačak i predsjednica Arhivističkog društva Srbije;
- Dr. sc. Zdenka Semlič Rajh, direktorica Zgodovinskog arhiva Ljubljana
- Spomenka Pelić, predsjednica Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i direktorica Kantonalnog arhiva Travnik;

[2] Vidi: https://rtvtk.ba/pocela-medjunarodna-konferencija-tuzlanski-arhivski-dani/; https://youtu.be/FfS6R6yqLK4 (RTV TK video prilog „Počela konferencija Tuzlanski arhivski dani“); https://youtu.be/tfS7e1qxqJs (RTV 7 Tuzla video prilog „U toku Međunarodna konferencija Tuzlanski arhivski dani).

- Mr. sc. Sejdalija Gušić, predsjednik Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine;
- Dr. sc. Ivo Orešković, Državni arhiv u Dubrovniku.

Nakon otvaranja konferencije i obraćanja gostiju upriličena je promocija prvog broja časopisa "Arhivski pogledi", čiji je izdavač Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

Promotori časopisa bili su: dr. sc. Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor), prof. dr. Izet Šabotić (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli) i mr. sc. Omer Zulić (Arhiv Tuzlanskog kantona).

Po okončanju promocije časopisa uslijedilo je otvaranje postavke izložbe Arhiva Unsko-sanskog kantona pod nazivom „71 godina Cazinske bune: dokumenti, svjedočenja, fotografije". Jedanaest panoa navedene izložbe postavljeno je u okviru konferencijske sale Hotela „Salis", a o samoj izložbi govorio je njen autor, Amel Redžić. Izložba pruža niz informacija o uzrocima, posljedicama, suđenju i deportacijama koje su se desile u Cazinskoj buni. Izložbu je otvorila predsjednica Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine (ujedno i direktorica Kantonalnog arhiva Travnik), Spomenka Pelić.

Učesnici konferencije su, u skladu sa važećim epidemiološkim mjerama, bili obavezni poštovati propisane higijensko-epidemiološke mjere koje se odnose na održavanje distance, nošenje maski i čestu dezinfekciju ruku. Maske i sredstvo za dezinfekciju bilo je obezbjeđeno od strane organizatora.

Planirana problematika Međunarodne arhivske konferencije "2. Tuzlanski arhivski dani" bila je usmjerena na temu *Organizacija i rad arhiva u vremenu pandemije*, a ista je realizovana u dvije sesije i to:

Prva sesija

1. Dr. sc. Zdenka SEMLIČ RAJH, *Zgodovinski arhiv Ljubljana* (Republika Slovenija), **Arhivi i covid-19: međunarodno iskustvo**;
2. Dr. sc. Vlatka LEMIĆ, *Sveučilište u Zagrebu / ICARUS Hrvatska* (Republika Hrvatska), **Razvoj publike i kreativno predstavljanje arhiva u uvjetima pandemije – iskustva CREARCH projekta**;
3. Dr. sc. Miroslav NOVAK, Pokrajinski arhiv Maribor (Republika Slovenija), **Standardizacija opisa arhivskih cjelina i njihovih elemenata**;
4. Dr. sc. Ivo OREŠKOVIĆ, *Državni arhiv u Dubrovniku* (Republika Hrvatska), **Ljubav u doba korone, inkluzivnost ljubavi kao pokretača rada arhiviste u uvjetima pandemije**;

5. Dr. sc. Jasmine ŽIVKOVIĆ, Slobodanke CVETKOVIĆ, *Istorijski arhiva Požarevac* (Republika Srbija), **Organizacija rada Vanjske službe Arhiva Požarevac u vremenu pandemije**;
6. Admir HADROVIĆ, Sađida BALTA, *Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine* (Bosna i Hercegovina), **Organizacija rada Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u vremenu pandemije**.

MEĐUNARODNA KONFERENCIJA
2. TUZLANSKI ARHIVSKI DANI
Tuzla, 24 – 25. 9. 2021.

PROGRAM KONFERENCIJE

Petak, 24. 9. 2021.

16^{00}-18^{00}
Doček učesnika, podjela materijala

* * *

18^{00}-19^{00}
Svečano otvaranje konferencije

* * *

Pozdravna riječ i uvodno izlaganje Predsjednika Organizacionog odbora konferencije
Pozdravi gostiju i učesnika konferencije

* * *

Promocija časopisa
Arhivski pogledi br. 1.
Promotori:
Dr. sc. Mirosav Novak
Prof. dr. Izet Šabotić
Mr. sc. Omer Zulić

* * *

Kafe pauza

19^{10}-19^{45}
Otvaranje gostujuće izložbe Arhiva Unsko-sanskog kantona Bihać
71 godina Cazinske bune-dokumenti, svjedočenja, fotografije

* * *

20^{00}
Zajednička večera učesnika Konferencije

Subota, 25. 9. 2021.
09^{00}-11^{00}
Prva sesija

Dr. sc. Zdenka SEMLIČ RAJH
Zgodovinski arhiv Ljubljana (Slovenija)
Arhivi i covid-19: međunarodno iskustvo

* * *

Dr. sc. Vlatka LEMIĆ
Sveučilište u Zagrebu / ICARUS Hrvatska (Hrvatska)
Razvoj publike i kreativno predstavljanje arhiva u uvjetima pandemije – iskustva CREARCH projekta

* * *

Dr. sc. Miroslav NOVAK
Pokrajinski arhiv Maribor (Slovenija)
Standardizacija opisa arhivskih cjelina i njihovih elemenata

Dr. sc. Ivo OREŠKOVIĆ
Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska)
Ljubav u doba korone, inkluzivnost ljubavi kao pokretača rada arhiviste u uvjetima pandemije

* * *

Dr. sc. Jasmina ŽIVKOVIĆ
Slobodanka CVETKOVIĆ
Istorijski arhiv Požarevac (Srbija)
Organizacija rada Vanjske službe Arhiva Požarevac u vremenu pandemije

* * *

Admir HADROVIĆ
Sadžida BALTA
Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine (Bosna i Hercegovina)
Organizacija rada Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine u vremenu pandemije

* * *

Kafe pauza
11^{00}-11^{15}

* * *

Druga sesija
11^{15}-13^{00}

Mr. sc. Omer ZULIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona (Bosna i Hercegovina)
Izazovi arhivske službe u vremenu pandemije-iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona

Prilog 3. *Program Međunarodne arhivske konferencije „2. Tuzlanski arhivski dani“.*

Druga sesija

1. Mr. sc. Omer ZULIĆ, *Arhiv Tuzlanskog kantona* (Bosna i Hercegovina), **Izazovi arhivske službe u vremenu pandemije-iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona**;
2. Amel REDŽIĆ, *Arhiv Unsko-sanskog kantona Bihać* (Bosna i Hercegovina), **Organizacija i održavanje izložbe za vrijeme pandemije**;
3. Hatidža FETAHAGIĆ, Selma ISIĆ, *Arhiv Tuzlanskog kantona* (Bosna i Hercegovina), **Modaliteti rada sa korisnicima usluga Arhiva Tuzlanskog kantona u vremenu pandemije**;

4. Mr. Jasmin JAJČEVIĆ, *Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla* (Bosna i Hercegovina), **Refleksije pandemije na mogućnost istraživanja arhivske građe u arhivima**.

Prilog 4. *Zajednička fotografija učesnika Međunarodne arhivske konferencije „2. Tuzlanski arhivski dani"*.

Konferenciji je prisustvovalo oko 50 učesnika i posjetilaca. Cilj Konferencije bila je razmjena znanja i iskustava na vrlo aktuelnu i značajnu temu rada arhivskih ustanova u vrijeme pandemije, a učesnici su tematizirali vlastita iskustva i pozitivne prakse u radu arhiva tokom vremena pandemije. Iz navedenih izlaganja jasno je da su se tokom prethodne, pandemijske godine povećavali digitalni sadržaji, nastalo je mnogo novih formi za povezivanje, a digitalizacija je dobila puni smisao.

Лела ПАВЛОВИЋ
Архивистичко друштво Србије
arhivistickodrustvosrbije@gmail.com

UDK/UDC: 930.25(497.11 Novi Sad) (047)

АРХИВИ – ПРОШЛОСТ КОЈА ТРАЈЕ
Извјештај са Међународног архивистичког саветовања „НОВИ САД 2021“, Архивистичко друштво Србије Нови Сад, 6-8. октобар 2021. године

Архивистичко друштво Србије, Државни архив Србије, Архив Војводине и Међуопштински историјски архив Чачак, као партнери, а под покровитељством Министарства културе информисања Републике Србије организовали су у Новом Саду у периоду од 6. до 8.октобра друго по реду саветовање у околностима пандемије Ковид-19. Прво је било у Нишу (2020) када смо због стотинак заражених у Србији били на ивици да одустанемо од организације. Овогодишњу конференцију одржали смо, придржавајући се епидемиолошких мера, у много тежим околностима, када је дневно било 7.000 заражених.

Новоусвојени *Закон о архивској грађи и архивској делатности* (ступио је на снагу у фебруару) није у потпуности заживео због многих подзаконскх аката који су у процедури усвајања, те смо са том спознајом кренули у организацију Међународног архивистичког саветовања „Нови Сад 2021“ под слоганом *АРХИВИ – ПРОШЛОСТ КОЈА ТРАЈЕ* са подтемама: *Нова архивска стварност*; *Архивске зграде и архивска грађа - садашњост и будућност* и *Извори за повесницу*.

Конферансије сва три дана била је колегиница Ивана Гојковић, која је најавом промотивног филма о Архиву Војводине, започела свечану церемонију отварања. Скупу се после тога обратио речима добродошлице директор Архива Војводине, др. Небојша Кузмановић. После њега поздравни говор одражали су: Лела Павловић, председник АДС, Славица Соломун у име Државног архива Србије, у име Министарства културе и информисања, шеф Кабинета госпође Маје Гојковић, потпредседнице Владе и министарке културе, господин Бранислав Маричић. Он је пригодним речима поздравио учеснике и званично отворио конферецију.

Поздравне говоре одржали су наши драги гости и учесници: мр. сц. Сејдалија Гушић, председник Друштва архивских радника у Федерацији Босне и Херцеговине; Душан Поповић, председник Удружења архивских радника Републике Српске; Стјепан Прутки, из Државног архива Вуковара; др. сц. Иво Орешковић, у име Хрватског архивистичког друштва; директор

Архива Босне и Херцеговине, Данијела Мрда; директор Архива Федерације Босне и Херцеговине, Адмир Хадровић; у име Словеначког архивског друштва, Александра Павшич – Милост из Покрајинског архива у Новој Горици. Поред колега који су говорили о сарадњи и значају саветовања били су присутни: председница Друштва архивских радника Војводине, Љубица Будић, директори и колеге учесници из Архива Војводине, Историјског архива Града Новог Сада, Државног архива Србије, Архива Југославије, историјских архива Ниша, Краљева, Крушевца, Ужица, Зајечара, Кикинде, Београда, Врања, Панчева, Зрењанина, Пожаревца, Крагујевца, Чачка, Суботице, Сремске Митровице, Лесковца, Војног архива Србије, Архива Брчко дистрикт Босне и Херцеговине; Архива Босне и Херцеговине, Државног архива у Вуковару, Осијеку, Дубровнику, Хисторијског архива Сарајева, Архива Републике Српске, Архива Федерације Босне и Херцеговине. У радном делу учествовали су и историчари, научни радници из Института за савремену историју, Института за новију историју Србије и Филолошког факултета Универзитета у Београду и Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу. Спој науке и архивистике показао се веома корисним јер учимо једни од других и сазнајемо много више него што бисмо да остајемо у својим уско стручним истраживањима. Са нама су били и наши први сарадници на терену, представници стваралаца и ималаца архивске грађе и документарног материјала (регистратуре), који су учествовали у рализацији Радионице. Као дугогодишњи пријатељи Саветовања били су присутни : *Тревис д.о.о. Београд* и *Digital Archiving Solutions ДАРС д.о.о. Београд* и *Металсистеми Крагујевац*.

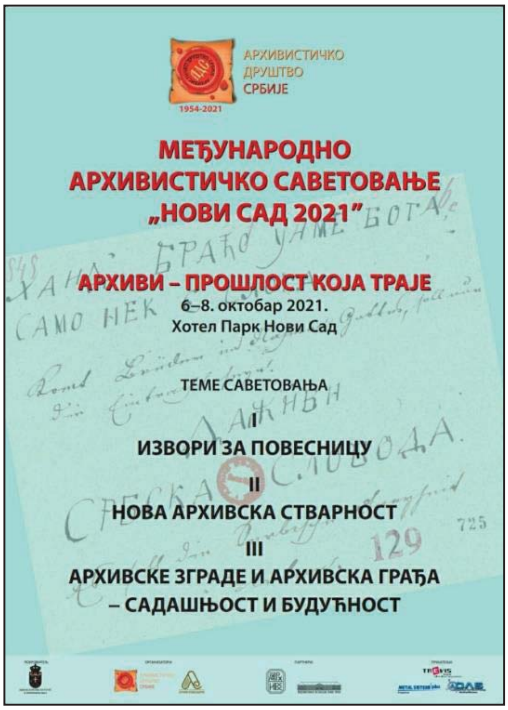

Прилог 1. *Плакат Међународног архивистичког савјетовања „Нови Сад 2021“.*

После поздравне речи и излагања колегинице Славице Соломун приказан је промотивни филм *Homo Archivist* колега из Националног архива Републике Кореје, који указује на могући нестанак података о

развоју човечанства, при чему је кључна улога архива и архивиста, чији је задатак да их сачувају и пренесу следећим генерацијама. Уследило је веома занимљиво предавање уважене колегинице, доцентице др. сц. Влатке Лемић, са Свеучилишта у Загребу, чланице Саветодавног одбора Europeane (средишња европска дигитална платформа за културну баштину) потпредседнице ICARUS-а и председнце ICARUS-а Хрватске. Она је приказала пројекте који повезују све архиве и архивисте, без обзира на земљу у којој живе, од којих посебно издвајамо *Time Machine Europe*, који има јединствен потенцијал да јавности представи архивске приче и покаже зашто су архиви и историјски записи важни за разумевање друштва, заједнице и појединаца. Приказујући пројекте на којима раде као огранак европског удружења ICARUS-а, колегиница Лемић је позвала на сарадњу установе и удружења.

Истог дана, 6. октобра 2021. представљен је у едицији *Архивска грађа у теорији и пракси,* четврти број *Зборника радова* са Међународног саветовања архивиста „НИШ 2020“, који је одржан од 7. до 9. октобра 2020. Објављено је 38 радова архивиста и научних радника из Србије, Републике Српске, Босне и Херцеговине, Републике Хрватске и Бугарске, у издању Архивистичког друштва Србије, уредник је Слободанка Цветковић, остали чланови Редакције су: Ненад Војиновић, Јасмина Живковић, Милорад

Прилог 2. *Представљање Зборника радова бр. 4, “Архивска грађа у теорији и пракси”. Милена Поповић Субић, Лела Павловић, др. Љубинка Шкодрић.*

Јовановић, Бошко Ракић и Марија Тодоровић. Текстове је лектурисао Слободан Николић, технички уредила Зорица Смиловић, резимеа је на енглески превела Данијела Јовановић, док је превод текста са бугарског урадио Цветко Иванов. Зборник је штампан у Штампарији „Графопринт“ Горњи Милановац, на 587 страна. Финасијска средства обезбедило је Министарство културе и информисања. У представљању *Зборника* учествовали су Милена Поповић Субић, др. Љубинка Шкодрић, рецензент и Лела Павловић, која се посебно захвалила и истакла рад и залагање

колегинице Слободанке Цветковић, уредника издања, која није могла да присуствује саветовању. На крају првог дана присутнима је представио свој производни програм, дугогодишњи пријатељ Саветовања *Тревис доо Београд.*

Услед тешке епидемиолошке ситуације, број пријављених аутора, којих је у првом тренутку било 53, смањен је на 42, укупно је за саветовање пристигло 39 резимеа радова. Највећи број излагача се определио за подтему *Извори за повесницу*. У четвртак 7. октобра, у преподневној сесији модератори су били Славица Соломун и Стјепан Прутки. Од предвиђених 12 предавача, излагало је 11. Веома занимљиво је било чути излагање доц. др. Мартина Превишића који је истраживао на Хуверовом Институту, тражећи изворе за југословенску повест, преко података о истакнутим политичарима. Др. Љубинка Шкодрић приказала је судбину архивске грађе из касе краља Александра Обреновића, који је трагично настрадао 1903. МА Елма Дервишбеговић, представила је архивску грађу на оријенталним језицима која се чува у Хисторијском архиву Сарајево. Др. Предраг Бребановић, обрадио је Архив Срба у Хрватској кроз заоставштину историчара уметности Ервина Ператонера**.** Иван Хофман је као извор за проучавање спољне политике послератне Југославије (1949-1971) истраживао Савезну комисију за културне везе са иностранством. Мр Драгош Петровић је приказао културну сарадњу две словенске земље, Југославије и Чехословачке, између два светска рата. Мр. Александра Пијук-Пејчић, осврнула се на сачуване фондове школа као извор за проучавање прошлости. Мр. Маја Николова, обрадила је питање како су функционисали дечји домови, посебно за децу немачке националности у Војводини, после Другог светског рата. Натали Величковић, позабавила се Регионалном привредном комором, чији је развој допринео напретку града Ниша (1962-1979). Стјепан Прутки, је показао колико је Бић-босутска водна задруга важан извор за проучавање водопривредне делатности сремског подручја, које повезује суседне државе. Тамара Вијоглавин Манчић, отргала је од заборава *Сестре милосрднице у Брчком*.

Између две сесије одржана је промоција књиге Момчила Вуковића Бирчанина, *Краљ Петар II Карађорђевић,* која је резултат сарадње архива Ужица, Краљева, Српске Православне Цркве, Војводине, Републике Српске и Удружења архивских радника Републике Српске. У представљању књиге учествовали су директор Архива Војводине др. Небојша Кузмановић, приређивач књиге Жељко Марковић, др. Саша Марковић, декан Педагошког факултета у Сомбору Универзитета у Новом Саду, Урош Парезановић из Краљевског дома Карађорђевића. Покровитељ првог издања ове књиге у Србији је Њ.К.В. Престолонаследник Александар.

У наставку сесије модератори су били др. Светлана Стефановић и Александра Пијук Пејчић. Од предвиђених 12 предавања, презентовано је 11. Наташа Раденковић, приказала је рад Главног одбора Црвеног крста –

Окружног одбора у Нишу (1929-1947). Славица Соломун, објаснила је зашто је и колико значајан илустративни материјал у научним истраживањима. Драгана Станисављевић и Бранка Јаначковић, су примерима показали изузетан значај фотографије као историјског извора првог реда. Др. сц. Иво Орешковић је преко оставинских списа Котарског суда у Цавтату пратио аустријску управу у време Краљевине (СХС) Југославије. Невена Карабашевић је обрадила значај породичних и личних фондова архива у истраживању прошлости Ниша. Славко Степановић је проучавајући матичне књиге у циљу генеалошких истраживања, утврдио ограничења и могућности дигиталне перспективе. Горан Милосављевић је кроз један лични фонд, Цветка Рајовића, приказао сегмент националне историје. Др. Светлана Стефановић је кроз фондове Архива Југославије обрадила Међународну годину жена (1975). Др. Драгомир Бонџић је кроз архивску грађу одгонетао питање, тачније колико архивска грађа може да помогне у добијању одговора, да ли је Југославија правила нуклеарну бомбу? Др. Слободан Селинић, се бавио личношћу политичара Ивана Стамболић кроз архивска докумнта прве половине осамдесетих година 20. века. Мр. Мирјана Богосављевић је проучавала како најбоље сачувати архивске записе о пандемији корона вируса.

У другој сали Хотела Парк упоредо се одвијала и Радионица за архиваре (од 10,30 до 14,00 часова). Учествовало је укупно 16 полазника из 11 регистратура са подручја архива Ужица, Крагујевца, Новог Сада, Ниша, Београда и Пожаревца. Са њима су радиле колеге из Службе заштите архивске грађе и документарног материјала ван архива у Србији: из Ужица, Чачка, Београда, Новог Сада, Крагујевца, Пожаревца, Крушевца, Лесковца, Косова и Метохије, Ниша, Сремске Митровице, Војног архива, Архива Војводине. Славица Соломун из Државног архива Србије је у дискусији појаснила подзаконска акта везана за превентивну заштиту која су у процедури. Координатор Радионице била је др. Јасмина Живковић, архивски саветник Историјског архива Пожаревац. У жељи да подстакнемо и заинтересујемо рад архивара и ове године смо вредновали њихов труд . Одлука Комисије за избор „Најбоље регистратуре“ за 2021. је била да ове године не доделимо „Признање“, али је постигнута сагласност да регистратуре, *Предузеће за телекомуникације „Телеком Србија“ АД Београд Нишка Регија и Предузеће „ЗЛАТИБОРАЦ АГРАР Д.О.О. Мачкат* које испуњавају све критеријуме, добију Захвалницу. Похвалили смо архивске саветнике Стојанку Бојовић, Невену Крабашевић из Службе заштите архивске грађе и документарног материјала ван архива ИА Ниш и Мирослава Дучића, начелника Службе у ИА Ужице, који су предложили регистратуре. О раду Радионице јавност је била упозната кроз посебан извештај. Након слободног поподнева, приређена је свечана вечера.

У петак 8. октобра, пре друге сесије, представљен је *Архивски гласник* бр. 15 (за 2020. годину). О малом јубилеју, досадашњим бројевима часописа, о значају за струку и раду на добијању што више правих информација из свих архива у Србији говорили су: Љиљана Дожић, уредник информативног гласила Архивистичког друштва Србије, Јасмина Живковић, сарадник у скоро свим бројевима часописа и Лела Павловић, председница АДС у име издавача. Упућен је позив за достављање предлога за тему броја и за достављање прилога за 16 број *Архивског гласника*.

Прилог 3. *Учесници Међународног архивистичког савјетовања „Нови Сад 2021“.*

Имали смо велику част да је у другом радном дану саветовања са нама био директор Холокауст Меморијалног Центра у Будимпешти др Тамаш Ковач са сарадницима.

Друга сесија чији су модератори били Југослав Вељковски и Горан Милосављевић имала је две теме: *Нова архивска стварност; Архивске зграде и архивска грађа-садашњост и* будућност. На програму је било 14 предвиђених, али је пред публиком презентовано 13 реферата. Никола Аџић одржао је предавање о практичној примени јединственог архивског информационог система у Србији- *АРХИС*. Татјана Драгићевић поделила је са осталима своја искуства о уносу података у јединствени информациони систем за архиве у Републици Србији. Дарко Маринковић објаснио је начин дигитализације Војног архива *„ИДА 2.0“*. Сађида Балта говорила је о свом искуству на сређивању фондова из области јавне управе и јавне

службе у Архиву Федерације Босне и Херцеговине; Ерика Жилић Винцетић се осврнула на архивистичку обраду и аналитичко сређивање разгледнице у архивским фондовима; Снежана Петров је референсала о ретко приказаном проблему о етици у конзервацији архивске грађе. Синиша Домазет је представио простор и сараднике Архива Босне и Херцеговине. Наташа Малобабић Вукић и Југослав Вељковски говорили су о значају депоа у заштити архивске грађе. Марија Тодоровић је поставила питање колико је започела практична примена *Закона о архивској грађи и архивској делатности.* Стојанка Бојовић је објаснила какво је стање архивске грађе и документарног материјала правосудних органа у Нишу после Другог свеског рата. Др. Јасмина Живковић говорила је о јавним извршитељима у систему заштите архивске грађе. Душко Грбовић се осврнуо на повезаности завичајног музеја и архива у Јагодини. Маја Ђуричанин колико је делатност Историјског архива Града Новог Сада довела до уцију развијања свести о значају локалне историје и неговања културе сећања. Бојана Јовац и Јелена Ковачевић су увиделе да се нова архивска стварност повезује и са пандемијом Ковид-19.

Закључке је дефинисала и изнела трочлана Комисија: Милена Поповић Субић (Архив Војводине), Славица Соломун (Државни архив Србије) и Јасмина Живковић (Историјски архив Пожаревац), те је након краће дискусије Саветовање завршено у петак, 8. октобра у 14,00 часова.

Опште је мишљење да је Међународно архивистичко саветовање „Нови Сад 2021“ одржано у Новом Саду од 6. до 8. октобра 2021. у организационом и радном делу добро осмишљено, да су публикације које су штампане, *Зборник радова* 4 и *Архивски гласник* 15, достигли завидни ниво, на шта можемо бити поносни и захвални ауторима радова, редакцијама, Извршном и Надзорном одбору АДС. Овогодишња конференција показала је већу заинтересованост за теме из историографије (24) у односу на теме из архивистике као научне дисциплине (14). Важан сегмент конференције била је Радионица и ангажовање колега који воде Службу заштите архивске грађе и документарног материјала ван архив који су позвали представнике стваралаца и ималаца архивске грађе и документарног материјала са својих територија, и на тај начин наставили добру праксу стручног усавршавања архивара.

Закључак са овогодишњег Саветовања би могао да постане крилатица: *све зависи од људи.* Од добрих домаћина, вредних сарадника и аутора, директора архива који су омогућили својим колегама да присуствују конференцији, агенцији која се одрекла финансијске добити, до етичког схватања струке, јер су сви ангажовани радили из чистог ентузијазма.

UPUTE SARADNICIMA // INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES

UPUTE SARADNICIMA

Časopis *Arhivski pogledi* publikuje se u izdanju Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. U časopisu se objavljuju radovi iz područja arhivske teorije i prakse, historije, pomoćnih historijskih i informacionih nauka, kao i nova izdanja/prikazi i ocjene stručnih i naučnih publikacija i časopisa, te novosti/izvještaji sa naučnih i stručnih skupova iz zemlje i inozemstva.

Radovi koji pristignu za časopis *Arhivski pogledi* podliježu recenziji od strane eminentnih stručnjaka i naučnika iz oblasti arhivistike i historije, kojima će biti određena njihova naučna, stručna, ili pak druga vrijednost i klasifikacija. Kategorizaciju radova za časopis *Arhivski pogledi* predlaže autor rada i to: *Izvorni naučni rad*, *Pregledni naučni rad, Stručni rad i Drugo/Ostalo*. Radovi treba da budu neobjavljeni i da predstavljaju lični doprinos autora određenoj temi iz oblasti arhivske teorije i prakse, historije, pomoćnih historijskih i informacionih nauka.

Obim radova (članaka) može iznositi najmanje 5 i najviše 16 stranica i 5 ilustracija, a za nova izdanja/prikaze i ocjene (kao i druge priloge) 3 do 6 stranica teksta.

Struktura članka treba biti slijedeća:

- *ime i prezime sa e-mail adresom autora i nazivom ustanove u kojoj je zaposlen,*
- *naslov rada,*
- *apstrakt na jeziku članka (oko 200 riječi) sa ključnim riječima (5-10 riječi) koji se donose poslije naslova članka,*
- *prevod naslova rada, apstrakta i ključnih riječi na engleski jezik,*
- *tekst samog članka (uvodne napomene, razrađena tema sa podnaslovima, zaključak/rezime),*
- *sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku obima oko 200 riječi.*
- *bibliografiju korištenih izvora i literature.*

Prilozi koji se dostavljaju trebaju biti napisani u elektronskoj formi u nekoj od verzija MS WORD programa do 6.0 i novijima, te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta.

Rad se dostavlja u Times New Roman vrsti slova, veličine od 12 tačaka, na formatu A4, (jednostruki prored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za fusnote koje se donose ispod teksta.

Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic).

Ilustracije treba da budu jasne i oštre u crno-bijeloj ili kolor tehnici. Prilozi se dostavljaju elektronskom poštom ili na nekom od digitalnih nosača informacija.

Radove (članke) neophodno je poslati najkasnije do 31. oktobra tekuće godine. Radovi koji dobiju pozitivnu ocjenu recenzenata, bit će objavljeni u časopisu *Arhivski pogledi*. Rukopisi ne podliježu vraćanju. Radovi se štampaju latinicom.

Primjerak rukopisa poslati poštom na adresu Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona ili na e-mail adresu **daztk.tz@gmail.com,** sa naznakom **„za časopis Arhivski pogledi“.** Autori imaju pravo na besplatan primjerak časopisa u kojem im je objavljen rad.

Napomena: Uz rad idu fusnote (podnožne napomene).

Kako pisati podnožne napomene:

1. ime i prezime autora – normal
2. naslov knjige, zbornika, publikacije – kurziv
3. naslov članka – normal (bez navodnika)
4. naslov novina i časopisa – kurziv
5. naslov zakona – kurziv
6. naziv službenih glasila normal sa navodnicima
7. Isto – kurziv.

Citiranje arhivskih izvora:

Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond: Ministarstvo prosvjete Bosne i Hercegovine (dalje: MPBiH), k-231, dok. 1001/48, *Materijal sa konferencije po pitanju narodnog prosvjećivanja*, 1-2. oktobar 1946. Napomena: Navesti naziv dokumenta u kurzivu. Ako se radi o neobrađenoj građi, navesti osnovne podatke o dokumentu, u smislu pošiljaoca, adrese i datuma.

Citiranje knjige:

Vlatka Lemić, *Arhivi i digitalno doba*, Zagreb 2019, 133. (kod broja strane ne pisati str.).
Kad se ista knjiga citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 81.
Kad se ista knjiga ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu knjigu. (npr. V. Lemić, *Arhivi i digitalno doba*).

Citiranje radova u časopisima:

Izet Šabotić, „Hibridno arhiviranje“ i korisnička funkcija arhivske građe, *Arhivski zapisi*, god. XXI/2014, br. 1, Državni arhiv Crne Gore, Cetinje 2015, 119.
Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 125.

Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu literaturu. (npr. I. Šabotić, *Hibridno arhiviranje*).

Citiranje radova u zbornicima:

Hrvoje Stančić, Arian Rajh, Integracija digitaliziranog i digitalnog gradiva u jedinstveni arhiv elektoničkih zapisa, *12. seminar „Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture"*, Zbornik radova, Zagreb 2009, 85-88.
Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 92.
Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu literaturu. (npr. H. Stančić, A. Rajh, *Integracija digitaliziranog i digitalnog gradiva*).

Citiranje članaka u novinama:

„Novi udarac napukloj Jugoslaviji", *Oslobođenje*, god. XLVIII, br. 356, Sarajevo, 12. septembar 1991, 6.
Napomena: Ako članak ima autora, navesti i autora (kako je naveden u potpisu).
Kad se isti članak citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*.
Kad se isti članak ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv, koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedene novine. (npr: Novi udarac napukloj Jugoslaviji, *Oslobođenje*).

Citiranje službenih glasila:

Odluka o priznavanju državnosti SR Bosne i Hercegovine, „Službeni list SR Bosne i Hercegovine", godina XLVII, broj 37, od 23. decembra 1991, 1085.

Citiranje sa interneta:

Mirsad Rogatica, *Arhivska građa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1883-1895-Rogatica*, http://rogatica-bih.blogspot.com/2015/02/arhivska-graa-islamske-zajednice-u-bih.html (Pristup: navesti dan, mjesec i godinu pristupa).

Adresa Redakcije: Turalibegova br. 24 (PP 120)
(za časopis „Arhivski pogledi")
75000 Tuzla – Bosna i Hercegovina
E-mail: daztk.tz@gmail.com

Redakcija časopisa
Arhivski pogledi

INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES

The journal „Arhivski pogledi“ (Archival Views“ is published by the Association of Archival Employees in Tuzla Canton. The journal publishes papers in the field of archival theory and practice, history, auxiliary historical and information sciences, as well as new editions / reviews of professional and scientific publications and journals, and news / reports from scientific and professional conferences from the country and abroad.

Papers submitted to the journal are subject to review by eminent experts and scholars in the field of archival science and history, who will determine their scientific, professional, or other value and classification. The categorization of papers for the journal *Archival Views* is proposed by the author of the paper, namely: *Original scientific article*, *Review scientific article*, *Professional article* and *Other*. Papers should be previously unpublished and represent the author's personal contribution to a particular topic in the field of archival theory and practice, history, auxiliary historical and information sciences.

The volume of papers (articles) can be a minimum of 5 and a maximum of 16 pages and 5 illustrations, and for new editions / reviews and ratings (as well as other attachments) 3 to 6 pages of text.

The structure of the article should be as follows:

- *name and surname with the e-mail address of the author and the name of the institution in which he is employed,*
- *title of the paper,*
- *abstract in the language of the article (about 200 words) with key words (5-10 words) that are passed after the title of the article,*
- *translation of the title of the paper, abstract and keywords into English,*
- *the text of the article itself (introductory remarks, elaborated topic with subheadings, conclusion / summary),*
- *abstract (conclusion, summary) in English of about 200 words.*
- *bibliography of used sources and literature.*

Attachments that are submitted should be written in electronic form in one of the versions of MS WORD programs up to 6.0 and later, and recorded in the format of MS WORD document.

The paper is submitted in Times New Roman typeface, size 12 points, in A4 format, (single line spacing) for the text, or 10 points for the footnotes that are brought below the text.

The title of the article is written in capital letters (bold), subtitles in small letters (bold), and abstracts, original terms and names in a foreign language in italics (italic).

Illustrations should be clear and sharp in black and white or color. Attachments are submitted by e-mail or on one of the digital media.

Papers (articles) must be sent no later than October 31 of the current year. Papers that receive a positive reviewer's review will be published in the journal Arhivski pogledi. Manuscripts are non-refundable. Papers are printed in Latin.

A copy of the manuscript should be sent by mail to the address of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton or to the e-mail address daztk.tz@gmail.com, with the note **„for the journal Archival Views“**. Authors are entitled to a free copy of the journal in which their work was published.

Note: Footnotes (footnotes) accompany the paper.

How to write footnotes:

1. name and surname of the author - normal
2. title of the book, collection, publication - italics
3. article title - normal (without quotes)
4. title of newspaper and magazine - italics
5. title of the official publications - italics
6. name of official gazettes normal with quotation marks
7. Same - italics.

Citing archival sources:

Archives of Bosnia and Herzegovina (hereinafter: ABiH), fund: Ministry of Education of Bosnia and Herzegovina (hereinafter: MPBiH), k-231, doc. 1001/48, *Material from the Conference on Public Enlightenment*, 1-2. October 1946. Note: Indicate the name of the document in italics. In the case of unprocessed material, provide basic information about the document, in terms of sender, address and date.

Book citation:

Vlatka Lemić, *Archives and the Digital Age*, Zagreb 2019, 133. (do not write „page number“).
When the same book is quoted in the next footnote, put: *Ibid*, 81.
When the same book is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for that book. (eg V. Lemić, *Archives and the Digital Age*).

Citation of papers in journals:

Izet Šabotić, Hybrid archiving and the user function of archival material, *Archival records*, vol. XXI / 2014, no. 1, State Archives of Montenegro, Cetinje 2015, 119.
When the same work is cited in the following footnote, put: *Ibid*, 125.

When the same paper is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for the cited literature. (eg I. Šabotić, *Hybrid archiving*).

Citation of papers in proceedings:

Hrvoje Stančić, Arian Rajh, Integration of Digitized and Digital Material into a Unified Archive of Electronic Records, *12th seminar „Archives, Libraries, Museums: Possibilities of Cooperation in the Environment of Global Information Infrastructure"*, Proceedings, Zagreb 2009, 85-88.
When the same work is cited in the following footnote, put: *Ibid*, 92.
When the same paper is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for the cited literature. (eg H. Stančić, A. Rajh, *Integration of digitized and digital material*).

Citing newspaper articles:

„A new blow to the cracked Yugoslavia", *Oslobođenje*, vol. XLVIII, no. 356, Sarajevo, 12 September 1991, 6.
Note: If the article has an author, state the author (as stated in the signature).
When the same article is cited in the following footnote, put: *Ibid*.
When the same article is cited again elsewhere in the paper, use an abbreviated title, which will be defined in the opening footnote for the newspaper. (eg: A new blow to a cracked Yugoslavia, *Oslobodjenje*).

Citing official gazettes:

Decision on Recognition of the Statehood of the FR of Bosnia and Herzegovina, „Official Gazette of the FR of Bosnia and Herzegovina", year XLVII, No. 37, dated 23 December 1991, 1085.

Quoting from the Internet:

Mirsad Rogatica, *Archives of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina from 1883-1895-Rogatica*, http://rogatica-bih.blogspot.com/2015/02/arhivska-graa-islamske-zajednice-u-bih.html (Accessed: specify the day, month and year of access).

Editorial office address: Turalibegova br. 24 (PP 120)
(for the journal „Archival Views")
75000 Tuzla - Bosnia and Herzegovina
Email: daztk.tz@gmail.com

Journal editorial office
Archival Views

O AUTORIMA //
ABOUT THE AUTHORS

Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ

Rođen 3. juna 1964. godine u Beranama (Crna Gora). Osnovnu školu i gimnaziju završio u mjestu rođenja, a Pedagošku akademiju u Skoplju. Filozofski fakultet Odsjek za historiju završio na Univerzitetu u Tuzli. Magistirao 2003. godine na Univerziteta u Sarajevu, a doktorirao 2008. godine na Filozofskom fakultetu u Tuzli na temu: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*.

Radio u više osnovnih i srednjih škola na području Bosne i Hercegovine u periodu 1985-1994. Od augusta 1994. godine radio u JU Arhiv Tuzlanskog kantona, a od 2002. do 2014. godine obavljao dužnost direktora Arhiva Tuzlanskog kantona.

Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli angažovan je od akademske 1999/2000. do danas, kao asistent, viši asitent, a od 2008/2009. kao profesor predavač na Odsjeku za historiju na više predmeta na užoj naučnoj oblasti „Novi vijek" i „Arhivistika". Danas je uposlenik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli u zvanju *redovnog profesora.*

Učestvovao je kao predavač na brojnim međunarodnim naučnim i stručnim skupovima, kao i u pripremi i organizaciji brojnih naučnih i stručnih konferencija održanih u Bosni i Hercegovini iz oblasti historije i arhivistike. Bio je dugogodišnji Predsjednik Organizacionog odbora međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa", te glavni i odgovorni urednik dva referentna časopisa*: Arhivska praksa i Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hecegovine*, te član redakcija nekoliko međunarodnih i domaćih časopisa i drugih publikacija. Trenutno je izvršni direktor Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, te urednik časopoisa *Historijski pogledi*. Član je više stručnih i naučnih komisija svih nivoa iz oblasti historije i arhivistike u Bosni i Hercegovini i nekoliko zemalja okruženja. Trenutno radi na realizaciji nekoliko naučnih međunarodnih projekta.

Autor je i koautor 12 knjiga i šest udžbenika, te više od 300 naučnih i stručnih radova iz oblasti historije i arhivistike, objavljenih u više domaćiih i stranih časopisa. Urednik i recezent je više od 80 knjiga iz oblasti historije i arhivistike.

Aktivno je sudjelovao u realizaciji brojnih kulturnih, naučnih i stručnih sadržaja i projekata u Bosni i Hercegovini i inozemstvu. Obavljao je brojne dužnosti u stručnim i naučnim asocijacijama na svim nivoima.

Za postignute rezultate u oblasti obrazovanja, nauke i kulture više puta je nagrađivan, kako od strane domaćih, tako i međunarodnih ustanova i institucija.

Živi i radi u Tuzli, oženjen je i otac dvoje djece.

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ

Sead (Mehmed) Selimović, vanredni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Rođen je 14. oktobra 1963. godine u Babinoj Luci (općina Kalesija), Bosna i Hercegovina. Osnovnu školu završio je u Tojšićima, a srednju (gimnaziju) u Tuzli. Akademsko zvanje profesora historije i geografije stekao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Postdiplomski studij *Historija Bosne i Hercegovine* završio je na Filozofskom fakultetu u Tuzli gdje je 20. novembra 2003. godine, odbranio magistarski rad i stekao je pravo na naučni stepen *magistar društvenih nauka iz područja historije*. Doktorirao je 27. decembra 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Tuzli i stekao je pravo na naučni stepen *doktor društvenih nauka iz područja historije.*

Radni vijek započeo je u Osnovnoj školi *Tojšići* u Tojšićima. Od akademske 1999/2000. do kraja septembra 2003. godine radio je kao saradnik - asistent na užoj naučnoj oblasti *Historija savremenog doba* na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Od prvog jula 2002. do 31. marta 2004. godine bio je zaposlen u Arhivu Tuzlanskog kantona, a od prvog aprila 2004. godine radi na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli u zvanju višeg asistenta na užoj naučnoj oblasti *Savremeno doba*. U zvanje docenta za užu naučnu oblast *Savremeno doba* izabran je 22. aprila 2008, a u zvanje vanrednog profesora 17. januara 2013. godine. Reizabran je u zvanje vanrednog profesora 4. februara 2019. godine. Objavio je 90 stručnih i naučnih radova (knjige, priručnici, članci, prikazi), a bio je učesnik i član organizacionog odbora više stručnih i naučnih skupova međunarodnog karaktera. Autor izložbi i član redakcije više časopisa iz oblasti historije. Glavni je i odgovorni urednik Časopisa Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, *Historijski pogledi*, koji je uvršten u 35 međunarodnih naučnih baza. Ima osjećaj za timski rad. Učestvovao je u više međunarodnih naučnih projekata i bio urednik, promotor i recenzent više stručnih i naučnih publikacija.

Trenutno radi u zvanju vanrednog profesora na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli i voditelj je Odsjeka za historiju.

Dr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ

Šefko Sulejmanović je rođen 1. jula 1960. godine u Novom Selu kod Zvornika, od oca Ibrahima i majke Zlate. Nakon osnovnog obrazovanja upisuje se u Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, koju završava 1980. godine. Nakon Medrese završio je dodiplomski studij na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Prištini i stekao zvanje profesora orijentalistike; arapski jezik i

arapska književnost, turski jezik i turska književnost, a naučni stepen magistra društvenih nauka iz područja historije stekao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Na istom Fakultetu odbranio je doktorsku disertaciju pod nazivom: *Sakralni objekti islamske arhitekture Zvorničkog sandžaka i njihov kulturno-historijski značaj*.

U dosadašnjem periodu obavljao je više poslova i dužnosti, uglavnom vezanih za odgoj, obrazovanje i nauku:

- Bio je imam, hatib i mualim u nekoliko džemata na području Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Od 1991. do aprila 1992. godine bio je imam u Zamlaz-džamiji u Zvorniku.
- Jedan je od pokretača vjersko-kulturne manifestacije ”Dani Hasana Kaimije” u Zvorniku 1991. godine.
- U prvim godinama agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1993) vršio je dužnost vjersko-prosvjetnog referenta i predsjednika Odbora Islamske zajednice Zvornik sa sjedištem u Tuzli.
- U jednom periodu za vrijeme agresije obavljao je dužnost predsjednika Dobrotvornog društva “Merhamet” Zvornik.
- Bio je inicijator osnivanja i predsjednik Udruženja imama muhadžira u Tuzli u periodu od 1992. do 1995. godine.
- Od 1993. do 2002. godine obavljao je dužnost pomoćnika muftije tuzlanskog za pitanja imameta, islamske vjeronauke i mektepske nastave, u zvanju vjersko-prosvjetnog referenta Muftijstva tuzlanskog.
- U istom periodu bio je i stručni saradnik Pedagoškog zavoda Tuzla, i ujedno prvi savjetnik za Islamsku vjeronauku na području Tuzlanskog kantona.
- 2003. godine Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi Tuzlanskog kantona imenovalo ga je za člana Komisije za polaganje stručnog ispita u oblasti islamske vjeronauke.
- U jednom mandatnom periodu bio je član Glavnog odbora Ilmijje Bosne i Hercegovine sa područja Muftiluka tuzlanskog.
- Bio je član inicijativnog odbora za reaktiviranje rada Behram-begove medrese u Tuzli 1993. godine, član njenog prvog Upravnog odbora i Nastavničkoga vijeća.
- Profesor u Behram-begovoj medresi bio je od njenog osnivanja, s povremenim prekidima, pa sve do 2018. godine na predmetima Turski jezik i Povijest islama. U pogledu stručnog napredovanja u nastavnom procesu, stekao je više stručno zvanje profesor mentor 2007, a profesor savjetnik 2013. godine.
- Za vrijeme rada u Medresi bio je mentor 43 pripravnika za Turski jezik i 3 pripravnika za Povijest islama.

- Bio je direktor Behram-begove biblioteke u osnivanju u periodu od 2001. do 2002. godine.
- Bio je član Komisije za provođenje izbora za članove Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini za Tuzlanski izborni okrug 2002. godine.
- Školske 2001/02. godine bio je član stručnog tima za izradu Nastavnog plana i programa Religijske kulture i Historije religija u organizaciji Ministarstva obrazovanja Tuzlanskoga kantona.
- Bio je član ekspertnog tima za reviziju udžbenika islamske, katoličke i pravoslavne vjeronauke za osnovne i srednje škole na nivou Bosne i Hercegovine, kojeg je imenovanovalo Ministarstva obrazovanja Federacije Bosne i Hercegovine školske 2002/03. godine.
- Bio je član Komisije za reviziju Nastavnog plana i programa mektepske nastave 2003. godine.
- U četverogodišnjem mandatu (2003-2007) obavljao je dužnost direktora Predškolske ustanove ”Aladin” u Tuzli.
- Bio je jedan od stalnih hatiba Džamije ”Kralj Abdulah” u Tuzli u periodu od 2000. do 2018. godine.
- Bio je član tima za izradu studije o opravdanosti i izvodljivosti otvaranja predškolskih ustanova u okviru Islamske zajednice 2014. godine.
- U periodu od 2013. do 2017. godine Rijaset Islamske zajednice u Sarajevu imenovao ga je za stručnog saradnika Uprave za obrazovanje i nauku Rijaseta, radi obavljanja poslova stručnog nadzora nastave vjerskih predmeta u medresama u Bosni i Hercegovini.
- 2016. godine imenovan je za vanjskog stručnog saradnika Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona.
- Za direktora Instituta za društvena i religijska istraživanja izabran je 2018. godine.
- Bio je član većeg broja upravnih odbora i predsjednik Privremenog upravnog odbora Arhiva Tuzlanskog kantona (2017-2018).
- Izbor u naučni stepen naučni saradnik stekao je na istom Institutu 2019. godine.
- Od 2018. godine član je Savjeta muftije tuzlanskog za vjerska pitanja.
- Dobitnik je Priznanja za izuzetan doprinos u radu Behram-begove medrese (2014).

Koautor je više udžbenika i nekoliko knjiga. Autor je monografije pod nazivom Monografija: Tuzlanski džemati. Objavio je preko 60 stručnih i naučnih radova. Radove je objavljivao u više zbornika i časopisa, kao što su: *Arhivska praksa*, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, *Takvim*, *Muallim*, *Monumenta Srebrenica*, *Baština sjeveroistočne Bosne* i sl. Organizator je i učesnik više naučnih konferencija, seminara, savjetovanja, okruglih stolova, promocija i sl. Recenzent je i urednik nekoliko knjiga i publikacija. Bio je član savjeta i uređivačkih kolegija nekoliko časopisa. Služi se arapskim, turskim i

engleskim jezikom. Živi u Tuzli, u braku je sa suprugom Jasimom od 1990. godine. Roditelji su troje djece.

Prof. dr. Miroslav NOVAK

Diplomirao je historiju i sociologiju kulture na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani. Od 1986. zaposlen je u Pokrajinskom arhivu Maribor. U razdoblju 1995-1996. prvo je bio vršitelj dužnosti, a zatim od 1996. do 2000. godine i direktor ove ustanove. Od 2000. zaposlen je kao arhivist s doktoratom znanosti, koji je 2007. stekao najviše arhivsko stručno zvanje – arhivski savjetnik.

Poslijediplomski studij završio je na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je 1999. promoviran u doktora društvenih znanosti – znanstveno područje: informacijske znanosti. Njegov znanstveno-istraživački rad u početku je bio usmjeren na historiografiju i arhivistiku, a u novije vrijeme na arhivske stručne i informacijske probleme suvremene arhivistike.

Svoju pedagošku karijeru započeo je kao predavač arhivistike na Višoj stručnoj školi u mariborskoj drvoprerađivačkoj školi, a zatim je nastavio prvo kao docent na fakultetu DOBA u Mariboru, a od 2013. u Alma Mater Europaea ECM Maribor, gdje je izvanredni profesor arhivistike od 2018. godine.

Autor je više od 470 objavljenih radova povezanih s arhivistikom, informatikom i historiografijom, te je registrirani istraživač pod SICRIS brojem 12772.

Doc. dr. Vlatka LEMIĆ

Voditeljica Središnjeg ureda za arhivsku građu Sveučilišta u Zagrebu. Arhivska savjetnica, predavač na studiju arhivistike u Zagrebu i aktivni sudionik raznih stručnih i međunarodnih projekata i inicijativa vezanih uz korištenje i digitalizaciju kulturne baštine (co:op, Time Machine, CREARCH, THEY LIVE i dr). Autorica je stotinjak stručnih i znanstvenih radova i urednica časopisa @rhivi. Potpredsjednica je ICARUS-a i predsjednica ICARUS Hrvatska, članica Izvršnog vijeća EURBICA-e i EGSAH-a, stručnih tijela ICA-e i TMO ambasadorica.

Dr. sc. Ivo OREŠKOVIĆ

Dr. sc. Ivo Orešković, viši arhivist rođen je 1968. godine u Zagrebu. Srednju školu završio je u Dubrovniku, diplomirao na studiju povijesti i arheologije u Zadru, a doktorirao na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autor je knjige „Malvasija – glasovito vino još iz doba Dubrovačke Republike“, dijaloga između sluškinje Pavle i gospara Điva u trima slikovnicama Dubrovačkih muzeja i autobiografskog romana „Dan kad je umro prijatelj“. U razdoblju od 2000. do 2008. godine obnašao je dužnost ravnatelja Državnog arhiva u Dubrovniku. Danas radi u arhivskom sabirnom centru Metković – Opuzen – Ploče kao viši arhivist na obradi i sređivanju arhivskih fondova sudova i javnih bilježnika iz vremena austrijske uprave i između dva svjetska rata. Redovno aktivno sudjeluje na savjetovanjima i kongresima arhivskih djelatnika u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Bavi se znanstvenim istraživanjem povijesti svakodnevice Konavala i doline Neretve i iseljavanja stanovništva s dubrovačkog područja u 19. i 20. stoljeću.

Др. сц. Јасмина ЖИВКОВИЋ

Рођена 1964. године у Пожаревцу, где је завршила основну школу и средњу - Пожаревачку гимназију. Завршила је Правни факултет Универзитета у Београду и стекла звање дипломираног правника. Мастер студије је завршила на Филозофском факултету - одељење за историју, Универзитета у Београду и стекла звање дипломирани историчар – мастер. На Филозофском факултету Универзитета у Београду је одбранила докторску дисертацију под називом „Заштита архивске грађе савезних органа власти у Југославији, 1945-1991“, чиме је стекла звање доктора историјских наука.

У Историјском архиву у Пожаревцу ради од 1998. године, на стручним архивистичким пословима. Учестовала је у више издавачких и изложбених пројеката Историјског архива Пожаревац. У два мандата је била делегат Историјског архива Пожаревац у Скупштини Архивистичког друштва Србије, као и члан Извршног одбора АДС (2010-2014, 2014-2019). Иницирала је и активно учествовала на обнови рада Архивистичког друштва Србије, као

члан Извршног одбора АДС, током 2013. године. Објавила је више од 60 самосталних или коауторских стручних и научних архивистичких и историографских радова. Учествовала је на више стручних и научних скупова из архивистике и историје, на којима је презентовала своје радове. Тежиште научног и стручног интересовања ставља на архивистичку теорију и праксу, те својим радом у тој области настоји да подигне углед архивске делатности на територији архивске мреже Србије, као и њеног окружења. За допринос унапређењу завичајне историографије и културе пожаревачког краја 2007. године је добила Повељу културе града Пожаревца.

Mr. sc. Omer ZULIĆ

Rođen je 1976. godine u Tuzli. U Arhivu Tuzlanskog kantona zaposlen od 2004. godine. Obavljao dužnost direktora JU Arhiv Tuzlanskog kantona od

2014-2018. godine i od oktobra 2019. do novembra 2021. Godine 2014. stekao najviše stručno zvanje u arhivskoj struci - arhivski savjetnik. Angažovan u svojstvu stručnjaka iz prakse na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, Odsjek Historija, na kojem je 2013. godine, stekao naučno zvanje, magistar društvenih nauka iz područja historije. Član komisije za polaganje stručnih arhivističkih ispita Tuzlanskog kantona. Član Upravnog odbora Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Upravnog odbora Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine. Član Društva arhivskih zaposlenika TK. Autor je preko 90 stručnih i naučnih radova objavljenih u stručnim i naučnim časopisima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Sloveniji i Italiji. Koautor publikacije *Arhivska praksa 1998-2017*. Učesnik je mnogobrojnih naučnih skupova i konferencija u Bosni i Hercegovini i van njenih granica. Recenzent, urednik i promotor više desetina publikacija, te autor i koautor nekoliko izložbi i kataloga izložbi. Član mnogobrojnih Organizacionih odbora naučnih konferencija i skupova, te redakcija časopisa i publikacija. Oženjen, otac dvoje djece.

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Rođen u Tuzli 05. 12. 1989. godine. Osnovnu školu završio u Memićima, a srednju školu u Mješovitoj srednjoj školi u Kalesiji – smjer Gimnazija. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli upisan je akademske 2008/2009. godine, odsjek Historija, a završio 2012. godine i stekao zvanje *Bachelor historije*. Drugi ciklus studija upisao akademske 2012/2013. godine, a završio

2014. godine i stekao zvanje *Magistar historije*. Akademske 2019/2020. godine upisao je Treći ciklus studija (*Doktorat*), smjer: Historija, studijski program: Historija Bosne i Hercegovine u 19. i 20. stoljeću.

Volonterski-pripravnički staž odradio je u Arhivu Tuzlanskog kantona, a 2016. godine i položio je stručni arhivistički ispit i stekao stručno zvanje *Arhivist*.

Učestvovao je kao predavač na nekoliko međunarodnih naučnih i stručnih skupova, kao i u pripremi i organizaciji nekoliko naučnih i stručnih skupova održanih u Bosni i Hercegovini iz oblasti historije i arhivistike. Autor je nekoliko desetina naučnih radova iz oblasti historije i arhivistike u referentnim časopisima u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Član je nekoliko društvenih asocijacija iz oblasti historije i arhivistike. Sekretar Redakcije časopisa *Historijski pogledi*, čiji je izdavač Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzle. Živi u Kalesiji Gornjoj, općina Kalesija. Nezaposlen.

Mr. Amel REDŽIĆ

Amel Redžić rođen je 11. septembra 1990. godine u Cazinu. Osnovnu školu završio je u G. Koprivni, pored Cazina. Srednju školu, medresu „Džemaluddin ef. Čaušević“ u Cazinu završava 2009. Filozofski fakultet, Odsjek za historiju završio je u Sarajevu 2013. godine i stekao zvanje bachelor historije. Na istom fakultetu je 2016. godine okončao postdiplomski studij i stekao naučni stepen magistra historije. Od 2020. godine zaposlenik je Arhiva Unsko-sanskog kantona. Trenutno je i predsjednik BZK „Preporod“ Cazin. Autor je nekoliko tematskih izložbi iz arhivske djelatnosti i nekoliko radova. Kao arhivist za naučno-istraživačku djelatnost obavlja poslove iz djelokruga službe, prikuplja arhivsku građu u zemlji i u inostranstvu u cilju kompletiranja arhivskih fondova i zbirki u Arhivu, organizuje kulturno-prosvjetnu djelatnost Arhiva za javnost, priprema i organizuje tematske izložbe, prati arhivsku teoriju i praksu. Kao radnik u području kulture svoj doprinos vidi u prikupljanju i očuvanju kulturnog dobra svoga grada i svoje države.

Mr. Adnan TINJIĆ

Zvanje profesora historije stekao na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Godine 2011. započeo radni odnos kao arhivista–pripravnik u Arhivu Tuzlanskog kantona. Stručni arhivistički ispit položio u martu 2012. godine. Učestvovao u svim segmentima rada ustanove (s naglaskom na obradi arhivske građe, ali i korisničke službe, preuzimanje arhivske građe od registratura i dr), te i poslove prevođenja (engleski jezik), grafičkog i web dizajna, informatizacije i dr. za potrebe ustanove. Učestvovao na brojinim seminarima i savjetovanjima stručnog i naučnog karaktera u zemlji (savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, savjetovanja „Arhivska praksa“, radionice i seminari o informatizaciji arhiva i dr) i inozemstvu.

Admir HADROVIĆ

Rođen je 1979. godine u Olovu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Školovanje nastavlja na Filozofskom fakultetu u Sarajevu gdje je 2003. godine stekao stručni naziv profesor historije. Kao profesor historije radio je od 2003. godine. U Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine dolazi 2007. godine. Od 1. jula 2020. godine obavlja dužnost direktora Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine.

U Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine je prošao i obavljao sve vrste poslova. Posebne rezultate postigao u zaštiti arhivske i registraturne građe van Arhiva. Autor je knjige „Vodič Arhiva Federacije“ i koautor knjige „Osnovi kancelarijskog i arhivskog poslovanja“. Objavio je više stručnih radova iz oblasti arhivistike. Učesnik je više stručnih i naučnih skupova i konferencija održanih u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, Poljskoj i dr. Održao je više obuka, radionica i predavanja iz oblasti arhivskog poslovanja.

Autor je izložbi: „Bosna u vrijeme Kulina bana“ i „Bosna i Hercegovina i Drugi svjetski rat“ i „Dan državnosti Bosne i Hercegovine - iz fundusa Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine“. Dobitnik je priznanja „Pismena pohvala Arhiva Federacije“. Sredinom 2006. godine je stekao stručno zvanje arhivist, da bi 2015. godine dobio stručno zvanje viši arhivist.

Predsjednik je Komisije za polaganje stručnog arhivističkog ispita u Federaciji Bosne i Hercegovine. Član je Upravnog odbora Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i član Upravnog odbora Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Лела ПАВЛОВИЋ

Лела Павловић, историчар, архивски саветник Међуопштинског историјског архива Чачак. Дипломирала је на Катедри за савремену националну историју Философског факултета у Београду. Аутор је и коаутор 25 изложби докумената и фотографија, 38 објављених радова, организатор четири научна скупа и три међународне архивистичке конференције. Веома активно обавља послове културно-просветно-пропагандне делатности: предавања, гостовања у локалним радио-телевизијским станицама, коаутор је шест документарних телевизијских емисија и седам документарно – образовна филма Од 2008. године, поверено јој је место директора Установе. За књигу *Историја Чачка. Хронологија од праисторије до 2000.* добила је заједно са колегом Гораном Давидовићем, *Награду Даница Марковић,* као издавачки подухват године. Од 2011. у Архиву покреће н ову едицију *Памћеници*. Током 2009. и 2010. Међуопштински историјски архив Чачак је био организатор манифестације *Летњих дана културе,* који се по Правилима одржавају у периоду од 1. јула до 31. августа у циљу афирмације културног стваралаштва ван установа уз стручну помоћ запослених у култури. Манифестација је заживела, и током те две године изведено је 40 програма. Од 2019. обавља дужност председника Архивистичког друштва Србије, у оквиру кога је организовала три успешне међународне конференције у Чачку, Нишу и Новом Саду (2019, 2020, 2021).За целокупан рад добила је 2019. награду *Златна архива* из Фонда Александра Арнаутовића, који је основан при Државном архиву Србије.

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ

Рођена је 1975. године у Шапцу. Дипломирала је на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Као професор историје радила је од 2000. године. У Историјски архив Пожаревац долази 2006. године, а 2007. стиче звање архивист, а 2017. виши архивист. Предмет

интересовања су јој теме из друштвене и културне историје Србије, посебно међуратног и периода Другог светског рата. Бавила се историјатом

архивске службе у Србији и Друштва архивских радника Србије. Током свог досадашњег рада бавила се и конкретним проблемима савремене архивске теорије и праксе и могућностима примене информационих технологија у архивима. Аутор је и коаутор неколико монографија и студија и преко 40 чланака из историје и архивистике. Учестовала је на више домаћих и међународних научних и стручних скупова. Аутор је и уредник веб портала *Архивистика* од 2011. године (www.arhivistika.edu.rs) и истоимене странице на Фејсбуку. Уредник је и администратор веб сајта Архивистичког друштва Србије. Члан је Редакције часописа Историјског архива Пожаревац „Записи“, редакције билтена Архивистичког друштва Србије „Архивски гласник“ и уредник Зборника радова са Међународног архивистичког саветовања у Чачку од 2019. године, те Зборника радова из Ниша од 2020. године

Selma ISIĆ

Zaposlena u Arhivu Tuzlanskog kantona od 2006. godine. U dosadašnjem radu objavila preko šezdeset priloga (stručnih i naučnih radova, prikaza i izvještaja) , u referentnim stručnim i

naučnim časopisima u Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji. Sa stručnim saopćenjima učestvovala na Savjetovanjima arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, učestvovala u organizaciji Savjetovanja „Arhivska praksa“, seminara iz oblasti kancelarijskog i arhivskog poslovanja za registrature, okruglih stolova, naučnih i stručnih skupova, itd. Član je nekoliko arhivskih udruženja: Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosni i Hercegovine, te aktualna predsjednica Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Od 2009. do 2018. bila je sekretar redakcije časopisa „Arhivska praksa“, a trenutno je sekretar redakcije časopisa „Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine“.

Hatidža FETAHAGIĆ

Viši arhivist u Arhivu Tuzlanskog kantona. Radi od 2002. godine na radnom mjestu Arhivist za rukovanje građom u depou i rad sa korisnicima. Zvanje profesora Bosanskog jezika i književnosti stekla je na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Radila je u italijanskim humanitarnim organizacijama, kao prevodilac italijanskog jezika. Jednu školsku godinu je radila u Osnovnoj školi "Dobošnica" u Dobošnici, općina Lukavac, gdje je izvodil a nastavu iz predmeta Bosanski jezik i književnost. Aktivno je učestvovala u pripremi i realizaciji Međunarodnog stručnog i naučnog savjetovanja „Arhivska praksa" u Tuzli od 2002. do 2018. kao član Organizacionog odbora i učesnik sa izlaganjem stručnih radova. Objavila je više stručnih radova iz oblasti arhivistike, te radova i arhivske građe, kao i članaka i prikaza u referentnim časopisima (*Arhivska praksa*, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* i drugi). Koautor je velikog broja arhivskih izložbi. Pripremila je više zapaženih priloga za emisije iz oblasti kulture RTV TK. Lektorisala je sve brojeve časopisa *Arhivska praksa* od 2012. godine do 2018, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Herecegovine*, Sarajevo od broja 41 (2011) do danas, te brojne druge publikacije i izložbe čiji je izdavač Arhiv Tuzlanskog kantona. Aktivno učestvuje u radu strukovnog udruženja Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, u kome je obavljala i funkciju sekretara, od oktobra 2010. do 2018. godine, te predsjednika u toku 2018. i 2019. godine.

Sađida BALTA

Rođena 1965. godine u Ilijašu. Srednju ekonomsku školu završila 1983, a Fakultetu sporta i tjelesnog odgoja završava 2009. godine u Sarajevu. Od 2007. godine zaposlena u Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine na radnom mjestu viši samostalni referent u zvanju arhivski tehničar I vrste, na poslovima tehničke i arhivističke obrade fondova.

U Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine radila je na više fondova. Izradila je sumarno analitičke inventare za fondove: „Zavod za platni promet Federacije Bosne i Hercegovine", „Agencija za obnovu stambenog fonda Federacije Bosne i Hercegovine – PIU HOUSING", „Federalno ministarstvo rada i socijalne politike - PIU SESER", „Market financial consulting" i „Unija udruženja civilnih žrtava rata Federacije Bosne i Hercegovine".

U saradnji sa kolegama radila na fondovima: „Federalno ministarstvo socijalne politike, raseljenih lica i izbjeglica“, „Fabrika rublja OLA d.o.o. Olovo u stečaju“, „Novinsko-izdavačko društvo Zajednica d.o.o.“, „MEMRB d.o.o. Sarajevo“ i fondu „AC NIELSEN“.

Radila je na pripremi i organizaciji izložbe „Rad i djelovanje humanitarnih organizacija u Boani i Hercegovini u ratnom i ranom poslijeratnom periodu - SOS Kinderdorf International”. U ime Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine, a u saradnji sa predstavnicima Arhiva Bosne i Hercegovine sudjelovala u pripremi izložbe pod nazivom “Bogastvo Arhiva Bosne i Hercegovine”, te je aktivno učestvovala u organizaciji i drugih kulturnih manifestacija koje je organizirao Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine.

Prisustvovala je na više naučnih i stručnih skupova održanih u Bosni i Hercegovini i Srbiji.

Jusuf DŽAFIĆ

Jusuf Džafić je rođen 1991. godine u Bijeljini. Završio je Šerijatsko-pravni fakultet na Univerzitetu el-Azhar u Kairu 2015. godine. Objavio je više od 500 članaka iz raznih oblasti u 12 novina, 17 internet portala i 8 književnih zbirki. Do sada je publikovao 16 knjiga iz islamistike, historije i književnosti. Radi se o autorskim djelima, prijevodima sa arapskog i engleskog jezika, te komentarima. Među autorskim djelima su: *Evlija Čelebija o Bošnjacima, Islamske zanimljivosti - vodič kroz bogatu islamsku tradiciju, Savremene fikhske teme 1, Savremene fikhske teme 2, Allahov poslanik i njegova porodica (ehli-bejt), Priručnik o islamskom vjerovanju, Džepni priručnik o islamskom vjerovanju* itd. Radio je na redakturi, recenziranju i uređenju 3 knjige. Učestvovao je na nekoliko naučnih skupova, konferencija i okruglih stolova, te na više književnih susreta. Zastupljen je u 9 književnih zbirki u Bosni i inostranstvu. Njegovi radovi su prevođeni na bugarski, albanski i romski jezik. Govori arapski i engleski jezik, a služi se turskim i osmanskim turskim. Oženjen je i otac jednog djeteta. Živi i radi u Tuzli u Specijalnoj biblioteci „Behram-beg“. Trenutno je na postdiplomskom studiju na Fakultetu islamskih nauka, Univerzitet u Sarajevu.

Lidija ALEKSOSKA

Lidija Aleksoska je diplomirala istoriju i arhivistiku. Moderatorka je javne grupe „Arhiviranje“ i aktivno promoviše novine u arhivskoj struci. Učestvovala je na više međunarodnih konferencija kao slušalac, ali i kao govornik, izlažući dva rada, jedan u okviru međunarodne konferencije u Radencima i jedan rad tokom sedmice Arhiva u Laktašima, Bosna i Hercegovina. Profesionalnu karijeru započela je u Državnoj agenciji koja upravlja fondovima Europske komisije, potom nastavlja rad u privatnom Arhivskom centru kao arhivski logističar. Trenutno radi u privatnom sektoru.

Nataša MILOŠEVIĆ DULIĆ

Nataša Milošević Dulić, arhivist. Rođena je 1973. godine u Požarevcu, gde je završila osnovnu školu i Gimnaziju. Diplomirala je na Visokoj tehničkoj školi strukovnih studija u Požarevcu, gde je 2015. godine završila i specijalističke studije i stekla zvanje inženjer poljoprivrede za zaštitu bilja-specijalista struke. Od 2007. godine radi u Istorijskom arhivu P ožarevac, u Odeljenju za sređivanje i obradu arhivske građe. Zvanje arhivist je stekla u 2016. godini.

Priredila je za publikovanje, u okviru edicije „Naučnoinformativna sredstva o arhivskoj građi“, analitičke inventare sa registrima i napomenama arhivskih fondova „Načelstvo Okruga požarevačkog 1839-1922.“, „Udruženje požarevačkih zanatlija i radenika „Sloga“, 1839-1950.“, „Požarevačka trgovačka omladina, 1903-1947.“ i „Varia 1791-“. Autor je izložbe “Osnovno školstvo u Požarevcu, 1815-1882.” I koautor više izložbi: „Opštenarodna imovina u Požarevačkom okrugu: 1945-1960“, „Požarevački Magistrat-Prvi nahijski sud u Srbiji 1821-2011“, „Zadrugarstvo u Požarevačkom okrugu do 1941. godine“, „Srbija i Braničevo u Velikom ratu, 1914-1918.“ i „Arhitektura Požarevca u periodu između dva svetska rata“. Autor je više članaka u časopisima, novinama i magazinima. Predmet interesovanja su joj teme iz društvene i kulturne istorije Srbije s kraja 19. i prve polovine 20. veka.

Časopis *Arhivski pogledi* br. 2. štampan je uz finansijsku podršku //
Journal of *Archival Views* no. 2. was printed with financial support: